YİRMİNCİ YÜZYILIN VE MODERN ÇAĞIN SONU

John LUKACS

"En uygar halklar bile barbarlığa, en parlak maddenin pasa komşuluğu kadar yakındırlar."

YENİ YÜZYIL
Tarih Dizisi

YİRMİNCİ YÜZYILIN SONU

John LUKACS

YENİ YÜZYIL
Tarih Dizisi

John LUKACS

YİRMİNCİ YÜZYILIN VE MODERN ÇAĞIN SONU

Çeviren:

Mehmet Harmancı

Özgün adı: The End of the Twentieth Century and the End of the Modern Age
Copyright ©: John Lukacs, 1993
Birinci baskı (ciltli): Sabah Kitapları, Ekonomik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1993. ISBN 975-7339-03-2
İkinci baskı (ciltli): Sabah Kitapları, Ekonomik Yayınlar A.Ş., İstanbul 1994. ISBN 975-7339-03-2
Karton kapaklı bu baskı Bilgin Yayıncılık A.Ş. tarafından yayınlanmıştır. İstanbul, 1995. Bilgin Yayıncılık A.Ş., Medya Plaza, Basın Ekspres Yolu, 34540 Güneşli, İstanbul. Tel:502 81 44

Kezban Akçalı Telif Hakları Ajansı
Teknik Tasarım: Ortam Şenol
Türkçeye çeviren: Mehmet Harmancı
Baskı ve cilt: Medya Holding A.Ş. Tesisler

Türkçe Çevirinin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Bu kitap MİCHAEL VON MOSCHZISKER'e ithaf edilmiştir

Manches Herrliche der Welt
Ist im Krieg und Streit zerronnen
Wer bewahret und erhalt
Has das schönste Los gewnnen.

Bu dünyanın büyük yaratıları
Savaşlar ve kavgalarla yıkıldı
Ve kim savunup koruduysa
En güzel ödülü onlar kazandı

GOETHE

Bölüm1

Yirminci Yüzyılın Sonu

Yirminci yüzyıl artık sona erdi. Kısa bir yüzyıldı. 1914'ten 1989'a kadar sadece yetmiş beş yıl sürdü. İki büyük olayı, iki dünya savaşıydı. Bunlar yüzyılın tüm manzarasına hâkim dev sıradağlardı. Rus Devrimi, atom bombası, sömürge imparatorluklarının sonu, komünist devletlerin kurulması, iki dünya süper gücü olan Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti, Avrupa'nın ve Almanya'nın bölünmesi; bütün bunlar, gölgesinde yaşamakta olduğumuz iki dünya savaşının sonuçlarıydı. Şimdiye kadar.

19. yüzyıl 1815'ten 1914'e, Napolyon savaşlarının bitiminden Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar doksan dokuz yıl sürmüştü. 18. yüzyıl, İngiltere ile Fransa arasında dünya savaşlarının başlamasından (Amerikan Bağımsızlık Savaşı bunun bir parçasıydı) Waterloo'da son bulmalarına kadar yüz yir-

mi altı yıl; 17. yüzyıl, 1588 İspanyol Armadası'nın yok edilişinden (birleşik bir Fransa'nın kurulması bunun önemli sonuçlarından biridir) 1689'a, İngiltere için büyük tehdidin İspanya yerine Fransa olmasıyla sonuçlanan İngiltere'deki sözde Görkemli Devrim'den bir yıl sonraya kadar yüz bir yıl sürmüştür.

O sıralarda, yani üç yüz yıl önce, "yüzyıl" (century) sözcüğü pek bilinmiyordu. Oxford English Dictionary sözcüğün İngilizce'de ilk kez 1626'da kullanıldığını belirtir. 17. yüzyıl ortalarından önce "century" yüz kişilik bir Romalı askeri birlik demekti. Daha sonra anlam değiştirerek yüz yıllık bir birim demek olmuştur.

Modern tarih bilincimizin başlamasının belirtilerinden biri de budur. Bir diğer belirti de "eski" ve "modern" terimlerinin yaratılmasıdır. Eski, Orta ve Modern diye adlandırılan tarihi çağlar üç yüzyıl önce kavramlaşmışlardır. (Bir örnek: Bunlar 1680'lerde Hornius ve Cellarius adlarındaki iki tane ikinci sınıf Alman vakanüvisinin metinlerinde görülmektedir.) Böylece 1689'da bazı kimseler Ortaçağ'ın sona erdiğini düşünmüşlerse de, kimse dünya düzeninde 17. yüzyılın sona erdiğini akıl edememiştir. 1815'te de kimse İngiltere ile Fransa arasındaki Atlantik dünya savaşlarının sonunun geldiğini bilmiyordu. Fransız Devrimi'nin hem düşmanları hem de sempatizanları yeni devrimlerin patlaması olasılığı ile ilgilenmekteydiler. 1815'ten sonra da devrimler olmuştur; ancak 19. yüzyıl tarihinin tümünü belirleyen şey doksan dokuz yıl süreyle dünya savaşlarının olmamasıydı. Dönemin az rastlanır türdeki refahının ve gelişmesinin nedeni buydu.

Bizler 20. yüzyılın sona erdiğini biliyoruz. Bunu kısmen yaygın tarih bilgimizden başka bir şey olan tarihi bilincimizin gelişmesi sonucunda bilmekteyiz. Bu evrim ve sadece bu evrim, zihinlerimizdeki tarihin en önemli unsuru olabilir.

20. yüzyıl resmen 2000 yılının son günü sona erecektir. Ancak uygarlıkların, milletlerin ya da tek bir insanın yaşamındaki gerçek dönüm noktaları ondalık takvimle uyumlu değildir (ve dönüm noktaları kilometre taşlarından çok farklı şeylerdir). Ayrıca, tarih de tek parçalı değildir ve dönüm noktaları mutlak sayılmaz. 1914'ten önce Edward ya da Victoria düzeninin çatladığını gösteren pek çok çeşitli belirti vardı. Ortaçağın fiziksel ve ruhsal pek çok alışkanlıkları 17. yüzyıldan sonra da devam etmiştir. 20. yüzyılın sonu da mutlak değildir. İki dünya savaşının gölgeleri tümüyle yok olmamıştır. Ama bu gölgeler gerilemektedir: Artık tarihi manzaraya hâkim değillerdir. İşte o nedenle 20. yüzyıl sona ermiştir.

* *

Haziran, 1989. "Tarihi sadece günün bakış açısından görmek gibi tehlikeli bir eğilimin farkında olmalıyız ve bu arada, günümüzde bildiklerimizin de geçmişle ilgili bakışımızın kaçınılmaz bir unsuru olduğunun da aynı derecede bilincinde olmalıyız." Bugün bu cümleyi üzerinde çalıştığım bir kitabın bir bölümü için yazdım. Bu pek derin bir gözlem değildir; ama şimdiki durumumla bir ilgisi var.

Ben şu anda olup bitenleri düşünmekten kendisini

alamayan katılımcı bir tarihçiyim. (Bilgi ne nesnel ne de özneldir –bu Dekartçı ayrım hem hayalidir hem de artık modası geçmiştir. Bilgimiz kaçınılmaz derecede kişisel ve katılımcıdır.) Ya da, Goethe'nin bir zamanlar yazdığı gibi: "Edebi faaliyetin başlangıcı ve sonu beni, içimdeki dünya aracılığıyla saran dünyanın yeniden yaratılmasıdır." "Edebi faaliyet": Tarihi yazmak kuşkusuz bir edebi faaliyettir; ancak Goethe'nin bu sözleri tarihin incelenmesine ve bilincine de uygulanabilir. İşte bu bilinç beni romancı değil de, tarihçi yapmıştır.

Şu anda üzerinde çalışmakta olduğum şeyden başka bir şey düşünmekteyim. 20. yüzyılın sona erdiğinin sadece bilincinde değilim, bunu biliyorum da. Bunun kanıtları zihnimi dolduruyor. Bir dizi halini alıyorlar. Yemekte S.'ye bundan söz ediyorum. Çok dikkatli olmasına karşın benim sıraladığım ayrıntılara özel bir ilgi duymuyor. Kadınlar erkeklerin nadiren bildikleri bir şeyi bilirler: Terimlerin (bu sözcüklerden farklı bir şeydir) aslında önemli olmadığını, tanımların terimlerden daha çok şey anlattığını, genel olan ne varsa onun içinde özel bir şey olduğunu bilirler. S. de Berlin Duvarı'nın yakında yıkılacağını düşündüğümü söylediğimde bunu daha ilginç buluyor.

(Duvar birkaç ay sonra yıkılmıştı. Çok kimse, hatta koca hükümetler bile, buna şaşırmışlardı. Ama şaşırmaları gerekmezdi.)

Ben 20. yüzyılın bir insanıyım. Yaşamımda ürkütücü bir simetri vardır. 20. yüzyılın gerçek başlangıcı olan 1914'ten on yıl sonra doğdum. 1989'da 65 ya-

şındayım ve yüzyılın sona erdiğini biliyorum. Bu bana belirli bir bakış açısı veriyor, ama sadece o kadar. İkinci Dünya Savaşı başladığında on beş yaşındaydım ve sonra da, içinde benim zihnimin oluşma yıllarının da bulunduğu, karar oluşturucu yıllar geldi. Tanrının bana bir on beş yıl daha vereceğini umarım. O zaman bakış açımın artık hiçbir değeri kalmayacak.

* *

Bazı kimseler 20. yüzyılın soğuk savaş bittiği için sona erdiğini düşünürler. Bu fikir yüzyılın tüm tarihini, Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler tarafından canlandırılan ve 1917'de başlayan Komünizm ve Demokrasi mücadelesi olarak görenlere hoş gelir. Bu bakış yanlıştır. 20. yüzyıl 1914'te Big Bang türü bir patlamayla başlamıştır ve 1917 Rus Devrimi bunun sonuçlarından sadece biridir. 20. yüzyılın başlıca politik gücü milliyetçilik olmuştur, Komünizm değil.

§

Benim rastlantılara karşı bir zaafım vardır. 1924'te, Lenin'in ölümünden yedi gün sonra ve Woodrow Wilson'un ölümünden iki gün önce doğdum. 20. yüzyıl başlarının bu geçici düşmanlarının fikirleri ve hatta kişilikleri 19. yüzyıla aitti. 1914'te, 20. yüzyıl başladığında onların dünya görüşlerinin artık modası geçmişti. Kendileri yeni bir dünyanın iki karşıt

ve farklı mimarları gibi görünürken, ideallerinin çok kısa bir süre için zafer kazanmış olması önemsiz değildir; ama sonuçta pek de önemli olmamıştır. Dünyanın demokrasi için güvenli yapılabileceğini (ya da, daha doğrusu, demokrasinin dünyayı güvenli yapacağını) düşünmek kısa görüşlü ve bencil bir düşünceydi. Uluslararası Komünizm de böyledir. Bu 20. yüzyılın sonu olan 1989'da açık seçik bellidir; ancak 1914'te, daha ilk başlangıcında da bu zaten belliydi.

§

Marksizm 1914'te bir daha asla alt edemediği ağır bir darbe yemiştir. Marx ve aralarında Lenin de olmak üzere taraftarlarıyla halefleri, sınıfların milletlerden daha önemli gerçekler olduğuna inanıyorlardı (Marx milletlere hiç önem vermemiş, onları devletlerle karıştırmıştır); onlara göre insanların düşüncelerini ve inançlarını tayin eden şey ekonomik dürtüydü. Oysa bunun tam aksiydi gerçek olan. 1914'te bir Alman işçisinin, bir Fransız işçisinden çok bir Alman fabrikatörüyle ortak yanları vardı. Aynı şey Fransız veya İngiliz ya da Amerikan işçisiyle yöneticileri arasında da geçerliydi. 1914'te uluslararası sosyalizm, özellikle Almanya'da olmak üzere, milliyetçi heyecanların ısısı karşısında bir anda eridi. Fakat bundan zaten iki yıl önce genç Mussolini önce İtalyan, sonra sosyalist olduğunu fark etmişti. (O Marx'ın öldüğü yıl doğmuştu ve gerçek bir 20. yüzyıl insanıydı.) Rusya'da 1917'de bir Komünist devrimi olmuştu; ancak Lenin'in başardığı uluslararası bir

devrim değildi. Aksine bu, Rusya'nın Avrupa'dan çekilmesini getirmişti. Lenin Rusya'daki iç savaşı atlatabilmek için Uluslararası Komünizmi terk etmek zorunda kalmıştı. Hükümeti ayakta kalmayı başardı ama Sovyetler Birliği de dünyanın tek Komünist devleti oldu. Komünistler başarılı bir devrim denemesine girdikleri her yerde başarısızlığa uğradılar. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar dünyada Sovyetler Birliği (ve uydu sınır devleti "Dış Moğolistan" da buna eklenebilir) dışında Komünist devlet yoktu. Doğu Avrupa'da Komünist devletlerin kurulması devrimler ya da halkın Komünizme olan isteği üzerine olmamıştır. Bunlar Rusya'nın Almanya üzerinde milli bir hâkimiyet elde etmesi ve sonuçta Doğu Avrupa'nın çoğunun Rus işgaline girmesi sonucunda kurulmuşlardır.

Wilson da 1914'te Avrupa'da başlayan savaşı gerici bir olay, Eski Dünya'nın modası geçmiş politik ve sosyal düzeninin bir sonucu olarak görüyordu. O da yanılıyordu; o savaşın yarattığı felaketin nedeni milliyetçilik ve demokrasidir. Bu geleneksel devletlerin, geleneksel orduları arasında bir savaş değildi. Tüm milletler birbirlerine saldırıyorlar, ölesiye dövüşüyorlar, herhangi bir uzlaşma barışını olanaksız kılıyorlardı. Savaştan sonra Wilson yurttaşlarının çoğunluğu tarafından reddedildi; ölümünden yıllar önce Lenin gibi o da artık yıkılmış bir insandı, ama sadece fiziki olarak değil, çünkü Savaşları Sona Erdirecek Savaş fikri de, Milletler Cemiyeti fikri de başarısızlıkların en zavallıları arasında yer alıyordu.

Ancak –işte tarihin cilvesi diye buna derler– bu soluk Presbiteryen profesör–Başkan'ın fikirleri orta

Volga bölgesinden çıkan Bolşevik radikalinkilerden daha çok devrimciydi. Wilson'un ulusların kendi kaderini tayin etme fikrini yayması 1918'de koca imparatorlukların yıkılmalarına yardımcı olmuştur. Yetmiş küsur yıl sonra o fikir, Wilson'un yaratılmasında yardımcı olduğu devletleri yıkmaktadır: Örneğin, Yugoslavya ile Çekoslovakya. Eski Rus imparatorluğunun mirasçısı olan Sovyetler Birliği'nin yapısını da bu yıkmıştır. Komünizm ölmüştür ama ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı hâlâ dipdiri ayaktadır.

Bu da yine 20. yüzyıl tarihini soğuk savaşın hâkimiyetinde görenlerin aksine, 1945'te Yalta'da sessizce kabul edilen Avrupa'nın bölünmesinin sonuçlarına henüz tanık olmadığımızı göstermektedir. Biz şimdi, tarihsel yüzyılın ilk yıllarında, Avrupa'nın 1919'da Versailles'da belirlenmiş olan siyasal coğrafyasındaki değişimlere tanık olmaya başlıyoruz.

§

20. yüzyıl bitmiştir ve 1917 artık bizden çok uzaktadır. Rusya'da sadece Stalin ve Stalinizm değil, Lenin ve Leninizm de reddedilmektedir. Daha az derecede olmak üzere henüz pek belirgin değilse de bu, Birleşik Devletler'de Wilsonizmin de başına gelmektedir.

Büyük muhafazakâr devlet adamı Stolypin'in 1911'de öldürülmesi Rusya için bir trajedi olmuştur; 1912'de en popüler lideri Theodore Roosevelt'in Cumhuriyetçi parti tarafından hileyle başkanlık

adaylığından uzaklaştırılması da Birleşik Devletler için aynı derecede büyük bir trajedidir. Böylece 1914'te Amerika'nın başında Roosevelt değil Woodrow Wilson vardı ve sonuç olarak 20. yüzyıldaki Amerikan enternasyonalizmi ideolojisini getiren de Wilson oldu; çünkü sadece Franklin Roosevelt değil, Herbert Hoover, John Foster Dulles, Richard Nixon ve Ronald Reagan da yeminli Wilsonculardı. Şimdi 1992'de pek çok Amerikalı artık milli self determinasyon fikrini fazla çekici bulmadığı için bir farklılık vardır; bu insanlar devletlerin parçalanmasının daha sonra ölçülemeyecek kadar büyük ve belki de sonsuz tehlikeler getireceğini düşünmektedirler.

§

Komünizmin çekiciliğinin ölmesi ve Wilsonizmin solması çok uzun bir zaman, hemen hemen tüm bir yüzyıl almıştır; ancak neden, bunların doğuştan varolan güçleri değil, bu demokratik yüzyılda fikirlerin hareketinin çok yavaş olmasıdır. Başarısızlıkları açıkça belli olduktan sonra bile, tüm aksine kanıtlara karşın, dünyanın her yanındaki entelektüellerin Marksizme duydukları sempatiyi değiştirmediklerini ya da değiştiremediklerini bir düşünün. Bu kadar çok sayıda insanın fikirlerini değiştirmekteki isteksizlikleri bu yüzyılın tipik bir olayıdır ve bu sadece politikada görülen bir şey değildir. Yetmiş yıl önce sadece Marx değil, Darwin, Freud, Picasso, Stravinsky, Einstein da zamanımızın entelektüel devleri

olarak görülüyordu. Bunlar elli altmış yıl sonra da öyleydiler ve bazıları hâlâ da öyledirler. Bu bayat listeyi bir de sözde sönük olan 19. yüzyılla bir karşılaştırınca ne büyük bir fark olduğu ortaya çıkar: Goethe ve Nietzche, Scott ve Wilde, Chateaubriand ve Ibsen, Rossini ve Debussy –ve Wagner...

Wagner hâlâ yaşamaktadır. 20. yüzyılın başlıca politik ve sosyal olgusu olan milliyetçilik, kitle milliyetçiliği de yaşamaktadır. Bunun en radikal cisimleşmesi Hitler'di; Hitler'in uzlaşma isteksizliği, fikirleri ve fikirlerini uygulamadaki kararlılığı Lenin, Stalin ya da Mao gibi diğer ünlü devrimci liderlerde olandan daha radikal ve sertti.

Şu bir tek ve huzursuzluk verici kanıtı düşünün: Bu yüzyılın sonunda hiçbir yerde, hatta geri kalan partililerin sadece milliyetçi bürokratlar oldukları Sovyetler Birliği topraklarında bile, hemen hemen hiçbir inanmış Komünist kalmamıştır. Ama hâlâ Naziler vardır, Hitler hayranları vardır. Bunlar eski kuşağın kalıntıları değil, kimi açık, kimi sıkı ağızlı genç erkek ve kadınlar, yeni taraftarlardır ve sadece Almanya ve Avusturya'da değil, dünyanın pek çok ülkesinde bulunmaktadırlar.

Bunların sayılarını ya da etkilerini fazla abartmamamız gerekir. Bunun pek çok nedeni arasında Hitler'in de 20. yüzyıl insanı olması, bundan daha büyük ya da sürekli bir yüzyıla ait olmaması da yatar. Büyük Almanya yeniden dirilebilir; Nasyonal Sosyalizmin yeni biçimleri ortaya çıkabilir; ama bu asla Hitlercilik olmayacaktır.

Ancak, eğer 20. yüzyıl manzarasına hâkim olan sı-

radağlar iki dünya savaşıysa, bu sıradağların doruğu da 1940–41 yıllarıydı. Bu yıllarda Hitler'in İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmasına ramak kalmıştı. Almanya zafere 1914 ya da 1918'de olduğundan daha yakındı. Eğer Hitler savaşı kazansaydı bunun sonuçları ne olurdu? Bir bakıma 20. yüzyılın 1940–41 öncesinin büyük bir kısmı Hitler'i hazırlamıştır. Ve yüzyılın 1941'den sonrası, onun başlattığı ve sonuna kadar varlığıyla hâkim olduğu İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarıdır.

Bölüm 2

Devrimci

Mart 1989'da Hitler'in doğum yerine gittim. Adolf Hitler'in yüzyıl önce doğduğu Braunau kenti, turist yolları üzerinde değildir, yani Münih–Salzburg–Linz–Viyana karayolundan uzaktır. Burası Yukarı Avusturya eyaletinin bir bölgesi olan Innviertel'dedir. Innviertel otoban yapımından önce bile turistler için fazla çekiciliği olan bir yer değildi. Özellikle, kıyılarında, 19. yüzyılda Avusturyalılar için önemli bir gelir kaynağı olan otellerin bulunduğu güneydeki göller bölgesiyle kıyaslandığında. Salzburg'un altmış dört kilometre kuzeyinde ve Münih'in yüz on iki kilometre doğusunda olan Braunau her ikisinden de, çift şeritli yoldan, arabayla iki saatlik bir mesafede bulunmaktadır. Münih ile Inn Nehri'nin karşı kıyısındaki Alman sınır kasabası Simbach arasında işleyen yerel trenlerin sayısı da azdır. Tren artık Braunau'ya kadar da gelmemektedir.

Braunau kısmen bu uzaklığı nedeniyle gerek

İkinci Dünya Savaşı'nın gerekse modern mimarinin köklü felaketlerinden fazla bir zarar görmemiştir. Hitler'in babasının oraya gümrük memuru olarak gelmesinden üç yıl sonra, 1874'te, Braunau'nun pek çok ahşap binası bir yangında yanıp kül olmuşsa da, taş yapıların çoğu hâlâ kentin büyük meydanının çevresinde sıkı saflar halinde ayakta durmaktadırlar. Bunlardan çoğu 17. ve 18. yüzyıldan kalma olup içlerinde daha yaşlıları da bulunmaktadır. Braunau'da özellikle güzel iki manzara vardır. Biri kent surlarının kalıntılarıdır. (Braunau yüzyıllar boyunca bir kale kenti olmuştur.) Aralarından yeşilliğin fışkırdığı gri taş duvarlar üzerinde birkaç ev ve bakımsız birkaç bahçe vardır. Diğer güzel manzara da büyük pazar meydanının boş ve biraz eğimli olan doğu yanıdır. Buradan olağanüstü geniş bir gök altında uzanan yemyeşil dağlar görünür. Ancak bu parlaklık Braunau'nun dışını aydınlatmaktadır, çünkü dar sokaklarının çoğu ve yüksek kuleli kilisesinin çevresindeki küçük meydan pek güneş görmez. Burada belki de olağanüstü olan bu karışımdır: Braunau hem güzeldir hem de ciddi.

Bu ciddi nitelik kalın payandalı eski evlerinden bazılarının karanlığında da bulunmaktadır. Görünüşleri bu kentin tarihinin ve sakinlerinin sadakatlarının karmaşık hikâyesinin bir simgesi gibidir. Avusturya ile Almanya arasındaki sınır olan Inn Nehri, 1706'da Habsburglar'a karşı başlatılan bir köylü isyanının merkeziydi. Napolyon'un yeni gelini Marie Louise Avusturyalı maiyetinden Fransız maiyetine 1810'da törenle burada teslim edilmişti. Napolyon Avusturya'ya karşı seferlerinde 1805'te ve 1809'da

geceyi bu sınır kentinde, yetmiş yıl sonra Hitler'in babasının oturacağı Schüdl Evi'nde geçirmişti. Bu, geniş pazar meydanının güneyinde büyükçe bir binadır.

Adolf Hitler'in doğduğu bina ana cadde üzerinde, yüz metre daha aşağıdadır. Eskiden bira fabrikası olan bina 1889'da Braunau'nun iki büyük hanından biriydi ve adı Gasthaus zum Pommer'di. Hitler'in babası yaşamının son günlerinde bir yer satın alana kadar sık sık ev değiştirmiştir; daha önce de hanlarda kalmayı yeğlemişti. Gasthaus zum Pommer'in bir kısmı şu anda iskân edilmiştir; burada özürlü çocuklar için bir yurt bulunmaktadır. Daha önce de bir tür kütüphane olarak kullanılmıştır. Hitler'in Avusturya'yı ilhak etmesinden sonra Martin Bormann evi anıt olarak korunmak üzere satın almıştır. O dönemde ve de savaş sırasında bina pek çok kimse için bir ziyaret yeri olmuş, pek çok kişi Almanya'dan Führer'in doğduğu yeri huşu içinde seyretmek üzere gelmiştir. Binanın şu anda çifte bir görünümü vardır, sanki kendisine karşı bölünmüş gibi. Zemin katının cephesi ağır bir Alman stilindedir; üst iki kat sarı Avusturya sıvası ile kaplıdır. Bu L biçimli binanın arka tarafı terk edilmiş gibidir ve bakımsızdır. Benim Braunau'da bulunduğum sırada bina kapalıydı. Adolf Hitler'in doğduğu odayı göremedim.

Braunau halkı kendilerine karşı bölünmüş görünmüyorlardı. Oldukça birbirlerine benziyorlardı ve bu pek de alışılmış bir şey değildi. Çünkü 1940'lı yıllardan başlayarak, özellikle de savaşın son yıllarında, Orta Avrupa'nın Almanca konuşan halkları, arkala-

rında bombalanmış kentlerini bırakıp intikamcı Rus orduları önünden kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru kaçmışlar ve Doğu Avrupa halkları arasındaki yuvalarını terk ederek savaş sonrası Batı Almanya'sına ve Avusturya'sına sığınmışlardır. (Örneğin 1950 yılında Münih halkının çoğunluğu kentin yerli halkı değildi.) Fakat bu büyük insan göçü Innviertel'i fazla etkilememişti. Innviertel halkı güdük, adaleli, aile içi evliliklerin izlerini taşıyan insanlardan oluşmaktaydı. (Hitler'in babası ile annesi de zaten ikinci dereceden kuzenlerdi.)

Ben Braunau'ya Mart başlarında gittim. Bir dostum bana kentin büyük oteli olan Hotel zur Post'ta bir oda ayırtmıştı. Yemeğimi, aralarında Braunau'daki eski bir hancı ailesinden gelme otel sahibinin de bulunduğu, yöreden birkaç kişinin masalarının arkasındaki bir masada tek başıma yedim. Kente geliş nedenimi bildiklerini sanıyordum; 19 ve 20 Nisan günleri için tüm odalarını ayırtmış olan gazetecilerin öncülerinden biriydim. Dostlukları sonunda, benim masamı kendilerinden ayıran alçak sıranın ötesine taştı. Otelin yemek salonu boşalırken içlerinden hafifçe kafayı bulmuş ufak tefek biri aradan atlayıp karşıma oturdu. Ben profesyonel bir gazeteci değil, bir tarihçi olduğumu söyledimse de, bunun kendisini hiç etkilemediğini fark ettim. Onu etkileyen tek şey, ki bu hiç de olumlu bir etki değildi, kentin tarihi hakkında bir şeyler biliyor olmamdı. Kendisine Gasthaus zum Pommer'in nerede olduğunu sordum. Sağanak halinde yağan yağmur altında dışarı çıktık. Binaya baktık. Sonra beni meyhanede bir kadeh daha içmeye davet etti. "Babam Nazi idi," dedi. Sonra,

"Ben mühendisim," diye ilave etti. Ertesi sabah kahvaltıdayken yine gelip yanıma oturdu. Konuşmaya "der Hitler"in Braunau'da sadece üç yaşına kadar yaşadığını söyleyerek başladı. (Aslında daha da az yaşamıştır.) Sonra, evet, 1930'larda çevrede tabii ki Nazi sempatizanları vardı, diye devam etti. Bölge o zamanlar oldukça yoksulmuş ve halk, Inn Nehri'nin birkaç yüz metre karşısındaki Alman Simbach fabrikalarındaki istihdam oranından ve yarattığı refahtan etkileniyormuş. Bu Braunau halkı ile yaptığım birkaç konuşmanın tipik bir örneğidir, o yüzden halkın kendi aralarında bölünmemiş gibi göründüklerini yazdım. Ama aynı zamanda zihinlerinde bir bölünme, bir tür zihin ayrılığı da vardı. Hitler yıllarının anılarına gelince hemen savunmaya geçiyorlardı ama pişmanlık duymuyorlardı. Yabancılar konusundaki tutumları ise, kendilerine göre, sağduyulu bir kuşkuydu: Yabancılar bu şeyleri anlayamazlar, anlamak da istemezler. Ancak bu sadece Innviertel halkına özgü bir tutum değildir; bu, özellikle Avusturya halkı arasında yaygın olan bir tutumdur. Braunau halkına ve Innviertel'e özgü olan şey Adolf Hitler'in kendi kasaba ve topraklarının insanı olmadığı, onlardan biri olmadığıdır. Ve bunda da bir dereceye kadar haklıdırlar.

§

Hitler'in, hayatının ilk yılları konusunda milletini yanılttığı üç şey vardır: Braunau, babası ve Viyana'daki yılları.

Hitler Mein Kampf'ı 1924–25 kış ve baharında

yazmış, daha doğrusu dikte etmiştir. Mein Kampf iki ciltten oluşmaktadır ve bunlardan birincisi otobiyografiktir. Hitler bunu önsözünde belirtmiştir: Onun kendi tarihçesinden, kendisinin ve hareketinin gelişmesi hakkında, "herhangi bir doktriner tezden olacağından daha çok şey öğrenilebilir." Burada, "ikinci cildi olduğu kadar birinci cildi de anlamak ve Yahudi basını tarafından hakkımda yaratılan kötü efsaneleri yok etmeye yardımcı olmak için kendi gelişmemi anlatmak fırsatını buluyorum," demektedir.

Mein Kampf, Braunau'ya övgüyle başlamaktadır. "Kaderin doğum yerimi Inn kıyısındaki Braunau'da seçmiş olmasını bir talih olarak görmekteyim." Ancak Hitler'in ailesi Adolf Hitler'inin yaşamının sadece üç yılında orada bulunmuştur. Kökenleri üzerinde bu kadar ısrarla durmasına karşın Braunau'ya bir daha ancak kırk dokuz yaşında dönmüştür.

Hitler, Braunau'ya 1938 Martı'nın on ikisinde, bir cumartesi günü dönmüştür. (Kendisi de bir cumartesi günü doğmuştu ve 1889'un o cumartesisi hava kapalıydı.) Şimdi ise Braunau güneşler içindeydi. Avusturya hükümetinin direnişi bir gün önce yıkılmıştı. O gece halk sokakları doldurmuş, meşaleli bir geçit töreni yapılmıştı. Eski kent kapısının kemerinin tepesindeki çifte başlı Habsburg İmparatorluk kartalının üzerine svastikalı büyük bir bayrak serilmişti. O sabahın ilk saatlerinden beri Alman ordu birlikleri köprüden akın akın gelip Braunau'dan geçerlerken halk tarafından alkışlanmaktaydılar. Öğleden sonra saat dörtte ani bir sessizlik olmuştu. Hitler üstü açık bir Mercedes içinde köprüden ağır ağır geçiyordu. Kendisine büyük bir buket çiçek verildi.

Hitler'in yüzünde gülümseme yoktu. Otomobil doğduğu evin önünde durdu. Hitler eve girmek istemediği için arabadan inmedi. Braunau'nun kendisi için fazla bir anlamı yoktu. Ve kasabayı bir daha da görmedi. 1938 Martı'ndan sonra parti yetkilileri Braunau'yu süsleyip anıtlar diktiler. Ancak Hitler hiçbiriyle ilgilenmedi.

O öğleden sonra Linz'e doğru yoluna devam etti. Zafer yürüyüşü çocukluğunda ve ilk gençliğinde ailesinin geçtiği yolları izliyordu. Adolf doğduktan üç yıl sonra babası Braunau'dan Yukarı Avusturya'da üç değişik yere tayin olmuş, sonunda Linz'in varoşlarında Leonding'e yerleşmişti. 13 Mart 1938'de yüz binden fazla bir insan kalabalığı Hitler'in Linz'e girişini alkışlıyordu. Bu coşkulu karşılama Hitler'e planlarını değiştirtmişti; Almanya ile Avusturya'nın birleştiğini orada ve o gün ilan etti. Hitler'in yaşamının sonuna kadar Linz'in kalbinde özel bir yeri vardı. Berlin'de kendini öldürmeden birkaç gün önce gelecekte büyük bir kültür merkezi yapmayı istediği Linz planına hayalci bakışlarla bakmıştı (vasiyetinde tablolarından çoğunu da buraya bağışlamıştı). Leonding, Braunau'dan çıkınca Linz yolu üstündedir; ancak Hitler önce Linz'e, sonra Leonding'e gitmiş, Leonding mezarlığında yatan annesini ve babasını ziyaret etmişti. Babasının fotoğrafının bir cam altında olduğu o gri mezartaşını ben de gördüm. 1945 Mayısı'nda Amerikalı askerlerin toplama kampından kurtardıkları bir okul arkadaşımla onun arkadaşı ilk piknik yemeklerini o kilisenin duvarı üstünde yemişlerdi. Alois ve Klara Hitler'in mezarları üstünde yerel partinin bıraktığı kocaman bir çelengi görmüşler-

di o gün. 1989 Martı'nda ise mezarın üstünde iki küçük çiçek saksısı vardı.

Kilise avlusunun karşısındaki sokakta Hitler ailesinin sekiz yıl oturduğu tek katlı aşı boyalı ev halen durmaktadır. Kilisenin öteki yanında ise, içinde Hitler'in babasının bir inme sonucunda öldüğü başka bir aşı boyalı bina olan meyhane vardır. Adolf Hitler o zaman on üç yaşındaydı.

Hitler gençliğindeki belirli şeyleri saklamak istemiştir. Babasının üçüncü karısı olan kederli bakışlı, beyzi yüzlü annesine olan sevgisi kesindir. Klara Hitler'in Linz'deki Yahudi doktoru Dr. Bloch, mesleği boyunca böyle bir evlat sevgisi görmediğini söylemiştir. Çelişkili olan (ve bu çelişkiler Hitler'in kendi sözlerinde de vardır) babası ile olan ilişkisidir. Alois Schicklgruber, ailesinde, dünyada sivrilebilmiş ilk kişiydi. Oğlunun daha sonraları kabul edeceğinden daha iyi durumda ve varlıklıydı. Bir ilkokul öğreniminden daha yukarı çıkmadığı halde Braunau'da gümrük memuru olabilmişti. Gayretkeş, iradeli, saygın bir devlet memuruydu: Fotoğrafları bir Habsburg İmparatorluğu memurunun kendine güvenen havasını adeta bir karikatür düzeyinde yansıtmaktadır. Gayrimeşru bir evlattı (bu, zamanın Avusturyalı aileleri arasında ne seyrek rastlanan ne de küçültücü olan bir durumdu) ve oğlu Adolf doğmadan önce Schicklgruber soyadını bırakarak Hitler soyadını almıştı. Adolf sadece bunun için bile ona şükran borçlu olmalıydı. (Okul arkadaşı Kubizek'in anıları inandırıcıdır: Hitler "Schicklgruber'in kendisine çok kaba, çok köylü, ayrıca da çok uzun" geldiğini söylemişti.) Hitler babasından başka şeyler de miras al-

mıştı: Huzursuzluğu (Alois'in sık sık yer değiştirmesi), kadınlara çekici gelmesi... Yazısı ve imzası da uzun bir süre babasınınkine benzemişti. Mein Kampf'ta babasından saygıyla, o kitabın başka yerinde rastlanmayan yapay bir duygusallıkla söz etmiştir. "Babamı sayar ve annemi severdim," diye yazmıştır. Ancak Avusturyalı General Edmund von Glaise–Horstenau (o da Braunau doğumludur) 1939 Nisanı'nda bir gece Hitler'in çok farklı bir şey söylediğini nakleder: "Babamdan korkardım ama onu hiç sevmezdim."

Hitler, ailesinden mümkün olan en yakın fırsatta uzaklaşmak istemiştir. O gece Glaise–Horstenau'ya "gerçekten büyük bir şey olabilme amacıyla" ailesinden kopmak istediğini söylemiştir. Hitler başka bakımlardan olduğu gibi bu bakımdan da, aile bağları (kimi zaman bir yük olarak) tüm yaşamı boyunca devam etmiş olan Napolyon'dan ayrılmaktadır. Evet, Hitler büyük bir Alman olmak isteyen bir Avusturyalıydı; tıpkı Korsikalı Napolyon'un büyük bir Fransız, Gürcü Stalin'in büyük bir Rus, Makedonyalı İskender'in büyük bir Yunanlı olmayı istemeleri gibi. Ancak belki de Hitler Avusturya'dan, Napolyon'un Korsika'dan ve Stalin'in Kafkas Gürcistanı'ndan etkilendiğinden daha az etkilenmiştir.

Hitler Mein Kampf'da Braunau'dan Linz yoluyla Viyana'ya gidişi üzerinde geniş olarak durmuş, tüm ideolojisinin Viyana'da kristalleştiğini iddia etmiştir. Onun biyografisini yazanlardan çoğu onun bu açıklamasını kabul etmişler, Avusturyalı geçmişini ve Viyana'daki deneyimlerini vurgulamışlardır. Bu açıklamalarda biraz gerçek payı varsa da, yeterli değildir.

Evet, Viyana'daki beş yılı kendisini pek çok bakımdan etkilemiştir. Büyük kent yaşantısı gözlerini açmıştır. Çeşitli politik ve ideolojik yayınları okumuş ve bir dereceye kadar bunların içeriklerinden etkilenmişti. Ancak Viyana'ya gelmeden önce bile Avusturya devletini yozlaşmış buluyor ve Almanya'nın gücüne hayranlık duyuyordu. Yirmi üç yaşındayken Viyana'dan ayrıldı. Bazı Alman tarihçilerinin ısrarlı araştırmaları onun çizdiği, Viyana'da yoksul bir genç, tablosunun doğru olmadığını ortaya çıkarmıştır. Kendisine kalan küçük miras daha sonra belirteceği rakamdan çok fazlaydı. Viyana'da Yahudilerle karşılaşmasının (Avusturya Yahudilerinin % 90'ı o sıralarda orada yaşamaktaydılar. Hitler Braunau ile Leonding'de Yahudi görmemiş, Linz'de ise çok azına rastlamıştır) Mein Kampf'da belirttiği gibi, daha sonraki kesin kararları üzerinde etkili olduğu da kuşku götürür, çünkü 1919'dan önce Yahudi aleyhtarı olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Dünyasının ani kristalleşmesinin biraz geç bir yaşta, Münih'te 1919'da, otuz yaşındayken başladığı anlaşılmaktadır. Hitler'in ideolojisinin özü orada, sevgili Almanya'sının yenilgisi karşısındaki duygularıyla o çok kısa ömürlü Münih "Sovyet Cumhuriyeti"nin birkaç ayı içinde, çirkin ve nefret edilir bulduğu şeylerden oluşmuştur. Geçmişinde utangaç ve çekingen olan bu genç, Viyana'da kendisinin bir yanını daha keşfetmişti: Yetenekli bir hatipti.

Hitler, seçiçi eğilimleri, huyları ve hatta görünüşüyle doğduğu toprakların tipik bir evladı değildi. Yukarı Avusturya'nın o bölgesinde insanların yüzlerinde güneş yanığının verdiği bir sertlik vardır; Alp-

lerin eteklerinde yaşayan ırktandırlar, ciddidirler, çok konuşmazlar, otoriteden kuşku duyarlar, geleneklerinde muhafazakârdırlar, savaşkandırlar ama ihtilalci değillerdir. Ama Hitler bir gelenekçi ya da muhafazakâr olmaktan çok uzaktı. O ürkütücü modern olgunun bir örneğiydi, yani ihtilalci milliyetçiydi. "Milliyetçiydim, ama yurtsever değildim," diye yazmıştır. Modern kullanımda milliyetçilik ile yurtseverlik arasındaki ayrım genellikle biraz karanlıktır. İki terim çoğunlukla birbiri yerine kullanılabilmektedir. Ancak "yurtseverlik" eski bir sözcükken "milliyetçilik" nispeten yenidir ve ilk kez 1840'larda ortaya çıkmıştır. Yurtseverlerle milliyetçiler arasındaki fark 20. yüzyıl tarihinin en derin uçurumlarından bazılarını yaratmıştır. Yurtseverlik gelenekçi, derin kökleri olan, içedönük ve savunmacıdır; milliyetçilik popülist, dışadönük, saldırgan ve ideolojiktir. Adolf Hitler ailesinden ve yurdundan kopmayı seçmiştir. Kendisini Almanya ile özdeşleştirmek istemiştir ve bunu yapmıştır da.

Bunun sonucunda Hitler'in bir kimlik sorunu olmamıştır. Ancak pek çok Avusturyalı'da bu vardı. Avusturya milliyetçiliğinin politik dışa vurumu Hitler'le aynı on yıl içinde doğmuştu ve bunun bir biçimi de, Georg von Schönerer'in, geleneksel Habsburg monarşik devletinin yıkılmasını ve Avusturya'nın Almanya ile birleşmesini isteyen Pan–Germen partisinde göze çarpan
çelişkili bir dil kullanımı ortaya çıkmıştır. Avusturya'da Ein Nationaler (milliyetçi), Alman halkı ve devletiyle birleşmek için bağımsız bir Avusturya'nın ve ayrı bir Avusturya milletinin kaldırılmasını iste-

yen birine denirdi. Habsburg monarşisi 1918'de son bulduğunda ve Avusturya parçalanmış bir devlet haline geldiğinde, pek çok Avusturyalı böylesine küçük bir ülkenin tek başına yaşayamayacağını düşünmüştü. Böyle düşünen her Avusturyalı Nazi değildi; buna karşılık, bir tür ayrı bir Avusturya kimliğinin korunmasını isteyen Naziler de vardı. Özellikle Hitler Almanya'da iktidara geldikten sonra Avusturya halkında, Avusturya'nın bağımsızlığını korumak için mücadele veren yurtseverlerle onun Üçüncü Reich ile birleşmesi için mücadele veren milliyetçiler arasında bir farklılık belirdi. Aralarındaki bu bölünmeye ek olarak kişilerin kendi zihinlerinde de bir bölünme vardı. Avusturya'nın Üçüncü Reich'dan bağımsızlığını korumaya çalışan son Avusturya Şansölyesi bir "Alman ve Katolik" Avusturya'yı savunduğunu söylemek zorunluluğunu hissetmişti. Hitler Avusturya'ya girdikten sonra Almanya ile Avusturya'nın birleşmesini bir plebisit ile resmileştirmeyi seçmiştir. 10 Nisan 1938'de yapılan plebisitte Braunau'da 3600 seçmenden sadece 5'i oylarını Hitler aleyhine kullanmıştır.

Bu, Hitler'in en büyük ve en inandırıcı politik zaferlerinden biriydi. Hitler 20. yüzyılın en büyük devrimcisiydi ve tüm politik yaşamı Marx'ın yalanlanması üzerine kurulmuştu. Simone Weil aynı yıl şunları yazıyordu: "Halkın afyonu din değil devrimdir." Bunlar Hitler'e çok uyan sözlerdi.

Braunau'nun otuz altı kilometre güneyinde küçük St. Radegund köyünde sadece bir kişi Hitler'in aleyhinde oy kullanmıştır. Bu kitabın sonuna doğru ona tekrar döneceğim.

Bölüm 3

Soğuk Savaşın Sonu: Bütün Bunlara Veda mı?

Soğuk Savaş Hitler'in yarattığı sonuçlardan biriydi. Hitler generallerine daha 1941 Kasımı'nda Pearl Harbor'dan ve Almanların Moskova önünde duraklamalarından üç hafta önce (biri yarı tropik bir bölgede, diğeri kar ve buzlar arasında aynı anda yer alan bu iki büyük olay, İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktasıydı) savaşın bir uzlaşmayla sona erebileceğini söylemişti.* Yıldırım savaşı dönemi sona ermişti. Hitler'in topyekün dünya stratejisi artık değişmişti. İlahı Büyük Frederick gibi o da düşmanlarını bölecekti. Almanya o kadar güçlü olacak (Hitler ancak o zaman Alman ekonomisini tam savaş düzeyine çıkartmaya karar vermiştir) ve düşmanlarından birini öylesine büyük yenilgilere uğratacaktı ki, onların yapay koalisyonları er geç çökecekti.

** General Franz Halder'in 19 Kasım 1941 tarihli günlüğünden: "Karşıt koalisyonların her ikisinin birbirlerini yok edemeyeceklerini anlamaları bir barış uzlaşmasına götürür." 23 Kasım: "Başlıca*

düşmanların ikisinin de (Almanya ve İngiltere) birbirlerini yok edemeyecekleri ya da kesin bir yenilgiye uğratamayacakları olasılığını gözardı etmemeliyiz."

İngiliz–Amerikan–Rus koalisyonunun değişik amaçlı, farklı milletlerden oluşan bir koalisyonu olduğunu biliyordu. Bu inancı askeri ve politik stratejisini son ana kadar yönlendirecekti.

Hitler hem haklıydı hem de yanılıyordu. İngiltere, Rusya ve Birleşik Devletler arasındaki büyük ittifak bozulmuştu ama o zaman da Hitler ölmüştü ve Üçüncü Reich dumanları tüten bir yıkıntıdan başka bir şey değildi. Hitler kendini bir köşeye sıkıştırmıştı. Farklılıkları ne kadar önemli olsa da, üç düşmanından hiçbiri onunla barış yapma eğiliminde değildi. Alman halkı (ve herhalde Hitler de) Amerikalılardan, Rus ve hatta İngilizlerden olduğundan daha az korkmaları gerektiğini düşünüyorlardı. 1944 ve 1945'te Almanların her çeşit Amerikalıyla gizli (ve kimi o kadar gizli olmayan) ilişki kurma çabaları (ki, bunların gerisinde hep Amerikalılarla Ruslar arasında karışıklık çıkarmak vardı) hâlâ bunları açıklayacak bir tarihçi beklemektedir. Bu girişimlerden çoğu Hitler'in arkasından Himmler tarafından yapılmışsa da, Hitler'in bu yapılanlara karşı olduğu söylenemez. Ancak, vasiyetinin metninden de anlaşıldığına göre, Hitler en son ana kadar yenik düşmüş bir Alman halkı için Amerikan mı, yoksa Rus hâkimiyetinin mi daha iyi olduğunu bilemediğini söylemiştir.

Mussolini'nin de ölümünden birkaç gün önce çevresindekilerden birine aynı anlamda bir soru sorması ilginçtir. "İtalya'nın bir İngiliz sömürgesi mi,

yoksa bir Sovyet cumhuriyeti mi olmasını tercih edersin?" diye sormuştu. Bu sorusuna Mussolini eski bir sosyalist ve radikal olarak gereken yanıtı kendi vermişti: "Ben ikincisini tercih ederdim." Mussolini, İngiliz sömürgecilik çağının kapandığını görememişti. İtalya savaştan sonra ne Amerikan ne Rus olmadıysa da, bir tür Amerikan uydusu olmuştur. Ancak bunun nedeni Amerikan baskısı değil, İtalyanların çoğunluğunun o dönemde bunu istemiş olmalarıdır.

İtalya'nın halkının değil de, bu ülkenin Avrupa'daki coğrafi durumunun soğuk savaşın çıkması ile az da olsa bir ilgisi vardır. Soğuk savaş, Hitler'in başlattığı savaşın sonucu olan Avrupa'nın bölünmesinin ürünüdür. Hitler yüzyılın en büyük devrimcisiydi ve onun esinlendirip yaratılmasına yardımcı olduğu yeni Alman ordusu dünyanın en güçlü ordusuydu. Üçüncü Reich'ın kesin yenilgisi için hem Rus hem de Anglo–Amerikan gücünün birleşmesi gerekmişti. Churchill, Stalin, Roosevelt ve Hitler bunu anlamışlardı. Aralarındaki fark, Almanya'nın yenilgisinin neye yol açacağı konusundaki görüşlerindeydi: Avrupa'nın bölünmesi ne biçimler alacaktı? Amerikan politika planlamasının en yüksek düzeyindeki kişiler daha 1943'te Sovyetler Birliği'nin Anglo–Amerikan orduları tarafından kurtarılan İtalya'da gereğinden fazla etkinlik elde etmesinden kaygılanmaya başlamışlardı; bunlar Rusların İtalya'nın işlerine karışmasını kısıtlamaya çalışmışlardır. Ama bu kaygıları boşunaydı: Stalin'in İtalya'ya olan ilgisi önemsizdi.* Stalin de o sırada İngiliz ya da Amerikalıların Rus ordusu tarafından "kurtarılmış" bazı Doğu Avrupa ülkelerinde gereğinden fazla etki elde

etmelerinden kaygılanmaktaydı. Onun da bu kaygısı boşunaydı: İngilizler ve özellikle de Amerikalılar, Doğu Avrupa'yı kendileri için önemli bir ilgi alanı olarak görmemekteydiler.

** Ya da Fransa'ya. Stalin 1944'te, de Gaulle'e yazdığı bir mektupta, de Gaulle'ün Fransız Komünist lideri Thorez'in Moskova'dan Paris'e dönmesine izin verebileceğini söylüyordu. Stalin, "Thorez herhangi bir karışıklık çıkarmayacak" diyordu. Stalin, de Gaulle'ün Fransız Komünist partizanlarını silahsızlandırmasına da kayıtsızdı. 1944'te, de Gaulle'ün Fransız Komünistlerine karşı yumuşak davranacağından korkanlar Amerikalılardı, Stalin ise onlarla ilgilenmiyordu bile.*

Hitler öldüğünde Avrupa'nın bölünmesi tamamlanmıştı. Savaşın sonunda karmaşa çok büyüktü; ancak bu bölünmenin devrimci bir yanı yoktu. Avrupa'nın doğu yarısı (daha doğrusu üçte biri) ve Almanya, Ruslar tarafından işgal edilmişti ve onların denetimi altındaydı. Bölge Ruslar ve onlara tabi insanlar tarafından yönetilecekti. Batı ve Güney Avrupa'da ve Batı Almanya'da Anglo–Amerikan varlığı, (1947'den sonra daha çok Amerikan ve giderek daha az İngiliz) liberal ve demokratik hükümetlerin kurulmasını ya da yeniden canlanmasına yardımcı olmuştu. Soğuk savaşın bundan sonraki kırk beş yılı boyunca Batı Avrupa'da bir tek Komünist yanlısı ülke ve Doğu Avrupa'da bir tek Komünist aleyhtarı ülke olmayacaktı (1944'te Ruslar tarafından değil de, İngilizler tarafından kurtarılan Yunanistan dışında).

Şu halde soğuk savaşın nedeni neydi? Ortak ya da daha doğrusu, karşılıklı yanlış anlaşılma. Amerikalılar 1945'ten hemen sonra, Doğu Avrupa'ya zorla Komünist hükümetler yerleştiren Stalin'in, Komünizmi Batı Avrupa'ya (ve Batı Almanya'ya) yaymaya istekli ve hazır olduğuna inanıyorlar ve bundan korkuyorlardı. Buna karşılık Stalin de Amerikalıların, Batı ve Güney Avrupa'ya yerleştiklerine göre şimdi kendisinin Doğu Avrupa'daki hâkimiyetine karşı çıkmaya istekli ve hazır olduklarına inanıyor ve bundan korkuyordu. Her iki taraf da yanılıyordu. Rusların ve Komünist uydularının kaba vicdansızlıkları, saplantılı propagandaları ve davranışlarının zalimliği bu inancı perçinleyen noktalardı. Ancak Komünizm aleyhtarlığının ideolojik çekiciliği de öyleydi; o da

Rus milli çıkarları yerine Komünizm üzerinde duruyordu ve Komünizmin demir perde ardında çekiciliğinin zayıf olması nedeniyle fazla uzun ömürlü olamayacağını göremiyordu.

Soğuk savaşın kökenleri hakkında çok şey yazdım ve burada bunları tekrarlamak niyetinde değilim. Ancak işlediğim tema soğuk savaşın başlangıcı değil de, devamı ve sonuçları olduğu için burada söz etmek istediğim önemli bir başka unsur daha var. 1945'te Roosevelt ve Amerikan hükümeti savaşın sonundaki askeri durumun geçici olacağını düşünüyorlar ve umuyorlardı: İşgal ordularının Avrupa'nın büyük bir kısmından çekilmesiyle Stalin Doğu Avrupa'da, ille de Komünist olması gerekmeyen Sovyet yanlısı hükümetlerle tatmin olacaktı. Ancak Stalin'in istediği bu değildi. Stalin Sovyetler Birliği dışında Komünizmin fazla bir çekiciliği olmadığını biliyordu; bu nedenle Doğu Avrupa devletlerinin başına kendisine tümüyle bağlı olacak kadar düşük karakterli insanlar getirmişti. Churchill'in farkında olmasına karşın, sistemin içindeki bu zayıflığı gören pek az Amerikalı vardı. Churchill 1953 yılbaşı günü, Stalin henüz hayattayken ve Amerikan–Rus soğuk savaşının tehlikeli gerilimleri doruk noktasına tırmanmışken sekreteri John Colville'e, normal bir yaşam süresine sahip olduğu takdirde (Colville'in) "mutlaka Doğu Avrupa'nın Komünizmden kurtuluşunu göreceğini" söylemişti. Bu da 1980'ler demekti. Churchill'in kehâneti şaşırtıcı derecede kesin çıkmıştır. Ancak soğuk savaşın özgün karakterinin ve koşullarının hem de ciddi bir biçimde değişmesi, pek çok kişi bunu görememiş ya da görmek istememiş

olsa da, 1980'lerden çok önce olmuştur.

§

Churchill'in daha önce, 1944 Kasımı'nda savaş henüz devam ederken söylediği bir söz de hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Bunu, de Gaulle savaş anılarında yazmıştır. De Gaulle'ün telaşlı sorusuna Churchill şu yanıtı vermişti: Evet, Amerikalılar Avrupa'da Rus yayılmacılığının tehlikesini ciddi olarak ele almamakla düşüncesiz davranmaktadırlar. Evet, Rusya şimdi koyun sürüsü arasına dalmış aç bir kurttur. "Ancak yemekten sonra hazım dönemi başlar." Rusya, Doğu Avrupa devletlerini ve halklarını hazmetmeyi başaramayacaktı.

Hazım sorunları iki konudan birini içerir, yenilen şeyin alışılmamış miktarda ya da alışılmamış kalitede olması ya da bazı durumlarda her ikisi de beraberdir. Rusların Doğu Avrupa'yı yutmalarında daha ilk baştan bu durum söz konusuydu. Miktar olarak denetimleri altına almak istedikleri topraklardan, ilgi alanlarının coğrafi genişliğinden söz etmekteyim. Bu çok fazlaydı, sadece Avrupa'nın güvenliği için değil, sadece dünya güçler dengesi için değil ama Sovyetler Birliği'nin kendisi için de. Stalin bunu biliyordu. 1945'te kendisine düşen topraklardan fazlasını istemiyordu; o kadarı yeterliydi. Bu alçakgönüllülüğünden değildi: Öldüğü güne kadar politikasını yöneten başlıca amacı, elinde olanın tümünü elinde tutmayı garanti etmekti. Bu durumda da haleflerinin sorunu bunların şiddet yoluyla elden çıkarılmalarından kaçınmak oluyordu. Rus ideoloji ve politik uy-

gulamalarına tam olarak uyulması konusundaki ısrarları giderek zayıflıyordu. Doğu Avrupa devletlerinin iç bağımsızlıkları giderek arttı ve sonunda Gorbaçov Doğu Avrupa'yı hiç mücadeleye girmeden elden çıkardı.

Ancak Rusların Avrupa'nın ortasından bu bölgesel çekilmesi –tekrar ediyorum, o zaman da, şimdi de, önemli olan ideoloji değil, topraktı– savaştan hemen sonra, 1989'daki Doğu Avrupa annus mirabilis'inden kırk yıl önce başlamıştır. 1948'de Tito Yugoslavyası Sovyet yörüngesinden kopmuştur. Stalin, ortak sınırı olmadığı için Yugoslavya'yı doğrudan doğruya tehdit edemeyince gücü kınama ve yıkıcı tehditlerle kısıtlanmış oldu. Bundan sonra soğuk savaşın en kötü dört yılı başladı; demir perde korkunç bir fiziki gerçek oldu; Doğu Avrupa (Sovyetler Birliği gibi) barbarca ve iğrenç önlemlerle dünyanın geri kalan bölümünden uzaklaşarak mühürlendi.

Almanyalar farklıydı. 1949'da bir Doğu Alman uydu devleti kuruldu; ancak, Stalin Almanya'nın geleceğinin hâlâ pazarlık konusu olabileceğini düşündüğünden Almanya ve Berlin boyunca henüz tam bir ayrılığı sağlayan demir perde henüz yoktu. Stalin bir Amerikan–Alman ittifakından hâlâ yeterli derecede korktuğundan 1952'de Amerikalıların Batı Almanya'dan çekilmelerine karşılık Doğu Alman Komünist devletinden vazgeçebileceğini bildirdi kısacası, tarafsız ve bağlantısız, birleşik bir Almanya öneriyordu. Batı Alman hükümeti ve Batılı güçler buna yanıt vermediler. Son zamanlarda elde edilen bazı Doğu Alman dosyaları böyle bir alternatifin Stalin'in halefleri tarafından 1961'de Berlin Duvarı-

nın inşasının hemen öncesine kadar düşünüldüğünü ortaya koymaktadır. Stalin'in 1953'te ölümünün hemen ardından bazı Politbüro üyelerinin Amerikalılara, Almanya'nın bölünmesini ve hatta Orta Avrupa'nın yeniden pazarlık konusu edilebileceğini ima etmeye eğilimli olduklarını da biliyoruz. Yaşlı Churchill de böyle düşünmekteydi; ancak Eisenhower ve Dulles ve hatta Batı Almanya Şansölyesi Adenauer böyle bir pazarlığa oturmayı istemiyorlardı.

Bu arada Sovyet liderleri hazım sorunlarını çok iyi bilmekteydiler. Komünizme karşı ilk açık başkaldırı 1953'te Doğu Berlin'de görüldü; ancak ondan daha önce Moskova'nın yeni yöneticileri Macaristan'da Komünist liderliğin ıslah edilmesini emretmişlerdi. Bu yeni pazarlığın baş sözcüsü Stalin'in korkulan ve nefret edilen polis şefi Beria'ydı. (Çıkabilecek sıkıntıları en çok bilen ve bu nedenle de güçlü bir düşmanla pazarlığa oturmak isteyen kişi her zaman gizli polis şefleri olmuştur: Napolyon'un son dönemlerinde Fouché ve Hitler'in Himmler'i buna örnektirler.) Kruşçev ile arkadaşları Beria'yı öldürttüler; ancak onlar da tedbirli bir bölgesel çekilme politikasına devam etmek zorunda olduklarını hissediyorlardı. Bunlar 1954'te Avusturya'nın bölünmesinin yeniden görüşülmesi yolunu açtılar ki, bu oradaki Rus ve Batı işgal bölgelerinden karşılıklı çekilmek demekti. Kuşkucu Dulles'ın direnmesi kırılınca Rus ve Amerikan (ve İngiliz ve Fransız) işgal güçleri Avusturya'yı terk ettiler. "Tarafsız" (ama kesinlikle Komünist olmayan ve Batılı) bir Avusturya doğdu. Rusların bunu kabul etmelerinin bir nedeni

Avusturya modelinin Almanya'ya da uygulanabileceği, bunun Batı Almanlarının ilgisini çekebileceği umuduydu. Bu gerçekleşmedi; fakat Avrupa'nın ortasından bir Rus çekilmesinin ilk kesin aşaması başlamıştı. (Aynı yıl Ruslar Finlandiya'daki deniz üslerini de geri vermişler ve Yugoslavya ile barışmışlardır.)

Bütün bunların sonuçlarının görülmesi gecikmedi: 1956'da Polonya'da ayaklanmalar ve başkaldırılar ve Macaristan'da daha köklü ve dinamik milli ayaklanma başladı (Rus askerleri hâlâ Doğu Avusturya'da olsaydı bunlar olmayacaktı). Her ne olursa olsun, 1956 soğuk savaşın dönüm noktasıydı. Hatta belki de, eğer "soğuk savaş" Avrupa'daki Amerikan ve Rus silahlı güçleri arasında gerçek bir savaş olasılığı demekse, bunun sona ermesiydi. Macar Ayaklanması Rus liderliğini, Almanların 1941'de ülkelerini işgalinden bu yana gördükleri en büyük krizinin içine atmıştı. 1956 Ekimi sonundaki birkaç gün boyunca tüm Sovyet etki alanı çözülme yoluna girmiş gibi görünüyordu. Ancak Ruslar buna hemen tepki gösterdiler: Macaristan'ı kendi ordularıyla yeniden işgal yolunu seçtiler. Kararlarını vermelerini sağlayan bir tek önemli unsur vardı. Propagandaya girişmek dışında Amerikalıların müdahale etmeyeceklerini görmüşlerdi; özetle, Birleşik Devletler Avrupa'nın bölünmesinde herhangi bir değişim riskini, yani statükonun değişimini, göze almıyordu. Böylece o yılın başlarında Parti Kongresinde Stalin'i suçlamış olan Kruşçev, Stalin'in yanılmış olduğunu bir kere daha anladı. Birleşik Devletler, Doğu Avrupa'daki Rus ilgi alanına, hele savaş riskini ya da Av-

rupa'nın bölünmesinin yeniden pazarlık konusu edilmesini göze alarak, karşı çıkmak istemiyordu. Ruslar Macar Ayaklanmasını bastırdıkları zaman Eisenhower ve Dulles rahatlamışlardı. Böylece, Macar Ayaklanmasının Ruslar tarafından zalimce bastırılması konusunda yükseltilen evrensel feryada karşın Amerikan Rus ilişkilerinde koşullar olumlu bir gelişme hazırlıyordu ve aradan üç yıl geçmeden Kruşçev her şeyden çok istediği ziyareti yapmak üzere Washington'a gelecekti.

§

1956'daki bu olayların, burada söz etmemi gerektiren iki önemli sonucu daha vardı. Son çözülme, yani Avrupa'daki Komünizmin çekiciliği tarihinin son aşaması da 1956'da başlamıştı. Batı'da pek çok aydın topluca Komünist partilerden ayrılmaktaydılar (benim kanımca bunda çok geç kalmışlardı). Bu yıl aynı zamanda Eurokomünizm adı verilen o fırsatçı ve giderek anlamsızlaşan melezin başlangıcıydı. Doğu Avrupa'da, özellikle de Macaristan'da, daha zeki Komünistlerden bazıları en kararlı Komünist aleyhtarı düşünürler, yazarlar ve muhalifler olmuşlardı.

Bununla ilgili bir başka sonuç daha dikkat çekmektedir. Bu da Andropov'un ve sonunda (onun himayesinde olan) Gorbaçov'un Sovyet hiyerarşisi içinde yükselmesidir. Macar Ayaklanması sırasında Andropov Sovyetlerin Budapeşte büyükelçisiydi. Küçük uydu devletlerin birindeki Sovyet elçilik görevi önemsiz bir görevdi. Ancak Andropov gözleri açık bir insandı ve o günlerde gördüklerini asla

unutmamıştır. O ayaklanma sırasında Kremlin'in en yüksek kişilerinden Mikoyan ve Suslov iki kere Budapeşte'ye gelmişler ve olayların hızlı akışını durdurmayı başaramamışlardı; ancak Andropov bu konuda onlara yardımcı olabilmişti. Kçdçr çözümünü icat etmiş olan o olabilir. Yani yeni Sovyet yanlısı hükümet ve partinin başına geçecek Macar Komünist lideri o bulmuştu. Ancak Kçdçr bile zamanı geri çeviremeyecek ve 1956'dan önce ülkeyi yöneten o miyop Komünist terörün tüm araçlarını geri getiremeyecekti. Politbüro Andropov'a şükran borçluydu ve bunu, onu Sovyet hükümeti içinde yüksek mevkilere getirerek ödedi. Andropov zamanla devlet polisi başkanlığına ve 1982'de de Sovyetler Birliği liderliğine getirildi. Ancak Andropov belki de 1956'daki deneyimleri nedeniyle dar ve bencil bir Komünist parti hiyerarşisinin sevilmediğini ve bu yönetim biçiminin tehlikeli olduğunu biliyordu. 1983'te ölmeseydi Gorbaçov'un başlattığı reformlardan bazılarını onun yapacağını gösteren kanıtlar vardır. Gorbaçov sadece Andropov'un politik ve idari yeteneklerini gördüğü bir kişi değildi, aynı zamanda onun himayesi altındaydı. Andropov'un 1956'da Budapeşte'de öğrendiklerini Gorbaçov da Andropov'dan öğrenmişti. Böylece 1956'da Macar demokrasisinin Sovyetlerce bastırılmasının başarılı mimarından başlayan çizgi otuz küsur yıl sonra Macaristan'da parlamenter demokrasiyi mümkün kılan ve ülkedeki son Rus askerini de çeken adama kadar uzanmaktadır. "Tanrı eğri çizgilerle düz yazar." Bu pek sevdiğim Portekiz atasözünü söylemekte duraksıyorum ama sanırım bu kez konuya çok uygun düştü.

§

Soğuk savaş nasıl sona erdi? Zaten 1956'dan beri hatta belki de 1953'te hafiflemişti. Ancak Rusya'nın hazım sorunları Batı'da yeterli derecede anlaşılmamış, hatta Birleşik Devletler'de özellikle yanlış anlaşılmıştı. Rusların çirkin sofra göreneklerine bakarak insanlar onların iştahlarının sonsuz olduğu sonucuna varmışlardı ama aslında bunun aksi daha doğruydu: Hazımları çok zayıftı. Ve bu durum sadece politik coğrafya ile, ilgi alanlarının aşırı büyüklüğü ile sınırlı değildi; bunun içinde kaçınılmaz olarak Komünizmin ruhu, yani niteliği de vardı. Avrupa'nın her yanında, hatta Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde Komünizme olan inancın son kalıntıları öyle bir hızla uçup gitmekteydi ki, 1980'lerde bu durum artık bir Ronald Reagan'ın bile daha fazla görmezlikten gelemeyeceği kadar belli olmuştu. Batı Avrupa'da Komünist partiler her yıl biraz daha küçülüyordu; İtalya ve İspanya gibi ülkelerde bunlar sadece sözde Komünist olarak kalıp küçük–burjuva kapitalist partilerine dönüşmüşlerdi. Doğu Avrupa'da da aynı şey görülüyordu. Orada parti üyeleri sınıfı hâlâ hükümetleri oluşturmaktaydılar ama artık aralarında gerçek Komünistler (ya da Marksistler) yoktu. Bunlar iktidarlarının güvenliliğinden ve devamından başka bir şeyle ilgilenmeyen yeni bir memur ve bürokrat sınıfını oluşturmaktaydılar. Bir kriz anında bunların tek güvencesi Sovyetler Birliği olarak görünüyordu. Romanya'da Çavuşesku gibileri aşırı milliyetçi olmuşlardı; bu popülerliklerinin bir süre için devamını sağlamıştır. 1985–86'da Birleşik Devletler'in artık

meşruluklarına karşı çıkmayacağı anlaşıldığında Doğu Avrupa Komünist liderleri başları sıkıntıya girdiği zaman bile Moskova'nın kesin desteğine güvenememekteydiler. 1989'da hepsi de iktidarlarını tek bir el silah bile atmadan bıraktılar. (Tek istisna Romanya olmuştur. Çavuşesku ailesinin güvenlik güçleri çok kalabalık olduğu için burada küçük bir çatışma yer almıştır. Bu birlikler de Komünistlerden değil milliyetçi diktatörün hizmetinde olan milliyetçi serserilerden oluşuyordu).

Brejnev yönetiminde hükümette en etkisiz ve bozulmuş unsurun partinin kendisi olduğunun giderek anlaşıldığı Sovyetler Birliğinde de bu durum geçerliydi. Orada da son inançlı Komünistler Gorbaçov ortaya çıktığında artık küçük bir azınlığa düşmüşlerdi. Gorbaçov'un en büyük düşmanları eski sağlam Komünistler değil, Rus etnik kütlesinin hem içindeki hem dışındaki milliyetçilerdi.

1956'dan bu yana Rus–Amerikan ilişkilerini noktalayan krizlerin –soğuk savaşın yavaşlamasını geciktiren hazım sürecindeki hıçkırıklar– gerçek mahiyetini, bunları hatırda tutarak gözden geçirmeliyiz. Ruslar 1960'da Amerikan U2 casus uçağını düşürdüler; ama bunu kendi toprakları üzerinde, yıllarca Sovyetler Birliği üstünde Amerikan casus uçaklarının cirit atmalarına göz yumduktan sonra yaptılar. 1961'de Berlin Duvarı yükseldi; ancak o da genişlemek için değil içerde tutmak içindi; on binlerce Doğu Alman'ın Batı'ya kaçışlarını önlemek içindi. 1962'de Küba roket krizi çıktı, ama bunun nedeni de Castro için bir şeyler yapmaları gerektiğini düşünmeleriydi. Çünkü Kennedy'nin planlarında Küba'yı

işgal etmek bulunduğu anlaşılıyordu ve Küba'yı koruma konusunda Sovyetler Castro'ya bir garanti veremiyorlardı. Krizin gelişiminde Kremlin'in Küba için Birleşik Devletler'le savaşmayı düşünmediği bile ortaya çıkmıştı. 1968'de Brejnev Çekoslovakya'ya asker gönderdi; ama bunu Çeklerin karşı koymayacaklarından ve Amerikalıların aşırı bir tepki göstermeyeceklerinden emin olduğu zaman yapmıştı. Brejnev harekete geçmekteki isteksizliğini ancak, Çekoslovakya'da Komünizmin yıkılmasının komşularına ve bu arada Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Ukrayna'ya da yayılacağından korkmaya başladığı zaman yenebilmiştir. Ruslar 1980'de, kendilerinden yana Komünist bir aşiret reisinin başka bir Komünist aşiret reisi tarafından öldürülmesi üzerine Afganistan'a asker soktular; ancak bunun nedenlerinden biri de Jimmy Carter'ın İran'ı işgal edeceğinden korkmalarıydı ki bu korkularında haksızdılar. Bu arada Brejnev'in askeri danışmanları Sovyet askeri tarihinde ilk kez büyük bir donanma kurmuşlardı; ancak bu donanmanın Akdeniz'deki varlığı pek önemli değildi. Basra Körfezi ve Lübnan kıyılarını kontrol altında tutan Amerikan Altıncı Filosuydu; Amerikalılar 1982'de Norfolk'tan on bin sekiz yüz kilometre ve Sovyetler Birliği sınırlarından birkaç yüz kilometre uzaktaki Lübnan'a 1982'de deniz piyadelerini çıkartmışlardı. Güçlü Rus donanması hiçbir şey yapmadan epey uzaktan olayları seyretmekle yetinmişti.

Yanlış anlaşılmak istemem. Zorba biri tehdit edildiğini hissettiği takdirde saldırgan davranışlarda bulunacaktır; ama zorbalıktan da vaz geçmeyecektir.

Sovyetler Birliği liderleri de ne alçakgönüllüydüler, ne de barış yanlısı. Ancak en şaşırtıcı müdahale eylemleri savunma amaçlıydı; başlarında başkalarının sandığından ya da kabul etmek istediğinden çok dertleri vardı; daha fazla yayılmacılık ve fetih iştahı açgözlülükten çok farklı bir şeydir. Washington'un bürokratik labirentlerindeki uzmanlar ve hükümetin yüksek düzeylerinde yer alan aydınlar, ellerindeki bütün teknik ve analitik istihbarata karşın bu şeyleri ya hiç görememişler, ya da yeteri kadar açık görememişlerdir. Daha da kötüsü, insanlar bir şeyi görmediklerinde, bu çoğunlukla onların bunu görmek istememeleri demektir, bu durum kendileri için rahat ve kârlı olabilir. Bu, Eisenhower'dan Reagan'a kadar soğuk savaş dönemindeki pek çok başkanımız için geçerlidir. Ya da Joe McCarthy'den Oliver North'a kadar pek çok politik kişi için de. Hatta kamudaki büyük kariyerine şimdi artık var olmadığını bildiğimiz Roket Açığını büyülterek başlayan Henry Kissinger gibi uzmanlar için de geçerlidir. Bunun sonunda soğuk savaş gereğinden uzun sürmüş ve Birleşik Devletler daha çok askeri–sanayi devletine dönüşmüştür. Sonuçta Sovyetler Birliği'nin soğuk savaşı kaybettiği nasıl bir tartışma konusu değilse, Birleşik Devletler'in kazanmış olduğunu da söylememiz bir tartışma konusu olabilir.

§

Ancak diğer yandan, Birleşik Devletler'le Rusya hiç savaşmamışlardır, hatta iki dünya savaşının çoğu süresince müttefik olmuşlardır.

Soğuk savaşın sıcak bir savaşa ya da Üçüncü Dünya Savaşına dönüşmemesinin belki de başlıca nedeni Amerikan ve Rus halklarının büyük bir çoğunluğunun aralarında tarihi antipati olmamasıdır. Uzak oldukları için birbirleri konusunda pek az şey biliyorlardı ve birbirlerinden nefret etmiyorlardı. Bu unsur belki de 1945'ten sonra süper güçler arasında büyük savaşları düşünülemez hale getiren atom silahlarının varlığından bile daha önemliydi. Komünizm aleyhtarı duygulara ve Birleşik Devletler'de Amerika'yı Sovyetler Birliği'ne karşı daha saldırgan müdahaleye itmeye çalışan Rus aleyhtarı etnik grupların var olmasına karşın, Amerikalıların çoğu sadece bir Üçüncü Dünya Savaşını düşünmek bile istememekle kalmayıp, tarihsel olarak düşman komşu milletlerin genellikle birbirlerine besledikleri duygu ve anılardan hiçbirine de sahip değillerdi. Belki de daha önemlisi, Rus halkının –Sovyet Birliği halkının çoğunluğunu oluşturanların– duygularıydı. Totaliter diktatörlüklerde kamuoyunun (ya da popüler duyguların) varolmadığını düşünmek yanlıştır. Ruslar iki yüzyıldır Amerikalıları belki de başka milletleri sevdiklerinden daha çok sevmişlerdir. (Amerikalılara ve Amerikan olan her şeye olan bu sevgilerinin çoğunlukla hayali ya da yetersiz bilgiden kaynaklanmış olması önemli değildir.)

1956'nın soğuk savaşın dönüm noktası olduğunu görmüştük, ancak bunun bu tarihten sonra azalarak sona ermesi için otuz yıldan fazla bir süre geçmesi gerekmiştir. Soğuk savaşın devamının başlıca nedenlerinden biri ve gerçekten de en kanlı dönemlerinin nedeni dünyanın beklenmedik yerlerinde Komünist

rejimlerin beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmalarıydı. 1960'a kadar Yugoslavya ve Arnavutluk dışında tüm Komünist ülkeler ya Sovyetler Birliği'nin ya da Çin'in komşusuydu (veya Doğu Almanya gibi Sovyet ordusunun işgali altındaydı). 1960'tan sonra, Küba ile başlayarak, en garip yerlerde Komünist veya Komünist yanlısı hükümetler iş başına geldi: Habeşistan, Angola, Surinam, Mozambik, Nikaragua, Afganistan, Grenada. Bunların çoğu çok geçmeden kana bulanmış kabile istibdatlıklarına dönüştü zaten bazıları daha kuruluşlarında kanlı kabile istibdatlarıydı. Bunların kendilerine yakıştırdıkları "Komünist" yaftası, Amerika'nın 20. yüzyılın tüm tarihinin Demokrasi ile Komünizmin dev mücadelesiyle belirlendiği inançlarını doğruluyor görünüyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu "Komünist" devrimlerle hiçbir ilgisi yoktu. Doğu Avrupa'daki Rusların zorla işbaşına getirdikleri Komünist hükümetlerin aksine bu devrimler ya da darbeler kendiliklerinden ortaya çıkmışlar ve Washington'u olduğu kadar Moskova'yı da şaşırtmışlardı. Bunlar çoğunlukla yerel Komünist kışkırtıcıların, yerel Komünist partilerin veya yerel Komünist devrimcilerin işleri de değildi: Örneğin Fidel Castro Havana'ya girene kadar Komünist olduğunu bilmiyordu (ya da bunu söylememişti). O Komünist olduğu için Amerikan aleyhtarı değildi, Amerikan aleyhtarı olduğu için "Komünist"ti. (Castro yirmi yıl önce, Birleşik Devletler'in düşmanları Almanya ve İtalya olduğu zaman ortaya çıksaydı, kendini kuşkusuz "Faşist" ilan ederdi. Diğer şeylerin yanı sıra General Franco'nun büyük bir hayranıydı ve Franco 1975'te öldüğünde Küba'da bir haftalık

milli yas ilan etmişti.)

Sovyetler Birliği liderleri bu yeni müttefiklerine bir süre yardım zorunluluğu hissetmişlerdi. Ancak Birleşik Devletler ile ilişkilerinin önemi, yardım isteyen bu uzak ülkelerle olan ilişkilerine kıyasla mutlak bir önceliğe sahipti. Rusya'nın, Batı yarıküresinde ya da Afrika'da önemli Sovyet üsleri kurma konusunda en ufak bir niyetleri bile yoktu. Son on yılda bu "Marksist" hükümetlerden çoğu bundan vaz geçmişlerdir; geriye bir tek Küba kalmıştır ki, onun da mutlak lideri, 1980'lerden çok önce Sovyetler Birliği ile en acı düşkırıklıklarını yaşamıştır. Ne de olsa Ruslar 1962'de, füze krizi başladığında, Birleşik Devletler'le, Küba için savaşmayı asla göze almayarak onu güç durumda bırakmışlardı. (Kennedy'nin maiyetinde bulunanların bunu, değil kabul etmek, anlamaları için yirmi yılın geçmiş olması başka bir hikâyedir.)

Yaklaşık iki yüzyıl önce, Amerikan devriminden otuz küsur yıl sonra, Güney Amerika'daki bazı insanlar Kuzey Amerika örneğinden esinlenerek uzak ve zayıf anayurtları İspanya'dan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bundan yüz altmış yıl sonra Washington'da pek az insan Üçüncü Dünya denilen bölgenin en garip yerlerinde ortaya çıkan devrimci hareketlerin tek ortak yanının yabancılardan ve çoğunlukla da beyaz iktidardan nefret olduğunu bir türlü kabul edemiyorlardı. Bu tür bir nefretin çoğunlukla kısa görüşlü olduğu kadar haksız da olması başka bir konudur. Ancak bundan burada söz etmem gerekir, çünkü diğer şeylerin yanı sıra, bu sömürgecilik karşıtı (daha doğrusu kabile milliyetçisi) fikirlerin, uluslararası işçi sınıfı proleter devrimi fikrinden daha

uzun süre dayandığı görülmektedir; ve en az iki yüzyıldır sömürgecilik aleyhtarlığının başlıca ajanının Rusya değil de, Birleşik Devletler ve 20. yüzyılda Lenin ile Stalin'den çok Wilson ve Franklin Roosevelt olduğunu kanıtlamaktadır.

Küba füze krizi yatıştıktan sonra dünyanın başka bir yanında başka bir krizler dizisi ortaya çıktı. Washington Kuzey Vietnamlıların Güney Vietnam'a giderek artan müdahalelerini yani Hindiçini'nin bazı bölümlerinin "Komünist" olma olasılığını Amerika için bir tehdit olarak görmeyi seçti; ve böylece de Vietnam'da savaşa karıştı. Ruslar Vietnam'a bir ilgi göstermedikleri gibi müdahale de etmiyorlardı. Kuzey Vietnamlı kardeşlerine –ki, bunlar kendileri için akraba değil sadece yardım isteyen uzak milletlerdi– pek az bir malzeme gönderiyorlardı. Ancak Birleşik Devletler, Hindiçini batağına saplanırlarken Rus liderleri birden iki cepheden tehdit altında olduklarını gördüler. Komünist Çin kendi atom bombasına sahip olmuştu; ve Çinliler Moğolistan'da, Sinkiang'da ve Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki pek belirli olmayan ve kimi yerde savunulması olanaksız altı bin dört yüz kilometre uzunluğundaki sınırda baskı uyguluyorlardı. 1968 başlarında Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki sınırda gerçek bir kanlı sınır savaşı koptu. Daha yakında ise Çekoslovakya'da Komünizm çözülmeye başlamıştı. Brejnev bunu bastırmayı seçti (daha önce Çeklerin karşı koymayacağı anlaşıldıktan sonra Kremlin'de Prague'a müdahale kararının nasıl alındığını görmüştük). Moskova aynı zamanda Washington'a da bir soru yöneltmişti: Rusya Çin'e önleyici bir saldırı düzenlediği takdirde (bir

olasılıkla sadece Çin'in nükleer tesislerine karşı) Birleşik Devletler tarafsız kalır mıydı? Washington'daki ulusal güvenlik yetkilileri bu öneriyi dehşetle reddettiler. Tam o anda, ilk başlarda dar kafalı bir taşra politikacısı olan Richard Nixon bir Dünya Devlet Adamı olmaya karar verdi (o günden sonra da bu amatörce uğraşını sürdürmüştür). Onun küresel görüşü, küresel görüş sahibi Kissinger tarafından da destek gördü. Kissinger'in dünya güçler dengesi fikirleri Nixon'u çok etkiliyordu. Çin'e bir Açılış Hamlesi yaparak Çin kartını Ruslara karşı oynayacaktı. (Herhalde bu yapmaları gerekenin tam aksiydi: Ruslara Çekoslovakya'nın daha liberal olmasına izin verdikleri takdirde Rusların Çin'de yapacaklarına kayıtsız kalacaklarını söylemeliydiler, bu durumda da soğuk savaşın son çözülmesi, bundan yirmi yıl önce başlayabilirdi.)

Kissinger ile Nixon'un (ve Ford'un, Reagan'ın ve Bush'un) Çin kartını oynamaları fazla bir işe yaramadı. Amerikan kartını oynamasını bilen asıl Çinlilerdi. Hem zaten Çin'in bir Büyük Güç ve Amerikan malları için olası en büyük yabancı pazar olduğu türünden Amerikan hayalleri, son başkanların hesaplarından çok önceki zamanlara dayanır. 20. yüzyıl boyunca Uzak Doğu'da güç ve politika gerçekleri Avrupa'dakilerden çok daha değişken olmuştur; ki, Birleşik Devletler, Avrupa'da Ruslarla ittifak yaparak Almanlara karşı iki kere savaşmışlardır. Uzak Doğu kaleidoskopu 20. yüzyıl boyunca daha çok ve daha sık dönmüştür. Birleşik Devletlerin düşman Ruslara karşı Japonya ile müttefik olduğu zamanlar olmuştur; yine başka bir dönemde Amerika, Rusya

ile Japonlara karşı ittifak yapmıştır; daha başka zamanlarda Japonya'ya karşı Çin'le, Çin'e karşı Japonya ile ittifaklar gerçekleşmiştir. Ve 1970'li ve 80'li yıllarda Japonya ve Çin ile iyi ilişkiler geliştirdiği geçici bir süre içinde Ruslar bunu yapamamışlardır. Bu geçici dönem artık sona ermiştir. Amerika'nın Japonya ile ilişkileri eskiden olduğu gibi değildir; bu hesaplarda daha önemli olan, Çin ve Japon ilişkileri geçmişte olduğundan farklıdır. Bu iki ülke birbirlerine yaklaşıyor olabilirler, ancak bu, Japonların bunu istemelerinden doğmaktadır. Bunu başarırlarsa –hiç de kesin olmamakla birlikte– bir Çin–Japon ittifakı dünyanın en büyük gücü olabilir. O zaman Amerika ile Rusya yine müttefik olacaklardır.

Bu bölüme Rusya'da Stalin döneminde bile bir kamuoyunun varlığını hatırlatarak başlamıştım; şimdi bölümü Sovyetler Birliği tarihinin en olağanüstü patlamalarından birini hatırlatarak bitirmek istiyorum. Bu, Rusya'nın Avrupa'da zaferi kazandığı gün olan 9 Mayıs 1945'te Amerikan büyükelçiliği önünde yer almıştır. İki yüz bin Rus'un katıldığı bu gösteri kendiliğinden oluşmuştu, planlı ve örgütlü değildi; korkunç bir savaşın sona ermiş olması nedeniyle Birleşik Devletler'e minnetlerini ve sevgilerini belirtmek isteyen bir halkın gerçek galeyanıydı. Bu bir müttefikin sırtını sıvazlamaktan başka şeydi; müthiş bir teşekkür korosuydu.

Kırk altı yıl sonra bu tür duygular hâlâ sürüyor ve üstelik Birleşik Devletler hükümetinin, sonuçta en büyük sorunu olabilecek bir durumla karşı karşıya olduğu sırada. Sorun şudur: Rus imparatorluğunun gelecekteki çözülmesi olasılığına Amerikalılar

nasıl bakmalıdırlar ve Birleşik Devletler bu konuda ne yapmalıdır?

* *

17 Ağustos 1991. Genç yaşımda anti komünist olmuştum. On yedi yaşımda Marx'ı okumuş ve onu gerçek dışı ve yer yer de anlaşılmaz bulmuştum. Bu entelektüel deneyimimi Bir İlk Günahkârın İtirafları'nda, Marksist felsefedeki yanlışları da başka yerlerde yazdım. Burada bunları özetleyecek değilim. Yurdumu ve ailemi 1946'da, yirmi üç yaşındayken, Macaristan tümüyle Komünist yönetimine girmeden terk ettim; Rus varlığı nedeniyle bunun çok yakında olacağını biliyordum. Benimkini de içine alan gelecek, Amerika'ydı. Birleşik Devletlerin Rusları Macaristan'dan çıkmaya zorlayacaklarını umuyordum ama böyle bir şeyin olmayacağından da hemen hemen emindim. Yine de, Doğu Avrupa'ya Amerika'nın bir müdahale yapacağını ummakta ve bunun gerekli olduğunu iddia etmekteydim. Sonraları fikrimi, ya da daha doğrusu, emellerimi değiştirdim. Belki de mülteci yurttaşlarım arasında bir tek ben anayurdum için umudun, Birleşik Devletler ve Rusya arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi değil, iyileşmesi olduğuna kendimi inandırmıştım. Amerika'nın Rusya'yı Doğu Avrupa konusunda tehdit etmesi, oradaki Rus pençesini gevşetmek yerine daha da sıkacaktı; çünkü bu tehditler uygulamaya geçirilemeyecekti. Rusya Küba için Birleşik Devletlerle bir dünya savaşına girme riskini göze alamayacağı gibi, Birleşik Devletler de Macaristan için Rusya ile bir dünya

savaşını göze almayacaktı (ve de almamalıydı). Ayrıca Amerikan–Rus ilişkilerinde bir düzelme Avrupa'nın bölünmesini yeniden gündeme getirebilirdi ve bunun içinde Macaristan da olabilirdi. Böyle bir şey olmadı; ama aradan kırk yıl geçtikten sonra Ruslar Macaristan'ı bıraktılar. Ben kırk yıl önce onların Macaristan'da en az elli yıl kalacaklarını düşünmüştüm; Tanrıya şükürler olsun ki, on yıl yanılmışım.

Kırk yıl önce hiç kimse Ruslar hâlâ oradayken anayurdumuza dönebileceğimizi aklımıza bile getirmemiştik. Burada ilginç bir psişik olgudan söz etmeliyim (Bu oldukça ilginç, çünkü, rüyaların her zaman bilinçaltının ürünleri olduğunu söyleyen Freudcu dogmaya karşı çıkıyordu; aslında tam tersine, rüyalar bilincin yeniden ortaya çıkmasıdır). Macaristan'dan kaçışımdan sonra birkaç haftada bir tekrarlayan bir rüya görmeye başlamıştım. Rüyamda bir ziyaret için Macaristan'a dönüyordum ama dönmekle aptallık ettiğimin de farkındaydım; bunu bütün arkadaşlarımın ve akrabalarımın yüzlerinde de görüyordum; Komünist polis beni kıstırmak üzereydi; kısa bir süre sonra tutuklanacaktım ve bir daha ülke dışına çıkmama izin verilmeyecekti. Daha sonra başka mültecilerin de aynı rüyayı gördüklerini öğrendim (bu Kolektif Bilinçaltını ilgilendirmemesi açısından, sadece Freudcu değil Jungcu dogmaya da aykırıydı; bu, benzer deneyimlerin ve benzer korkuların oluşturduğu bilincin bir ürünüydü). Zaman içinde demir perdenin paslanmasıyla bu rüyalar kayboldu. Demir perdenin son ve kesin yıkılmasından en az yirmi yıl önce hayal bile etmeye cesaret edemediğimiz bir şey oldu: Anayurdumuzu güvenlik

içinde ziyaret edebiliyorduk. Çoğumuz bunu birkaç kere yaptık. Bir tek ortak bilinçli deneyim kalmıştı: Macaristan'dan çıkarken son Macar sınır kapısını geçip de kiralık arabamızın ya da trenin penceresinden ilk Avusturya sınır işaretini gördüğümüzde duyduğumuz rahatlama.

Şimdi bu da geçti artık. Macaristan'a kısa ziyaretlerim sürdü, hatta 1987'de, Budapeşte 1900 kitabım için araştırma yapmak üzere iki ay boyunca yeni milli kütüphaneye kapanmıştım. O zaman Komünist yönetimin son kalıntılarının da gideceğinden ve geriye sadece bir iki Rus üssünün kalacağından emindim. Macaristan'daki arkadaşlarım daha kötümserdiler ama bu belki de geleneksel milli huyun sonucuydu. 1991 başlarında Budapeşte'ye üniversitede bir sömestr ders vermek için döndüm. 1991 Haziranı'nda anayurdumu yurduma dönmek için terk ederken son Rus askerleri de Macaristan'ı terk etmeye hazırlanıyorlardı. O gün için milli bir bayram kutlaması yapılması, ülkenin tüm kiliselerinde çanların çalınması isteniyordu. Ben bundan hoşlanmadım. Ruslara hakaret etmeye gerek yoktu. Rusya Macarların komşusu ve büyük bir ülke olarak kalmaya devam edecekti. Ben Ruslardan özel olarak hoşlanmazdım ve Komünizm için horgörüden başka bir şey duymuş değildim. Ancak Macaristan'da olsun, Birleşik Devletler'de olsun tüm yaşamım boyunca Komünizm aleyhtarlığının tehlikeli budalalıklarını, bunun yurtseverlikle eşanlamlı bir ideoloji (ki değildir) düzeyine yükseltilişini gördüm.

* *

"Sosyalizmden çılgınca korkmak burjuvaziyi despotizmin kucağına atar." Tocqueville bunu 1852'de, Paris sokaklarında sosyalist emekçilere ve radikal devrimcilere karşı dikildikten dört yıl sonra yazmıştı. Bir yüzyıl sonra Komünizm aleyhtarlığı çılgınca korkudan başka şeylere de bağlıydı ve sadece burjuvazi ile sınırlı değildi. Bu çoğunlukla, özellikle de Birleşik Devletler'de, işçiler arasında yaygındı. (Marx sadece proleteryanın milliyetçiliğini değil, onların saygınlığa düşkünlüklerini de görmezlikten gelmiştir.) Mussolini ile Hitler ve sonu gelmeyen bir diktatör ordusu Komünizm aleyhtarlığının popüler çekiciliği olmasaydı iktidara gelemezlerdi.* Komünizm aleyhtarlığının ana kaynağının insanların mali güvenliklerine duydukları kaygı olduğunu düşünmek saçmadır. Bu, ondan çok daha popüler ve duygusaldır.

Komünizm aleyhtarlığı psikolojisi henüz hak ettiği ilgiyi çekmemiş olan karmaşık bir konudur. Komünistlerin ya da uydularının iktidarda oldukları ülke ve yerlerde, Komünizme karşı belirtilen hemen hemen her özel fikirde gerçeğe bağlılık, bir derece dürüstlük ve cesaret vardır. Komünistlerin iktidarda olmadıkları yerlerde Komünizm aleyhtarlığı ile özdeşleşme bir tür kendini tatmin içerir ki, bunun kaynağında çoğunlukla, saygınlığa duyulan istek; insanın, kamuoyunun ve milletin gerçek yapısı içinde bulunduğunu göstermek istemesi yatar.

** 1932 Kasımı sonlarında Hitler Hindenburg'a şöyle yazıyordu: "Halk kitlelerinin Bolşevikleştirilmesi hızla ilerliyor." Bunun doğru olmadığını kendisi de biliyordu. Ama bu tür bir iddianın Hindenburg'u ve muhafazakarları etkileyeceğini de biliyordu. Dokuz yıl önceki darbesinin Münih sokaklarında silahla bastırılmasına hiç benzemeyecek bir biçimde, Almanya'nın en saygın unsurlarının desteğiyle ve kısmen bunların Komünizm aleyhtarlıkları nedeniyle*

hukuki, anayasal ve demokratik yoldan Almanya'nın hakimi olacaktı.

Ben yaşamım boyunca (ve sadece 1945–46'nın alacakaranlık yıllarında Macaristan'da değil) pek çok fırsatçı Komünist yoldaş görmüşümdür; ama ne yazık ki, Birleşik Devletler'de, çoğu eski solcu olmak üzere, daha çok fırsatçı anti–Komünistler görmüşümdür. Bu çirkin olgu konusunda başka yerde birkaç şey yazmışımdır. Burada sadece anti–Komünizm ideolojisinin soğuk savaşın uzamasına katkıda bulunduğunu vurgulamak istiyorum. Komünizm aleyhtarlığının Amerikan yurtseverliğiyle özdeşleştirilmesi zaman zaman geleneksel Amerikan özgürlüklerine zarar vermiş* ve Amerikan askeri–sanayi devletinin kurulmasına güçlü katkıda bulunmuştur. Komünizm saplantısı, Komünizmle hiçbir ilgisi olmayan soğuk savaşın esas durumunun görülmesini önlemiştir. Bu durum, Rus silahlı gücünün olmaması gereken yerde olduğuydu. Ve şimdi soğuk savaş sona erdiğinde, bu kuşkulu yurtseverlerin çoğunun hevesleri devam etmektedir: Bunlar Rusların çekilmesiyle yetinmeyerek propagandalarını sürdürüp geleneksel Rus devletinin yıkılmasını amaçlamaktadırlar; ve bunlar, kendi hükümet biçimini ve felsefesini dünyanın büyük bir bölümüne ve bu arada yarım küre ötede bulunan Rusya'ya, zorla kabul ettirmesinin Birleşik Devletlerin çıkarına olduğu kadar görevi de olduğuna kendilerini ve başkalarını inandırmaya çalışmaktadırlar.**

** Dosyalarından birkaç örnek. Antimilitarist (ama Alman yanlısı) Mencken 1947'de: "Rus barbarlarına" karşı savaşa girmeliyiz: Truman 1951'de MacArthur'u görevden uzaklaştırdığında Michigan Yasama Meclisi'nin bir kararı: "Dünya Komünizmi son on yılın en büyük zaferini elde etti." (Los Angeles'te kent konseyi Amerikan bayrağının yarıya indirilmesini emretmişti). Aynı olay hakkında Joe McCarthy: "Komünistlerin kazandığı en büyük zafer." Indiana Senatörü William Jenner: "Truman yönetiminin başında Sovyetler Birliği ajanları vardır."*

*** Midge Decter: "Amerika dünyanın polisi olmalıdır." 1991'de bir Amerikan entelektüelinin beyanı.*

Bölüm 4

Rusya Sınır

Ağustos 19, 1991. Sabah saat sekizde telefon çalıyor. Jim McBride, Gorbaçov'un görevden alındığını, Moskova'da iktidara Yanayev'in başında bulunduğu yeni bir devlet komitesinin geçtiğini bildiriyor. İlk tepkim: Bu uzun sürmez.

20 Ağustos, öğleden sonra. Darbe şimdiden çözülmeye başlamış gibi.

21 Ağustos. Darbe başarısızlıkla sonuçlandı. Bu hem garip hem iyi bir haber; ancak gerçek sorunlar ve sıkıntılar daha şimdi başlıyor. George Kennan bunun 1917'den bile daha şaşırtıcı olduğunu söylüyor. Bu önemli bir açıdan çok doğru: Ben de Moskova ve Leningrad'da Rus gençliğinin gösterdiği direnişe seviniyorum: Bu, o büyük ve talihsiz ülkenin tarihinde yeni bir şey olabilir.

Komünizmin sonu, falan filan... Ama ya Rusya? Rus imparatorluğu? Bir bakıma bu 1917 Martı gibi değil mi? Aradaki fark, Gorbaçov ve Yeltsin'in, Kerensky gibilere benzememeleri. Ve Rus milliyetçileri

arasında şu anda güçlü bir lider olmaması.

Ancak üç günlük bu darbe, Rus imparatorluğunun çözülme tarihinde sadece küçücük bir nokta.

1991 Mayısı'nın bir akşamında Budapeşte'nin Keleti istasyonunda üvey oğlumun Viyana'dan gelecek trenini bekliyordum. İki gidiş hattının biri olan Budapeşte–Lvov–Moskova hattında Sovyet askerleri, subayları, eşleriyle dolu bir trenin Macaristan'dan ayrıldığını gördüm. Büyük yeşil Rus vagonları pis ve kalabalıktı, insanlar ucuz bavullarını kompartımanların merdivenlerinden ve pencerelerinden içeri uzatıyorlardı. Üniformaların, kadınların giysilerinin, bagajların, trenin pejmürdeliğinde acıklı bir şey vardı. Kalabalık koridorlarda dirsekleriyle kendilerine yol açarak, kompartımanlarını bulmaya çalışıyorlar, Macaristan'ın garnizon yaşamından pişmanlık duymadan ayrılıyorlardı.

Bu Ruslar hoş insanlar değillerdi. Ama yine de şimdi, yüzyıl öncesi orta Avrupa'sının mimari harikalarından biri olan Keleti'nin o anıtsal ve romantik salonlarını dolduran yeraltı dünyasının insanlarına tercih edilirlerdi: Budapeşte'nin artık sınırları olmayan gettosunun suçlu halkıyla karışmış olan küçük hırsızlar, yankesiciler, Araplar, Romenler, Çingenelerden oluşan bir yeraltı dünyası. Bunlar evsiz barksızların kötüleriydi ve zalim bir kaderin sonucunda değil, kendi istekleriyle evsiz barksız kalmışlardı. Ruslar yurtlarına dönüyorlardı.

Rus trenindeki o Ruslar çekilen suların son köpüklü dalgalarıydı. İstasyona doluşmuş olan Doğu halkı ise doğudan gelen akıntının ilk köpüklü dalgasıydı, göçebe ya da yarı göçebe ve genişliği henüz gö-

rülemeyen ve ölçülemeyen, Macaristan'ı ve Avrupa'yı istila edebilecek büyük bir göç. Ve belki de arkalarında batıya doğru büyük bir Asya dalgası durumunda Rusya kalkan olacaktır. Ruslar: Batı uygarlığının ve Avrupa'daki beyaz ırkın kalkanı. Bu artık düşünülemeyecek, inanılmayacak bir varsayım değildir.

Louis–Ferdinand Céline 1943'te Volga'daki Alman ordusunun Avrupa'nın son kalesi olduğunu yazmıştı; ondan sonrası tufandı, Çinliler Brest'teydi. Ve bununla Polonya–Rusya sınırındaki Brest–Litovsk'u değil, Avrupa'da Britanya'nın en batı ucundaki Brest'i kastediyordu. Almanların Stalingrad'da savaşı kaybettiklerine ve batıya doğru çekilmeye başlamalarına üzülüyordu. Ama yanılıyordu. Çinliler Britanya'da değiller, Ruslar bile Berlin'den çıktılar ve hatta Doğu Avrupa'dan da. Ve Özbekler, Türkmenler ve Moğollar, Çinlilerin bu öncü birlikleri batıya doğru harekete geçtiklerinde onları durdurmak Rusların tarihi görevleri olacaktır. Batı uygarlığından geriye kalanların yeni sınırı olan Rusya. 13. yüzyılda, Avrupa'daki son Moğol istilası sırasında, Liegnitz Savaşı'ndan hemen önce Kiev düşmüştü. Ama bu sıralama kendini tekrarlamayabilir. Ancak ben bir tarihçiyim, peygamber değil.

**

Rusya ve Birleşik Devletler. Tocqueville Avrupa'nın ötesindeki bu biri özgürlük, diğeri uşaklık demek olan ve her biri "yarıkürenin kaderini değiştirecek kadar güçlü" olan iki büyük güçten yüz altmış yıl önce söz etmekteydi. Bu artık sona ermiştir. Birleşik

Devletler artık özgür bir demokrasinin tek cisimleşmiş örneği değildir; ve Rusya'da uşaklık, hele Tocqueville'in zamanında var olan türü de artık yoktur. (Teknoloji ve bürokrasinin getirdiği uşaklık ve Yeni Barbarların içte ve dışta yükselmeleri her ikisini de tehdit etmektedir; ama bu başka bir hikâyedir, 21. yüzyılın sorunudur.)

Daha önce de belirttiğim gibi, Rusya ile Birleşik Devletler hiç savaşmamışlardır. Bu iki devlet iki dünya savaşında Almanya'ya karşı müttefiktiler. (Ve bir bakıma Japonya'ya.) Ayrıca Rus ve Amerikan halkları asla birbirlerinden nefret etmemişlerdir. Bunun dışında bazı ortak karakteristikleri de vardır.

İlginç bir nokta daha: Rus ve Amerikalıların Pasifik Okyanusu'nun kuzey ucundaki Arktik bölge ilişkileri. Alaska ve Sibirya. Ruslar Alaska'yı 1867'de çok ucuz bir fiyata Amerikalılara vermeye hazırdılar (böylece Birleşik Devletleri uzak batıda İngiltere'ye karşı şavaşa sokmayı ummuşlar, ama başaramamışlardı). 1919–1924 döneminde Alaska–Sibirya hakkındaki inanılmaz hikâyeler henüz tarihçiler tarafından tam olarak ele alınmış değildir. Demir perde (Churchill'in o ünlü terimi kullanmasından yirmi beş yıl önce) küçülmekte olan Rus imparatorluğunun batı sınırlarına inmiş bulunuyordu. Ancak Moskova'nın iktidarının Uzakdoğu'da pekişmesi daha üç beş yıl almıştır. Bu arada Alaska ile doğu Sibirya arasında kürk tüccarlarını, korsanları, her türlü haydutu içeren çeşitli ilişkiler vardı. (1920'nin sonlarına kadar Amerikalıların Vladivostok'taki askeri varlıklarının, Japonların Rus Uzakdoğusu'nun bir parçasını almalarını önlemek için orada bulunduğunu da unutmamak

gerekir.) Şu anda bile Alaskalıların Rus halkına armağan olarak binlerce ton Alaska ton balığı göndermek istediklerini okumaktayım.

1904 Rus–Japon savaşı patlak verdiğinde Amerikan basını ve kamuoyu, Çarlık Rusyası'ndaki idamları ve pogromları duydukları için Rus aleyhtarıydı. "Kahraman küçük Japon, Rus ayısını dövüyor," gibi karikatürlerin sonu yoktu. Rus dışişleri bakanı Witte bunları önlemek için New York'a geldi. Ancak Theodore Roosevelt yetenekli bir devlet adamıydı. Japonlar Kore–Mançurya sınırında kazanmak üzereydiler, deniz savaşını kesinlikle kazanmışlardı, fakat Roosevelt, Portsmouth'da zaferlerini sınırlamayı başarmıştı. Uzakdoğu'da Rus gücünün yok olması ve yerine dev bir Japon imparatorluğunun yerleşmesi Amerika'nın çıkarına değildi.

1945'te Amerikan askeri yetkililerinin tümü, bu arada aralarında General McArthur da olan sonraki Komünist aleyhtarları da, Kızılordu'yu öve öve göklere çıkarıyorlar, Stalin'in Japonya'ya karşı savaşa girmesini istiyorlardı. 1905'te Lenin, Japonların Çarlık Rusyası'nı yenmesini sevinçle karşılamıştı. 1945 Ağustosu'nda Stalin'in Rus Uzakdoğu Ordusu'na yayınladığı Günlük Emir'de ordunun, Rusya'nın Japonya tarafından kırk yıl önce yenilmesinin ayıbını silmesi isteniyordu.

Stalin bir Rus milliyetçisiydi. Avrupa'nın bölünmesine ve soğuk savaşa yol açan şey Komünizm ve Komünist devrimler değil, Stalin'in Orta Avrupa'nın bazı parçalarını da içeren Doğu Avrupa'yı Rus işgali altına almak arzusuydu. Bunun büyük bir bölümü ideolojik düşünce ve hem Komünist yanlısı hem de

aleyhtarı propagandaların getirdiği yıkım altında gözlerden uzak tutulmuştu (ve çoğunlukla hâlâ da böyledir). Savaş sırasında ve savaştan bir süre sonra Rusya'nın takdir edilmesi Amerikalıların, Stalin'in fetihlerinin sınırlarını belirlemekteki isteksizliklerine katkıda bulunmuştur. Franklin D. Roosevelt'in kendini Stalin ile Churchill arasında ortaya yerleştirme politik düşüncesi (ve önemli durumlarda Churchill'den uzak kalma çabası) o zamanki yaygın Amerikan görüşüne uygundu. Bu görüşe göre, Amerikan demokrasisi, tarihi, politik, hatta belki de sosyal açıdan İngiltere'nin temsil ettiği daha eski dünya ile, Sovyetler Birliği'nin bir bakıma kaba, ama bazı bakımlardan da hayranlık duyulacak radikal öncü deneyi arasında bir yerde bulunmaktaydı. 1942'de (yayıncısı Henry Luce'un Amerikan Yüzyılı'nı ilan ettiği) Life dergisinde Lenin'in tam sayfa resminin altında şöyle yazıyordu: "Bu Belki de Yüzyılın En Büyük İnsanıdır." Life editörleri 1953'te Komünizmin "ölümcül günah", McCarthy'ciliğin ise "bağışlanabilir günah" olduğunu yazmaktaydılar. Pek çok Amerikalı'nın Rus ordusu olmasaydı Hitler'in savaşı kazanabileceğini unutmuş oldukları görülmektedir. Pek çokları için Komünizm aleyhtarlığı, namuslu insanlar tarafından olduğu kadar dönek entelektüeller ve fırsatçılar tarafından yayılan bir ideoloji olan Amerikan yurtseverliğinin sadece bir parçası değil, onunla özdeşleşmesiydi. Amerikan "muhafazakâr" hareketini ve Cumhuriyetçi partiyi bağlayan ve şimdi çözülüyor olabilen ideolojik tutkaldı bu.

§

Yine de, Rus–Amerikan ilişkisi Rus–Avrupa ilişkisinden daha basit, daha az karmaşıktır. Bir uzaklık unsuru vardır: Rusya Avrupa ile sınır komşusudur, o çok uzak Alaska–Sibirya ucu sayılmazsa, Amerika ile değil. Sonra uzun tarihi geçmiş vardır: Rusya ile Avrupa arasındaki bin yıllık ilişki düşmanlık, ittifak ve derinden hissedilen farklılıklarla doludur. İki yüzyıl içinde Birleşik Devletler'le Rusya arasındaki bu tür ilişkiler çok daha az ve önemsiz olmuştur. (Kültür açısından da bu böyledir: Rusların Jack London ve Hemingway gibi ikinci sınıf Amerikalı yazarlara duydukları ilgi. Poe'nun Baudelaire üzerindeki etkisi çok daha derindi.) Soğuk savaş sırasında Rus–Amerikan düşmanlığı, iki devletin birbirlerini dünyada (ve göklerde) başlıca düşmanlar olarak görmeleri, tarihlerinin kısa bir bölümüydü ve bu bölüm şimdi artık kapanmıştır. O zaman bile (o kadar rokete karşın) birbirlerini doğrudan doğruya tehdit etmiş değillerdi.

Bin yıllık Rus–Avrupa ilişkisinde düşmanlık ve dostluk, nefret ve cezbetme, istila ve geri çekilme vardır. "Avrupa", Birleşik Devletler gibi bir tek parça değildir. Rusya kimi zaman Polonya'ya karşı Prusya ve Almanya ile ittifak yapmış; kimi zaman Almanya'ya karşı Polonya ile birleşmiş; kimi zaman İngiltere (veya Fransa) ile müttefik olmuş; kimi zaman İngiltere'yi tehdit etmiş, hatta 1854–56'da Kırım'da İngiltere ve Fransa ile savaşmıştır. 1612'de Polonyalılar Moskova'daydılar. 1814'te Kazaklar Champs–Elysées'de at koşturuyorlardı ve Paris'in dört bölgesinde Rus askeri valileri vardı. 1941'de Almanlar Moskova önlerindeydiler, 1942'de Volga ve Kafkaslar'a varmışlardı. 1945'te Ruslar Berlin'i aldılar. Bu coğrafi aşırılıklar-

dan hiçbiri uzun süreli olmayacaktı. Ancak bu kitabın amacı tarihi özetlemek ya da Rusya'nın Avrupa ile ilişkisinin karmaşık unsurlarını açıklamak değildir. Burada bir tek şey dikkati çekmektedir. Ne olursa olsun, Rusya sadece Avrupa'nın sınır komşusu değildir; Avrupa'nın ve de Asya'nın sınırıdır. Rusya'daki Komünist rejim bir anormallikti. Büyük gidip gelme hareketlerine karşın tarih bir rakkas gibi hareket etmez. Kesin bir dönüş, olayların eskiye dönerek tekrarlamaları yoktur. Sonuçta Rusya daha çok Avrupalılaşmakta ve de Amerikalılaşmaktadır.

§

1917 Kasımı'nda Petrograd'da olan, bir Komünist darbesinden daha fazla bir şeydi. Bu, Rusya'nın Avrupa'dan çekilmesiydi. O devrimi yapanlar eski Rusya'nın çok "Asyalı" olduğunu yani, yeteri kadar Avrupalı olmadığını ilan etmişlerdi. Bunlar "Avrupa"dan gelen tüm devrimci ideolojilerin en radikali olan Marksizmin Rusya'ya adapte edilmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Ama bunun aksi oldu. Rusya coğrafi, fiziki, politik, sosyal ve ideolojik olarak Avrupa'dan çekildi. Lenin böyle yapmak zorunda kalmıştı. Onun halefi Stalin, içinde Uluslararası Komünizm olan Avrupalı fikirleri küçümsüyordu. Devrimci olan ama devlet adamı olmayan Lenin'in aksine Stalin devrimci değil, bir devlet adamıydı. (Devrimciler çok seyrek olarak iyi devlet adamları olurlar.)

Stalin Rusyası 1939'da yeniden Doğu Avrupa'ya girdi. Dünyanın tek Komünist devletinin tek hâkimi olan Stalin ile pek çok hükümet ve millet gözünde bir

parya olan Rusya birden yaklaşan savaşta Fransa, İngiltere ve hatta Hitler Almanyası tarafından müttefik olarak arandıklarını gördüler. Stalin Komünizm aleyhtarlığının havarisi olan Hitler'le yapacağı bir anlaşmayla Fransa ile İngiltere'yle yapacağı bir anlaşmadan daha kârlı çıkabileceğini gördü. Hitler'e Batı Avrupa'nın demokratlarından, liberallerinden ve kapitalist liderlerinden daha çok saygı duyuyordu. Böylece Stalin'in Rusya'sı Polonya'nın hemen hemen yarısını, Baltık devletlerini, Finlandiya'nın bir parçasını, Romanya'dan Besarabya ve Bukovina'yı yaklaşık olarak Lenin'in bütün elden çıkardıklarını geri aldı. Stalin bir keresinde Hitler'in dışişleri bakanına, kendisinin Asya ve Asyalıları Avrupalılardan daha iyi anladığını söylemişti (ki, bu doğru olabilirdi). 1941'de bir başka kere kendisini bir anlaşma imzalamak için ziyaret eden Japon dışişleri bakanına da, "Biz de Asyalıyız," demişti. Sevdiği, hayran olduğu, saydığı ve korktuğu Hitler, 1941'de Rusya'ya saldırdı. Stalin bir an her şeyin kaybedildiğini düşündü. Sonra bir değişim oldu. Rus askeri, Rus halkı, Rus çamur ve kar ve buzu (ayrıca Rusların yalnız olmadıklarını, İngiliz ve Amerikalıların onların müttefikleri olduğunu bilmek) Almanları durdurdu. 1945'te Ruslar Berlin, Viyana ve Prag'daydılar ve Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmının hâkimiydiler. Orta Avrupa'ya intikam duygularıyla girdiler. Kırk beş yıl sonra yine çekildiler.

Ama bu hikâyenin tümü değildir. Rus tarihinde sık sık rastlanıldığı gibi, Rusya'nın Avrupa'yla olan iç ve dış, fiziki ve ruhi ilişkileri uyumlu değil, çelişkilidir.

§

Büyük Petro Rusya'yı bir Avrupa devleti yapmaya çalışmıştır. İlkel ve kaba Rusya'sını ensesinden yakaladığı gibi ileri (yani, batıya) itmiştir. Rusya'yı Baltık'a yöneltmiş, İsveç'ten bugünkü Estonya ve Letonya'yı almış, bataklıklar arasında yeni başkenti St. Petersburg'u kurmuştur. Avrupa'ya doğru bu askeri ve coğrafi hareket Çar'ın Avrupalılardan kopya ettiği kurumları yaratmasıyla başbaşa gitmiştir. Ancak Petro'nun yöntemleri (hatta bazı yeni kurumlarının nitelikleri) gününün Avrupa devletlerinin çoğunun gelenek, görenek ve uygulamalarından çok uzak kalmıştı. Petro Rusya'yı Avrupalı olmayan yöntemlerle "Avrupalılaştırmıştır".

Yine de Rus devleti –ülkesi, milleti, halkı ve kilisesi değil– 18. yüzyılda Avrupa devletler sisteminin bir parçası olmuştu. Bu yüzyılda Rus ordularının Avrupa savaşlarına ve ülkelerine girmesi Büyük Petro'nun ve Napolyon'un ölümleri arasındaki yüzyılda çeşitli Avrupalı devletler tarafından istenmiş ve zaman zaman da bunun bedeli ödenmiştir. Rus askerleri yine istek üzerine zaman zaman Prusya, Bohemya, Saksonya, Macaristan'a girmişler ve hatta İsviçre, Hollanda, İtalya ve Fransa'ya kadar ilerlemişlerdir. Ancak buralarda uzun süreler kalmamışlardı; ve bu kısa süreli askeri hareketler, Batı Avrupa'ya eskisi kadar uzak ve yabancı kalan iç Rusya ile ilgili değildi.

Rus imparatorluğunun batıya doğru hareketi daha kalıcı bir biçimde sürmüştür. Kırım, Moldavya, Polonya'nın büyük bir bölümü, bugünkü Litvanya ve Finlandiya, Petro'nun halefleri tarafından elde edilmişti. 19. yüzyılda bir değişim görüldü. Rus müziği, Rus edebiyatı, Rus sanatı ve bilimi ilk kez olarak Av-

rupalılar ve Amerikalılarca anlaşılır ve sevilir olmaya başladı. Bu yayılma hem boyutları hem de niteliği bakımından çok dikkat çekiciydi. Aynı zamanda, 19. yüzyıl içinde Rusların Avrupa'ya doğru ilerleyişleri de büyük bir ölçüde durdu. Rusya Kafkaslar'da ve Asya'da güneye ve doğuya doğru yayılmaya başlamıştı. ("Avrupa" ve "Asya" Rusyası bölünmesinin, 1830'larda, bir Alman coğrafyacısının "Avrupa"nın doğu sınırını Ural Dağları ve Kafkasya boyunca tanımlamasıyla kabul edilen bir fikir olduğu pek bilinmez; ancak Urallar'daki bu sınır Rusya'nın idari sınırlarıyla uyumlu değildir.)

Rus devleti 1918'de Avrupa'dan coğrafi olduğu kadar politik olarak da çekildi. 1917 devrimi, St. Petersburg'da yapılmıştı, ancak askeri gerekler nedeniyle Bolşevikler 1918'de başkenti, Büyük Petro'dan önce olduğu gibi yine Moskova'ya taşıdılar. Başkent orada kaldı. Kısa bir "Petrograd" döneminden sonra St. Petersburg "Leningrad" oldu. 1991'de yine St. Petersburg olmuştur.

Ancak kentin bir daha Rusya'nın başkenti olması mümkün değildir. "Avrupalı" ve "Avrasyalı" Rusya ile Rus tarihinin Petersburg ve Moskova arasındaki gidip gelmesi artık sona ermiştir. Rusya–Doğu Avrupa arasındaki kesin sınır, yüzyıllar boyunca değişmiştir ve yine de değişebilir; ancak Rusya'nın giderek daha çok "Avrupalılaşması" dışında başka bir seçeneği yoktur. Ve sözcüğün hem iyi, hem de kötü anlamında bu böyledir. "Avrupa"nın ve de "Amerika"nın ne anlama geleceği Rusya'ya değil Avrupa'ya bağlıdır.

§

Komünist Rusya'nın sempatizanları da, saplantılı düşmanları da bunu anlamamışlardır. Öncekiler Rusya'yı uzun bir süre öncü Marksist sosyalist bir toplumun ideolojik prototipi olarak görmüşler, bir milletin aynı zamanda kültürel bir prototip olduğunu gözardı etmişlerdir –ne de olsa, her şey olup bittikten sonra Ruslar Rus olarak kalmışlardır. Diğerleri ise Rusya'yı, Stalin'in hiç ilgilenmediğini göstermesinden çok sonra bile, uluslararası devrimin parlak merkezi olarak görmüşlerdir.

20. yüzyılda Uluslararası Komünizmi, Stalin kadar hakir gören pek az devlet adamı vardır. Onun rejiminde Rus dış ve iç politikasını ayıran farklılıkların ve garip uyumsuz tabiatının son örneğini görebiliriz. Üçüncü Reich'ın gelişmesi ve bir tehdit oluşturması nedeniyle Stalin Rusyası 1935'te Fransa (ve Çekoslovakya) ile bir ittifak imzalamıştır; aynı sırada Komünist Enternasyonal sözde Halk Cephesi politikasını benimsemiş ve tüm "anti–faşist" güçlerin birleşmesi çağrısında bulunmuştur. Ancak Stalin için bütün bunlar dış işlerdi. Sovyetler Birliği içinde temizlik harekatları başlamıştı. Temizliğin korkunç kanıtları sadece Komünist yanlılarca değil, Batı dünyasının her çeşit insanınca da çok utanç verici bir şekilde ve namussuzca gözardı edilmiştir. Bu durum artık iyi bilinmektedir. Yanlış anlaşılan Stalin'in temizlikten amaçladığı şeydir. (Koestler'in Öğle Üzeri Karanlık'taki melodramatik ve saçma yorumunda da olduğu gibi, anti–komünistler bile bunu yanlış anlamışlardır). Pek çok yorumcu ve tarihçi temizlik hareketlerini diktatörün paranoyasının belirtileri olarak görmüşlerdir. Bu tümüyle yanlış değildi. Ancak temizliğin asıl başardığı

şey, yaşlı Komünist parti bürokrasisinin (ve askerlerin) yeni bir devlet bürokrasisi ile yer değiştirmesiydi. Bu iki grup arasında ortak bir nokta vardı; o da, Stalin'e ve onun devletine tam köle oluşlarıydı. Stalin'in dışişleri komiseri Litvinov'un 1935 ve 1939 arasında hâlâ Hitler'e ve "Faşizm"e karşı "Kolektif Güvenliği", Milletler Cemiyeti'ne saygıyı, Batı'nın bütün demokratik ve liberal güçleri ve devlet adamlarıyla işbirliğini yaymaya çalışmasına izin veriliyordu. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nde Komünist parti içinde on binlerce enternasyonalist ve diğer eski Bolşevik tutuklanıyor, hapse atılıyor ve öldürülüyordu. 1939'da bu tutarsızlık ortadan kalkmıştı; tasfiye hareketleri sona ermişti; "Kolektif Güvenlik" de, Litvinov da gitmişlerdi; ve Stalin, Hitler'le ittifakı seçmişti.

§

Stalin'in kendi halkına yaptığı bu vahşi ve anlamsız zalimliklerin sonuçta dünyaya bir yararı olmuştur. Eğer bunları yapmamış olsaydı, şimdi halkı tarafından daha çok saygı görecekti. Cinayetlerinin uzun vadeli sonuçları adının, tıpkı Hitler'inki gibi, lanetlenmesine yol açmıştır.

§

Komünizm yetmiş yıl süreyle son Çarlar döneminde başlamış olan normal ilerlemeyi, Avrupalılaşmayı, Rusya'nın giderek liberalleşmesini ve maddi gelişmesini geciktirmiştir. Bunun bir tek istisnası vardır. 1917'de Alman ordusunun yavaş yavaş ilerleyerek im-

paratorluklarının batı uçlarını kemirmesi sırasında Rus halkı savaştan bıkmış ve savaşı terk etmiştir. 1941'de dünya tarihinin en büyük Alman savaş teçhizatının tümünün Moskova ve Leningrad eteklerinde belirmesine karşın Rus halkı savaşmaya devam etmiştir. Halkın direnişi önceden hesaplanamayan ve açıklanamayan bir şeydi. Bu pek çok kaynaktan doğmuş ve gelişmiştir. Yoksullaşmış, cahil bırakılmış ve ezilmiş kitleler, Birinci Dünya Savaşı'ndaki kuşaktan daha başarılı bir sınav vermişlerdir. Onların direnişi ve Almanları yenmeleri yetmiş dört yıllık Sovyet Komünizmi boyunca tek büyük başarılarıdır.

§

Gariptir ki, bu konuda Ruslar aynı fikirde değillerdir. Evet Ruslar –Alman zaferlerini sevinçle karşılayan bazı uluslar değil.

Bu da Stalin'in tarihlerindeki yeri ile ilişkilidir. Stalin'in 1941'den önceki diplomasisi korkakçaydı. Hitler'in Rusya'yı istila edeceğine inanmak istemiyordu; askeri teçhizatının büyük bir bölümünü son ana kadar hazırlıksız bırakmıştı (hatta bazı durumlarda son anı bile geçmişti). Savaşın başında çok sarsılmış, on gün kadar duygusuz ve sessiz kalmıştı. Eylülde Churchill'e Sovyetler Birliği'nin "çökmenin eşiğinde olduğunu" yazmış; Churchill'den, Güney Rusya'ya yirmi beş İngiliz tümeninin gönderilmesi de dahil, en saçma ve uygulanması olanaksız yardım isteklerinde bulunmuştu. Almanlar bir ateşkes önermiş olsaydı kabul edeceği konusunda belirtiler vardır. Ancak, 1941 Ekim–Kasım büyük paniğinde hükümet Mosko-

va'dan kaçarken ve kent halkı Almanlara teslim olmaya hazırlanırken Stalin soğukkanlılığını korumuştur. Sonunda Roosevelt ve Churchill ile ittifakına bağlı kalmanın daha iyi olacağını anlamıştı –hiç kuşkusuz Rusya'nın bu ittifaktan çok şey elde edebileceğini fark etmiş bulunuyordu.

Stalin bu ittifak konusunda fazla heyecanlı değildi ve onun gibi düşünen pek çok Rus olduğunu hatırlamak da yararlıdır. Burada Amerika ile bir paralellik kurmak mümkündür. Roosevelt'in İngiltere ve Rusya ile ittifakının yanlış olduğunu, Almanya ile savaşa girmenin Amerika'nın çıkarına olmadığını düşünen Amerikalılar vardı ve böyleleri hâlâ da vardır. Almanya'yı İngilizce konuşan dünyaya tercih eden Ruslar vardı ve hâlâ da vardır. Buna bir de Amerikalıların adı Komünizm olan her şeyi reddetmelerini ekleyin. Birleşik Devletler'de itibarı iade edilmiş olan bir şair, Ezra Pound vardır ki, bu büyük çaplı olaylar içinde önemsizdir. Rusya'da General Vlassov'un itibarının iade edilmesi önemsiz olmayacaktır.

General Vlassov tam bir Rus insanıydı –bir Dosteyevski insanı. Savaşın ilk kışında büyük bir üstünlük göstererek çarpışmıştı. 1942 Haziranı'nda birden Almanların safına geçmeye karar verdi. Bu dönekliğinin nedeni Stalin ve Komünizme duyduğu nefretti. Taraf değiştiren, teslim olan, ihanet eden insanlarla dolu olan İkinci Dünya Savaşı tarihinde bununla kıyaslanabilecek başka bir olay yoktur. Almanlara teslim olan, hatta politik olarak onların tarafını tutan Fransız, Çek, Yugoslav ve Yunan generalleri vardı, ama hiçbiri Almanlarla birleşip onlara kendi yurtlarına karşı savaşlarında yardımcı olmaya istekli olmamıştı.

Vlassov bir milliyetçi Rus ordusu kurdu. Hitler bir süre bu orduyu kabul etmediyse de, sonunda razı oldu. Vlassov'un tümenlerinde, savaşın en kötü suçlularından bazıları vardı; bunların bir kısmı 1944 Varşova Ayaklanması'nda kahraman Polonyalılara en aşağılık işkenceleri yaparak (eğer bu sözcük burada kullanılabilirse) sivrilmişlerdi. Vlassov itici bir kişi değildi. Slavlara özgü çıkık elmacık kemikleri olan, kalın çerçeveli gözlüğünün ardında hüzünlü bakışlı bir Rus idealistiydi. Sonunda Müttefikler onu Ruslara teslim ettiler; yargılandı ve 1946'da Moskova'da idam edildi.

Vlassov'un Stalin'in en büyük kurbanlarından biri olduğu kuşkusuzdur. Ününün bundan sonra büyüyeceği hemen hemen kesindir, sadece Vlassov'la değil, savaşın sonuna kadar SS birliklerinde çarpışan diğer Rus, Ukraynalı ve Kazakların da adları anımsanacaktır. Ama ne dereceye kadar? Bu Rusya'nın hemen yakın geleceği için bir belirtidir. Vlassov'un itibarı Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki en iyi generallerinin, örneğin Stalin'le sorunları olmasına karşın onun mareşali olan Zhukov'un derecesine kadar yükselecek midir, yoksa ondan da yukarı mı çıkacaktır? Eğer bu gerçekleşirse, kaygı verici bir şey olacaktır; çünkü, dolaylı da olsa, Hitler'in davasının rehabilitasyonu anlamına gelecektir bu; ve gelecekte Ruslar için "Batı" en çok Almanya demek olacaktır.

§

Yugoslavya 1948'de Sovyet etki alanından kopan ilk devletti. Yugoslavya 1991'de de, vahşi bir iç savaşla parçalanan ilk eski Komünist ülke olmuştur. Bu-

nun bir yerinde bir ders vardır.

§

19. yüzyıl boyunca Avrupa'da (ve İngiltere'de) başlıca bölünme muhafazakârlar ve liberaller arasında olandır. Bu terimler kesinliklerini kaybetmişlerdir ve çoğunlukla sadece yanlış değil gayrimeşru olarak da kullanılmaktadırlar. Yüzyıldan fazla bir süredir bunların yerini iki büyük güç almıştır: Milliyetçilik ve sosyalizm.

Rusya'da değil ama. Orada iki eski terim de pek uygun düşmemektedir; ancak bunun yerine geçen ve belki de daha derin ve güçlü bir bölünme vardır: Batıcılar ve Slavcılar arasındaki bölünme.

Bu Rus ikilemi Rus tarihinin Doğu–Batı salınımına uymaz (17. yüzyılda Korkunç İvan'dan Büyük Petro'ya kadar Doğu, ondan sonra Lenin'e kadar bir Batı dönemi). Batı ve Doğu arasındaki Rus ikiliğinin (bu Avrupa ile Asya arasında olmaktan çok Avrupa ile Avrupalı–olmayan arasındadır) kökenleri daha uzak geçmişe, daha doğuşunda bir Batılı Hıristiyan değil de Bizanslı olan Rus kilisesinin ve dininin tarihine dayanır. Rus Kilisesi içindeki hizipler bile (özellikle karanlık 17. yüzyıldaki krizi sırasında) önemli ayrıntılarla doludur.

Karşıt gruplar olan Batıcılarla Slavcıların kristalleşmesi 19. yüzyılda Rusya'nın biraz yavaş ve dolambaçlı da olsa, giderek daha çok Avrupalılaştığı sırada olmuştur. Bunlar Rus aydınlarının o zaman bazı bakımlardan şimdi de çevresinde toplandıkları iki kutbu simgeliyordu. 1917'den önce Batıcılar Avrupa yanlıla-

nıydı: Rusya'yı geri kalmış olarak gören ve Avrupa'nın ilerici, liberal, gelişmiş uygarlığını ve kurumlarını yerleştirmek için Rusya'nın barbar ve yarı Asyalı geçmişini fırlatıp atması gerektiğine inanan aydınlar, aristokratlar, liberaller ve radikaller. Slavcılar Avrupa aleyhtarıydılar; bunlar Avrupa'nın pek çok milletinin ve inançlarının içten çürümüş olduğuna inanıyorlardı, Moskova üçüncü Roma'ydı ve tüm Slavların liderleri olan Rus halkı Tanrının Seçilmiş Halkı'ydı; ahlaksız ve dinsiz Avrupa tarafından bozulmamıştı.

19. yüzyıl sonlarına doğru bu ideolojik düşünce okulları arasındaki savaş biraz hafifledi. Bir çok şeyin yanı sıra Vekhi dergisi çevresinde umut vaat eden yeni muhafazakâr (aslında gerçek Slavcı olmayan) bir grup toplandı. Ancak Batıcılar, liberaller ve radikaller savaşı kazanmış görünüyordu. 1914'te aydınlar ve Rusya'nın üst sınıf kültürü eskisinden çok Batılı ve Avrupalı bir görünüm içindeydi. Komünistler de ideolojilerini –Marksizmlerini, ateizmlerini, materyalizmlerini, ilerleme fikirlerini– Batı'dan almışlardı. Bunlar Rusya'da kontrolü ele geçirmeyi başardılar; Rus iç savaşını kazandılar. Ancak o zaman yüzeyin altını görebilenler için Bolşevik yönetimi altındaki Rusya'nın, Avrupalı olmayan, Slavcı karakteristiklerle dolu yanı ortaya çıktı. Başkent yeniden Moskova'ya taşındı. Ardından da Troçki ile Stalin arasındaki zirve mücadelesi başladı. (Genç Troçki bir keresinde Bolşeviklere "Slavlaştıran Marksistler" demişti; ancak sonra kendisi kanlı bir Bolşevik olmayı seçti.) Stalin'in onu iktidardan uzaklaştırıp sürgüne kaçmaya zorlamasına şaşmamak gerekir; Stalin Gürcistan'da doğmuş olmasına karşın ikisi arasında daha tipik Rus

olan oydu ve ayrıca bir tür de Slav milliyetçisiydi.

Rusya şimdi farklıdır. Kendilerini Tanrının Seçilmiş Halkı olarak gören Ruslar çok değildir. Ayrıca: Komünizm pan–Slavcılığı öldürmüş, en azından ağır yaralamıştır. Doğu Avrupa Slav halklarının yüzyıllardır Rusya'ya olan güven ve inançları (belki Sırbistan dışında) artık kalmamıştır. Ve: "Batıcı" artık sadece Avrupa yanlısı demek değildir; bu aynı zamanda Amerikan yanlısı da demektir. (Rusya ile Amerika'nın kültürel ilişkisi geleceğin büyük ve açık bir sorusudur.) Yine de Batıcılar ve Slavcılar arasındaki bölünme muhafazakâr ve liberal, dinci ve agnostik kategorileri altında sürüp gitmektedir. Petro ve İvan, Çadyev ve Komiyakov, Turgenev ve Dostoyevski, Witte ve Pobedonostsev, Miliukov ve Rasputin, Troçki ve Stalin, Litvinov ve Molotov... ve 20. yüzyılın ikinci yarısında, Pasternak ve Sholokov, Sakharov ve Soljenitsin... Yakında yeni başrol oyuncuları da çıkacaktır.

§

Amerika'da da tecritçilerle enternasyonalistler, Kızılderililerle Solukyüzler (bu iki etiketin Rus doğumlu bir Amerikalı eleştirmen olan Philip Rahv tarafından uydurulması dikkati çekmektedir) arasında buna benzer bir bölünme vardı. Bancroft, Whitman, Mark Twain, Vachel Lindsay, Robert Frost Kızılderili; Prescott, Henry James, F. Scott Fitzgerald Solukyüzlüydüler (bu liste benimdir, Rahv'ın değil). Yine de bu kategoriler kesin değildir. Her Amerikalı biraz Kızılderili, her tecritçi biraz enternasyonalist, her Ame-

rikalı idealist, biraz Amerikan emperyalistidir ve bunun tersi de geçerlidir.

Bu Rusya için de böyledir örneğin, Tolstoy (Marquis de Vogue onun "bir kimyager ve Budist karışımı" ve Chesterton: "insanlık dışı bir püritenle küstah bir vahşi karışımı" olduğunu yazmıştır. Isaiah Berlin'in kirpi Tolstoy'u tilki Tolstoy'dan, sanatçıyı filozoftan ayıran ünlü denemesi tümüyle yanlıştı. Bir süre kirpi, bir süre tilki olan Tolstoy değildi; o her zaman aynı anda her ikisiydi de (eğer kirpi–tilki benzetmesi yerindeyse, ki değildir). Daha önemlisi: Karşıtların birbirlerine ilişkin hareketleri kendi güçlerinin göstergeleridir. İleri gelen Rusların çoğu Batıcılıktan Slavcılığa dönmüşlerdir ve bunların sayısı Slavcılıktan Batıcılığa dönenlerden daha çoktur. Slavcılar, fikirleri 19. yüzyıl boyunca Avrupa'dan gelen entelektüel ve politik akımlara göre değişen Batıcılardan daha inatçıydılar; Slavcıların ideolojisi temelde hep sabit kalmıştır.

Ve –bu önemlidir– tecritçi Slavcılar bile pek çok özgün fikirlerini Almanya'dan almışlardır. (Önceki Rus Marksistlerin ideolojisi ve hatta terminolojisi de Almanya'dan gelmiştir.) Volk'un (halk, narod) duygusal yüceltilmesi, Fichte tipi Alman düşünürlerinin milliyetçi romantikliği, Slavcı ideolojinin temellerinden çoğunu oluşturmuştur. Dostoyevski'nin Fransız korkusu ve Turgenev'in Fransız sevgisi yapay ya da rastlantısal değildi. (Alman edebiyatının Dostoyevski üzerindeki etkisi önemliydi; E.T.A. Hoffmann ve diğer Alman gotik masalcılarından bazı olayları olduğu gibi aşırmıştır.)

Trajediler, çekicilikler ve anlamlarla dolu olan

Rus–Alman ilişkilerinin büyük tarihi kapanmış değildir. Yeni bir bölüm açılmaktadır. Bu şimdi edebiyata veya ideolojiye değil, Rus devletinin yakın geleceğini ilgilendiren büyük soruna bağlıdır.

§

Ben yazılarımda ve derslerimde "Sovyetler Birliği" ve "Sovyetler" yerine "Rusya" ve "Ruslar" deyimlerini kullanmayı yeğlemişimdir. Bunun doğru olmadığını biliyorum –Birleşik Devletler yerine "Amerika", Birleşik Devletliler yerine "Amerikalılar" deyimlerini kullanmak gibi. Ancak "Sovyetler Birliği", "Rusya" kadar kesin değildir. Sovyetler Birliği on beş (kimi zaman on dört, kimi zaman on iki) "cumhuriyet"ten ve yüzlerce milletten oluşuyordu. Ancak bu yüzyılın tarihinde önemli unsur hâlâ devlet ve onun diğer devletlerle olan ilişkisidir. Stalin'in, Kruşçev'in ve Brejnev'in devleti, adı ya da anayasası ne olursa olsun, Marx veya Engels ya da Lenin tarafından değil, İvan ve Petro ve Katerina tarafından kurulan eski Rus devletinin devamıydı. Şu anda (Eylül 1991) doğru olmaması bir yana, "Sovyetler Birliği" terimi bir saçmalık düzeyine kadar inmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Kutsal Roma İmparatorluğu adı giderek anlamsızlaşmış ve 1806'da bu ad tümüyle ortadan kalkmıştı; ancak varlığının son döneminde bile, Sovyetler Birliği'nin varlığının son dönemine kıyasla daha anlamlı bir addı. Ve Kutsal Roma İmparatorluğu bin yıl, Sovyetler Birliği ise sadece yetmiş yıl sürmüştür.

Ama Rusya bin yıl sürmüştür. Daha bin yıl da sürebilir. Ve Rus? O devlet ve imparatorluğun halkının

milyonlarcası Rus değildi, ancak resmi ya da ikinci dilleri ve kültürlerinin büyük bir kısmı ve kurumlarının çoğu Rus'tu ve hâlâ da öyledir. Eski ve geleneksel büyük Rus devletinin çözülmesi ve hatta gerilemesi ile kıyaslanınca 1991'de Komünizmin ortadan kalkması çok az önemi olan bir olaydır. Komünizm gitmiştir; Rusya kalacaktır. Ama o devletin, o imparatorluğun ne kadarı kalacaktır? Büyük soru işte budur, ve yalnız Rusya için değil Avrupa için, Amerika için, dünya için de. Şimdi bir Rus Rusya'sı doğmaktadır, ama bunun boyutları ve görevi ne olacaktır?

Leningrad adı St. Petersburg'a dönüşmüştür; fakat Rusya'nın boyutlarının Petro'dan önceki durumuna dönmesi de tümüyle olanaksız değildir.

İlk Rus devleti "Kiev Rus Devleti" adını taşıyordu. Sonra Tatar istilası geldi. Ardından Moskova Grandükü Rusya'nın Çarı oldu. Bütün bu yüzyıllar boyunca Rusya'nın tarihi, hükümeti, monarşisi ve toplumu Avrupa devletlerininkinden temelde bir farklılık gösteriyordu. Ardından Rusya'yı, tümüyle değilse bile öncelikle, Avrupa biçiminde bir devlet yapmak isteyen Petro geldi. O da Rus olmayan ülkeleri ve halklarını fethetti. Halefleri Çar ve Çariçeler Rus İmparatorluğunu Polonya'ya, Baltık ve Karadeniz kıyılarına, Kafkaslar'a ve Asya'ya doğru genişlettiler. Bu, İngilizlerin Galler, İskoçya ve İrlanda'yı, Fransızların Alsace ve Lorraine'i, Amerikalıların Fransız Louisianası'nı, İspanyol Floridası'nı, Güneybatıyı fethetmelerinden farklı bir şey değildi. İmparatorluk sadece Rusların güçlü olmasından değil, devlet kurumları ve hatta kültürleri, ele geçirdikleri halklarınkinden (Polonyalı ve Finler dışında) daha güçlü olduğu için yaşamaya

devam etti. Çarlar çoğunlukla henüz milletleşmemiş insanların yaşadıkları toprakları fethetmişlerdi. Son Çarların idaresinde Rus olmayan halkların bazılarına genellikle Rus ılımlılığından değil, belirli bir Rus dikkatsizliğinden dolayı önemli bir kültürel (ve bazan hatta politik) özerklik verilmişti. Bunların bağımsız bir milli devlet isteğiyle son bulacak milliyetçilik kıpırtıları birkaç aydın ve devrimcinin kışkırtmalarıyla sadece bir yüzyıl kadar önce (o da her yerde değil) başlamıştı.

Lenin devrimcilerin kendisi için çalıştıklarını sanıyordu. Bolşevikleri arasında pek çok Rus olmayan kişi vardı. Lenin Rusya'da olanın eski imparatorluğun Rus olmayan halkları içinde de tekrarlanacağını sanıyordu. Ama yanılıyordu: Finlandiya'da, Baltık devletlerinde, Polonya'da, Moskovalılara ve daha düşük kalite olduğuna inandıkları Rus koşullarına, kurumlarına ve fikirlerine alerjik halklar içinde Komünist aleyhtarları kazandılar. Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan'da, eski imparatorluğun Kafkasya ve Asya bölümlerinde Lenin ile arkadaşları kazandılar. Oradaki kabile milliyetçiliği Rusların üstün gücünü yenecek ya da ona karşı direnecek kadar güçlü değildi.

Komünist parti Sovyetler Birliği'nin kurumlarını birarada tutan tutkal oldu. Milletler komiseri olarak ortaya çıkan Stalin sorunu anlamıştı. Milletlerden bazılarını, kah havucu kah sopayı kullanarak elinden geldiğince Ruslaştırmaya çalıştı. Havuç başka şeyler arasında topraklarının genişletilmesiydi. Ukrayna milliyetçileri Ukrayna'yı eskisinden büyük yapan Stalin'e şükran duymalıdırlar: Polonya toprakları ve Karpat dağlarının ötesinde, Rusça konuşan devlete tari-

hinde ilk kez katılan Karpatlar Ukraynası onun sayesinde Ukrayna'ya geçmiştir. Litvanyalıların da ona teşekkür borçları vardır: Başkentleri Vilnius 1920'de Polonyalıların eline geçmişti, ama Stalin 1939'da kenti Litvanya'ya geri verdi –coğrafi koşullar artık tümüyle unutulmuştu.

Ancak partinin ve "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği"nin tutkalı yeterli değildi. Milliyetçilik Sovyet "cumhuriyetleri"nin en uzak ve en geri kalmışına kadar ulaşmıştı. Bundan sonraki çeyrek yüzyılın ya da daha fazlasının başlıca sorunu bu olabilir. Bu cumhuriyetler halklarının çoğunluğunun gerçekten bağımsızlık ve özerklik isteyip istemedikleri, Rusya'dan tümüyle kopmak isteyip istemedikleri kesin değildir. Ama bu önemli olmayabilir. Plebisitler, referandumlar ve milli seçimler konuyu sadece bulandırırlar ancak demokratik çağda yeni bir milletin "bağımsızlığına" bir tür meşruluk da vermektedirler. İnsanlar milli bayrak ve sembollerini ulviden komiğe (milli havayolları, milli araba plakaları falan gibi) kadar çeşitli derecelerde kullanırlar. Görüntü gerçek kadar önemlidir. Gerçek silahlı iktidardır. Ruslar onları Rusya ile bir federasyon ya da konfederasyon yapmaya kandıramadıkları takdirde, onları geri getirmek, ya da en azından politik açıdan hizada tutmak ("cumhuriyetler"de yaşayan milyonlarca Rus'u korumak amacı da vardır) için kuvvete başvuracaklar mıdır? Görüntü önemlidir: Bu insanlar yeni bayrakları için ölmeye hazır mıdırlar? Bütün bunlar kanlı iç savaşlara yol açabilir ancak belirli sınırlar boyunca savaşan milli orduların savaşına değil de, gerilla düzeyinde savaşlara. Tarihin dokusu değişmiştir. Belki de milliyetçilik duy-

guları savaş alanlarında patlamayacaktır; futbol alanları çevresindeki kalabalık stadyumlarda, bayrak için kanlı kargaşalar da çıkabilir. Ama belki de çıkmaz.

Alışılagelmiş inançların aksine, bütün bunlar ekonomiye bağlıdır. Küçük devletler başarılı bir yaşam sürdürebilirler. İsviçre ve Lüksemburg, İngiltere ya da Birleşik Devletler'den daha iyi durumdadırlar. Gürcistan ve Ermenistan, Suriye ve Romanya gibi, Asya cumhuriyetleri de İran ya da Afganistan gibi olabilirler. Ben fokur fokur kaynayan bir Levanten dünyası görüyorum ilerde, haydutlar ve tüccarların egemen oldukları bir alt uygarlık –Modern Çağ'dan önce varolana bir dönüş.

§

Rus devlet kavramı kendine özgü olup Batı dünyasının devlet fikrinden hem daha güçlü hem daha zayıftır.

Bunun kökeni ve ruhu Konstantinizmdir. İmparator Konstantin herhalde iki bin yıl önce Hıristiyan Kilisesinin en büyük politik hamisiydi. Hıristiyanların tarafını tutmuş ve onlara eziyet edilmesine son vermişti. Ama kendisi Hıristiyan değildi, kaba ve sefih bir yaşam sürdürüyordu. Bunun sonucunda Batı Kilisesisinin şerefi korundu ve azizliğe yükseltilmedi. Doğu kiliselerinde, Hıristiyanlığın Rusya'ya sokulduğu Bizans'ta ise azizdir. Halkını vaftiz için zorla Dinyester Nehri'ne sokan Kievli lider Saint Vladimir de azizdir (Batı'da din değiştirme ve vaftiz kolektif değil, bireysel bir olaydır). Vladimir Rusya ile

Ukrayna'da azizdir ama Batı'da değildir. (Bir Alman tarihçisi Vladimir'i kendi zamanında şu sözlerle tanımlamıştır: fornicator immensis et crudelis).

Konstantin ve Bizans unsuru Doğu Avrupa ve Rusya'nın Ortodoks halkları arasında devlet ve kilisenin birleşmesinin kökenidir: Özerk ve Caesaropapist. Batı'da başka halklar Caesaropapizmin ya da bir milliyetçi kilisenin çekiciliğine bağışıklı kalmamışlardır. Alman imparatorlarına, VIII. Henry'ye, XIV. Louis'ye, Napolyon'a, Mussolini'ye ve zaman zaman da Hitler'e bağlılıklarını bildirmeye istekli pek çok piskopos çıkmıştır. (Birleşik Devletler tarihindeki pek çok dini liderin milliyetçiliklerini unutmayalım.) Yine de, Batı'da Konstantinizm kural değildir. Papalar ve piskoposlar sadece VIII. Henry'ye değil bir dizi hükümdar ve diktatöre de meydan okumuşlardır. Polonya ile Rusya arasındaki önemli bir farkı ele alalım. Polonya'da Katolik Kilisesi Komünizme karşı bir kaleydi ve ruhani ve dini bağımsızlığının büyük bir kısmını korumuştu. Rusya'da Ortodoks Kilisesi 1917'de çökmüştür; bazı istisnalar dışında gerçekte kör inançlı ve dindar olan insanlar arasında bir direniş odağı yaratamamıştır. Stalin bunu biliyordu. Gerek savaş sırasında gerekse sonra Ortodoks Kilisesinin ayrıcalıklarından pek çoğunu geri vermiştir. Stalin zamanında bir Ortodoks din öğrencisiydi; zaman zaman özel olarak Tanrı'nın varlığına inancını belirtirdi. Ama gerçek bir Hıristiyan değildi; Rus Kilisesinin devletiyle tam olarak birleşmesinde ısrar eden Büyük Petro da gerçek Hıristiyan değildi. Büyük Petro'nun yaptığı şey, Kiliseyi devlete tabi kılmaktı ve bu üstün yasa 1917'ye kadar

yürürlükte kalmıştı.

"Kilise" ve "devlet" Lenin için kötü sözcüklerdi. O tipik bir devrimci dinsizdi. Ancak Caesaropapizm de, devlet kültü de Stalin döneminde yeniden başlamıştır. Daha önce temizlik harekatının Stalin'in eski parti bürokrasisinin yerine tümüyle kendisine bağlı olan bir devlet bürokrasisiyle yer değiştirmesi olduğunu belirtmiştim. Bu, 1930'larda Sovyet terminolojisinde, gazeteciliğinde ve propagandasında "devlet" sözcüğünün saygın kullanımının yeniden ortaya çıkmasıyla eşzamanlıdır. O sırada "devlet çıkarları", "devlet güvenliği", "devlet organları" gibi deyimler kutsal deyimler olmuştur. Bolşeviklerin sık sık ad değiştiren gizli polisi sonunda devlet güvenlik örgütü olmuştur. Personeli ideologlardan, radikal ve devrimcilerden değil, doldurulacak kotaları olan polislerden ve bürokratlardan oluşuyordu. Bütün polisler ve ajanlar gibi onlar da kendilerine iş yaratmak zorundaydılar. Tasfiyeler sırasında tutuklamalarının anlamsızlığını büyük bir ölçüde açıklayan şey Komünizm ideallerine bağlılık ya da fanatiklik değildir. Joseph Conrad'ın gizli ajanı hakkında yazdıkları 1900'lerin radikal anarşistleri ve devrimcilerine de uygulanabilir; ben Anthony Trollope'un o sakin ve yasalara saygılı Victoria yıllarına özgü bir İngiliz dedektifi tanımlamasında (O Haklı Olduğunu Biliyordu adlı romanında) 20. yüzyılın tüm devlet güvenlik memurlarına (OGPU–NKVD–MVD–KGB personeli dahil) uygulanabilecek bir tanımını bulmuştum: "O gücü seven, yasaların esrarengiz otoritesini kullanarak karşılaştığı herkesten boyun eğmesini özellikle isteyen bir insandı. Kalbinde hep insanların

omuzlarına dokunmaktaydı."

§

Rusça'da hemşehri–yurttaş karşılığı sözcük grazhdanin'dir; bu bir kentin değil, bir devletin sakini demektir. Fransızlar 'citizen' sözcüğünü henüz icat edip de milli devletin içinde yaşayan herkes için evrensel olarak kabul ettirmeden önce Avrupa'da bütün sivil özgürlükler kentten çıkmıştı (ortaçağ Almanyası'nda: Stadtluft macht frei, "kent havası insanı özgür yapar" denirdi). Bourgeois, Bürger, borghese vb.'nin de kökeni ortaçağ kentidir. Fakat bu Avrupa'dakilerin aksine (Moskovalılar tarafından 15. yüzyılda yıkılan Novgorod dışında) kentlerin surlarının olmadığı Rusya'ya uygulanamaz. Rusya'da kentle kırsal bölgenin fiziki ayrımı yoktu; duvarlar sadece Kremlinlerin çevresindeydi ve yönetici mahallesini yönetilenlerden ayırırdı. Bu da bir doğu geleneği ve uygulamasıdır. Kentlilik, hemşehrilik, medeni haklar ve burjuvazi, ta Yunanistan ve Roma'ya kadar giden (polis/politika, urbs/urban kentli) modern Batı geleneğidir. Rus geleneği farklıydı.

§

II. Nikola zayıf ve beceriksiz bir Çardı. Çarlıktan feragat etmesi Rusya ve belki de dünya için bir felaket olmuştur. O büyük imparatorluğu bir arada tutan şey çar ve çarlıktı. 1917 Martı'nda onun yerini alan liberal demokratlar hemen hemen her bakımdan yeteneksizdiler. Lenin ile Bolşevikler daha ka-

rarlıydılar; ancak onlar da, II. Nikola hükümdarlığında imparatorluğun ağır ağır meşruti bir monarşiye doğru, Avrupa'ya doğru kaymakta olan batı eyaletlerini kaybetmişlerdir. (Yine de kötü ve güçlü bir "keşiş" ve 20. yüzyılın ikinci on yılında Karanlık Çağlardan çıkma bir hayalet olan Rasputin gibi korkunç engeller de vardı. Rusya'da bozukluğun gerçek belirtisinin dinsiz Lenin'den çok, Rus Ortodoks Rasputin olduğunu sık sık düşünmüşümdür. Zaten Lenin'in başarısı da, Rasputin gibi insanların çirkin etkilerine izin verecek kadar zayıflık ve yolsuzluk içindeki Rusya'dan kaynaklanmamış mıdır?) Her neyse, Çar ne zaman zayıfsa, hatta liberalse, sıkıntılar da ardından gelmiştir. 1917'den önceki yüzyılda II. Nikola ve II. Aleksandr öldürülmüş ve şaşkın I. Aleksandr karanlıklar içinde kaybolmuştur; ama despot olan I. Nikola ve III. Aleksandr yataklarında ölmüşler ve arkalarından on milyonlarca insan yas tutmuştur. Moskova Rusyası'nın 17. yüzyıl başlarında çok küçüldüğü sıralarda başlayan uzun ve korkunç Felaket Devri'nin nedeni, tahtın karmaşası ve zayıflığıydı ve halk uzun yıllar boyunca kimin gerçek Çar olduğunu bile bilmemiştir.

Bu Rusya'ya özgü bir sorundur. Fransa'nın çökmesi de eski monarşinin son bulmasıyla başlamıştı ama bu unsurlardan yalnızca biriydi. Fransız devleti (sadece Napolyon döneminde değil) ayakta kalabilmiştir. Rusya'da 1917'den sonra Lenin'in ve özellikle Stalin'in otoritesi bir çarın otoritesini kat kat aşmıştı, ancak –Stalin bunu kalbinin derinliklerinde anlamış olabilir– partiye verdikleri yetki nedeniyle bu çok kolay zedelenebilirdi. Bu, hükümetin meşru-

luğunun tek aracı, tek tutkalıydı. Ve sadece, Komünizm olmasaydı Rusya'nın 1918'de muzaffer Müttefikler arasında bulunacağını ve toprak kazancının yanı sıra aşağı yukarı modern bir Büyük Güç olma yolunda ilerleyeceğini söylemek istiyor da değilim. George Kennan'ın 1947'deki "X" makalesinde, hemen hemen her zaman gözardı edilen, ama kesinlikle doğruluğu kanıtlanmış bir cümle vardır: "Parti'nin politik bir araç olarak birliğini ve etkinliğini bozacak bir şey olduğu takdirde Sovyet Rusya bir gece içinde milli toplumların en güçlüsünden en zayıfına ve en acınacak olanına dönüşebilir."

İşte şimdi olmakta olan budur. Ama Bismarck'ın bilgece deyişi de vardır: "Rusya asla göründüğü kadar güçlü ya da zayıf değildir."

§

Kalıtımsal ve meşruti monarşi, belki özellikle demokrasinin ortaya çıktığı zamanlarda halkları bir arada tutabilir. Ve bu, Bagehot'un yüz yirmi yıl önce gözlemlediği gibi sadece İngiltere için geçerli değildir. Pek çok örnek vardır (Kral Juan Carlos'un İspanya tahtına dönüşü gibi). Özellikle çok milletli devletler için geçerlidir. Franz Joseph'in kişiliği Avusturya–Macaristan Çifte Monarşisi'ni bir arada tutmuştur. Her ne kadar söz konusu değilse de, Rusya bir meşruti monarşinin yeniden başa geçmesinden yararlı çıkacaktır. Romanya (ve azınlıkları) için en iyi şey sürgündeki kral II. Mihail'in Çavuşesku'nun düştüğünün ertesi günü, 23 Aralık 1989'da Bükreş'e dönmesi olacaktı (oysa iş işten geçene ka-

dar beklemiştir). II. Simeon'un 1946'da henüz bir çocukken terk ettiği ülkesine meşruti bir kral olarak dönmesi Bulgaristan için de iyi bir şey olacaktır. Belki Yugoslavya'da bile, Birleşik Devletler'de ölen tek Avrupalı hükümdar olan II. Peter'in oğlu 1991 iç savaşını önleyebilirdi. Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Slovenya ve Hırvatistan'da sevilen ve saygı gören Otto von Habsburg daha genç (şimdi yetmiş dokuz yaşındadır), daha hırslı ve kurnaz olabilseydi bir deneme yapardı; bu ülkelerde olası desteği varsa da, olasıyı gerçek politik desteğe dönüştürmek kuşkusuz bambaşka bir şeydir. Otto von Habsburg bir dereceye kadar eski Tuna imparatorluğunu andıran bir tür federasyonun başına geçebilirdi. Böyle bir şey, şimdi hemen hemen varolmayan "Avrupa Topluluğu" adı altındaki gevşek ekonomik bağlardan çok daha doğal, daha köklü ve uzun ömürlü olacaktı.

Bunlar bir tarihçinin düşünceleridir, bir gericinin nostaljik hayalleri değil. Kalıtımsal meşruti monarşi, çağdaş demokrasiye özellikle uygundur; özellikle halk kitleleri merhametli bir baba (ya da ana) figürünün varlığına ve otoritesine, çoluk çocuğuyla saygın bir hükümdar ailesine her zamankinden daha çok ihtiyaç duyuyor ve krallık sembollerinin açlığını çekiyorlarsa. Böyle bir otorite korku yaratmaz, bu tür elle tutulamayan bir güç, dürüst ve namuslu insan saygısının sonucudur. 20. yüzyılda meşruti ve kalıtımsal monarşi bir süreklilik ve gelenek aracından çok daha fazla bir şeydir. Görevi tarihidir, ama aynı zamanda politik ve sosyaldir. Bu, yasalara uygunluğun, hatta liberalizmin bir garantisidir. Ama ne ya-

zık ki, bu asla gerçekleşemeyecektir. (Ancak yüzyıllar sonra yeni barbar şeflerin ortaya çıkmasıyla, geleceğin Büyük Otto'sunun, bir Rock Yıldızı ile bir Çete Reisinin kültürsüz ama aşırı zeki birleşimi olduğu yeni feodalizm bir daha doğana kadar.)

§

İmparatorlukların gerilemesinin ve çözülmesinin tarihi sonuçları çok büyüktür ve yüzyıllar boyunca sürer. İspanyol imparatorluğunun iflası ve yıkılması Fransa ile İngiltere arasında büyük Atlantik dünya savaşlarına yol açmıştır. Tarihin bu büyük bölümünün bir parçası da Birleşik Devletleri ortaya çıkarmıştır. İngiltere ile Fransa arasındaki 18. yüzyıl dünya savaşları 126 yıl sürdü; İspanyol imparatorluğunun zayıflaması ve çöküşü, 1588'de Armada'nın yenilgisinden 1898 İspanyol–Amerikan Savaşına kadar üç yüzyıldan fazla bir zamana yayılmıştı. (Sonuçta İspanyol imparatorluğunun büyük bir bölümünü bu arada Akdeniz'deki donanmasının varlığını da ta Filipinlere kadar Birleşik Devletler miras almıştır. Ve şimdi o da Filipinlerden çekilmektedir ve bir gün Portoriko'dan da çekilecektir.)

Avrupa'nın öteki ucunda Türk imparatorluğunun gerilemesi ve çözülmesi 1683'ten 1923'e kadar iki yüz elli yıl sürmüştür. Bu durum atalarımızın deyimiyle Doğu Sorunu'na yol açmıştır (bu, Yakındoğu'ya "Ortadoğu" demekte ısrar eden günümüz insanlarının kullandığından daha doğru bir terimdi). Türklerin gerilemesi ve çözülmesi bir çok şeyin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nın kopmasına neden ol-

muştur. Ruslar ve Avusturyalılar (ve hatta 1914'te Türkiye'deki Almanlar) Balkanlarla ilgilendiklerini açıklıyorlardı. Bunların uydularını desteklemeleri, çatışmalara ve önce küçük savaşlara, sonra daha büyük savaş tehditlerine, en sonunda da 1914'te, Avusturya arşidükü ve veliahtının öldürülmesine yol açtı. Türk imparatorluğunun son bulması daha doğuda, şimdi Yakındoğu'yu simgeleyen mantıklı ve mantıksız çatışmaların çıkmasına neden oldu. (Türkler hâlâ Mezopotamya'nın, İspanyollar Küba'nın, İngilizler Hindistan'ın başında olsalardı, bu hepimiz için daha iyi olmaz mıydı? Ve bu ülkelerdeki tebaalarının durumları daha rahat olmaz mıydı? İşte bu tarihçinin nostaljisidir.)

Şimdi de Rus imparatorluğunun çözülmesi başlamıştır. Bu durdurulamaz bir hal alabilir. Jeopolitikçilerin yüzyılın başından beri tahminler yürütüp hakkında yazılar karaladıkları dünyanın bu en büyük kara kütlesinde, Avrasya'nın kalbinde, bunun yaratacağı büyük sonuçlar neler olabilir? Onların tahminlerinden bazıları hiç kuşkusuz boş çıkabilir. Ama Hitler'in gördüğü (ve Roosevelt'in göremediği) bir şey var ki, hiç de boş değildir: O da, beş yüzyıl sonra kara gücünün deniz gücüne yeniden üstünlük sağlamış olması. Ancak, Rusya'ya en büyük tehdit artık Avrupa'dan gelmemektedir. Almanlar Doğu Avrupa'da üstünlüklerini kursalar da, bir daha Rusya'yı fethetme emellerine kapılmayacaklardır. (Fakat Alman yanlısı bir Rus rejimi ile Almanya'nın ittifakı da mümkün olabilecektir.)

Bu arada Asya Rusyası'nın bazı bölgelerinde yeni bir İslam veya Moğol ya da Çin–Japon emellerinin

hafif gölgesi görülebilmektedir. Bu gölgenin somutlaşacağı kesin değildir. Bunu çocuklarımız ve torunlarımız öğreneceklerdir. Eski Rus imparatorluğunun sona ermesinin sonuçlarını insanlar ancak bir yüzyıl sonra göreceklerdir. O zaman da dünyada yeni bir çağ başlamış olacak, tarihin dokusu değişecektir. Büyük ve merkezi devletlerin toprak emellerinin tarihin başlıca unsurları arasında olmaması bile mümkündür. (Mümkündür ama kesin olmaktan da çok uzaktır.)

Yaklaşık elli yıldır Marx'ı eleştiririm; kısa görüşlülüğünün gerçekten dev kanıtları arasında milletlere ve kendi yaşamı sırasında kristalleşmeye başlayan başlıca politik güç olan milliyetçiliğe hiç dikkat etmediğine işaret ederim. Marx milleti devletle karıştırmıştır. Onun 20. yüzyıldaki karşıtı olan Alman Carl Schmitt'in ünü belki de abartılı olarak şimdi, politik kuramcılar arasın-da yükselmektedir; oysa o (en azından birkaç yıl), düşmanlarının tanımıyla III. Reich'ın Kraliyet Hukukçusuydu. Şimdi küre çapında, hatta Birleşik Devletleri bile içeren, yeni bir olguyla karşı karşıyayız. Merkezi hükümetlerin otoritesi ve etkinliği zayıflamaya başlamışken milliyetçilik her zamanki gücünü korumaktadır.

Millet ve devlet ilişkisi şimdi değişken ve kararsızdır. Modern devlet yaklaşık beş yüz yaşındayken milli devlet ideali iki yüz yaşında bile değildir. Eski Sovyetler Birliği'nin yıkıntıları arasından çeşitli devletler ve devletçikler çıkmaktadır; bunların arasında ayrı milletten olma, bilinçleri henüz pek taze olan ve daha önce değil milli devlet, hiç devlet kurmamış milletler de vardır. Diğerleri (örneğin Ermenistan

ve Gürcistan) emellerini, "bağımsızlık" ve "devlet"le eşit tuttukları ortaçağdan, hatta daha eskilerden kalma ve tarihi açıdan kuşkulu "krallık"larıyla beslemektedirler. (Kafkas halklarından bazıları Komünist ve Stanilist idare altında bile çok geniş ekonomik, kültürel ve hatta politik olanaklar bulmuşlardır. Bunların aşiret alışkanlıkları ve her türlü yasadışı ticaret uygulamaları, kendi aralarında bulunan ve onlar kadar yozlaşmış olan Sovyet bürokrasisi temsilcileri tarafından hoş görülmüştü.)

Asıl büyük sorun Ukraynalılardır. Rusların Ukraynalıların tam egemenliklerini kabul edeceklerine, onları tümüyle başıboş bırakacaklarına inanmayı çok güç bulmaktayım. Ukrayna'da yaşayan milyonlarca Rus'un sorunu vardır. Baltık devletlerinde durum aynıdır. Bu milletler karışımı Yugoslavya'nın da başlıca sorunudur: "Hırvatistan"da yaşayan Sırplar olmasaydı şu anda Yugoslav iç savaşı olmayacaktı. İnsan şiddetli milliyetçilikleri nedeniyle Sırpları kınamalıdır; ancak Hırvatlar da kınanmalıdır. Bu yalnızca İkinci Dünya Savaşı'ndaki korkunç eylemlerinden dolayı değil, 1918'de birleşik bir Yugoslavya'yı isteyenler asıl onlar olduğu için yapılmalıdır; tıpkı o zaman Slovakların da birleşik bir Çekoslovakya istemeleri gibi. (Her ikisi de Habsburg İmparatorluğu içinde çok daha iyi durumdaydılar; ama şimdi işin o yanını karıştırmayalım.)

Gözlerimizin önünde pek çok yeni devlet ve devletçik ortaya çıkmaktadır. Bunlar halklarının ihtiyari isteklerini yansıtmaktadırlar. Milliyetçilik güdüsü, insanın kendi bağımsız milli devletini arzulaması, romantikliğin sonuçlarından biridir (ve 18. yüzyılın

klasik rasyonalizmi artık yok olduğundan şimdi hepimiz romantiğiz). Ancak bunun destekçileri, gelecekte alacakları parayı düşünen, kendi kişisel değersizliklerini hoş gören ve kendilerini pohpohlayan insanlarla çevrelenmeyi düşleyen politik güç pratisyenleridir.Elde edecekleri yüksek düzey devlet memurluğu onlara beklenmedik bir saygı, konfor ve resmi seyahatler sağlayacaktır.*

§

Baltık devletlerinde artık kaybolmuş olan bir uzlaşmalı çözüm umudu vardı. 1939 Ekimi'nde Stalin ile Molotov, Hitler tarafından Rus ilgi alanında olarak kabul edildikten sonra Estonya, Letonya ve Litvanya ile anlaşmalar yaptılar; Ruslar kara ve deniz kuvvetleri için üsler aldılar ama bu küçük ülkelerin politik ve sosyal yapılarına karışmadılar. Ancak Almanların Fransa'yı işgallerinden sonra 1940 yazında Stalin bu ülkeleri vahşice işgal ederek Sovyetler Birliği'ne katılmalarını emretti. 1939 Ekimi ile 1940 Haziranı arasındaki o ilk dönemdeki statüleri aslında şimdi de uygulanabilir olabilirdi: Rusya ile komşu olmalarının kaçınılmaz bir biçimde hatırlatılması olarak toprakları üzerinde belirli sayıda Rus deniz ve kara askeri üssünün kabulüyle Baltık devletlerinin bağımsızlık ve egemenlikleri. Bu koşul bir ay öncesine kadar bir olasılıktı (bunu 1991 Eylülü'nde yazıyorum) ve Amerikan devletinin bunu desteklemiş olmasını isterdim. Ama bu olasılık artık kaybolmuştur. Baltık politikacıları ve halklarının pek çoğu, "Evet, ama bu tam bağımsızlık, tam egemenlik ol-

mazdı," diyeceklerdir. Bunu anlıyorum, ancak onlar da gerçekte hiç var olmayan tam bağımsızlık ve tam egemenliği pek düşünmüyorlar. Bunlar tıpkı insanların yaşamında olduğu gibi milletlerin yaşamında da hayaldir sadece.

§

Her millet hak ettiği hükümete kavuşur. Günümüzde sosyal bilimcilerin tümü, pek çok tarihçi ve kamu ileri gelenleri bir milli karakterin varlığını inkâr etmektedirler. Ancak Amerikan entelektüel geleneğinin aksine bir halkın karakterinin, kurumlarını etkilemesi, kurumlarının halkın karakterini etkilemesinden çok daha fazla görülür. Bu da, eski Sovyetler Birliği'nin çeşitli halklarının (Doğu Avrupa'dakiler gibi), politikaları ve sivil özgürlükleri de içinde olmak üzere yaşamlarının çok farklı olarak kalmaya devam edeceği anlamına gelir. Her ne kadar bir "demokratik" anayasaları ve politik kurumlarında yüzeysel benzerlikler varsa da.

Hitler'in, yaptıklarını, Alman halkının desteği olmadan yapamayacağı çok söylenmiştir (ve aslında bu açık olan bir şeydir). Ancak bu, Stalin ve Rus halkı için pek sık söylenmez.

** Yirmi yıl kadar önce bana Sovyet Gürcistanı'nda arzulanan (ve elde edilebilen) statü sembolünün siyah Cadillac olduğunu söylemişlerdi. (Evet, 1972'de Gürcistan'da Cadillac sahipleri vardı ve bunlar sadece devlet memurları değildi.) Şimdi ise statü sembolü siyah Mercedes olup, daha lüks 300 ve S serilerindendir.*

Bu gariptir, çünkü Stalin'in kurbanları arasında milyonlarca Rus olmasına karşın Hitler'in kurbanlarının büyük çoğunluğu Alman değildi. Hitler'in Stalin'inkini andıran tek temizlik harekatı (ki, Stalin'in bunu fark ettiği anlaşılmaktadır) 1934 Haziranı'nda Röhm ile SA'nın radikal liderlerinin ve bir iki başka uygun kurbanın ortadan kaldırılmasıydı. Stalin'in daha sonraki tasfiyeleri Hitler'inkine hiç benzememişse de, Korkunç İvan'ın oprichina'ları ile şaşırtıcı benzerlikler göstermektedir. Stalin'in tasfiyelerinin korkunç yanlarından biri de, binlerce muhbirin varlığı, binlerce polisin insanlara işkence edip onlardan saçmasapan itiraflar elde etmeleriydi. Pek az istisnayla kurbanları alçakça yollara sapmışlar, birbirlerini ihbar etmişlerdir. Çoğunda onurluluk, cesaret ve gerçek inanç kalmamıştı. Bu arada Sovyet halklarının çok büyük bir kitlesi de bu manzaraya kayıtsız kalmıştır.

Stalin ile Hitler arasında çok olmamakla birlikte bazı benzerlikler vardır (Allan Bullock'un yakınlarda çıkan bir kitabında ikisinin "paralel yaşamları" anlatılmaktadır). Bullock'un diğer başka şeylerin yanında gözardı ettiği bir başka benzerlik daha vardır: Her iki adam da babalarına olan saygı ve sevgileri konusunda yalan söylemişlerdir. Babaları onları döverdi; onlar da annelerini severlerdi. Her ikisinin babası da meyhanede ölmüştür: Vissarion Çugaşvili 1909'da Tiflis'de bir meyhane kavgasında; Alois Hitler 1903'te Leonding'deki Stammtisch'inde otururken. Benzerlikler bu kadardır. Hitler dünyayı bir Alman'a yakışan bir şekilde kendi fikirleri açısından görüyordu. Fikirleri konusunda fanatikti. Stalin'in fikirlerle pek ilgisi yoktu; o güç terimleriyle düşünen bir Kafkas çete rei-

siydi. İnsanlardan kuşkusu Hitler'inkinden daha fazlaydı. Hangisi daha zalimdi? Bunun için kurbanlarının sayısını kıyaslamanın bir yararı yoktur? Tüm insan karakteristikleri gibi zalimlik de bir nicelik değil nitelik konusudur. Hitler'in zalimliği soğuk ve ruhsaldı; Stalin'inki Gürcü sıcaklığındaydı ve kanında saklıydı. Her ikisi de devlet adamlığını öğrenmelerinin bedelini kurbanlarına ve rakiplerine ve hatta müttefiklerine ödetmişlerdir. Stalin'in dış politikasında Çarlarınkine benzeyen çok şey vardı.* Hitler'in dış politikası seleflerininkinden çok farklıydı. İkisi içinde, daha devrimci olan Hitler'dir. O daha müstesna bir insandı. Kendine özgüydü. Pek çok Nazi, Yahudi aleyhtarı, Alman milliyetçisi, ırkçı ve demagog vardı ama Hitler gibisi yoktu. Onun benzerlerini bir daha görmeyeceğiz. Hitler herhangi bir tipe giren bir insan değildi. Oysa Stalin'in popülist, kurnaz, zeki, kendi iradesini, hatta bazı fiziki karakteristiklerini ve bu arada bıyığını, çevresindeki insanlara kabul ettirebilen tipine şimdi bile Tiflis pazarlarında ya da Kafkas ve Transkafkas "cumhuriyetleri"nde çok sayıda rastlayabiliriz. Onun benzerlerini Moskova'da Kremlin'de değilse de, Osetya'da ya da Türkmenistan'da yine göreceğiz.

** Eylül 1991. Eski bir general ve şimdi Moskova'da "Askeri Tarih Enstitüsü Başkanı" olan Volkogonov'un Stalin hakkında bir kitabı. Yazar Sovyet arşivlerindeki yeni malzemenin tümüne ilk giren kişilerden. Hemen hemen her sayfası yanlışla dolu. Komünistler gittikten sonra Rus tarihçilerinden bekleyeceğimiz bu muydu? Bu bana hiç de güven vermiyor. Kitapta beklenmedik ve nispeten ilginç bilgi kırıntıları varsa da, bunların da hiçbiri doğrulanmamış. Bizans'a yapılan atıflar beceriksizce.*

Ancak Stalin'in kendi ifadesini ve notlarını veren ilginç bir yer var. 1940 Temmuz'unda (Çarların kazandığı ve Lenin'in kaybettiği Baltık devletleri ve Besarabya'yı Stalin'in ele geçirdiği tarih olması nedeniyle önemlidir) Marx-Engels-Lenin Enstitüsü resmi organı 'Bolşevik', Engels'in "Rus Çarlığının Dış Politikası Hakkında" makalesini yeniden basmaya hazırlanıyordu. Zhdanov ile diğerleri bu konuda pek emin olmadıklarından olacak, fikrini almak üzere makaleyi Stalin'e vermişlerdi. Stalin sayfa kenarlarına şu notları düşmüştür: "Saldırgan kötülük Rus Çarlarının tekelinde değildi." Engels "bunları abartıyor." Engels "Çarlık dış politikasına saldırarak onu Avrupa kamuoyu önünde küçültmeye kararlı." Stalin'in son notu da şöyle: 'Yayınlanmaya değmez.' Volkogonov bunu Stalin'in Rus akademik enstitülerinin "bilimsel" çalışmalarına müdahale etmesinin bir örneği olarak gösteriyor. Ancak bu bambaşka bir şeyin örneğidir. Ondan çok daha önemlidir. Bu, yıllar boyunca ortaya çıkan başka kanıtların yanı sıra Stalin'in ne olduğunu, ya da ne istediğini göstermektedir: Rusya'nın Çarların meydana getirdiği ve Lenin'in kaybettiği ve Marksist dogmatizmin ancak tehlikeye düşüreceği büyüklüğünü yeniden kurmak.

§

Diğer yandan, Rus karakterinde garip ve beklenmedik bir unsur daha vardır: Bir suçluluk duygusundan kaynaklanan o dönüşler, insanın malından mülkünden vazgeçme, hepsini dağıtma isteği. Bu dönüşlere Dostoyeski'nin ağır ve ateşli düzyazılarında abartılmış ve esrarengiz bir hava verilmeye çalışılmışsa da, bu gerçekten de vardır. Alman karakterinde ise fazla bir yumuşaklık yoktur kimi zaman sahte ve aldatıcı, ama bazılarında gerçekten iyi yürekli olan bir duygusallık dışında. Rus karakterinde çoğunlukla katı, hemen hemen kör, barbarca bir zalimlikle birlikte beklenmedik bir yumuşaklık da vardır. Bu sonuncusu ne yazık ki, pek seyrek olmakla birlikte, çoğunlukla aynı insanın içinde görülür.

Bunun izleri Gorbaçov'da vardır ve ondan önce de, Kruşçev'de. Kruşçev'in 1956 Şubatı'nda Parti Meclisinin karşısına çıkıp Stalin'in suçlarını ayrıntılarıyla anlatma kararında şaşırtıcı, beklenmedik, beceriksizce de olsa çok Rusça bir şey vardı. Beceriksizce: Çünkü tüm liderliği sarsmış ve birkaç ay sonra Doğu Avrupa'da ayaklanmalara neden olmuştu. Aslında Stalin'in aşırılıklarına ve yanlışlıklarına bir iki değinme yeterli olacaktı. Şaşırtıcı: Çünkü beş saatlik konuşma bir itirafı andırıyordu. Konu Stalin'di ama suçlu sadece o değildi. Tüm meslek yaşantısını Stalin'in hizmetinde geçirmiş olan bu Ukraynalı köylünün konuşmasında biraz da "ben de suçluyum" havası vardı. Otuz yıl sonra, Andropov'un adamı olduğu için KGB'ye yakın olarak yükselen Gorbaçov altı yıl içinde bir imparatorluğu elden çıkarmıştı. Bunu

yapmak için bir baskı görmemişti; kendisini zorlayan Ronald Reagan'ın teknolojik patırtısı değildi

ve 1985'te Sovyet halkının maddi koşulları ve Sovyet ekonomisi eskisinden daha iyi değildi, ama kötü de değildi. Ancak Gorbaçov'un farkında olduğu şey sadece Komünist partisinin yozlaşması değildi. Partiyi hemen hemen bilinçli olarak parçalamasının altında, geçmiş yanlışların hissedilmesinden daha başka bir şey, herhalde bir Rus suçluluk duygusu vardı. Diğer büyük imparatorlukların gerilemesinde de bazı suçluluk duyguları araç olmuş olabilirse de, bunlar asla bu şekilde olmamıştı. Böyle bir şey tarihte pek az gerçekleşmiş hatta belki dc hiç olmamıştır: Büyük bir savaşta elde edilen hemen hemen her şeyin terk edilmesi; iç ve dış tehdit olmadan, açık maddi bir ihtiyaç bulunmadan bütün bir ilgi alanının elden çıkarılması. Rus halkının büyük bölümü, Doğu Avrupa'nın elden çıkarılmasına, hatta Sovyetler Birliği'nin diğer "cumhuriyetlerinden" çoğunun bırakılmasına fazla aldırış etmemişti. Bu da çok seyrek rastlanan bir şeydir. Bunun tümünü sadece materyalizme ya da kayıtsız budalalığa bağlamak bence yanlış olacaktır. Evet, bu unsurlar vardır; ancak imparatorluk mülküne, hatta insanın kendi devletinin geleneksel topraklarına bu kayıtsızlık büyük bir milletin bir işareti belki de ruhsal işaretlerinden biri olabilir.

Bölüm 5

Almanya Merkez

Almanya'nın güneyine 1982 yılında yaptığım kısa bir yolculukta oradaki Amerikan ordusu varlığının geçmişe gömülmekte olduğunu hissetmiştim. Alman parlamentosu Sovyetler Birliği'ne yönelik yeni Amerikan füzelerinin konuşlandırılması lehine oylamayı henüz tamamlamıştı. Bunun uzun vadede bir önemi var mıydı? Sanmıyordum. Alman kasaba ve köylerinin dışındaki o Amerikan yol işaretlerinde solgun bir nitelik vardı:

> Almanya'da otobanda giderken Amerikan askeri üssünü ya da karargâhını belirten işaretler daha şimdiden zayıf bir anakronizm izlenimi bırakıyor. Batı Almanya'da başlıca politik gerçeğin, demir perdeye kadar uzanan Amerikan askeri varlığı olduğu, Alman–Amerikan ortak yaşama döneminden kalmış bir izlenim .

1981'de bir günlüğüne Hamburg'daydım.

Kırk yıl önce bombalardan ve yangınlardan belki Hiroşima'dan az, ama Nagasaki'den çok daha fazla yıkıma uğrayan Hamburg'da. Kentin külleri arasından yeni ve pırıl pırıl bir Hamburg doğmuş. Bunun içinde kent büyüklerinin organize cinsel aşırılıklar için ayırdıkları koskoca bir mahallenin zehirli parıltısı da bulunuyor. Ancak kentte, kalın perdeleri ardındaki ışıkların Alman burjuva yaşantısını yansıttığı, göz alabildiğince uzanan rahat ve konforlu villalar da var; geleneksel ve belki de bu nedenle etkili ve ağır zariflikleriyle orta sınıf evleri de. Kış akşamında bunlar içlerindeki huzur ve dürüstlük vaatleriyle parıldıyorlar...

Kurşuni bir sabahta, şimdiye kadar Esplanade'da lüks bir otel olan ama şimdi bir işhanına döndürülmüş binanın içindeki yoldan geçerek Hamburg'un Dammtor İstasyonu'na yürüdüm. Trenle Kiel'e gidecektim. İstasyonda üzerinde müstehcen yazılar yazılı deri ceket giymiş, tepesindeki bir tutam boyalı vahşi saçı dışında kafası kazınmış olan bir Alman punk'ı vardı. Ama genç ve ciddi yüzlü kuzey Alman kalabalığı arasında kayboldu gitti. Büfe en az elli yıllıktı ve önündeki bir dizi seks dergisi dışında tertemizdi. Birkaç iyi giyimli kadın kürklerine sarınmış olarak yanımdan geçtiler. Perona çıktım...

Trenler iki dakikada bir gelip gitmekteydiler. Kentiçi trenler olan S–Bahn, yerel trenler, ekspresler, kentlerarası ve trans Avrupa gece trenleriyle aynı demiryolu üzerindeydi. Göstergelerde kalkacak ilk trenin saati ve adı görülüyordu. Bir

başka göstergede trenlerin, vagonların sırası belirtiliyordu. Bu etkinlik çok canlı ama öldürücü değildi; kaynağı görev aşkıydı, mekanizmanın ardında insani amaçlılık vardı. Münih'ten gelen tren. Altona'ya giden tren. Frankfurt'tan gelen tren. Doğu Alman vagonlarıyla Leipzig'e giden tren. Amsterdam'a, Berlin'e giden tren. Bu sonuncusunda hem Batı hem Doğu vagonları bulunuyordu. Cenevre'ye giden Mont-Blanc ekspresi. Viyana'ya Prens Eugen ekspresi. Hepsi de on beş dakika içinde olup bitmişti. Orada, gözlerimin önünde Almanya'nın, Alman milletinin canlı tarihi sürüp gitmekteydi. Kiel treni.

(Kiel'de beni karşılamak üzere bir Alman profesörü bekliyordu. Genç ama atalarından herhangi biri kadar mizah duygusundan uzak ve kaskatı. Beni üniversiteye götürürken kendisiyle konuşmaya çalıştım. Kiel adının kökenini sordum, uzun uzun anlattı. "Teşekkür ederim, ben her türlü gereksiz bilgi toplamaktan hoşlanırım," dedim. Kırmızı bir ışıkta duruyorduk. Bana döndü. "Bu gereksiz bilgi değildir," dedi sert bir sesle. İri elleri direksiyonun üzerinde olmasaydı parmağını benden yana sallayacaktı.)

§

1989'da demir perde yıkılmıştı ama Berlin Duvarı yerinde duruyordu. Soğuk savaş sırasında son kez, Almanya'daki ve Doğu Avrupa'daki gelişmeler farklıydı, insanların hareketleri de dahil olmak üzere hızlı değildi. 1961'den önce Batı'ya kaçmak iste-

yen bir Doğu Avrupalı'nın izleyeceği nispeten güvenli yol Doğu Berlin'e gitmekti; oradan kentin iki yarısı arasında hâlâ işleyen metro ile Batı Berlin'e geçebilirdi. 1989'da ise bunun tersi geçerliydi: Batı Almanya'ya geçmek isteyen Doğu Almanlar, Çekoslovakya ve Macaristan'a gidiyorlardı: Buradan Avusturya üzerinden Batı Almanya'ya girebiliyorlardı. Bu hicret gülünç olduğu kadar zahmetliydi de. Berlin Duvarı'nın yarılmasından aylar önce Doğu ve Batı Almanya arasındaki ayrılığın sona erdiğini anlamıştım. Bu 9 Kasım'da gerçekleşti; televizyon ekranındaki sahneler beni sevince boğmuştu. Ancak bir başka rastlantıyı daha düşündüm: Almanya'nın bu yüzyıldaki tarihinde yer alan o dört 9 Kasımı. 9 Kasım 1918'de Kayzer çekilmiş ve Alman Cumhuriyeti ilan edilmişti. 9 Kasım 1923'te Hitler'e Münih'te darbe girişiminde bulunulmuştu. 9 Kasım 1938'de Berlin'de ve Almanya'nın her yerinde o korkunç Kristallnacht yer almıştı: Yahudi mağazaları tahrip edilmiş, sinagoglar yakılmış, Yahudilere zulüm edilmişti. Şimdi 9 Kasım 1989'da temiz camlar değil, çirkin betondan Berlin Duvarı parçalanıyordu. Almanya yeniden birleşiyordu.

§

2 Aralık 1990. Bugün Alman halkı, 1933'ten bu yana ilk kez tüm Almanya'yı kapsayan bir seçimde oy kullandı; ve Berlin'in tüm halkı 1946'dan beri ilk olarak kendi hükümetlerini seçmek için oy kullandı. Ben o gün Berlin'deydim. Bu büyük kentte bir Pazar sessizliğini andıran bir hava vardı; ama bu büyük bir

tarihi olayın sessizliği değildi. Yaklaşan Noel duygusuydu. Apartmanların pencerelerinde kimi gerçek kimi elektrik ampullerinden Noel mumları ve çelenkleri vardı ve bazıları balkonlarına Noel ağaçlarını erkenden yerleştirmişlerdi; bu sonuncusu herhalde Amerikalılardan aldıkları bir âdet olmalıydı. Ancak o gün her yerde dışadönüklüğü bastıran bir içedönüklük duygusu hâkimdi. Oy verme yerlerinde pek az insan görmüştüm; oysa halkın % 80'inden fazlası oy kullanıyordu. Akşam seçim sonuçları açıklanmaya başladığında (şaşılacak derecede çabuk ve şaşılacak kadar doğru) pek az gürültü oldu. Amerikan seçimlerinin o törenlerinden hiçbiri yoktu (sadece Hür Demokratlar merkezinde bir Alman–Dixieland orkestrası çaldı). Kazanan ve kaybeden Alman politikacılarının yorumları Amerikan adayları arasında gelenekleşmiş olandan daha az konuşmalı, daha az duygusaldı. Tümüyle onurlu bir seçim yaşanmıştı ki, Amerikalılar bunu saygıyla düşünseler iyi olur.

Bu heyecan eksikliğinin bir nedeni de sonucun önceden bilinmesiydi. Kamuoyu araştırmaları olağanüstü kesin olmuştu. Kohl ile partisinin, oyların % 43'ünü alacağı tahmin edilmişti ve öyle de oldu. Kamuoyu araştırmasının ne demek olduğuna biraz daha dikkat etmeliyiz. Bu Heisenberg buluşunun yeniden canlandırılma yollarından biridir yani, gözlem eyleminin nesnenin davranışlarını etkilemesi (veya belirli hareketlere yapılan reklam o tür hareketlerin çoğalmasını sağlar).

Belki de bu, saygınlık için doğuştan güçlü bir istek duyan Alman halkına özellikle uygulanabilir bir

şeydir. Hitler bunu biliyordu. 1923 Kasımı'nda, kurulu düzenin pek çok unsurunun kalplerinde kendi Alman milliyetçi duygularını paylaştıklarını bilerek Münih darbesine kalkışmıştı; ama o gün saygı gören düzenin engellerine karşı yürüdüğü için başarısız oldu. Ama dersini çabuk öğrenmişti. On yıl geçmeden Reich'ın şansölyesiydi, çünkü aslında muhafazakâr Almanlardan oluşan büyük bir kütle, Komünistlerin ya da soldaki diğer aşırıların aksine Nasyonal Sosyalistlerin saygın Almanlar oldukları kararına varmıştı. Gerçekte çok güvenilir ve doğru olan Alman gazeteleri bu bakımdan yanılmaktadırlar. Gazeteler bu 2 Kasım 1990'ın 1932'den bu yana ilk serbest seçim olduğunu yazmışlardır. Hayır: Son seçim Hitler şansölye iken, 5 Mart 1933'te yapılan demokratik seçimdi (tek istisna olarak Komünist partinin kapatılması emredilmişti). Hitler bu seçimde tüm Almanların oylarının % 43.9'unu almıştı –bu, Kohl ile partisinin bugün aldığı oyun son yüzdesine kadar tıpatıp eşidir.

Aslında Kohl'ün bir hatası yoktur. Nazi değildir. Kohl insana, 1933 Martı'nda Komünizm aleyhtarlığı için olduğu kadar, yeni bulunmuş olan Alman birliği ve milli düzeni vurgulaması nedeniyle Hitler'i engellemeyi değil de, desteklemeyi seçmiş olan, Nazi olmayan, katolik, orta sınıf Ren Almanlarını hatırlatmaktadır. Bunun haksız bir varsayım olduğunu biliyorum. Daha da önemlisi, yeni bir Hitler, hatta gelecekte Hitler tipi bir kitle hareketi, olanaksızdır. Hitler ile Naziler 20. yüzyıla aittirler ve 20. yüzyıl artık sona ermiştir.

§

Berlin Atlantik alanına değil, kıta alanına aittir. Bu, iklimi de dahil olmak üzere pek çok şeyde kendini gösterir. İlkbaharı da, sonbaharı da fazla uzun sürmez. Yazı, sütbeyazı tenli ve mavi gözlü, açık renkli bir sarışın gibi, hafif kuzey yazıdır. Berlin, çok sayıda gölü, uzun yaz akşamları kıyılardaki villaların taş teraslarında parıldayan ışıkları, hiç dingin durmayan asit yeşili ağaçlarıyla boyut olarak çok büyük bir kenttir. Bence Berlin'in en karakteristik ve pek çok bakımdan, en iyi mevsimi kıştır. Gökyüzü sürekli kurşunidir. Ama bu gri şemsiye altında Atlantik kıyılarının ıslak rüzgârlı soğuğuna benzemeyen sert bir soğuk vardır; insan hem modern ve rahat, hem üst ve alt orta sınıf, hem Brandenburglu hem de Avrupalı büyük bir kuzey kentinde olduğunu hisseder; ve yabancılaştırıcı denizlerin başdöndürücü kış karanlığından uzakta...

Kentin ortasındaki birkaç şık sokaktan biri olan Budapester Strasse'nin modern apartmanlarının iyi aydınlatılmış, geniş camlı pencerelerine belirli bir saygı ve belki de özlemle bakarken, bunların iç atmosferlerini hissediyor, Stilmöbel'lerin, kahverengi kadife kumaş kaplı koltuk ve kanapelerini, orada burada duran bir iki Biedermeier parçasını, salon duvarındaki büyük ve genellikle kötü soyut tabloyu görür gibi oluyorum. Zarif bir Fransız ya da İsviçre yüksek burjuva evinin aksine bu dairelerde zerafetten eser yok; ama bir konfor havası hâkim. Burası artık çok varlıklı bir ülke, son zamanlarda elde ettikleri varlıkları çoğunlukla kaba ise de, refah emelleri mantıklı ve

somut olan insanların ülkesi.

§

Batı Alman demokrasisini uzun bir süre Batı Almanya'nın Amerikalılaşmasından ayırmak mümkün değildir; bunun kanıtları, hayranlık duygusundan komikliğe kadar uzanır ve bunun içinde Almanların günlük olduğu kadar ticari dillerinin de Amerikanlaşması vardır. Ama bu da birkaç nedenle gerilemeye başlamıştır artık. Bu nedenlerden biri, Amerikan dolarıyla birlikte Amerikan prestijinin de gerilemesidir. Berlin bir Amerikalı için çok pahalıdır; bir barda küçük bir kadeh içki sekiz dolar, kaldığım otelde kahvaltı on yedi dolardı. (Burada biraz duralım. Bu konuda döviz kurlarından da, materyalist gözlemden de başka bir şey var. Birleşik Devletlerin kuruluşundan bu yana Amerikalı bir turist, bulunduğu ülkenin yerlilerinden daha yoksul olduğunu bugüne kadar hiç görmüş müydü? Belki daha az zarif, daha az ince, daha az kültürlü, ama daha yoksul değil. Bu hayali bir durum değildir. Bunda materyalizmle ilgisi olmayan bir yan var.)

Bunlardan bir kısmını hüzün verici buluyorum. Pazartesi günü KaDeWe'ye (Kaufhaus des Westens), Kurfürstendamm'daki artık geleneksel olmuş büyük mağazaya girdim. İçersi pırıl pırıl, lüks, insan dolu ama birbirini iten kalabalıktan eser yok, bilgili ve yardımcı bir kadro, tezgâhların ardında güzel genç kızlar. Bunun otuz yıl öncesinin büyük bir Amerikan mağazasına benzediğini fark edince birden bir hüzne kapılıyorum.

Alman halkı genelde Amerikalıları sever –bunun için pek çok nedenleri olduğunu da eklemek gerekir. Politik yargıları (Berlin'den sonra gittiğim) Doğu Avrupa halklarından daha gerçekçidir. Doğu Avrupa'da en zeki insanlar bile beni bir noktada o kadar şaşırtıyorlar ki, onlarla tartışmanın olanaksız olduğunu anlayıp kesiyorum. Bu bana, bu tarihi değişikliğin, bu bir dönemin sonunun, Sovyetler Birliği'nin gerileyip Avrupa'dan çekilmesinin bir tek insanın, Ronald Reagan'ın, yüzünden olduğunu söylediklerinde oluyor. Parlak silahlanma programı ve Yıldız Savaşları'yla Sovyetler Birliği'ni iflasa sürükleyen Reagan. Reagan, Gorbaçov'u o yaptıklarını yapmaya zorlamıştır. Bunu sık sık duyuyorum ve birkaç kere "Saçma!" dedikten sonra pes ediyorum.

Almanlar buna inanmıyorlar. Onlar Rusları daha iyi tanıyorlar. Gorbaçov'a neler borçlu olduklarını biliyorlar.

§

Bir Alman'ın Amerika'yı ve Amerikalıları yanlış nedenlerle sevmesi hiç hoş değil. Otelin saunasında çıplak ve pespembe bir Alman çifti bana Aralık ayındaki yıllık tatillerinde Florida'ya gideceklerini anlatıyorlar. Las Vegas'ı da seviyorlar. Atlantic City'ye bayılıyorlar. Ancak bu sadece biraz kuşkulu bir zevk sorunu (Berlin ve Hamburg gibi kentlerde daha az olsa da, Almanya'da zevksizlik çok rastlanılan bir şeydir). Amerika'yı ve Amerikalıları seviyorlar ama Amerika'ya ve Amerikalılara giderek daha az saygı duyuyorlar. Amerikalıları iyi niyetli, gürül-

tücü, biraz aptal, enerjik yeniyetme insanlar olarak görüyorlar. Miami'ye kadar uzun bir uçuş ve sonra da Fort Meyers'e kadar üç saatlik araba yolculuğu epey yorucu olmalı, diyorum. Jet yorgunluğu duyar mısınız? "Ben jet yorgunluğu diye bir şey bilmem," diyor erkek olanı. "Yarın akşam Kiloluk bir Biftek yiyeceğim!" Çıplak karısı, "Cajun usülü," diye ekliyor.

§

Benim jet yorgunluğum yoktu ama Berlin'de üç saatlik bir yürüyüşten sonra yemekten önce rahatlamak için otelin mükemmel havuzuna ve saunasına gittim. Beyaz üniformalı güzel bir Berlinli genç kadın olan havuz yöneticisinden aldığım mayoyu giydim. Saunada kadınlar ve erkekler çırılçıplak uzanmışlardı. Bu benim için yeni bir şey değil; daha önce de Alman saunalarına girmişliğim var; son yirmi yıldır böyle bir âdetleri oluştu. Almanlar vücut kültürleriyle (Nacktkultur) ve ikiyüzlü olmamakla gurur duyarlar. Ancak ikiyüzlülüğün olmaması başka tür namussuzlukların olmaması demek değildir. "Özgür" ve "doğal" olacakları yerde çıplak kadınlar tedirginliklerini ahlaksız bir kayıtsızlık perdesiyle örtmeye kalkışıyorlar. Bakışları gizlice çevrede dolanıyor; erkeklerden daha dikkatliler. Bunları daha önce görmüştüm, ancak şimdi hepsini bastıran gülünç bir şey oluyor: Genç müdire gelip mayomu ancak havuzda giyebileceğimi, saunada giymememem gerektiğini bildiriyor. Burası tüm kurallara uyulması gereken Almanya. Saunadan çıkıp buzlu suya dalıyorum ve

havuzda yüzmeye gidiyorum.

Bunda Almanlara geçmişte o kadar zarar vermiş olan Nietzche düşüncesine aykırı bir şey var. Çünkü ahlaksızlıkla ahlakdışı olan arasında fazla bir fark yok. (Hatta birincisi ikincisine tercih edilebilir, çünkü ikiyüzlülüğün bencilliği, kendini aldatmanın daha kötü olan namussuzluğundan iyidir.)

§

Tiergarten'den geçerek Brandenburg Kapısına kadar yürüdüm: Otelimden üç buçuk kilometrelik bir yol. İlk gördüğümde hayal ettiğimden daha küçük buldum. Brandenburg Kapısına varmadan çok önce doğuya doğru yürüdüğüm, Atlantik'ten uzaklaştığım duygusuna kapılmıştım. Brandenburg Kapısından beş yüz metre beride, henüz Batı yanındayken, bir Sovyet savaş anıtı vardır. O geniş caddeyi geçtim (savaşın son günlerinde, Hitler'in sığınağından birkaç yüz metre ötede bir iki Alman uçağının iniş kalkış yapmalarına imkân verecek kadar geniş). Berlin'i kurtaran (eğer gereken sözcük buysa) Sovyet askerlerinin kahramanlıklarına dikilen anıt (1945'ten sonra yapılmışsa da) otuzlu yılların stili olan neoklasik biçimde ve etkileyici. Asıl etkileyici olan da herhalde seçkin bir muhafız birliğinin üyesi olan uzun boylu, kaputlu, beyaz eldivenli iki Rus askerinin anıtın sütunları önünde kıpırtısızca durmaları. Anıtı kaldırımdan ayıran alçak tel çit önünde iki Alman polisi devriye geziyorlar. İnsanlara durup bakıyorlar, en azından ben oradayken içlerinde konuşan yok.

On metre ötede de şaşırtıcı bir pazar sahnesi: Büyük tarihi dalganın üstündeki köpükler ve süprüntüler, kırk beş yıl önce Berlin'e gelip uzun bir süre orada kalan büyük Rus imparatorluğunun gerçek çekilmesi ve çözülmesi.

On, hayır yirmi, elli, yüz masa gelişigüzel sıralanmış, üzerlerinde Sovyet ordusunun kızıl yıldızlı kürklü şapkaları. Sovyetlerin tüm silahlı güçlerinin tertemiz subay şapkaları. Sovyet askeri madalyaları. Hizmet madalyaları. Dürbünler. Asker palaskaları. Tabancalar. Mataralar. Kaldırıma yayılmış plastik örtüler üzerinde Sovyet asker kaputları, üniformalar.

Doğu Berlin Sovyet garnizonlarındaki subay ve erler teçhizatlarını Alman parası karşılığında satıyorlar. Çözülmekte olan bir ordunun kalıntıları. Satıcıların çoğu Moğol yüzlü. Bazıları kazaklı ve blucinli, paçaları asker çizmelerinin içine sokulmuş. Bir Amerikan öğrencisi iyi durumda bir Sovyet topçu subayının kaputunu deniyor.

Otuz beş marka satılan bu kürklü şapkalardan birini almayı düşünüyorum; hatıra diye mi? Sıcak tutacağı için mi? Ama bir şey bunu yapmamı önlüyor.

Karmakarışık masalar dizisi Brandenburg Kapısına kadar uzanıyor, oradan dönüyor ve öteki tarafa doğru seyrekleşerek devam ediyor.

Ben Rusları hiç sevmedim ve kırk dört yıl önce Macaristan'dan onlar yüzünden kaçtım; ama şimdi aşağılanan birinin, ya da bir şeyin önünde her zaman olduğu gibi çaresiz bir hüzün duyuyorum.

§

Doğu Berlin'de biraz daha yürüyorum. Unter der Linden eski rejimin göstermelik bulvarıydı. Ara sokaklarda, savaşı nasılsa atlatmış ve kırk beş yıllık Komünist yönetiminin yorgun insanlarını barındırmış, Mietkasernen denen, Wilhelm tipi karanlık apartmanların insanın içini daraltan koku ve görüntüleri. Binalar herhalde kömür dumanı ve daracık mutfaklarda ısıtılan koyu bezelye çorbası kokuyordur. Üşüdüm ve yoruldum. Üç saattir yürüyorum. Bir taksi buluyorum. Batı'daki otelimin beton lüksüne dönüş.

Şaşırtıcı bir manzara daha. Bir zamanlar Duvar olan şeyin doğuda kalan yanından ilerliyoruz. Duvar yüzaltmış kilometreden uzundu ve çoğu yerlerde aralarında mayınlı arazi olan iki paralel duvardan oluşuyordu. Bir yıl önce ilk defa yarıldı ve şimdi geriye hiçbir şey, ama bir tek taş bile kalmamış. Taksi, adı hâlâ Otto–Grotewohl–Strasse olan caddeden (eski bir Doğu Alman Komünist liderinin adı, herhalde daha uzun süre bu adla anılmaya devam etmeyecek) geçiyor; batı yanını başka bir duvar kapatıyor şimdi. Bu, yaklaşık üç blok boyunda bir dizi apartman; bir yıl önce Duvar'ın doğu yanındaki girilmesi yasak olan araziye kurulmuş. Binalar yepyeni, gösterişli, büyük pencereli. Sekiz dokuz ay içinde yapılmış olmalılar.

§

Berlin'in her yanında posterler: "Rusya'ya Yardım Edin!" Televizyon ekranlarında, sokak başların-

daki gazete kulübelerinde Rusya'ya yardım fonu için nereye para gönderileceği bildiriliyor. Bazı eski Alman askerlerinin Rus asker ailelerine yiyecek ve giyecek dolu konvoylar gönderdiklerini okudum bir yerde. Bir başka poster: "Ein Herz für Russland." Rusya'ya bir Kalp.

Bunlar beni etkiliyor. Bu halk yardımlarında bir tatmin unsuru olduğunu biliyorum: Yeni zenginlerin verebilecek durumda olmalarını göstermekten zevk almaları. Ama bu gereksiz şimdi. Dr. Johnson'un dediği gibi: "Niyet eyleme göre değerlendirilmelidir." Rusların Almanya'yı kırk beş yıl önce fethedip ezmeleri ve varlıklarıyla bu ülkeyi kırk beş yıl bölünmüş bıraktıkları gerçeğini dile getirmenin anlamı yok artık. Bütün bunlar rüzgârla savruldu gitti.

§

Karanlık bir Aralık sabahı Berlin'den uçakla ayrıldım; sabahın yedisi ama ortalık zifiri karanlık; Luftansa ile Frankfurt'a gidiyordum, oradan da uçak değiştirip Philadelphia'ya uçacaktım. Duvar ayakta kaldığı sürece Batı Alman Lufthansa uçaklarının Berlin koridorundan uçmaları yasaktı; Berlin–Frankfurt hattında Pan American uçardı. Uçağımızda çenesi düşük bir kaptan pilot mikrofonundan hiç de ilgi duymadığım şeyler anlattı. Bir örnek: "Meine Damen und Herren! Lütfen bu uçaktaki servisin eksikliklerini mazur görün. Eğitimleri henüz Lufthansa standartlarına ulaşmamış bir Pan American mürettebatı ile uçmaktayız."

§

1748'de David Hume şöyle diyor: "Almanya hiç kuşkusuz çalışkan ve namuslu insanlarıyla güzel bir ülkedir; eğer birleşmiş olsaydı dünyanın en büyük gücü olurdu." Bismarck Almanya'yı 1871'de birleştirdi. Almanya Avrupa'nın en büyük gücü oldu. Daha fazlasını istemenin bela aramak olacağını bilen Bismarck için bu kadarı yeterliydi; Avrupa'nın en büyük gücü olmak dünyada çok güçlü olmak demekti. Ama II. Wilhelm için bu yeterli olmadı. Onu iki dünya savaşı izledi, Almanya birincisinin çıkışından kısmen, ikincisinden ise tümüyle sorumluydu. 20. yüzyılın iki dünya savaşı bir Avrupalı gücün dünyanın en büyük gücü olmaya kalkışmasının son çabalarıdır. İspanya, Fransa ve İngiltere'den sonra sıra Almanya'ya gelmişti. Bu bir daha olmayacaktır. Bu tür imparatorluk emel ve başarıları artık kapanmış olan bir çağa aittir. Birleşik Devletler gibi Avrupadışı ve Sovyetler Birliği gibi yarı– Avrupalı güçlerin yardımıyla Almanya iki kere yenilgiye uğramıştır. Birinci yenilgisinden sonra tekrar ayağa kalkmıştır. İkinci yenilgisi daha kesindi. Gücü yok olmuştu ve bölünmüştü. Ama 1989'da bu bölünme sona erdi. Şimdi yine bir birleşik Almanya var.

Bu Almanya'nın sosyal ve politik yapısı ve halkının eğilimleri ve politik retorikleri, geçmişin birleşik Almanya'sınınkiler gibi değildir. Bir fark daha var. Alman halkı eskisinden daha homojendir. Toplumları daha demokratik olmuştur. Bölgesel farklılıkları azalmaktadır, bunlar Hitler döneminde başlamış olan önemli değişikliklerdir. Daha da önemlisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki en büyük ve en uzun ömürlü değişiklik sınırların değil, nüfu-

sun yer değiştirmiş olmasıdır. Doğu Avrupa topraklarındaki Almanlar sekiz yüzyıl boyunca güçlü bir varlıktılar. Tutarlılıkları, gururları, kültür ve çalışkanlıklarıyla sayılarının çok ötesinde kesin bir etkinliğe sahiptiler. İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarında ve ondan sonraki yıllarda bu Almanların çoğu batıya, Almanya'ya doğru kaçmaya başladılar, yollarda yüz binlercesi öldü. Doğu Avrupa ülkelerinin yeni yöneticileri daha sonraları milyonlarcasını sınırdışı ettiler. Savaştan on yıl sonra Batı Almanya'daki her dört Alman'dan biri bir Alman mültecisi ya da sürgünüydü. Varlıkları ve kırgınlıkları bir Batı Alman demokrasisi için en büyük sorunu yaratmalıydı. Ama böyle olmadı. Bu insanlar ve özellikle çocukları o yeni, varlıklı ve en azından yüzeyde fazla milliyetçi olmayan Almanya içinde eridiler. Anayurtlarını tekrar ele geçirme, yeniden doğuya yönelme istekleri yıllar boyunca azaldı. Çocukları arasında ise hemen hemen hiç böyle bir duygu belirmedi. Bu duygu onların torunları arasında bir daha canlanacak mıdır? Bunu söylemek güçse de, ne olacağı belli olmaz.

§

Avrupa 1945'te bölünmüştü. Avrupa'nın ortasında Almanya bölünmüştü. Almanya'nın ortasında, soğuk savaş başlarken, Berlin bölünmüştü. 1989'da soğuk savaş sona ererken, Avrupa'nın, Almanya'nın ve Berlin'in bölünmesi de sona erdi. Demir perdenin son kalıntıları Berlin Duvarı'yla birlikte yıkılıp yok oldu. Ancak soğuk savaş sırasında Doğu Avru-

pa'yı Batı Avrupa'dan ve Doğu Almanya'yı Batı Almanya'dan ayıran olayların sırası senkronize değildi.

Bunun nedeni, 1945'ten sonra ne Rusların ne de Amerikalıların bundan sonraki Alman devletinin nasıl olacağı, ya da var olup olmayacağı hakkında bir karara varmamış olmalarıydı. Soğuk savaş kesin olarak başladıktan sonra Batı ve Doğu Almanya ile Batı ve Doğu Berlin arasındaki bölünme katılaşmaya başlamıştır. Ancak bu bölünme, Doğu Avrupa'nın geri kalanının Batı'ya kapatıldığı en kötü Stalin yıllarında bile tam değildi. Ruslar 1945'te Batı Alman hükümetini tanımışlar, Batılı güçlerin bunun karşılığında Doğu Alman hükümetini tanımasını istememişlerdi. Doğu Alman yöneticileri halkın Batı Berlin yoluyla sürekli ve giderek artan bir şekilde Batı'ya kaçtığını görünce Rus müttefiklerini ikna ederek Batı Almanya ile sınırı boydan boya kapatıp 1961'de Berlin Duvarı'nı inşa ettiler. Oysa bu sırada diğer Doğu Avrupa Komünist devletleriyle Batı arasındaki seyahat kısıtlamaları hafifletilmeye başlanmıştı. Böylece Batı ve Doğu Almanya arasındaki en son yarı açık geçit, demir perdede küçük delikler belirmeye başladığı sırada kapanmış oldu.

1961'den ve Duvar'dan önce Batı Alman hükümeti ve Alman halkının büyük çoğunluğu umutlarını Amerikan kartına bağlamışlardı. Alman–Amerikan ittifakı, sonunda bir Rus çekilmesine ve böylece de Doğu Almanya'nın kurtulmasına yol açacaktı. 1961'de bazı Almanlar bunun olmayacağını anlamışlardı. Birleşik Devletler de, öteki Batılı güçler de, Almanya ve Berlin'in bölünmesinden fazla hoşnutsuz değillerdi. Berlin Duvarı'nı protesto edeceklerdi

ama Almanya'nın bölünmesini değiştirmek için bir şey yapmayacaklardı. O çirkin yapı ne de olsa Doğu Alman topraklarındaydı.*

Ancak Duvar, varlığının en kötü yıllarında bile, tam sızdırmaz değildi. İnşasından on yıl sonra Almanlar, Almanya'nın 'İki Devlet ama Tek Millet' olduğu fikrini kabullenmeye ve bununla huzur duymaya başladılar. Bu Ostpolitik'in (Doğu politikası) ruhuydu. Bunu 1971'de Batı'nın ve Batı Almanya'nın Doğu Alman devletini tanımaları izledi. Almanlar artık Bismarck'ın çok iyi bildiği şeyi öğrenmişlerdi. Hangi güçlü devletlerle olursa olsun tek yanlı ittifaklar kendilerini bir yere götüremezdi. Hem Doğu'daki hem de Batı'daki en büyük güçle iyi ilişkiler sürdürmeliydiler. Yine de, Almanya'nın bölünmesine son veren ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasına yol açan şey Alman diplomasisi değildi. Bunu yapan Gorbaçov'du; sadece Batı ile barışçı ilişkiler isteyen, sadece Komünizmin ne kadar zayıf olduğunu bilen değil, aynı zamanda Almanya'nın bölünmesinin uzun süreli olamayacağını bilen Gorbaçov.

** Kruşçev'in 1958'de Berlin "sorununu" yeniden açmasını izleyen karmaşık ve başarısız görüşmelerde Birleşik Devletler ve Batılı müttefiklerin sadece Batı Berlin'in güvenliği ve statükosu ile ilgilendikleri anlaşılmıştı. Bu konuşmalarda Doğu Berlin konusunu ortaya atmamışlardı; Rusların kentin her iki yarısının statüsünü karşılıklı düzeltmeye yanaşmasından ve böylece de tarafsız bir Almanya olasılığını açmasından çekinmekteydiler.*

§

1989'dan yıllar önce Batı ve Doğu Almanya arasındaki ilişkiler artıyordu. Doğu Almanya Alman geleneklerini canlandırırken ağır ağır Batı'ya yanaşmaktaydı. Biri giderek Rusya'ya daha az bağımlı olurken, diğeri Amerika'ya bağımlılığını giderek azaltıyordu. Hem Batı hem de Doğu Almanya'da 1980'li yıllarda Prusyalı olan şeylere saygı artmıştı: Prusya kültürüne, Prusya düzenine, Prusya disiplinine, Prusya dürüstlüğüne. Bunda kötü bir şey yoktu. Prusya geleneğinde ve Prusya imajında yanlış olan pek çok şeyle birlikte hayranlık duyulacak şeyler de vardır.

Büyük Frederick ile babasının cesetleri, Hitler hükümetinin kırk beş yıl önce Berlin ve Potsdam'a yağan bombalardan ve yaklaşan Rus tehdidinden korumak için kaldırdığı Güney Almanya'dan geri getirildi. Bu, 1991 Ağustosu'nda, Rusya'da Komünizmin çöktüğü günlerde, Ruslar Baltık'tan çekilirken yapıldı. Büyük tarihi rastlantılar yalnızca 'ruhani kelime oyunları' (Chesterton) değil, kader meleklerinin kanatlarının suskunluğudur.

§

Soğuk savaş sırasında garip bir durum vardı: Sözde pragmatik Amerikalılar Komünizmi, sözde soyut olan Almanlar Rusya'yı düşünüyorlardı. Soğuk savaş artık sona ermiştir, ama devam eden şey, Almanların Rusya ile Avrupa'nın doğusuna hissettikleri tiksinti ve hayranlık ve Amerika ile Batı'ya duydukları

korku ile karışık taklitçiliktir.

§

Birinci Dünya Savaşı sonunda (yani 20. yüzyılın başında) Komünizm Rusya'da değil, Almanya'da iktidara gelmiş olsaydı, etkisi ölçülemeyecek kadar büyük olurdu. Rusya'nın ve Rus olan şeylerin Rusya'nın komşuları arasında çekiciliği ve prestiji yoktu. Komünist devrim Rusya'da başarılı oldu; Rusya dışında başarısızlığa uğradı. Baltık bölgesinin ve Polonya'nın köylü ve işçilerinin sosyal koşulları, Rusya'nın büyük bir bölümünde olduğundan farksızdı; ancak, Kızıl Rus silahlı kuvvetleri tarafından desteklenseler bile, yerel Komünistler bu ülkelerin hepsinde 1918–20 yıllarında yenilgiye uğradılar. Almanya ve Alman olan şeyler için bunun aksi geçerliydi. Alman kültürel etkisi, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı olan Avrupalı milletler arasında bile çok büyüktü. Bu kültürel prestij ve Alman eğitim sistemi öyle etkindi ki, Almanya'da yeni ve devrimci olan her şey hatta belki bir Alman Komünist rejimi bile bilinçli ya da bilinçsiz, hırslı insanlarca, radikallerce, devrimcilerce ve entelektüellerce taklit edilecekti. (Zaten Hitler ve Nasyonal Sosyalizm konusunda olan da buydu. Bunların başka ülkelerde örneğin Romanya'da taraftarları ve taklitçileri vardı ve bunlar Alman silahlı kuvvetlerinin varlığı olmadan zaman zaman iktidara gelebiliyorlardı; Ruslar ise, 1945'teki büyük askeri zaferlerinden sonra bile böyle bir şeye güvenemezlerdi.)

Sonra milli huyların farklılıkları vardır: Ruslar

beceriksiz, Almanlar kimi zaman insanı ürkütecek kadar beceriklidirler. Almanya'da bir Komünist sistem yerleşebilseydi, başarılarının bazıları, özellikle bir sanayi devletinin işçileri için etkileyici olacaktı. Komünist bir Almanya pek çok bakımdan Weimar Almanyası'ndan daha avantgarde olacaktı. Almanya'nın büyük bir kısmı, en azından bir süre, bir Bauhaus'a dönüşecekti. Ancak Marksizmin kaçınılmaz eksiklikleri ve budalalıkları sonunda onu batıracaktı: Materyalizmi, ateizmi ve en çok da sığ ve önemsiz enternasyonalizmiyle. Devlet bir süre bir milli karşı devrime dayanabilirdi. Taraftarları ve liderleri arasında Alman milliyetçiliğinin çekiciliğine dayanamazdı ama. Komünist dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi milliyetçiler "köksüz kozmopolitler" karşısında zafer kazanırlardı. Sonunda kitleleri harekete geçirecek bir Alman milliyetçi Komünisti –Hitler'in daha küçük bir biçimi– ortaya çıkardı.

Stalin Almanlara hayrandı, hatta Rusya'yı istila edip de çoğunu yakıp yıktıkları zaman bile. Hitler'e hayrandı ve Hitler de ona saygı duyardı. (Hitler bir keresinde Rusya ile savaşı kazandığı zaman Stalin'i rahat bir yere, belki de Potsdam'a, yerleştireceğini söylemiştir.) 1944 Aralık ayında Stalin, de Gaulle'e, "Zavallı Hitler," demiştir. Ve o sırada Hitler'in adamları milyonlarca Rus'u öldürmüş bulunuyorlardı.

Rusların Almanlara duydukları saygının üstüne sadece Amerikalılar çıkabilmektedir. (Bir de Polonyalıları, Rusları ve Yahudileri düşmanları olarak gören Ukraynalılar vardır; onlar bu yüzyıl boyunca Almanların doğal müttefikleri olmuşlardır.)

Churchill dünyanın, kendi yurdunun ve Avrupa'nın kaderini daha 1940'ta görmüştü: İngiltere, Birleşik Devletler'in yardımıyla bile olsa, tek başına Almanları yenemez ve Avrupa'yı yeniden fethedemezdi. İki seçenek vardı. Ya Avrupa'nın tümünün Alman egemenliği altına girmesi. Ya da Avrupa'nın doğusunun (daha doğrusu üçte birinin) Rus egemenliği altına girmesi. Ve yarım Avrupa hiçten iyiydi. Buna bir de Churchill'in bildiği bir şeyi eklemek gerek: Avrupa üzerindeki Rus egemenliği uzun süreli olmayacaktı, ancak Almanya'nın egemenliğinin çok uzun zaman sürecek bir güce ulaşıp dünya tarihini değiştirip değiştiremeyeceği bilinemezdi. Belki de en ünlü konuşmasında (18 Haziran 1940 "En Güzel Saat") şöyle demekteydi: Eğer Hitler kazanırsa, "o zaman, içinde Birleşik Devletler'in de olduğu tüm dünya ve bilip sahip olduğumuz her şey, saptırılmış bilimin ışığında daha kötü ve belki de daha uzun süreli yeni bir Karanlık Çağ boşluğuna gömülecektir."

§

Rusya'nın Doğu Avrupa'dan artık tamamlanmış olan çekilmesi ve henüz tamamlanmamış olan Rus imparatorluğunun çözülmesi dünyanın merkezinde büyük bir iktidar boşluğu bırakmaktadır. Bu boşluğu Birleşik Devletler dolduramayacaktır. Bu, gerçekte varolmayan "Birleşik Avrupa" ile de doldurulmayacaktır. Bu, büyük bir olasılıkla Almanya tarafından doldurulacaktır.

Gelecekte yeni bir Hitler, bir IV. Reich, yeni bir

Alman Lebensraum'u olmayacaktır. Ancak halkların kültürel eğilimleri ile politik coğrafya, onların tarihlerinin kesin bir koşuludur.

Her iki dünya savaşı da Doğu Avrupa'da çıkmıştır; ancak İkinci Dünya Savaşı Doğu Avrupa yüzünden çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kısmen Avusturya–Macaristan İmparatorluğunun dağılmasından (ki, o da o zamanki Almanya ve Rusya'nın gerilemesinden ayrılamaz) Doğu Avrupa'da bir düzine "bağımsız" devlet ortaya çıkmıştı. Alman ya da Rus gücünün er geç bağımsız bir Doğu Avrupa'ya karşı ayağa kalkacağı tahmin edilebilirdi. Olan da buydu: Fransa ve İngiltere, Doğu Avrupa için yeni bir savaşa hem girmek istemediler hem de girecek durumda değildiler. Doğu Avrupa devletlerinden hiçbiri, hatta Polonya bile, kendisini Almanya'ya, ya da Almanya–Rusya ittifakına karşı savunabilecek kadar güçlü değildi. Yine Polonya dahil olmak üzere bu devletler bir araya gelmeyerek birbirlerinin aleyhine entrikalar kurdular ve bazılarının yükselmesinden kârlı çıkacakları için Almanya ile ittifaka girmeyi tercih ettiler. Bu koşullar 20. yüzyılın sona erdiği şu 1990'lı yıllarda da vardır, ancak durumlar ve sonuçları eskisinden farklıdır.

Süreklilik değişiklik kadar önemlidir. 1930'ların ilk başlarında Alman gücünün canlanması Hitler'den bile önce başlamıştı. Rusya'ya gelince, Rusların Avrupa'nın merkezinden çekilmeleri 1990'dan çok önce, Avusturya ve Finlandiya'dan 1954–55'te başladığını görmüştük; Moskova, isteyerek ya da istemeyerek, hemen hemen bütün Doğu Avrupa devletlerinin artan bağımsızlıklarını 1989'dan önce ka-

bul etmişti.

Bu küçük devletlerden çoğunun bağımsızlıkları, –sadece Baltık devletleri değil, eski Yugoslavya'daki Slovenya ve Hırvatistan ve Çekoslovakya'da Slovakya– Alman etkisinin bu ülkelerde üstün olmasını giderek olası ve de doğal kılmaktadır. Buna, Almanya'ya olan sempatilerini (Polonyalılar ve Çekler bunun tek istisnasıdırlar) eklemek gerekir. Bu ülkelerin bazılarında –örneğin, Baltık devletleri ve Ukrayna– İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler'in orduları onları Sovyet egemenliğinden kurtarmıştır. En az iki ülke, Hırvatistan ve Slovakya, Hitler tarafından İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında kurulmuşlardır. Bu anılar daha sonraki kuşaklar için –bunlar şimdilik belki inanarak, belki tedbirli davranarak Hitler'i ve Hitlerciliği reddetmektedirler– bile çekici ve güçlüdür. Buna Komünizm düşmanlığı ideolojisinin popüler çekiciliğini de eklemek zorundayız: Çünkü başka yerlerde de, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya safında Rusya ve Komünizme karşı savaşanlar şimdi olumlu bir ışık altında görülmektedirler, oysa Almanya ve Hitler'e muhalif olanlar, hatta anti–Nazi yurtseverler, muhafazakârlar, liberal ve demokratlar hak ettikleri saygıyı kaybetmeye başlamışlardır.

Yeni bağımsız Doğu Avrupa ülkelerinin politik yapıları da, şimdilik, çok partili olarak belirmektedir. Bu partilerden bazılarının (İkinci Dünya Savaşı'ndan önce olduğu ve şimdi de olmaya başladığı gibi) Amerikan ya da başka bir destekten çok mali ve ideolojik Alman desteğini arayacakları kuşkusuzdur.

Maddi ve ekonomik düzeylerde de, öteki Batı

Avrupa ülkelerinden çok Alman sermayesi, yönetimi ve ortak sahipliği üste çıkacaktır. Bu eğilim 1989 büyük değişikliklerinin öncesindeki on yıl içinde görülmeye başlanmıştır. Tıpkı Hitler'in iktidara gelmesinden yıllar önce Doğu Avrupa ülkelerinde Fransız mali ve ekonomik etkisinin azalması ve Almanlarınkinin başlaması gibi. Bu etki, Almanya'yı Avrupa'nın diğer ülkelerinden daha çok etkilemiş olan 1929–1933 dünya mali krizi yıllarında bile hızla gelişmiştir.

§

Avusturya'nın politik geleceği şimdiye kadar olduğundan daha fazla bir ilgiyi gerektirmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Habsburg İmparatorluğu'nun çözülmesinden önce bile kendilerini Alman olarak görmek isteyen, Avusturya'nın Büyük Alman İmparatorluğu'nun bir parçası olmasını isteyen önemli sayıda Avusturyalı vardı (genç Hitler de bunların arasındaydı). Habsburg İmparatorluğu'nun son bulmasından sonra geriye kalan küçük Avusturya'nın yurttaşlarının çoğu bu yeni devletin uzun ömürlü olamayacağını düşünmekteydiler. Daha 1919'da halkın çoğunluğu (bunların hepsi de erken Naziler değildi) Almanya ile birleşmek istemişti. 1930'larda Avusturya Avrupa'nın anahtarıydı. Ülke içinde Almanya'daki Nazi dalgasını andıran bir Nazi hareketi vardı. Ancak bunların aralarında bir lider yoktu. Mussolini'nin bir zamanlar Avusturya'nın bağımsızlığını desteklemesi gibi birtakım nedenler dolayısıyla Avusturyalı Naziler başarılı olmadılar. Bu

başarı ancak 1938'de, Hitler'in Mussolini'nin onayıyla Avusturya'ya girmesi sonucunda elde edilebilmiştir. Bu, Hitler'in ilk toprak fethiydi. O andan başlayarak Reich, Avrupa içindeki en büyük güçtü. 1938'de Avusturyalıların çoğu Almanya ile birleşmelerini sevinçle karşıladılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında, SS içindeki Avusturyalıların sayısının oranı son derece yüksekti.

Churchill, Roosevelt ve Stalin, 1943'te savaştan sonra bağımsız bir Avusturya'nın yeniden kurulup Almanya ile birleşmesinin yasaklanacağına karar verdiler. Sonuçta olan buydu. Ruslar Avusturya'yı Komünistleştirerek tabi duruma getirmekle pek ilgilenmemelerine karşın işgal bölgelerini bir süre ellerinde tutmak istediler. 1955 Avusturya Devlet Anlaşmasına göre Ruslar ve Batılı güçler, Almanya'dan bağımsız kalacak ve ne Batı ne de Doğu askeri ittifaklara girmeyecek "tarafsız" bir Avusturya karşılığında işgal bölgelerini boşaltmayı kabul ettiler. Bu o zamanlar tüm Avusturyalıların isteklerine ve kimlik sorunlarının azalmasına uygun düşüyordu. Artık Alman değil, Avusturyalı olmak da mümkün ve kârlıydı. Ekonomik olarak Avusturya daha önceki Avusturyalı kuşağının sandığından daha canlıydı. Avusturya bir İsviçre olmak yolundaydı.

Avusturya'yı 1945'ten sonra yöneten iki politik parti, Sosyal Demokrat ve (eskiden Katolik–muhafazakâr olan) Halk partileriydi. Şimdi 1989'da Ruslar, Doğu Avrupa'dan çekilirken burada da değişiklik belirtileri görülmeye başlanmıştır. Avusturyalı politikacılardan bazıları 1955 Devlet Antlaşmasının tarafsızlık maddesini sorgulamaya başlamışlardır.

Bu da kendilerini ve ülkelerini İsviçreliler ve İsviçre olarak görmeyi kabul etmeyen pek çok Avusturyalı'nın bulunduğunu göstermekteydi. Avusturya'da "milli" sıfatı Alman ve Alman yanlısı olan insanlar için kullanılır. Özgürlük partisi adında yeni bir milliyetçi parti kurulmuştur. Bunun taraftarları geçmişte III. Reich'a yakınlık duyanlar ve Avusturya'nın iki partili sisteminin kısıtlamalarından bıkanlardır. Özgürlük partisi 1989 ve 1990'da oyların % 16'sını almıştır. 1991'de Viyana'da, orada tam yüzyıl önce yer almış olan bir olayı hatırlatan bir şey olmuştur. 1891'de Avrupa'nın pek çok yerinde olduğu gibi Viyana'da da liberaller ve muhafazakârlar karşı karşıyaydılar; ancak birden ortaya üçüncü bir güç, Lueger'in Hıristiyan Sosyal partisi çıktı. Anti-liberal ve Yahudi aleyhtarı, milliyetçi ve halkçı olan parti, bütün diğerlerini yenerek kenti ele geçirdi. İçinde belirli neo-Nazi unsurları barındıran milliyetçi Özgürlük partisi de 1991'de Viyana'da, 1945'ten beri Avusturya politikasını elinde tutan iki büyük ve artık gelenekselleşmiş partiyi yenerek oyların % 23'ünü almıştır. Yakışıklı ve genç lideri Jörg Haider, geçmişin resmen toptan suçlanmasını Büyük Yalan olarak niteleyen pek çok Avusturyalı'nın olduğunu bilerek, zaman zaman III. Reich dönemine olumlu atıflarda bulunmuştur.

Avusturya'da olacaklar Avrupa için yine önemlidir. Avrupa'daki Amerikan-Rus bölünmesinin sona erdiği, Avusturya'nın iki partili sisteminin zayıflaması ve Özgürlük partisinin ortaya çıkmasıyla da kendini göstermektedir. Özgürlük partisi Avusturyalıların çoğunluğunun doğrudan doğruya ya da do-

laylı desteğini elde edecek kadar büyürse, o zaman Avusturya'nın iç politik durumundaki değişiklik, tıpkı 1930'larda Avusturya içinde olanlar gibi, Avrupa'nın geleceği için kötü olabilir. Ancak tarih kendini tekrarlamaz. Şu anda Almanya ile birleşmek için ülkelerinin bağımsızlığından vazgeçmek isteyen Avusturyalı hemen hemen yok gibidir. (Ancak, 1938'de de Avusturya'daki Nazi liderlerinden çoğu Almanya ile birleşmek yerine bir Avusturya Nazi devletini tercih etmekteydiler.)

§

Devamlılık, evet; ama aynı zamanda değişme. Şimdiki Almanya geçmişin Almanyası değildir. Almanya saygındır. Pek çok Alman kırk yılı aşkın bir süredir refah içinde yaşamaktadırlar. III. Reich'a özlem duyan Almanların sayısı çok azdır. Almanların çoğu dürüstçe ve vicdanlarına dayanarak Hitler'i reddetmektedirler; diğerleri tüm Hitler dönemini ülkelerinin tarihinin doğal olmayan bir olgusu olarak görmekle rahat ettikleri için bunu yapmaktadırlar. Ortada başka unsurlar da vardır. Daha önce sözü edilmiş önemli bir unsur, Oder'in doğusundaki tarihi Alman nüfusunun artık var olmamasıdır. Bir de eski Doğu Almanya'da geçici olan ekonomik ve diğer güçlüklerin unsuru vardır; bence bu güçlükler kısa vadede atlatılacaksa da, Almanların elleri şu anda doludur. Ancak bu, bunlar sona erdikten sonra Almanların Doğu Avrupa'da saldırgan yayılmacılıklarının başlayacağı anlamına gelmez. Tarihin dokusu ve toplumların yapısı değişmiştir. Avrupa'da doğuya

yönelik bir Alman askeri üstünlüğü pek olası değildir. Daha da önemlisi, halkların ilişkileri artık sadece hükümetlerinin ilişkilerinin kontrolü altında değildir. Ranke'nin ünlü formülü "Das Primat der Aussenpolitik" (dış politikanın önceliği) hâlâ büyük bir ölçüde geçerliyse de, artık kesinliğini yitirmiştir. Bunun da, devlet otoritesinin uzun bir süre ve kesin olarak kutsal olduğu Almanlar için, özel bir önemi bulunmaktadır.

Almanların Avrupa'ya ve Batı uygarlığına katkıda bulunacakları çok şeyleri vardır. "Yeşiller" hareketinin on yıldan bile daha önce Almanya'da başlamış olması cesaret vericidir. Yeşiller "ilerleme"nin anlamını sorgulamaktadırlar ki bu, dünyanın her yerinde 21. yüzyılın başlıca görevi olan yeniden düşünmedir. (Tanrı aşkına, bizim de daha fazla Amerikan Yeşili'ne ihtiyacımız var– sadece Vahşi Doğa İnsanları'na değil.) Almanya'daki Yeşiller'in sorunu, davranışlarının aşırılığı, çoğunlukla da çirkin ve saygısız radikalizmleridir. Bu nedenle halk desteklerini daha fazla arttıramamışlardır; ve bu sadece politik olmayan davranış sorunu değildir. Çoğunlukla kendi solcu ve düzen karşıtı eğilimlerinin gönüllü tutsaklarıdır. Zihinlerinde bir bölünme vardır: Aynı anda hem gelenekçidirler, hem de gelenekçiliğe karşıdırlar. Toprağı korumak istemektedirler ve bürokrasinin, otomasyonun ve teknolojinin insanlık dışı ilerlemesine karşıdırlar. Bu bakımdan, sözcüğün daha geniş anlamıyla, muhafazakârdırlar. Ama aynı zamanda, geleneksel aile, geleneksel yurtseverlik, geleneksel hümanizma, geleneksel mülkiyet hakkına saygıya karşıt olarak kürtajı, feminizmi, sınırsız göç hakkını

ve göçebeliği savunmaktadırlar. (Bu açıdan bakılınca, sıkı milliyetçi, insanlık dışı teknolojinin savunucusu ve Amerikan topraklarının korunmasına karşı ya da kayıtsız olan Amerikan "muhafazakârlarının" tam zıttıdırlar.) Ben Yeşiller'in ergeç solda değil sağda yer alacaklarını düşünüyorum (daha doğrusu, umuyorum); ancak o zaman da "sağ" ve "sol" iki yüzyıldan sonra, yani 20. yüzyılın sonunda anlamlarını çoktan geride bırakmış terimler olacaklardır.

§

Orta ve Doğu Avrupa'da Alman üstünlüğü ekonomik ve kültürel alanlarda kalacaksa bunun bir zararı yoktur. Ama kültürel ve politik olanın arasında kesin bir ayrım çizgisi olmayabilir. Bunlar prestij ve güç kadar ayrılmaz olabilirler. Komünizmin çökmesi ve Rusya'nın zayıflığı Alman gücünün ve Alman prestijinin ve bu arada Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda simgelediği bazı şeylerin yeniden ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. "Evet, Hitler hatalıydı, ama Komünizmle savaştık, değil mi? Bir o, bir de Orta Avrupa'yı Komünist sürülere karşı savunmaktı savaşta başlıca görevimiz." 1950'lerde pek çok Alman bununla Amerikalıları etkilemeye çalışmışlar ve bir derece başarılı olmuşlardı. (İngilizleri etkileyememişlerdi.) 1989'un büyük değişikliklerinden daha önce, 1980'lerde saygın Alman tarihçileri bilimsel kitaplarında buna benzer iddialarda bulunmuşlar ve Almanya içinde bir tarihçiler tartışması, Historikerstreit, başlamıştı. Her iki taraf da kendini açıkça anlatmadığı için tartışma bir sonuca varmadı. Ancak

İngilizlerin (ve Roosevelt'in) Almanya'ya duydukları nefretten dolayı kısa görüşlü olmaları ve III. Reich'ın Komünist Rusya ile olan savaşının İngiltere ile gereksiz savaşa oranla önceliği olduğunu görmek istememiş olmaları Almanya'da hâlâ geçerli olan bir görüştür. Winston Churchill'in Almanya'daki ünü en düşük düzeydedir. Almanlarla İngilizlerin psişik ilişkileri huzursuz olmakta devam etmektedir.

Alman–Amerikan ilişkileri, kısmen Amerikan halkının değişen bileşiminden, kısmen Almanya'nın "Avrupa"yla ilişkisinin yanıtlanmamış bir soru olmasından dolayı daha karmaşık bir durum almıştır. Almanlar günün birinde giderek bağımsızlaşan ve Amerikalı olmayan bir Avrupa'daki üyeliklerinin Birleşik Devletler'le olan ittifaklarıyla uyumlu olup olmadığına karar vermek zorunda kalacaklardır. Almanların kırk yıldır bu seçimi yapmaları gerekmemiştir. Ama bundan sonsuza kadar kaçınamayacaklardır.

§

Almanların diğer seçeneği Rusya'ya ilişkindi: Rusya ile şimdiki iyilikçi ve özel ilişki eski Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'nın Rus olmayan ve genellikle Rus düşmanı olan milletleriyle olan ilişkilerinde öncelik taşımalı mıdır? Bu seçimle fazla gecikmeden karşı karşıya kalacaklardır.

Rusya ile iyi ilişkiyi sürdürmek için harcadıkları yorucu gücün bir nedeni de, son Rus garnizonlarının Doğu Almanya'dan 1994 için planlanan çekilişlerini aksatmamak içindir. Bu çekilişin erkene alınması ve

1994'ten önce tamamlanması da mümkündür.

Son Rus askerleri Almanya'daki bölgelerini ilk Rus askerlerinin Doğu Prusya sınırlarını aşıp 1944'te III. Reich topraklarına girmelerinden elli ve Çar'ın ordusunun 1914 Ağustosu'nda II. Reich'ın sınırlarını aşmasından, yani gerçek 20. yüzyılın o ilk kana bulanmış ayından seksen yıl sonra terk edeceklerdir.

Şimdi Almanya ile Rusya arasında ortak bir sınır yoktur. Doğu Prusya'nın büyük bir bölümü Churchill, Roosevelt ve Stalin tarafından Polonya'ya verilmiştir. Bunlar Polonya konusunda ortak bir görüşe sahip değillerse de, bu konuda anlaşmışlardır. Ayrıca, Stalin'in eski Prusya kenti Königsberg'i (Kant'ın doğum yeri) ve onunla birlikte küçük bir toprak parçasını Baltık'ta bir "buzsuz limanı" olması için istemesini (bir hata ederek) kabul etmişlerdir; bu gerçekte hiç anlamı olmayan coğrafi bir iddiadır. Şu anda Rusya'nın hazım sorunlarından, onların "ilgi alanlarından" söz ettiğime dikkatinizi çekerim. Königsberg bölgesi Ruslar tarafından yutulmakla kalmamıştır. Orada kalan Almanlar da kaynatılmış; tüm olay hava sızdırmaz bir kavanoza sokulup Rus kilerine kaldırılmıştır. Burası ıssız bir liman ve daha da ıssız ve halksız bir hinterland parçasıdır. Bir idari bölgedir, şimdi büyük Rus Cumhuriyeti ile arasında Litvanya vardır.

Kaliningrad adını almış olan Königsberg'e yabancılar kırk yıl süreyle sokulmamışlardır. Leningrad ve Kaliningrad, adlarını, ileri gelen Komünistlerden almışlardır. Leningrad yine St. Petersburg olmuştur. Kaliningrad yine Königsberg olacak mıdır? Ve bu değişiklik sadece adında mı kalacaktır? Eğer adında

kalmayacaksa bunu Alman silahlı kuvvetleri değil, yeni Almanya ile yeni Rusya arasında bir anlaşma yapacaktır. Bu da Almanya'nın dünya tarihinin merkezine döndüğünün bir kanıtı olacaktır.

§

Avrupa'nın merkezindeki Almanya'nın Rus–Amerikan bölünmesi artık ortadan kalkmıştır.

Bunun anahtar tarihi –beş gün sonra Hitler'in intiharından ya da iki hafta sonra Almanya'nın resmen teslim olmasından çok, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği tarih olan –25 Nisan 1945'tir. Bu tarihte Amerikan ve Rus ordularının öncü birlikleri Avrupa'nın ortasında, Elbe Nehri kıyısındaki Alman Torgau kasabası yakınlarında karşılaşmışlardır. O nehir kıyısında Amerikalı ve Rus askerler, dostluk duyguları ve içkiyle gece geç saatlere kadar bu olayı kutlamışlardır. (Bu kutlama iki hafta sonra Moskova'daki Amerikan yanlısı büyük kutlamanın bir öncüsüydü). 58. Rus Muhafız Tümeni askerleri arasında Vladivostoklular vardı ve bunlar Avrupa'nın ortasına Batı Pasifik kıyılarından gelmişlerdi; Amerika'nın 69. Tümeni'nde de Seattle ya da San Francisco'dan gelmiş olanlar olabilirdi; bunlar da kürenin yarısını dolaşıp fethe gelmişlerdi. Buluşma sadece Almanya'nın ortasında değil, Avrupa tarihinin de ortasında yer alıyordu; Torgau, Luther'in büyük devrimlerinin ateşinin başladığı Wittenberg ile, Napolyon'un büyük zaferlerinin sona erdiği Leipzig'in tam ortasındaydı. O günden bu yana elli yıldan az bir süre geçmiştir. Ruslar şimdi gitmektedirler ve Amerikalılar da ya-

kında gideceklerdir.

§

Amerikalıların da er geç bir seçim yapmaları gerekecektir: O hiçbir yararı olmayan Amerikan garnizonlarının ve üslerinin Avrupa'da kalıp kalmayacağıyla ilgili olmayan bir seçim. Birkaç yıl içinde Avrupa'nın daha "Avrupalı" mı, yoksa giderek daha çok Alman hâkimiyetinde mi olacağını göreceğiz. Yani, şimdilik büyük bir ölçüde güçsüz olan "Avrupalı" kurumlar gerçek bağlılıkları sağlayacak daha kesin bir karakter geliştirecekler midir; yoksa Almanların Brüksel ve Strasbourg'daki bu kurumlara katılımları, Alman milli ve politik çıkarlarının önceliği giderek kabul edilirken, sadece resmi ve ikinci derecede mi kalacaktır?* Bu ikinci durumda –ki, bence bu iki seçenekten olası olandır– Birleşik Devletler ve Amerikan halkı, Almanya ya da İngiltere ile bir koalisyonu seçmekle karşı karşıya kalabilir...

Bu seçim stratejik hesaplardan daha derin bir şeyi yansıtacaktır. Bunun 1914–17 ve 1939–41'de olduğu gibi duygusal, kültürel ve etnik unsurları olacaktır. O zaman kesin olan bir unsur, varlığı ve etkinliği 20. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir zayıflama göstermiş olan büyük bir Anglo–sakson üst sınıf seçkinlerinin varlığı ve etkinliğiydi.

** Böylece "Avrupa"nın geleceğinin bu seçenekleri, yüz elli yıl önce belirlenen gelecekteki Alman birliğinin seçeneklerini andırmaktadır. Alman Gümrükler Birliği, Zollverein ve Frankfurt'taki tüm Almanya Reichstag'ı zaten vardı; ancak Meclis, Bismarck'ın tahmin ettiği gibi Almanya'nın birleşmesini başaramamıştı. Bunu Prusya yapacaktı.*

Onun şu andaki yansıması (bunu 1992 başlarında yazıyorum) o eski seçkinlerin zayıf, inandırıcı olmayan ve kendisi de inanmamış temsilcisi George Bush ile "Önce Amerika"cı Pat Buchanan arasındaki çatışmadır. Kabul edilmiş fikirlere ve kendi beyanlarına karşıt olarak Buchanan gerçek bir tecrit politikacısı değildir (Örneğin -ki, bu önemli bir örnektir- bu sözde tecritçi, tüm Alman ve Avusturyalı milliyetçiler gibi, Amerika'nın Hırvatistan, Slovakya ve Ukrayna'nın tanınmasının güçlü savunucularındandır). Ancak "Önce Amerika"cıların çoğu 1940'ta tecritçi değillerdi. Bunlar Roosevelt'e ve Birleşik Devletler'in İngiltere yanında III. Reich'la savaşa girmesine şiddetle karşıydılar. Hitler 1940'ta bu Amerikalıları doğru bir terimle "radikal nasyonalistler" olarak tanımlamıştır. Cumhuriyetçiler arasındaki İngiliz yanlısı tecritçiler o yıl radikal milliyetçilerden daha güçlüydüler; bu nedenle (o zaman ön seçim yoktu) Alman aleyhtarı Wilkie'nin aday olmasını sağlamışlardı. 1992'de Buchanan Cumhuriyetçilerin adayı olmayacaktır; ama o ve milliyetçiler Cumhuriyetçi partiyi ele geçirmeye çalışabilirler. Biraz talihle bunu başarabilirler de. Böyle bir şey olduğu takdirde başarıları dünyanın pek çok yerindeki, özellikle de Orta ve Doğu Avrupa'da, milliyetçiler arasında yankı bulacaktır; bunun bir sonucu da İkinci Dünya Savaşı hakkında hâlâ kabul edilen fikirlerin bir çoğunun yeniden gözden geçirilmesi olacaktır.

§

1920–1945 arasındaki önemli çeyrek yüzyılda, dünyada bir devletler ve güçler üçgeni vardı. Rusya'nın tek başına yarattığı ve temsil ettiği Komünizm vardı. Çoğunlukla İngilizce konuşan milletler ve Kuzeybatı Avrupa milletleri tarafından temsil edilen Batıcı, kapitalist, liberal demokrasi vardı. Başta Nasyonal Sosyalist Almanya olmak üzere ama başka milletlerce de yaratılan yeni bir radikal nasyonalizm vardı. Bu üç güçten en güçlüsü sonuncusuydu. Nasyonal Sosyalist Almanya o kadar güçlüydü ki, onu yenmek için öteki iki gücün doğal olmayan ittifakı gerekmişti. Bu bölünmeler sadece devletler ve ordular arasında değildi. Bu bölünme hemen hemen dünyanın tüm ülkelerinde vardı. Yine de, (Proudhon'un Marx'tan daha doğru olarak söylediği gibi) insanlar sosyal mukaveleler hakkındaki fikirlerle değil, güç gerçekleriyle hareket ederler. 1945'te III. Reich savaşı kaybetti. Sadece Naziler, Almanlar ve Avusturyalılar arasında değil, bunların müttefikleri ve sempatizanları arasında III. Reich'a duyulan saygının, kamuoyu önünde kaybolması gerekiyordu. Almanya kaybetmişti, Ruslar ve Anglo–Amerikanlar kazanmışlardı. Almanya ve Avusturya'da (ve Japonya ile İtalya'da) Amerikalılar, davranışları ve şöhretleri kısa zamanda Nazilerden bile beter olacak olan Ruslardan daha önemliydiler –bu görüş savaşın hemen sonrasında pek çok Amerikalı'nın görüşüyle de uyumluydu. Ama şimdi Komünizm ve Sovyetler Birliği çökmüştür; İngiliz gücü yok olmuş sayılabilir; ve Birleşik Devletler'in prestiji ve gücü azalmaya başlamıştır. O zaman geçmişteki ve şimdiki Almanya'nın prestijinin belki de yükselmekte olması karşısında

şaşırmalı mıyız?

§

Almanlar milliyetçiliklerinin yeniden canlanmasına bağışıklı mıdırlar? Hem evet hem hayır. Evet: Çünkü pek çok Alman için Hitler geçmişinin reddedilmesi sadece politik bir hesabın sonucu değildir. Hayır: Çünkü bu red, bir Alman nasyonalizminin ve onun anılarının reddedilmesi ile eşanlamlı olmayabilir. Halkçı bir milliyetçi partinin yükselmesi durumunda Kohl ile diğerleri gibi insanlar bir uzlaşma arama dürtüsüne ve genç neslin yeni milliyetçilerinin bazı politikalarını ve söylemini benimsemeye bağışıklı olmayacaklardır. Bu dürtüde politik hesaptan başka bir şey de olacaktır. Hitler döneminin resmi reddedilişi terk edilmeyecektir. İsrail ile iyi Alman ilişkileri de. Ama öyle bir zaman gelebilir ki, III. Reich ve İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili Alman anılarının en azından bir kısmı çok derinden hissedilen bir revizyona uğrayabilir. Bu bir bellek konusudur ve tarihçiler arasında tartışmadan daha fazla bir şey olacaktır. Kierkegaard'ın dediği gibi, "biz ileri doğru yaşarız ama sadece geriye doğru düşünürüz." Ve kuşkusuz, bellek ile bilgi arasında, geçmişi görüş ile geleceği görüş arasında, düşünmekle yaşamak arasında ayrılmaz bir bağ vardır.

Bölüm 6

İki Dünya Arasında

Avrupa annemdir. Amerika karımdır.

§

1990. Kimi zaman yemekten sonra terasımızın ötesindeki çimenlik yamaçta yürüyüşe çıkarım. Böyle zamanlarda yaşadığımız anın büyüsü geçmişin tatmin edici duygusundan ayrılmaz olur, çünkü şimdi gördüğüm hemen her şeyin çocuklarımın Amerikalı atalarının 50, 100, 150, 200 yıl önce gördükleriyle aynı manzara olduğunu bilmek iyi bir şeydir. Gelecek duygusu; bundan korkuyorum.

Çocuklarım bu manzarayı miras alacaklar mı? 100 ya da 150 yıl önce atalarımız er ya da geç, demiryolunun veya telgrafın, ya da yeni karayolunun yaşadıkları yerin yakınından geçeceğini ummuşlardı.

Zamanımızda yeni bir karayolunun veya yeni bir boru hattının, ya da yeni bir apartman bloku ve alışveriş merkezinin yakınımızdan geçecek ya da yapılacak olması kalplerimizi korku ve tiksintiyle dolduruyor.

Bu düşüncemde yalnız değilim. Komşularımın çoğu da aynı şeyi hissediyorlar. O yüzden son yirmi yıldır Schuylkill Kasabası Planlama Komisyonu'nda görev alıyorum. Her ay meslektaşlarımla uzun bir gece boyunca, yöneticilere tavsiye edip etmeme kararı alacağımız planlar üzerine eğilip çalışırız. Tüm tartışmalarımızda teknik ve hukuki tanımlar yer alır –ancak konularımız genellikle daha derin, kişisel ve politik bölünmeleri yansıtır; bunlar dünya görüşündeki bölünmeler üzerine serilmiş kalın örtülerdir. Çoğumuz gelişmenin genellikle açmak değil kapatmak olduğunu biliriz, bunun çimento ile örtme, toprağın kayıtsızca düzletilmesi demek olduğunu biliriz. İnşa etmenin çoğunlukla yok etme demek olduğunu biliriz –hem de sadece ağaçları ve çayırları değil, aynı zamanda bazı yaşam biçimlerini de. İnsanlar zaman zaman bana, "Sen ilerlemeye karşı mısın?" diye sorarlar. Artık bu sözcüğün anlamını yeniden düşünme zamanı geldi sanırım.

Bu kasabada ve bu toprak parçası üzerinde otuz yedi yıldır yaşıyorum. Ama Amerika'nın yerlisi değilim. Ben buraya kırk dört yıl önce, Rusların zorlamak istedikleri Komünist rejimden kaçarak anayurdum Macaristan'dan geldim. Bu rejimin en az elli yıl süreceğini tahmin etmiştim o zaman. Ama tarih önceden kestirilemez. O zaman rejimin nasıl çözüleceğini bilemiyordum. Ama bu çözülmenin olacağını da uzun yıllar önce görmeye başladım.

Ben göçmenlerin olaylarına ya da Orta Avrupa akademik politikasına karışmış değilim. Ama aynı zamanda birkaç eski ve güvenilir dostla yakınlığımı sürdürdüm. Bunlardan biri yaşlı bir papaz ve (kırk yedi yıl önce benim de genç bir üyesi olduğum) savaş öncesi demokrat Small Holders partisinin bir lideri olan Monsenyör Béla Varga'dır. Kendisi serbest seçimle iş başına gelmiş Macar parlamentosunun son başkanıydı. Macaristan'dan kırk üç yıl önce kaçtı. Şimdi seksen yedi yaşında New York'ta küçük bir kilisenin papazlığını yapmaktadır; o kente her gidişimde kendisini ziyaret ederim.

Ve şimdi de beklenmedik bir rastlantı daha. Bu baharda Macaristan'da seçim yapıldı. En büyük parti yeni hükümeti kuracaktı; başbakan adayı Monsenyör Varga'nın savaştaki bir dostunun oğluydu. İki arkadaş o zaman Polonyalı mültecileri, kaçak Fransız savaş tutsaklarını ve Nazilerden kaçan Yahudileri koruyup kurtararak çok kahramanca şeyler yapmışlar. Ve yeni dışişleri bakanı da benim tarihçi bir arkadaşım. Monsenyör ile Macaristan'daki gelişmeleri, çok yakından olmasa da, izledik. Altı bin dört yüz kilometre öteden kendilerine şans diledik.

Sonra bir nisan günü yaşantımızın sıradanlığı birden değişiverdi. İşler hızlanıyordu. Béla karıma telefon ettiğinde ben Planlama Komisyonu toplantısındaydım. Serbest seçimle iş başına gelmiş yeni parlamento mayısın ikisinde toplanacaktı. Liderler Monsenyörle benim de orada olmamı istiyorlardı. Aşağıda okuyacaklarınız o günlerin ve düşüncelerimin günlük biçiminde soluk soluğa (ama belki de yapay olmayan) bir anlatımıdır.

§

18 Nisan Çarşamba. Epey uzun bir Planlama Komisyonu toplantısı. Dün telefonda konuştuğum bu imarcı, planını ille de geçirmek istiyor. Ağzından bir koruluğu ne kadar kolay yok edebileceği konusunda bilgi almak istiyorum. Ama kolay değil bu. Gözetecek ayrıntılar var: Yarı çapı on beş santimden büyük ağaçların planında gösterilmesi gerek. Araba yollarının giriş ve çıkışları için PennDOT onayı gerek. Bunların ardında Ağabey'in gölgesi var, –yani Valley Forge Kanalizasyon Kurumu. Fernley bölgesinin yerinde duramayan yol silindirleri de cabası. Bunlar, buldozerler gürlemeye başlamadan önce kuvvet topluyorlar.

19 Nisan Perşembe. Béla New York'tan telefon etti. Antall (yeni başbakan) ve Géza (yeni dışişleri bakanı) Budapeşte'den telefonla kendisini aramışlar. Béla'nın gelip bir konuşma yapmasını rica etmişler. Béla hâlâ isteksiz. Doktoru, fazla yorulmadığı ve ilaçlarını aldığı takdirde gidebileceğini söylüyor. Benden konuşması için kendisine yardım etmemi istiyor. Ben de onunla gitmeliymişim. Hevesli değilim, burada yapacak sürüyle işim var ama Stephanie, "O istiyorsa gitmelisin," diyor. Uğraşacak işler var: Uçakta onun yanında oturmalıyım. Macar vizesi (kolay değil: New York'taki konsolosluğa gitmek gerek). Budapeşte'deki bir iki dosta mektup yazmalıyım. Oraya gittiğimde nerede kalacağım konusunda hiçbir fikrim yok.

28 Nisan Cumartesi. Başağrısıyla uyandım. Nedeni: Dün gece, öğleden sonra kestiğim –tam on dokuz

yıldır boşuna yetiştirmeye çalışırım– beyaz kuşkonmazları kutlamak için bir şişe şampanya içmiştim. (Beyaz kuşkonmaz aslında yeşil kuşkonmazdır ama çok derine ekilmelidir. Kuşkonmaz uzmanı bana bunu yapamayacağımı, beyaz kuşkonmazın başka bir tür olduğunu söylemişti. Uzman yanılıyordu.) R ve T ile 2 Mayıs Çarşamba günü yapılacak denetçiler toplantısı hakkında konuştum. Ben o sırada Budapeşte'de, yeni Macaristan parlamentosunun ilk toplantısında olacağım. Her iki toplantıda da çok sorun var. Burada Ağabey, yani Kanalizasyon Kurumu, tüm kasabayı imar hamlesine sokmak isteyen yerel müttefikleriyle birleşmiş, açık kalan araziyi de betonla doldurmaya hazır. Orada Ağabey, yani Sovyetler Birliği büyük bir çapta çekilmiş, ama pek çok hırslı politikacı Macarların kafasında boş kalmış yerleri lafla doldurmak istiyorlar.

Tarihi yolculuğun ilk günü. Trenle New York'a, Béla'nın kilisedeki dairesine gidiyorum. Gözleri yaşlı rahibeler merdivende durmuşlar bizi uğurluyorlar. Amerika'nın bir numaralı toplama kampı olan Kennedy Havalimanı'na limuzinle gidiyoruz. Kırk altı yıl öncesinin Macaristan'ındaki toplama kampını hatırlıyorum. Oradaki insanları Kennedy'deki kalabalığa tercih ederim.

29 Nisan Pazar. Çok dokunaklı bir varış. Rüzgârlı parlak bir sabah. Béla bastonuna yaslanarak ağır ağır iniyor merdivenden. Pistte ellerinde çiçeklerle hükümet karşılama heyeti ve Béla'nın yaşlı kızkardeşi. Kırk üç yıl sonra anayurduna dönüyor. Ben gözlerim yaşlı, geride kalıyorum. Bu tür gelişin çok hoş olduğunu söylemeliyim. Ne gümrük, ne de pasa-

port kontrolü, limuzinler bizi uçağın yanında bekliyor. Antall, Béla ile benim Hükümet Konağında kalmamızı ayarlamış. Budapeşte'ye giriyoruz, kentin sanayi varoşları yerini isli, sirkeli kokularıyla eski apartmanlarla dolu sokaklara bırakıyor. Tuna'yı geçiyoruz. Hükümet Konağı Buda tepelerinde (büyükbabamın villasının bir zamanlar olduğu yerden fazla uzak değil). Şimdi esas işim başlıyor; yorucu yolculuğundan sonra insanları yaşlı papazdan uzak tutmam gerek. Bir gazeteciyi uzaklaştırmakta başarılı olamıyorum. Mülakat sözü verilen bir gazetenin editörüymüş. Béla rahatsız bir koltuğa oturup aptalca soruları yanıtlıyor. "İlk kez Macar bayrağı görünce ne düşündünüz?" (Birleşik Devletler'de Macar bayrağı az değil ki.) Evening Phoenix kasabasının muhabiri bile bundan daha zeki.

Hükümet Konağı kadrosu çok yardımcı oluyor. Eski Komünist hükümetin personeli oldukları belli, içlerinde eski gizli polisler de olmalı, hepsi de yeni görevleri konusunda çok heyecanlı. Béla'yı yerleştirdikten sonra bana bir taksi çağırmalarını söylüyorum. "Beyefendi, burada emrinizde bir araba, bir sürücü, bir de koruma var," diyorlar. Emrimdeki araba bir Lada (Rus Fiat'ı), koruma da sivil giyimli bir polis. Nerede kalacağımı bilmediğim için I.'ya telefon edip bana bir otelde yer ayırtmasını ve doğruca evine geleceğimi söylemiştim. Kente inen sokaklar yemyeşil ve ağaçlar yapraklanmış. Sürücüye bir bahşiş verip beni almaya gelmemesini söylüyorum. Bir taksiyle dönerim. I.'nın otuz yıllık Komünist yönetiminde yaşadığı küçük daire kusursuz bir zerafet ve konfor karışımı (House and Garden dergisindekiler

gibi değil). Macaristan ve Macarlar hakkında en çok sevdiğim de bu tür direnişleri. O gün daha sonra bir Amerikalı diplomatla karşılaşıyorum. "Bana bir şeyi anlatın," diyor. "Nèden tanıştığım her Macar çok kötümser, ama aynı zamanda da yaşamdan keyif alıyor?" Çok zeki bir soru bu. Sonunda bir yanıt bulabiliyorum: "Bunun nedenini söyleyemem. Ama nasıl olduğunu söyleyebilirim."

Yine Hükümet Konağına dönüş. Heybetli ve yarı–zengin mobilyalar hoş değil. Béla öğleden sonra boyunca dinleniyor. Telefonlar hiç durmadan çalmakta. Görevliler istediğimiz saatte istediğimiz yiyecek ve içkilerin servisine başlayabileceklerini söylüyorlar. Binada pek az konuk var nasıl olsa. George Bush geçen temmuzda bir günlüğüne Budapeşte'ye geldiğinde yanında en az beş yüz kişilik bir kadro vardı. (Cumhuriyetçiler Büyük Hükümete karşı olduklarını söylerken bunu mu kastediyorlar?)

Gece yine kente iniyorum. I. ve L. ile yemek. Macaristan'da büyük bir ekonomik sıkıntı olduğu söyleniyor ama lokantalar dolu. Bütün gün jet yorgunluğuna karşı koydum, şimdi bir uyku ilacı alıp yatıyorum. Eski gizli polisten bir isteğim var: Sabah saat sekizde odamda kahvaltı, lütfen.

30 Nisan Pazartesi. Saat 7:59:60'da gelen mükellef bir kahvaltıyla uyanıyorum. Gece örtülerimi atmışım ve yatakta çıplağım. (Dalkavukluk eden hizmetkârlar olması her zaman hoş değildir.) Giyinip balkona çıkıyorum. Havada ağır bir leylak kokusu var. Ağaçlar arasından altı buçuk kilometre ötedeki kentin çatı ve kuleleri güneşte parıldıyor. Bahçe fazla bakımlı değil. Eve dönünce biçmek zorunda oldu-

ğum çimleri hatırlıyorum. Geldiğimde kim olduğumu bilmeyen (belki de büyük konuğa eşlik eden Amerikalı bir polistim) görevlilere biri, bana Profesör diye hitap edilmesini söylemiş. (Eh, CIA hesabına çalışan pek çok Amerikalı profesör tanırım.) Macar gazetelerini okuyorum, bayağı iyiler. Eski New Yorker'a yakışacak bir karikatür var. Macaristan çiftlikleri Komünistler tarafından kolektifleştirilmişlerdi, ama o kolektif çiftliklerde herkes kendi başının çaresine baktığından köylülerin durumu hiç de fena sayılmazdı. Karikatürde iyi döşenmiş, televizyonu, videosu olan bir apartman dairesinde iyi giyimli bir çift. Gazete okuyan erkek kaygılı bir ifadeyle karısına dönmüş: "Topraklarımızı bize geri vereceklermiş. Şimdi ne yapacağız?"

Akşam yemeği dışişleri bakanı olacak arkadaşımın evinde. 1 Mayıs bayramı arifesi olduğu için tüm dükkânlar kapalı, karısına çiçek gönderemedim. (Bayram olarak kalacak mı acaba?) Yemekte, kimi, geleceğin kadın ve erkek büyükelçileri olacak arkadaşları var. E.'yi şaşırtarak pek az içiyorum. Bazılarının beni tanımaları, Amerika ve İngiltere'de yayımlanan kitaplarımı okumuş olmaları hoşuma gidiyor. Böyle bir şeyle Philadelphia'da ya da Phoenixville'de karşılaşmam mümkün değil, ama büyük bir kayıp da değil. Taksi bulamayınca ılık geceyarısı havasında Intercontinental Oteline kadar yürüyorum. Kapı önünde gürültücü –çok gürültücü– bir Alman kalabalığı var. Kapıcıyla Macarca konuşup Almanlardan önce taksiye biniyorum. Bu büyük bir gelişme: Kısa bir süre önce Budapeşte'de bir şey elde etmek için İngilizce konuşmak daha iyiydi. Milli bir

kendine güvenin oluşmakta olduğunu gösteriyor bu, zaten bu olmadan politik değişikliklerin çoğu anlamsız kalır.

1 Mayıs Salı. Parlamento Binası yöneticisinden acil bir telefon; yarın yapacağı konuşma için Béla'nın geliş yolunu ve oturacağı yeri ayarlamam ye görmem isteniyor. Bu yönetici çok esaslı bir insan. Bina çok güzel döşenmiş. Tarihi süreklilik beni etkiliyor: Oyma ahşaplar, 1900 yılları stilinde yazılar, freskolar, saygıdeğer üyeler için koridordaki pencere içlerine yerleştirilmiş ağır pirinç kül tablaları. Parlamento Binasının yirmi dört kapısı var. Béla salona en yakın Altıncı Kapıdan girecek, asansör de kapıya çok yakın. Sonra bir odada dinlenip kahve içeceğiz; sonra da yüksek tavanlı, Gotik stili koridorlardan büyük salona girilecek. Kürsünün altında bakanların kırmızı kadife koltukları var. Béla konuşmasını orada mı yapacak? Bir mikrofon görüyorum. Acaba kürsüye çıkabilecek mi? Evet. Sadece sekiz basamak ve sağlam bir pirinç tutamağı var. Ama orada oturabileceği bir yer yok. Yöneticinin gösterdiği yüksek kürsü işe yarayacak. Béla konuşma metnini o sevgili titrek ellerinde tutarken kürsüye yaslanabilecek. Evet, böyle olacak.

1901'de tamamlandığında burası dünyanın en büyük parlamento binasıydı. Şimdi ben Chester ilçesinin en küçük kasaba konaklarından birine sahip olan Schuylkill Kasabası hükümetinde küçük bir rol oynadığım gibi burada da bir rol oynuyorum. Pek fazla istemememe karşın burada da politikaya karıştım. Konuşmaya şunu veya bunu katmamız için bize baskı var. Bu baskılar anayurdum Macaristan'ın ta-

rihi beklentileriyle ile ilgili. Pennsylvania'nın Chester ilçesindeki Schuylkill Kasabasının İmar Planındaki rolümden çok farklı bir şey bu. Şimdi geçmiş yüzyılların özet yargılarını, bir ulusun Avrupa ve Rus imparatorluğu ile ilişkisini dile getirmem, henüz ortaya çıkmakta olan demokratik Macaristan'ın içindeki derin farklılıkların ve çatlakların bazılarına değinmem isteniyor –bu, ağaç ebatları, yol işaretleri, geçiş hakları ve parsel düzenlemesinden çok farklı bir şey.

İki tür politika. İki çok ayrı yer. İki farklı olay. Ama yine de, bu konuların ruhu farksız.

Birincisi ve en önemlisi: Politikanın tarihi ve ruhu bir sözcük konusudur. Bu resimle sunuş ve bilgisayarlar çağında biraz garip gelebilir ama bu böyledir. Başlangıçta Söz vardı, Kutsal Kitabın dediği gibi ve bu hâlâ da öyledir. Bizi harekete geçiren, inciten, esinlendiren, sıkan hep sözcüklerdir, çünkü biz sözcüklerle düşünürüz. Bu tarihi konuşmada bir iki sözcüğün değiştirilmesi, bir tek cümlenin eklenmesi veya çıkarılması çok büyük bir farklılık yaratabilir. Bu yaşlı ve saygın adamın bir millete vereceği mesajın tüm anlamını değiştirebilir. Onun sözleri dünya tarihini değiştirecek değildir. Ama benim yaşam sürem içinde tarihin akışını değiştiren sözcükler vardı: Hitler'in sözlerine tüm bir ulus silah taşımaya hazır olarak karşılık vermişti; Churchill'in sözleri başka bir milleti, fazla bir silahı olmamasına karşın Hitler'e direnmeye yöneltmişti.

Schuylkill kasabasının geleceğinin de sözcüklere bağlı olması ilgimi çekiyor. "Gerçeklere" değil, çünkü bu dünyada ifade edildiği ya da düşünüldüğü

sözcüklerden ayrı bir gerçek var olamaz. Bir şeyin nereye ve ne zaman yapılacağına, neyin nerede nasıl korunacağına karar veren şey parseller, toprak yapısı, vb. gibi sözcüklerdir; bir yargıç hukuki bir karar verirken, bir imar görevlisi ya da bir kasaba hakkında bir davayı karara bağlarken sözcükler kullanır. Yasalar sözcüklerden oluşmaktadır.

Bir arkadaş şu anda yarın Macaristan parlamentosunda duyulacak bir cümleyi değiştirmemizi istediği için epey telaşa kapılıyorum. Geçen yıl kasaba yöneticilerinin danışmanları hazırladıkları planda Schuylkill'in inşaat yapılmamış alanları hakkında "boş topraklar" tanımını kullandıkları zaman da böyle telaşa kapılmış, buna karşı çıkmıştım. "Boş, terk edilmiş, yararı olmayandır," demiştim. "Bu kasabada henüz binalarla kaplanmamış on dönümden büyük parseller terk edilmiş, yararsız, kullanılamaz mı demektir?" diye sormuştum. Bazıları benim boş bir toprak parçası konusunu bir dağ gibi büyüttüğümü, ya da tam bir profesör gibi konuştuğumu düşünmüşlerdi. Hayır, konu bir dilin gelenekleri değildi. Konu dürüstlüğün ve namusluluğun korunmasıydı. Schuylkill kasabası imarında da, Budapeşte'de Macaristan Millet Meclisinde de.

Sözcükler fikirlerden ayrılamaz. Komünizmin Macaristan'dan gitmesinin nedeni ona yıllarca kimsenin, hatta Komünist Partisi üyelerinin ve Rus imparatorluğunun şimdiki liderinin bile inanmamasıydı. Macaristan bu nedenle Tanrıya şükürler olsun kansız bir devrim geçirmiştir; Reagan ve Weinberger, Rusları, mali bakımdan yeterli olamayacakları bir silahlanma yarışına soktu diye değil. Schuylkill

kasabasında da savaş, insanların fikirlerinin –sadece duygularının değil, onlar zaten değişmekte– tüm dünyayı, giderek çoğalan alışveriş merkezleri ve havalimanlarıyla, bir büyük kent varoşu haline getirecek olan teknik gelişmenin artık modasının geçtiğini anlayacak düzeyde değişmesiyle kazanılacaktır.

Bu iki yer arasındaki ikinci önemli benzerlik politikadaki insan unsurudur. Macaristan'da şimdiki başlıca politik bölünme iki politik parti arasındadır: Macar Demokratik Forumu ve Hür Demokratlar Birliği. Bu sözcüklerin gerçek anlamları yoktu, tıpkı Birleşik Devletler'de monarşi yanlıları ve aristokratların olmadığı, sadece Cumhuriyetçilerin ve Demokratların olması gibi. Gerçek bölünmeler daha derindedir. Bunlar partilerin arasında değil, onların içindedir –Schuylkill'de de, Macaristan'da da. Her iki partide de yumurtanın iyisi de vardır, kötüsü de. Peki, kötü yumurta olan kimlerdir? Tuna havzasında olsun, Pennsylvania'da Chester ilçesinde olsun bunlar aynı tür insanlardır: Esas itibarıyla kıskançlık ya da kırgınlıkla hareket edenler, kendilerinden daha saygın ya da başarılı olanları (ya da öyle görünenleri) kıskananlar; dünya konusunda daha çok şey biliyor göründükleri için kendilerinden daha iyi durumda olan (ya da öyle görünen) insanlara kırgınlık duyanlar. Bu tür insanlar Chester ilçesinin çoğunluk partisi içinde olduğu kadar, Macaristan'ın çoğunluk partisi içinde de vardır. Bunlar azınlıktır, ama kimi zaman çetin bir azınlıktır. Seçmenlerin sayısal bölünmelerinde eksik olan budur işte. Çetin bir azınlık, değil kendisini oluşturan insanların, sayısının çok ötesinde bir baskı yapabilir; önünde yumuşak

bir çoğunluk varsa bu çetin grup ya da iyi örgütlenmiş bir lobi, kamuoyuna popüler ve saygın bir çoğunluğu temsil ediyormuş izlenimini verebilir. Doğu ve Batı Macaristan ya da Valley Forge ile Phoenixville arasındaki Schuylkill kasabasında popülist demokrasinin tehlikesi budur.

Macaristan tarihinde Dr. Johson'un ünlü deyişi, ne yazık ki, çok kez uygulanabilir olmuştur –yurtseverlik haydutların son sığınağıdır. Amerika'da da hür teşebbüs yurtseverliğinin çoğunlukla inşaatçıların son sığınakları olduğunu da ilave etmeliyim. Demokrasiye yönelen tehlike, politik aşırılıkçılık değildir. Kırgınlık ve açgözlülükle beslenen hırstır ve açgözlülük de bir nedenden çok bir sonuçtur, bir korku duygusunun sonucu. Bu korku gerçekte mali güvensizlik korkusu değildir. Kişisel yetersizlik korkusudur. Açgözlülüğün babası kendini beğenmişliktir herhangi bir Amerikan küçük kenti ya da varoşunda olduğu gibi, Macaristan ve Budapeşte'de de.

2 Mayıs Çarşamba. Umut vaat eden parlak bir Mayıs sabahı. Düzenlemeler konusunda kaygılıyım: Yaşlı dostum haplarını yanına aldı mı? O kadar uzun süre ayakta durmanın yorgunluğuna dayanabilecek mi? Ama her şey yolunda, hatta beni ikinci derecede kaygılandıran şey de şuydu: Ben eski bir parlamento üyesi olmadığım ve Béla'nın sadece arkadaşı olduğum için, o salona götürülürken dinleyiciler arasında yer bulabilecek miyim? Ama beni salondaki altı tören locasından birine götürüyorlar. Localardan her birinde dört kırmızı kadife kaplı koltuk var. Ben Otto von Habsburg'un kızı Prenses Walburga von Habsburg'un yanına oturuyorum. Macaris-

tan'ın son kralının oğlu ülkede sevilen bir insan. Prenses çekici bir kadın, bana kitaplarımdan birinin Bavyera'daki evlerinde yatağının yanıbaşında bulunduğunu söylüyor. Gururlanmaya zaman bulamadan ayağa kalkıyoruz. Milli marş çalınıyor. Bu anda hiçbir şey bu kadar uygun olamaz. Sonra yaşlı dostum Béla kalkıyor ve ağır ağır kürsüye doğru yürüyor. Konuşması sekiz dakika sürüyor. Uçup gidiyor dakikalar. Söylemek istediği şeylerin bazılarının benim sözcüklerimle ifade edildiğini duymak garip bir duygu. Sonunda Macaristan için olduğu kadar Birleşik Devletler'e de uyan bir bölüm var –hem anayurdum için hem de ikinci yurdum için. Béla Nazilerin ve Komünistlerin Macaristan'ın artık kurtulduğu pagan bir barbarlığı canlandırdığını söylüyor; "ama önümüzde belki de yurdumuzu, kıtamızı, toprak anamızı tehdit eden yeni bir teknolojik paganizmin gölgeleri var."

Béla ayakta alkışlanıyor. İki daha uzun konuşma onunkini izliyor. Sonra bir ara var. Başkan'ın yukarda Tuna'ya bakan dairesinde şampanyalı bir davet verilecek. Güneş içeri doluyor. Béla yorgun. Parlamentonun bu uzun ilk oturumunun devamını getiremeyecek; dönüp dinlenmek istiyor. Ben de onunla gideceğim; dost ve tanıdıklarıma veda ediyorum. Walburga'ya, "Je vous prie de bien vouloir soumettre mes hommages a Madame votre mere," diyerek annesine saygılarımı gönderiyorum. Annem bu günü görebilseydi ve Amerikalı karım burada olabilseydi. Pennsylvania'da şimdi şafak söküyordur. Mayısın ikisi, denetçilerin aylık toplantısı var. Budapeşte'de uzun ve acı dolu bir bölümün sona ermesi ve bir mil-

letin tarihinde yeni bir bölümün başlaması kutlanıyor. Schuylkill kasabasında konuşulacaklar ise sıradan konular, şurada burada birkaç dönüm arazinin, bir manzaranın, bir yaşam biçiminin, bir ülkenin korunması.

Dünyanın bütün büyük gazetelerinin temsilcileri burada. Frankfurter Allgemeine muhabirine Monsenyör Varga'nın konuşmasının İngilizcesini veriyorum. Gazetede ertesi gün kısa bir haber çıkıyor. Böyle bir şey New York Times'da, hatta Philadephia Inquirer'de bile olmaz; olsa olsa kimi zaman Evening Phoenix'te ve Schuylkill Kasabası Derneğinin, tüm ayrıntıların önemli olduğu kasaba gazetesinde çıkar.

§

1991. Şaşılacak bir şey, dokuz ay sonra yine Macaristan'dayım, üniversitede ders veriyorum, geniş bir kiralık dairede oturuyorum. Benim köklerim hem burada, hem Amerika'da. Bu fiziki bir olanaksızlık ama (diğer insan olgularında olduğu gibi) ruhsal bir olanaksızlık değil. Ben melez değilim. Her iki yere de aitim. Ama Amerika daha doğrusu, Pennsylvania benim yurdum artık.

İngilizce'yi Macarca'dan daha iyi yazıyorum. İngilizce ders vermek bana daha kolay geliyor. Burada İngilizce olduğu kadar Macarca da konuşabilirim. Macarca'yı İngilizce kadar çabuk okuyabiliyorum. Okurken Macar gazeteciliğinin nüanslarına aşırı duyarlı olduğumu fark ediyorum, satır aralarındaki düşmanlıkları ve tatminsizlikleri çoğunlukla arama-

dığım halde seziyorum.

Bütün gün Macarca konuşuyorum, duyuyorum, dinliyorum ve okuyorum. Sonra geceleri yatağımın yanı başından Trollope'u ya da Jane Austen'i alıyorum. Budapeşte'de gece Emma'yı okumak kristal bir bardaktan buz gibi berrak bir su içmekten farksız. O saflık, masumluktan daha ötede bir şey, iki yüzyıl öncesinin o mükemmel İngiliz kızının pembe masumluğu (hem Emma'dan hem de Jane Austen'den söz ediyorum). O İngiliz nesri inceliklerle dolu, zarif ve modern. İki yüzyıl önce Doğu Avrupa nesrinden çok ileriydi (Şimdiki İngiliz nesri için fazla geçerli değildir, bu da çok acıklıdır doğrusu).

Bir başka gece Macar televizyonunu açıyorum. Fred Astaire'in 1942'de çevrilmiş bir filmi. Onun o rahat bacaklı zarifliği karşısında senaryonun saçmalığı hiç önemli değil. Garip, ya da hiç garip değil, film beni etkiliyor.

28 Şubat 1991. Bush televizyonda. Ben Körfez Savaşı'na karşıydım. Bunun "bizim" (Bu Amerikan zamirini hiç de rahatça kullanamam) işimiz olmadığını; Yakındoğu'nun her zaman bataklık olduğunu; Bush'un konuşmasının, düşüncesinin çocuksuluğunu yansıttığını düşündüm. Ama bir kere için sözlerinden biri beni duygulandırdı: "Bu savaş artık gerimizde kaldı." Bu basit cümle beni etkiliyor. Bir an kendimi Amerikalı hissediyorum.

Bir öğleden sonra Şato Tepesinin kuzey kulesinde, uzun bir direğin ucunda dalgalanan bir Macar bayrağı gördüm ve bu basit milli bayrağın her nasılsa yok edilememiş olduğunu düşünürken duygulandım. 1991'deyiz ama 1848 de olabilirdi. Bunda ebedi ola-

cak tarihi bir şey var. Bu bayrak karşısında heyecan ya da milli bir gurur hissetmedim; iyi, namuslu ve alçakgönüllü bir şeyin dayanıklılığını, varlığını hissettim.

31 Mart 1991. Dışişleri bakanı J.'nin artık alıştığım evinde yemek. Gelenlerin çoğunu tanıyorum ama orada artık pek rahat edemiyorum.

9 Nisan 1991. Dervla Murphy ile İngiliz büyükelçisinin evinde yemek. Oradakilerden pek azını tanıyorsam da, ev eski bir Macar ailesi olan Scitovszky'lere, artık kaybolmuş bir dünyaya ait olduğu için kendimi evimdeymişim gibi hissediyorum.

Bin yıllık eski Macaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kopartılıp başka yeni devletlere verilen büyük bir kısmı da yok artık. Belirli yer adlarının o çekici gücüne karşı çok duyarlıyımdır: Cinnaminson, Christiana, Sumneytown gibi eski Amerikan yer adları, ama Wounded Knee değil. Ve şimdi de eski Macaristan: Vihorlat, Görgényi havasok. Bu adlarda müzikten öte bir şey var. Bu adları bir yerde okuyunca hayalim kristalleşiyor. Ama sadece hayal değil. Şimdi Slovakya olan, Romen Transilvanya'sı olan o rüzgârlı, asık yüzlü, yapayalnız sıradağları görüyorum. Çoğunlukla el değmemiş ormanları, yoksul köylülerin ve kışları avcıların geçtiği pek az patikalarıyla yapayalnız ve esrarengiz. Bunlar 1914'ten önce yine o öteki, o eski dünyanın bir parçasıydılar ama bize, ben doğmadan önce, o öteki Macaristan'a aittiler. Ancak bu şeyler benim içimde. Sonsuza kadar. Simone Weil bir kere, "Bir millet bir hayırseverliğin, yani sevginin nesnesi olamaz," diye yazmıştı. "Ama bir ülke, olabilir, ebedi gelenekleri taşıyan bir

çevre olarak."

§

Budapeşte'de 1991 kış ve baharında kiraladığım daire kentin Peşte tarafında, çok rahat, güzel olmasa da iyi döşeliydi. (Ben Buda yanını tercih edersem de, bunu bulmam bile bir talihti.) Apartman doğduğum sanatoryumdan bir kilometre, ailemin kısa bir süre oturduğu evden beş yüz metre uzak. Her iki bina da artık yok. Savaştan genelde fazla bir zarar görmeden çıkmış olan bu mahalle de, 1944 yazında, Amerikan bombalarıyla yok olmuşlar.

Kurşuni kış akşamları, sokak ışıkları sedefimsi siste ince dumanlı bir ışık verirken sık sık sokaklarda dolaştım. Burası bir zamanlar yukarı orta sınıfın yaşadığı bir mahalleydi. Binaların çoğu 1890–1910 arasında yapılmış, yüksek tavanlı odaları, süslü tavanları, yüksek pencereleri ve parke döşemeleriyle her katında bir iki daire olan yarı sarayımsı villalardı. Bu evlerden bazıları kendi sınırlı görkemlilikleri içinde etkiliydiler, birkaçı o zamanki Paris stilinde inşa edilmişti ve Belle Époque'un, Bois'nın, Auteuil'ün, Neuilly'nin taklitleriydi (Budapeşte'nin başka yerlerinde olduğu gibi özel binaların Austro–Alman mimarisi burada pek fazla değildi).

Sonra 1944–45, savaşın son korkunç yılı geldi; bombardımanlar ve Budapeşte'nin uzun kuşatması; ve onun ardından Komünistlerin yönetiminin kırk yıl süren karanlığı. Bu evlerin ve apartmanların bir zamanki sahip ve sakinleri kayboldular. Yerlerini yeni, kendilerinden emin olmayan, esmer yüzlü kiracı-

lar aldı: Yönetimdeki partinin görevlileri; Moğolistan ya da Vietnam elçilikleri; işçi sendikalarının merkezleri aldı. Beş yıl kadar önce yeni bir değişim daha oldu. Komünist dönem solmaya başlamıştı. Apartmanlardan bazılarına yeni aileler yerleşti. Elli yıl öncesinin tersine sokakların kenarlarında şimdi otomobiller var. Otomobil Yüzyılı o zaman Budapeşte'ye tam olarak gelmiş değildi; ama artık gelmiş.

O kış sisinde ikinci kattaki oturma odaları ya da salonlarındaki küçük kristal avizelerden sokağa hoş bir parıltı veren fazla bir ışık yayılmıyor. Pencerelerden çoğu karanlık. Belki de on yıl sonra bu da değişecek. Macaristan'da Komünizmin yıkıntıları üzerinde yeni bir sınıf doğuyor; eski dönem içinde yaşamak zorunda kalanlar için katlanılamayacak kadar uzunsa da, bir milletin tarihi için hiç de uzun sayılmazdı.

§

Yine kar yağdı, yürüyerek o sokaklardan geçip bir lokantaya gittim ve döndüm. Akşam çok güzeldi, sokak lambalarının aydınlattığı karlar kaldırıma dökülüyordu, hava metalik ve temizdi. Rüzgâr yoktu, lapa lapa yağan karda sessiz ve sonsuz bir şeyin keşintisiz niteliği vardı. Eksik olan kar ile evler arasındaki zıtlıktı, dışardaki kışın huzuru ile içerdeki ev sıcaklığı.

Ben kışı bu zıtlık yüzünden severim, ister Pennsylvania'da olsun, ister bir Avrupa kentinde. 1991'in Budapeşte'sinde bundan pek eser yok. Birkaç soluk perdeli pencere, sarıdan çok grimsi bir ışık. (yoksa

bir televizyon ekranının titremesi mi?) Sokağa açılan yüksek on, on beş pencereden sadece ikisi ya da üçü aydınlık ve içerdeki özel yaşantıdan bir izlenim veriyor. Elli altmış yıl öncesinden ne kadar farklı; o zamanlar güzel odaların ve mefruşatın, konforu vaat eden büyük masif kapılarından iyi aydınlatılmış bir hole girilirdi, insan sokağın karlı sessizliğinden sonra insanların konuşmalarını duyar ya da tümüyle değişik bir sessizliği, iyi temizlenmiş halıların ve tütün rengi kadifenin kısık soluklarını hissederdi.

Şimdi burada sadece kısıtlı bir yaşantı, yüksek tavanlar altında bir büzülme hissediyorum, fazla bir iç yaşam, hatta konfor yok. Evet, "özelleştirme" de gelecek. Bu binalardan bazıları şimdiki sakinleri, kurumlar ve bürolar tarafından boşaltılacak; onların yerlerini yeni zenginler alacak. Bu daha önce de oldu. Ve o zamanlar insanlar yeni zenginlerden ne kadar nefret etmiş olurlarsa olsunlar, onların güzel şeyleri çok çabuk öğrendiklerini de (bu da bir Macar niteliğidir) görmüşlerdi. Bir kuşak geçtikten sonra bu saray gibi evlerde onlara layık olan insanlar oturmaktaydılar. Ama bu bir daha olmayacak. Artık yüksek burjuvazi olmayacak; ne burada, ne de dünyanın başka bir yerinde. Bürolar kalacak, hatta o süslü tavanlardan sarkan floresan tüpleriyle daha da artacak. Şimdi kararmış olan ahşap kaplama duvarlara bilgisayarlar, büyük ekranlı televiyonlar yaslanacak. Bir bürokrasinin diğerinin yerini alması. Zarafet, hayır. Bir daha asla.

§

Anti–Komünizmin büyük ve derin ahlaki kusuru iki kaynaktan doğar. Birincisi kendinden memnun olma duygusudur: İnsanın haklı olan tarafta, saygın olan tarafta, bütün o doğru düşünen insanlarla birlikte olduğunu bilmesi. Diğeri ise Komünizmin ve Komünistlerin şeytanca güçleri ve dalaveralarının abartılması.

Yabancı bir şey ya da birinin gücünü abartmak insanların sık rastlanan bir kusurudur. Bu, bizim kesin düşmanımız olduğunu sandığımız ve tanıdığımız bir şey ya da birinin gücünü abartmak olan paranoyadan farklı bir şeydir. Anti–Komünistlerin çoğu paranoyak değillerdir. Paranoyaklar korkularına düşkündürler, bu düşkünlük mazoşistiktir ve pek tatmin edici değildir. Rahat bir uzaklıktan anti–Komünizm çok tatmin edici bir şey olabilir; hatta bu kişisel bir kazanca da dönüştürülebilir. Kuşkusuz bu, Komünizm altında yaşayanlar, onun tarafından ezilen ya da tehdit edilen kişiler için geçerli değildir. Onların Komünizme muhalefetlerine hayranlık duyulur.

Ben anti–Komünizm ideolojisini, onu yurtseverlikle eşdeğermiş gibi görme sinsi eğilimini sık sık eleştirmişimdir. Anti–Komünist ideolojinin Sovyet Rusya'nın dışişleri politikasının niyetlerini nasıl ve ne zaman yanlış anlamayla sonuçlandığını, ya da bunun geleneksel Amerikan kurumlarının gerekli standartlarına nasıl zarar verdiğini zaman zaman yazmışımdır. Bir keresinde de, kısa da olsa, 1945'te Macaristan'da iktidara gelmek üzere bulunan Komünistlerin arasındaki güvensizlik ve aşağılık duygusundan söz etmiştim. Onların tam olarak iktidara gelecekleri ni biliyordum, Macaristan'ı 1946'da bu nedenle

terk ettim.

Bir yıl kadar sonra Komünist rejim yerine oturdu. O sıralarda, 1948 ya da 1949'da, bu terk edilmiş yarı sarayımsı villalara yeni sakinler, örgütleri, kurumları, konsolosluk ve elçilikleriyle doluştular. Bu binalara keyif içinde, kendine güvenin emniyetiyle girmediler. Savaştan üç yıl sonra ve Budapeşte'nin başına gelen acı felaketlerin ardından bu binalar boş ve soğuktular, duvarları dökülüyordu, geride kalmış bir iki parça mobilya dışında insan varlığından eser yoktu. Bunlar otuz yıl öncesinin heyecanlı, devrimcilerle kaynayan Smolny Enstitüsü'ne ya da Kseshinskaya sarayına hiç benzemiyorlardı. Brest–Litovsk gibi de değildi: Bu yeni büyükelçiler, bakanlar, konsey başkanları ikinci ve üçüncü derece eski aydınlardı, köylü ya da işçi değillerdi. Ve yalnız da değillerdi. Geçmişin devrimci Komünistlerinin aksine kendi personellerini getirmemişlerdi. Bunlar gücün gerçek sahipleri, gizli polisin patronları tarafından kendilerine verilen kadroya bağımlı hale getirilmişlerdi. O kapıcılar, teknisyenler, sürücüler, garsonlar, santral memurları ve sekreterler çoğunlukla işçi sınıfındandılar ya da köylü kökenliydiler ve proleteryanın içinden çıkan gönüllülerden toplanmışlardı; bunlar önlerine çıkan bu talih darbesinden memnundular ve o andaki amirlerinin üstündeki güçlerinin de güdüsel olarak farkındaydılar. Bunlar kaba bir uşağın zayıf bir efendiyi gözetlediği o horgörüyle, o soğuk yüksek tavanlar altında oturan amirlerini gözlemekteydiler.

O yeni yönetici sınıf: Amerikalıların (CIA da bunların içindedir) idealist fanatikler, dünya devrimi

idealine kendilerini adamış insanlar, ateş ve zehirle karşı konulması gerekenler, "dünyanın Komünist totaliter enternasyonal devrimcileri" olarak gördükleri insanlar. Bunlar, çok çok, iktidarın kısa ömürlü sahipleriydi. Bunu biliyorlardı. Durumları, evleri, unvan ve gelirleri, denetimleri altına almayı asla umut edemeyecekleri insanlara bağlıydı. Bir şey daha biliyorlardı, aşağılık duygularına bir katkı daha. Rus ve Sovyet ve Komünist olan her şeyin ikinci sınıf olduğunu biliyorlardı (ama kuşkusuz bunu dile getirmiyorlardı). İşte o yüzden engellenemeyen Stalinizmin ve demir perdenin doruk yılları olan 1950'lerde, sosyal yaşantılarındaki kendinden memnun olmanın en yüksek olduğu anlar, başka bir Komünist elçilik davetinde konuk olarak çağırılmaları değil, bir "Batı" davetine katılmalarına izin verildiği zamanlardı; bu Amerikan ya da İngiliz olamazsa da, belki Fransızların bir daveti olabilirdi: Örneğin ülkeyi ziyaret eden bir aydının ya da film yapımcısı bir yoldaşın onuruna verilen bir davet. Onlar Batı'da her şeyin daha iyi ve zengin olduğunu bilirlerdi. Moskova ya da Pekin'deki bir görevin, Paris ve Brüksel'e tercih edilemeyeceğini bilmelerine karşın –dünyanın Komünist bölümünün er geç o Batılı standartlara varacağını ve hatta onu aşacağını umarlardı– örneğin Fransa Komünist olduktan sonra; ancak kalplerinin derinliklerinde bunun asla olmayacağını bildiklerine inanıyorum.

Yeni Komünist bürokratların o korku dolu köhne kent barınaklarında, 1950'lerde o villalardaki gecelerde düşünceleri, emelleri ve zevkleri... Bunları anlatacak bir Balzac olmayacaktır ve bu sadece edebiyattaki gerilemeden dolayı değildir. Bunlar sadece

benim hayalim ya da o dönemde Komünist yüksek düzey memurlarının yaşantısı hakkında şimdi bilinen bölük pörçük şeyler değildir. Şimdi 1991'deyiz. Hemen hemen her gün Andrassy caddesi metro istasyonuna giderken Arnavutluk büyükelçiliği önünden geçerim. Bina kapalı. Önünde, o kalın demirler ardındaki bina kadar terk edilmiş görünen üstü kirle kaplı diplomatik plakalı bir Peugeot duruyor. Arada sırada parmaklıklar ardında çömelmiş sigara içerek anlaşılmaz bir dilde konuşan tıraşı uzamış, kuşku dolu bakışlı, dökük dişli, yarı vahşi yüzlü iki adamdan başka ortalıkta kimseler yok.

§

Nisan 1991. S. ve Dervla ile kuzeydoğu Macaristan'a üç günlük bir yolculuk. Bir araba kiralıyorum, en ucuzu olan bir Lada. Rusya'nın içinde, Fiat mühendisleri tarafından 1960'da planlanıp inşa edilen dev fabrikanın yapımı. Kruşçev bile o dönemde özel arabaların yapımını kabul etmek zorunda kalmıştı (Daha önce Amerika'da trafik sıkışıklıklarını gördüğü için başlarda buna karşıydı. Bu Otomobil Çağında, düşüşünün nedenlerinden biri bu olabilir mi?) Bu yepyeni Lada, Batı standartlarının kırk yıl gerisinde, pratik değil (kontağı açmak için, direksiyonun altını sol elle araştırmayı gerektiriyor), ancak karoserisi ve çeliği Japon yapımı arabalardan daha ağır. (Belki de İkinci Dünya Savaşı'ndaki Rus tanklarının başarılarının anahtarı buydu: İlkel, ama somut ve ağır.)

Macar kırsal bölgesi eskisinden daha bakımlı. Bu

daha yirmi yıl önce Komünist yönetimde, insan gerçeği (bu aile bu tarlayı işleyecektir, o bahçe senindir anlayışındaki) kolektif çiftçiliğin resmi kategorilerinden daha önemli olduğu zaman da böyleydi. Şimdi Eger'de eski surların altındaki o güzel daracık sokaklarda evler yenileniyor, boyanıyor, yeniden döşeniyor. Bu tür özel mülkiyet ve girişim, Macaristan için gerçek umudun ruhu işte; yani sahiplik için girişim (Amerika'da kendi evlerini yapanlar), bunun tersi değil (inşaatçılar gibi). Yaşlandığımda burada yaşadığımı hayal ediyorum, kalın bir koyun postu paltonun içinde soğuk gecelerde meyhaneye yürümek; sabahları uzaklardan konuk beklemek ve arada sırada arabamla Budapeşte veya Viyana'ya, oradan da uçakla Kandersteg veya Bruges'e gitmeyi düşünmek; arada bir fazla derin düşünceye dalmadan kent mezarlığında yürüyüşe çıkmak.

İki saatimiz olduğu için dağlar arasından geçerek Sarospatak'a doğru gidiyoruz. Bu soğuk Nisan öğleden sonrasında dağlar çok ıssız. 1944 Ocak ayında inanılmaz bir beş gün beş gece geçirdiğim Lillafüred'e, Saray Oteline varıyoruz. Otel ayakta durmakta. Ruslar savaşın son birkaç ayında ve daha sonra hastane olarak kullanmışlar. Sonra işçi sendikalarının tatil yeri olmuş. Şimdi de öyle, ama sahipliği tartışmalı olduğu için yine müşteri alıyor. Hatırladığımdan daha küçük –gençlikten hatırlanan her şey gibi. Şimdi boş olan yemek salonu sahte ortaçağ oymalarıyla aynen duruyor. O zamanlar çılgıncasına âşık olduğum kadının odasına geceler boyu giderken geçtiğim koridoru görünce kalbimde hafif titreme oluyor.

Saray Otelinin 1927'deki açılışını ve 1930'lı yılla-

rın başlarında konuklarını gösteren sararmış fotoğraflardan oluşan bir sergi var. O günlerin bu kadar eskide kalmış olmasına şaşıyorum. Fotoğraflar bir geçmişi, bildiğim ve iyi tanıdığım insanları canlandırıyor, ancak dünyanın başka yerlerinin aksine bunların hiçbiri burada bir daha ele geçemez. Başka yerlerde, başka insanlarla geçmişin bazı parçaları hâlâ canlıdır. Burada geçmiş ölü.

Sarospatak'ta 17. yüzyılda bir manastır olarak yapılmış küçük ve güzel bir han buluyoruz. Ertesi sabah çok esaslı bir müzeye dönüştürülmüş olan Rakoczi–Windischgraetz şatosuna gidiyoruz. (Lajos Windischgraetz, şatoyu 1932'de balayları için bir haftalığına annemle üvey babama vermişti; ama herhalde bütünüyle veremezdi). Sonra yine arabaya atlayıp çamurlu bir yolda, kentin beş kilometre kadar dışında 1934'te on yaşındayken tılsımlı bir yaz geçirdiğim çiftlik evini buluyoruz. Evin boş terasında yürüyorum. Arka odalarda birileri yaşıyor olmalı. Ama ölü bir ev burası.

Çamurlar arasından dönerken bağlarda bir işçi ailesine rastlıyorum, konuşuyoruz. Bağın bu tarafında asmalar beton sütunlar arasına gerili tellere sarılmış. Daha ilerde hâlâ tahta direklere sarılırlar. Bana durum hakkında, avantajları ve dezavantajları, "özel" mülkiyet ile "kolektif"e bağlı olmak hakkında anlattıkları, bu sınıflandırmanın deliklerle dolu olduğunu doğruluyor. Gerçek bu tanımlara hiç de uymuyor; sahiplik, mülkiyet, gelir ve kârın, artık eşit olmayan ayrı ayrı anlamları var ve bu kavramların işçiler tarafından yeniden tanımlanıp kabul edilmeleri epeyce zaman alacak. Bu işçilerle geçen on dakika,

halkıma beslediğim temel iyimserliğimi doğrulamaya yetiyor: Halkın zekâ ve kendine güven düzeyi yükselmiş; bunlar büyük, belki de çok büyük yeteneğe sahip insanlar.

Ertesi gün Nyiregyhaza'da felaket bir öğle yemeğinden sonra (orada Krudy'nin doğum yerini bulup S.'ye bir fotoğrafımı çektirdim) doğuya giden iki şeritli yolun kenarında duruyoruz. Dervla ile arabanın üstünden bisikletini indiriyoruz. Dervla o gece toprak bir yoldan Romanya'ya girecek. Romen polis ya da askerleri kendisini yakalarlarsa onlara Londra'daki yayıncısı John Murray'ın mühürlü (mühür Doğu Avrupa'da çok önemlidir) ve Romence'ye çevrilmiş bir mektubunu gösterecek. Ama daha da riskli olanı şu: Çantasında Budapeşte'den aldığım bir Macar video kaseti var; kasette iki günlük acı ve kanlı olaylarda Romen kalabalığının Marosvasarhely'de Macarlara saldırışını gösteren iki saatlik bir film var. Böyle bir kasetle Romanya'da dolaşmak çok tehlikeli. Ama Dervla kasetin üstüne La Traviata diye bir bant yapıştırmış.

Bu uzak görüşlü Dervla, Transilvanya'da tümüyle Macar tarafını da tutmuyor aslında. Açıklamalarından sadece biri benim için anlamlı: İrlandalı olduğu için ezileni en azından anlamak ve ona yakınlık duymak konusunda doğal bir eğilimi olduğunu söylüyor. Macarların bir bakıma İngilizlere ve Romenlerin de İrlandalılara benzediklerini söylüyor. Ben şöyle diyorum kendisine: Romenler o lanet yeri yetmiş yıldır yönetiyorlar ve Macarları eziyorlar! Bunun iki cephesi olduğu yanıtını veriyor; Macar şikâyetleri çoğunlukla kesin değil ve abartılı (doğru olabilir

mi?); ve kendisi Budapeşte'deki Macarlar hakkında bile pek hoşlanmadığı bazı şeylere rastlamış. Macarlar dost değiller. Ya da Romenlerden dahaaz dostlar. Ben bunu göremediğim için onunla aynı fikirde değilim. Ama o, o kadar iyi bir gözlemci, o kadar sezgili, zeki ve dürüst ki, bir rahatsızlık hissediyorum: Sözlerinde bir gerçek payı olmalı. Ama bunun ne ve ne kadar doğru olduğunu bilemiyorum.

§

Avrupa'da, özellikle Doğu Avrupa'da ve Macaristan'da konukseverlik. Doğu Avrupa'da insanlar yabancı ziyaretçilere aşırı konukseverlik gösterirler. Bunda doğulu bir yan vardır. O ziyaretçileri etkilemek isterler; ve çoğunlukla bilinçaltında bu tür kalpten gelen konukseverlikten (ki, hiç kuşku olmasın, gerçekten kalpten gelen bir duygudur bu) her nasılsa yararlanacaklarını düşünürler. Ama aynı zamanda sizi ancak iyi ağırlayacaklarına inandıkları zaman davet ederler. (Bu kaygıları için bir nedenleri vardır: Yaşadıkları daracık ve kalabalık evler.) Bu şimdilik yabancılar için bir handikaptır. Bir içki için gelmek, önüne çıkanı paylaşmak –bu çok Amerikalı bir tavırdır ve burada bunu görmek mümkün değildir (ama aynı zamanda Batı Avrupa'da da göremezsiniz). İnsanların dostça bir araya gelebilecekleri kahvehaneler, kulüpler ve barlar olduğu için bunun yapılamaması doğrusu çok yazıktır.

Şimdi özlediğim bir şey var: Bir Amerikan kentinde, parıltılı şişeleri, ahşap kaplamaları, hoş ışıklarıyla akşamın saat altısında bir bar, orada yemek ön-

cesi birini beklemek –sıradan Amerikan yaşamının en iyi anlarından biri, alkol insanı keyiflendirdikçe geçici de olsa, bir rahatlama.

§

Budapeşte'nin düzeltmek için milyonlarca doları gerektirecek büyük bir sorunu var. Bu kent (özellikle de Peşte yanı) olağanüstü bir enerji patlamasıyla hiçten var edildiği için evlerinin çoğu tam yüz yıl önce yapılmıştır ve şimdi onarımları gerekmektedir. Mekanın sınırlı olduğu Avrupa'dır bu. Hızla gelişen bir Amerikan kentinin aksine bu evler birinci kuşak içlerinde yaşadıktan sonra terk edilmiş ve gecekondu mahallelerine dönüşmelerine izin verilmemiştir. İnsanlar uzun yıllar boyunca evlerini kıskançlıkla korumaya çalışarak bunların içinde kalabalık aileler olarak yaşamışlardır. Elli yıl önce buraların geleceğini tahmin etme şansım olsaydı, 1990 ya da 2000'e kadar bunların yıkılacağını ve yerlerini güneş alan, cam yüzeyli modern yeni bir kentin alacağını söyleyebilirdim. Ama artık bunu söyleyemem. Bu artık istenen bir şey de değildir. Bunlar çok büyük bir dikkatle yeniden inşa edilmeli, dayanıklı ve yaşanılır hale getirilmelidir; öyle ki, bugünden yüz yıl sonra insanlar ve turistler, "bu 19. yüzyıl sonu kenti ne kadar da güzel," demeliler. Bunu hem hayal edilebilir hem de başarılabilir bir şey olarak görüyorum. (Ama bunun, bazı yerler dışında gerçekleşmeyeceğinden korkuyorum.)

Körönd. O görkemli (çirkin ama görkemli) 1890'ın Wilhelmine–Alman kuleleriyle, apartman

sarayları. 1940 Nisanı'nda bunlardan birinde gençler için verilen bir partideydim. Meraklı annelerin kızları için verdikleri ve dans okullarından kız ve oğlanları çağırdıkları o "gün"lerden birinde. Şimdi dev boyutlu demir parmaklıklar paslanmış, bahçeleri otlar bürümüş; altı yıl önce Dresden'in Altstadt'ında gördüğüm yıkıntıları hatırlatıyor. Ama pencerelerde bir iki ışık görüldüğüne göre buralarda yaşayanlar olmalı.

Daha alt sınıfların yaşadığı komşu sokaklar, gençleri ve asık yüzlü yaşlılarıyla daha canlı, ama eskisinden pek farklı değil; tek fark belki de aslında kuru olan o doğu havasındaki dizel dumanlarının zehirtatlısı kokusu.

Bu kentte iyi korunan şeyler çok güzel, bunların başındaki insanların kendilerini buna adamış olmalarından. Örneğin Güzel Sanatlar Müzesi. O da bana elli yıl önce anıtsal görünmüştü. İç alanları ve cephesi hâlâ etkileyici derecede geniş, ama şimdi bakınca boyutlarının ve oranlarının mükemmele yakın ve daha küçük olduğunu görüyorum.

§

Mayıs 1991. Evim ve ailem Pennsylvania'da olmasaydı bile, çok büyük bir talih eseri Şato Tepesinde ve büyük penceresi Şato Parkına bakan Biedermeier mobilyalı küçük bir daire bulabilmem dışında, Budapeşte'de mutlu yaşayabileceğimi sanmıyorum. O zaman bile ancak yılın bir bölümünde. Bunun nedeni politikadır. Politik kargaşanın fırsatçılığı ve demagojisi ve aptallıklarıyla çok yakından ilgilenir ve

rahatsız olurdum (şimdi de öyleyim ya). Televizyon haberlerinin ve diğer programlarının çoğunun iktidar partisindeki milliyetçiler tarafından nasıl adım adım sıkılaştırılıp tonlarının değiştirildiğini görebiliyorum. Televizyonda gösterilen ve gösterilmeyen şeylerin gizli ve teknik bir yönlendirici süreç olması ve kesin olarak belirtilememesi nedeniyle pek çok insan bunun farkında değil.

Telefonum dinleniyor mu acaba? Bunu olanaksız olarak görmüyorum.

Ama benim bu anayurdumun halkı çok yetenekli insanlar. Sonuçta son elli yıl kendilerini ezmedi. Kuşkusuz, bu çok büyük bir genellemedir, onların bedeni ve ruhi acılarını ve çektiklerini hesaba katmamaktır. Ancak: Gorbaçov ve adamları nasıl 1917'nin Kerensky ile adamlarından daha iyi çıkmışlarsa, Macaristan'da da, o günlerin Komünist köylüsü, 1956 ayaklanmasının kahramanı ve şehidi Imre Nagy de, bir zamanlar Franz Joseph'in yaveri ve 1920'den 1944'e kadar Macar Naibi olan Amiral Horthy'den daha cesur ve daha erkekti. Ben (popüler olmama tehlikesini göze alarak) Horthy'yi zaman zaman savunmuşumdur. Ama Horthy 1944'te SS ve yerel Nasyonal Sosyalistler tarafından tahttan feragata zorlandığında o belgeyi imzalamıştır. (Tehdit edilen kendisi değil, oğlunun hayatıydı.) Imre Nagy 1958'de idam edilmiştir; oysa vermeyi reddettiği bir tek imza, bir tek beyanatla hem canını hem de kişisel özgürlüğünü kurtarabilecekti.

Ben televizyonda mülakat yapılan atletlerin hayranı değilim; ama bazı Macar futbolcularının bir muhabirin sorularını yanıtlarken zeki ve epey alçak-

gönüllü olduklarını görüyorum; kamera karşısında çikletlerini çiğnerken bir iki beceriksiz şey söyleyen Amerikalı sporculardan çok daha iyi ifade ediyorlar kendilerini.

En kötü Macar öğrencilerim (gerekli şeyleri okumayanlar ve yazılı sınavlarda gelişigüzel yanıt verenler) en iyi Amerikalı öğrencilerimden daha iyi yazıyorlar. Bunun nedeni çok basit: Gözle görünür bozulmalarına karşın Macar liseleri Amerikan liselerinden daha iyi standartlara sahip ve öğrencileri daha çok çalıştırıyorlar. Yine de genç ve hatta orta yaşlı Macarlar hiç kesintisiz çiklet çiğnemekteler. "Özgür dünya"nın en kötü huyları giderek yayılmakta. Bir zamanların en zarif sokağı olan Vaci–utca şimdi bir yarı–doğulu pazar yerine dönmüş.

Geçmiş Şeylerin Yeniden İnşası'nı dikkatle planlamıştım. 1943'te henüz bir üniversite öğrencisiyken zaman zaman İç Kentin o sokağından geçer, Femina'da (bu kuaför hâlâ aynı yerde durmaktadır) haftalık randevusundan dönen güzel annemle Gerbeaud'da buluşur, orada onunla ve arkadaşlarıyla yarım saat oturduktan sonra otobüsle eve dönerdim. S. ile L.'ye planımdan söz ettim ama her nasılsa düzenleme işe yaramadı. Terk zorunda kaldım. Onun yerine S.'ye beni Vaci Sokağında bir kafede beklemesini söyledim. Birkaç yüz metre ilerdeki üniversitede dersim bitince orada buluşup yemeğe gidecektik. Bunu birkaç kere yapmıştık; onun beni beklediği kafeye doğru yürümek bana melankolik bir zevk veriyor. İnsan yaşamı bir sanat eseri değil, bir kutsal yolculuktur (o nedenle bazı çok zeki estetler ve hedonistler yaşamlarını sık sık berbat ederler). Yine de

Tanrı bize arasıra yaşamımıza güzel, hüzünlü ve nostaljik bir şeyin anısını eklememize izin verir.

Ama sözlerime burada son veremem. Geçmişimin bir parçasının çok değerli bir yeniden canlandırılması olan, tümüyle ruhsal değilse bile psişik amaçlı bir başarısı var. Ama oraya varmak farklıydı. Yirmi yaşındaki ben ile altmış yedi yaşındaki ben arasındaki belli farklılıktan söz ediyor değilim. Yani, aynı sokaktan, Vaci–utca'dan arasıra geçmek. 1943'ün zarafetini aşırı vurgulamaktan ya da duygusallaştırmaktan kaçınmalıyım. Evet, orası korkunç İkinci Dünya Savaşı'nın ortasındaki Avrupa'nın göbeğinde, iyi giyimli kadın ve erkekleriyle şık bir yerdi. (O zaman bile Batı Avrupalıdan çok bir Orta Avrupalı görünüşü vardı.) Bunun bir kısmı hâlâ kalmış: Bazı binaların cepheleri, yeni butiklerin yapay zarif vitrinleri, bazı çiçekçiler ve yarım yüzyıl önce paramı (ve babamın parasını) harcadıklarım kadar mükemmel olmasa da, iki iyi kitapçı. Ancak sokaklardaki insanlar şimdi, birkaç kötü giyimli polisin pek rahatsız etmediği karaborsacılarla diğer yarısuçlu gruplar arasında dolaşan bakımsız turistlerden oluşuyor. Sokağın iki yanına Transilvanya'dan ya da Tanrı bilir nerelerden gelmiş birkaç erkekle yoksul kadınlar dizilmişler, mallarını turistlere gösteriyorlar: Koyun postu parçaları, cafcaflı renkli işlemeli sofra örtüleri. İç Kentin bu bir zamanlar en şık sokağı şimdi bir yarı–doğu pazarı olmuş. Neşeli ve sevimli karımla buluşacağım kafe–bar ne güzel, ne de neşeli, alçak ve rahatsız koltuklarda birtakım kuşkulu insanlar ve turist grupları oturuyor. Ama bunda artık fazla Doğulu bir şey yok: Yakında tüm Avrupa, tüm Batı dün-

yası buna benzeyecek.

* *

1991. Doğu Avrupa hâlâ Öteki Avrupa mıdır?

Evet ve hayır. Yanlış sorulmuş bir soru. Lady Mary Wortley Montagu iki yüz seksen yıl önce İstanbul'a gitmek üzere Macaristan ve Balkanlardan geçerken, "Doğu Avrupa"dan geçmekte olduğu aklına bile gelmemişti. Balzac Ukrayna'ya, Madam Hanska'ya doğru son hüzünlü yolculuğunu yaparken Polonya'dan geçtiği sırada, "Doğu Avrupa" sözcüklerinin kendisi için bir anlamı olduğunu hiç sanmıyorum. Doğu Avrupa –bu belirsiz ve kesin olmayan, bir tür garip ve güçlü kültürel çeşniyle dolu olan bu terim, yüz yıl önce moda olmuştur.

İki yüz yıl önce Polonya ve Macaristan "Batı" ve hatta "Orta Avrupa"dan ne kadar uzaktılar! Bir örnek: Viyana'dan Tuna Nehri'nin iki yüz yirmi dört kilometre aşağısında Budapeşte diye bir yer yoktu. Tuna'nın ayırdığı Buda ve Peşte diye iki tozlu ve pis köy vardı sadece, bunlar köprülerle birleştirilmemişti, nüfusu Viyana'nın onda biriydi ve Macarlar azınlıktaydılar. Ama yüz yıl sonra Budapeşte ortaya çıkmıştı, boyutları Viyana'ya erişmişti, uygardı, kendine güven ve canlılık doluydu, güzeldi, köprülerine, kent planına ve binalarına Alman, Fransız ve Avusturyalı kentbilimcileri ve mimarları hayranlık duyuyorlardı. Şimdi, 21. yüzyılın başında, Viyana ve Budapeşte, iki yüz yıl öncesinin Buda ve Peşte'si gibi ikiz kentler olma yolundadır.

Çingene Baron yüz yıl kadar önce bestelenmiş ve

sahneye konulmuştu. Eser o zaman ortaya çıkmakta olan Viyana–Budapeşte ortak yaşamını yansıtıyordu: Müziği genç Johann Strauss yazmıştı, libretto Macaristan'ın Dickens'i olan Mor Jokai'nin bir hikâyesinden alınmaydı. Çingene Baron 1720'lerin nüfusça az, feodal ve yarı barbar kırsal Macaristan'ında yer alır. İmparator–Kral bir Macar soylusuna, Türklerin kısa bir süre önce sürüldükleri geniş topraklardan büyük bir malikâne verir, milyoner bir domuz çobanının malikânesi, –yani çingene baronun ta kendisi. 1890'larda bu hâlâ iyi bir hikâyeydi ve sahnelerden ve oyunculardan bazıları Viyana seyircisine yabancı gelmeyebilirdi. Şimdi yüz yıl sonra Çingene Baron tümüyle inanılmaz bir hikâyedir (Budapeşte'nin turistik lokantalarında sürekli çalan o katlanılmaz Çingene orkestralarına karşın). Bugünün Macarları için Çingene Baron'un dünyası Homeros'un günümüz Yunanlılarına olduğundan bile daha uzaktır.

Macarlar, Polonyalılar ve Çekler (ve Slovaklar, Slovenler ve Hırvatlar) kendilerinin Doğu değil Orta Avrupalı olduklarını iddia ederler. Soğuk savaş onları "Batı"dan koparan bir anormallikti. Hepsi değilse de, "Doğu Avrupa"nın bir kısmının "Merkezi" olduğu kabul edilebilir. Ancak bunda (içinde kafelerin, lokantaların, tiyatro oyunlarının, yazarlarının, Granta ve The New York Review of Books'a makale yazanlarının da bulunduğu) "kültür" den başka bir şey de vardır. "Doğu Avrupa" –ki, bu Rus imparatorluğunun Avrupa kısmını da içerebilir– dünya tarihinin merkezi sahnesi olmuş olabilir.

Bu bir açıklama gerektirir –imparatorlukların gerilemelerinin açıklanmasını.

Modern Çağın tümünde, yani son beş yüz yılda dünya tarihinin büyük bir bölümü, iki imparatorluğun çözülmesinin bir sonucu olarak gelişti. Batıda İspanyol, doğuda Türk imparatorlukları. Son Araplar Güneybatı Avrupa'dan dışarı sürülürlerken, Türkler Güneydoğu Avrupa'ya girmişlerdir. İspanyol imparatorluğunun kürenin batısına doğru ünlü ilerlemesi başladığında Türkler de Macaristan'ın güney ucunda toplanmaya başlamışlardı. Bu Avrupa'nın, bir tür Avrupa'nın genişlemesiydi. Yüz yıl sonra İspanyol imparatorluğu gerilerken İngiltere, Hollanda ve Fransa ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bir yüz yıl sonra İngiltere ile Fransa arasında Atlantik dünya savaşları başlamıştır. Bunlar yeteri kadar denizci olamadığından iflas eden İspanyol imparatorluğunun mirasına konmak için yapılan savaşlardı ve bu dünya savaşlarının sonuçlarından biri olarak bağımsız Amerika Birleşik Devletleri doğmuştur. Aradan bir yüzyıl daha geçince İspanyol imparatorluğunun kalıntıları İngiltere ve Fransa'nın değil, Birleşik Devletler'in eline geçecektir. 1898'lerde bu olduğu zaman, kimse (hatta en zeki ve en iyi olanlar, Amiral Mahan, genç Churchill, Theodore Roosevelt bile) deniz gücünün üstünlüğünün yakında kalkacağını ve beş yüz yıl sonra kara gücü üstünlüğünün (başlıca aracı olarak dünyanın otomobilleşmesi) geri geleceğini hayal edememişlerdir. Şimdi, bir yüzyıl sonra, Atlantik, tarihin merkezi denizi olmaktan uzaklaşmıştır. İngiliz imparatorluğu yok olmuştur (o sadece bir deniz imparatorluğuydu); New York ve Londra limanları birkaç transatlantik dışında boştur. Yeniden tarih dolu olan yer Doğu Avrupa'dır, 20.

yüzyılın dev kara güçleri Almanya ile Rusya'nın üzerinde çarpıştıkları topraklardır. (Saki'nin İngilizlerinden biri, 1912'de: "Ne yazık ki, Girit halkı yerel olarak hazmedebileceklerinden çok tarih üretiyor," der. Şimdi bir de Yugoslavya'ya bakın.)

Diğer imparatorluğun, tüm uzun vadeli sonuçlarıyla Türk imparatorluğunun gerilemesi de üç yüz yıl önce başlar. En yüksek noktasına 1683'te Viyana surları altında erişen Türk imparatorluğu 17. yüzyılın sonunda gerilemeye başlamıştır. Çok geçmeden Avusturya ve Rus imparatorluk güçleri Türkleri Güneydoğu Avrupa'nın içlerine doğru süreceklerdir. Türkler başka yerlerde de tutunamamaya başlamışlardı; Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'de topraklarını İngilizler alıp Hindistan yolunu güvenceye sokacaklardı: Ege Adaları, Malta, Kıbrıs, Süveyş; 19. yüzyılın sonlarında Mısır; 20. yüzyılın başında Filistin. Türk imparatorluğu (ve bir ölçüde eski Çin imparatorluğu) dağılırken deniz görüşlü İngilizler yüz yıl boyunca kara görüşlü Rusların yayılmaları konusunda kaygılanmışlardır; ancak 20. yüzyılın başlarında hem İngilizler hem de Ruslar Yakındoğu'da (henüz Ortadoğu diye yanlış adlandırılmamıştı) en tehlikeli devletin ikisinden biri değil de, (etki alanı içindeki Türkiye ile) Almanya olacağını anladılar. 1913'te –Viyana surları altındaki o korkunç çığlıklardan iki yüz otuz yıl sonra– Türkiye Avrupa tarafında Doğu Trakya'da küçük bir parçaya indirilmişti ve aradan bir yıl geçmeden de Büyük Savaş başladı.

Büyük Devletler eğer savaş yapılacaksa, bunun kendi ülkeleri için sonra olacağı yerde şimdi olmasının daha doğru olduğunu düşünmemiş olsalardı,

Büyük Savaş 1914 Temmuzu'nda başlamazdı. Bu felaketli bir hesap zinciriydi ya da şimdi bildiğimize göre yanlış hesaplar zinciri. Ancak bu zincir reaksiyonu Doğu Avrupa'da ve Doğu Avrupa için başlamıştı. Daha önceki bütün dünya savaşlarının (Atlantik) aksine Birinci Dünya Savaşı burada başladı. Savaşın sonunda çok geniş bir düzenleme yapıldı. Dört hükümdar ve hükümdarlık –Alman, Avusturya, Rus ve Türk- gitmişti. Çokuluslu büyük imparatorluklardan ikisi de (Avusturya–Macaristan ve Türk) büyük ölçüde silinmişlerdi. Alman ve Rus imparatorlukları küçülmüş ve kısa bir süre sonra görüleceği gibi, geçici bir gerilemeye girmişlerdi. Almanya ile Rusya arasında, Doğu Avrupa'da, bir düzine yeni "bağımsız" devlet kurulmuş ya da kurdurulmuştu. Bu düzenleme pek çok nedenle fazla uzun ömürlü olmadı. Bu nedenlerin başlıcası Almanya'nın yeniden yükselmesidir. Hitler daha iktidara gelmeden önce bile, küresel depresyonun ortasındaki Almanya, Doğu Avrupa'da en büyük ekonomik ve kültürel etkinliğe sahipti ve politik gücü de hızla artıyordu. Tam bu sırada İkinci Dünya Savaşı Doğu Avrupa'da, Doğu Avrupa nedeniyle başladı. (İngiltere tarihinde ilk ve kuşkusuz son kez, Almanları durdurmak için bir Doğu Avrupa ülkesi olan Polonya ile ittifak yapmak zorunluluğunu hissetmişti. Ama bu bir işe yaramadı.) İkinci Dünya Savaşı'nın en kesin kara muharebeleri Rus ve Alman orduları arasında Doğu Avrupa'da yapıldı. Savaşın sonunda Almanlar Ruslar tarafından Doğu Avrupa'dan sürülüp çıkarıldılar, Avrupa (ve Almanya) ortadan bölündü; bunun üzerine Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler arasında soğuk

savaş başladı. Elli yıl sonra soğuk savaş sona eriyor çünkü Ruslar Doğu Avrupa'dan çıkmaktadırlar.

Doğu Avrupa şimdi ne olacaktır? Şimdiki görünüş şudur: Islah olmuş ve demokratik bir Almanya ile ıslah olmuş ve küçülmüş bir Rusya arasında çeşitli boylarda devlet ve devletçikler, kuzeyde Finlandiya'dan güneyde Yunanistan'a kadar uzanmaktadır; bunların hepsi Birleşmiş Milletler'in üyesidir, bir kısmı bir iki bürokratik "Avrupa" örgütüyle ilişkilidir. Yeni parlamenter, anayasal demokrasiler, "Batı"nın onayına ve çıkarlarına bağımlı durumdalar (her ne demekse) Kısacası, geniş ölçüde tam bir 1920 durumuna dönüş. Ben bu görünüşe inanmıyorum.

§

Yirmi yıl önce şöyle yazmıştım: "Avrupa sadece dışardan bakıldığında tek parçaymış gibi görünür. 1939'da pek az Avrupalı vardı. Milli farklılıklar çok derindi. Arnavut ve Andorralılardan Sırp ve Türklere kadar: Alfabedeki harf sayısından çok Avrupa devleti vardı." Bu 1939 için olduğu kadar 1991 için de geçerlidir ama bir tek büyük fark vardır. Avrupa milletleri Amerikalılaşmışlardır. 1920 civarında Birleşik Devletler'de insanlık tarihinde benzeri olmayan bir şey olmuştu. Ondan önce her toplumun yapısı piramidi andırırdı, birkaç güçlü ve zengin tepede, yoksul ve çoğunlukla güçsüz kitleler altta olurlar, orta sınıflar da ortalarda bir yerde piramitin giderek daralan kenarlarında yer alırlardı. 1920'lerde Amerikan toplumunun biçimi piramide değil de, dev bir

soğana, ya da balona benziyordu. Ortadaki şişkinlik çok büyümüştü. Bu yüzeysel olarak homojen bir toplumdu, büyük bir orta sınıfı ("orta" sözcüğünün özgün anlamını kaybedeceği kadar büyük), küçük bir üst sınıfı (soğanın sivri ucu) ve ondan daha büyük ama artık temel olmayan kök ucundaki yoksullar. Ben bu tür balonların er geç patlayacağını ve yeniden piramiti andıran bir biçime dönüleceğini düşünür ve bundan korkarım. Ancak burada anlatmak istediğim bu değildir.

Benim anlatmak istediğim şimdi hepsi "demokrasi" olan Avrupa milletlerinin sosyal biçimlerinin (ama yalnızca biçimlerinin) Birleşik Devletler'inkine benzedikleridir; ve bu, Doğu Avrupa'nın "yeni demokrasileri" için Batı'nın demokratik milletlerinden daha geçerli olabilir. Tüm nomenklatura'lar (politik üst sınıflar) bir yana, kırk beş yıllık Komünist yönetimi bunların toplumlarının homojenleşmesine katkıda bulunmuştur. Eski proletaryalar azalmaktadır. Birleşik Devletler'de olduğu gibi "işçi" ve "burjuva", ya da işçi sınıfıyla altorta diyebileceğimiz sınıf arasında artık anlamlı bir fark kalmamıştır. Altorta ile üstorta sınıf arasında pek az fark vardır; ancak bu, Birleşik Devletler'de olduğu gibi, mali ya da maddi olmaktan çok kültüreldir ve bu televizyon çağında o da giderek azalmaktadır. Tepede yeni zengin pek azdır; ancak sadece geleneksel değil işlevsel anlamda bir üst sınıf pek yoktur.

Batıda hâkim olan Doğu Avrupa görüşünün yanlış olmasının bir nedeni de budur. Bu görüşe göre, Doğu Avrupa'daki büyük kriz ekonomiktir ve milletlerin liberal demokrasi yolundaki dengesiz ilerle-

mesi bundan kaynaklanmaktadır. Tekrar ediyorum, örneğin Arnavutluk ve Macaristan ya da Sırbistan ve Polonya arasında çok büyük farklılıklar vardır. Büyük ve sürekli sorunlar ekonomik değil, politiktir. Bunlar para hırsını değil, iktidar hırsını içerirler. (Ama bu Adem ile Havva'dan beri insanlık için geçerlidir ve bunu Adam Smith kadar Karl Marx da yanlış anlamıştır.)

§

Maddi sorunlar ("maddi" sözcüğünü "ekonomik"e tercih ediyorum) gerçekten ciddidir. Evrensel kabul gören görüşe göre bunlar kırk beş yıllık Komünist kötü yönetiminin sonuçlarıdır. Bunda bir doğruluk payı varsa da, tüm gerçek bu değildir. Çoğu Doğu Avrupa halklarının yaşamlarındaki maddi koşullar kırk beş yıl öncesine göre Batı Avrupa halklarından daha az farklıdır (Bir tek istisna Romanya olabilir). Bütün Doğu Avrupa ülkelerinde kırk beş yıl önce çoğunluk köylüydü, oysa şimdi Arnavutluk dışında tarımda çalışanların azınlık olmadığı bir ülke kalmamıştır. Doğu Avrupa'nın her yanında insanların otomobilleri, buzdolapları, televizyonları, elektrikleri vardır ki, kırk beş yıl önce bunlar hayallerin bile ötesinde olan şeylerdi.

Gerçek olan şudur: Komünist hükümetler bu gelişmeleri önemli ölçüde geciktirmişler ve sulandırmışlardır. Doğu Avrupa ülkelerinde Komünist rejimler olmasaydı, halkları bugünkü maddi standartlarına yirmi beş ya da otuz beş yıl önce kavuşacaklardı. Ancak o durumda bile Finlandiya ya da Avus-

turya'nın günlük yaşam standartlarına erişemeyeceklerdi; oysa Finlandiya savaşta ağır hasara uğrayıp yoksul düşmüş ve ondan sonra milli çıkarlarını, Rus dış politikasının isteklerine göre ayarlamak durumunda kalmıştır; Avusturya ise1955 kadar Sovyet askeri işgalinde idi. Milli durumlar ve milli karakter, Komünizmin ilan ettiği tekörnekliliğe karşın, eskisi kadar önemlidir. Yugoslavya 1948'de Sovyet bloğundan bağımsızlığını ilan etmiş, bundan kısa bir süre önce sınırlarını açmış ve otuz yıl önce bir karma ekonomiye doğru gitmeye başlamıştır; ancak Budapeşte o zaman bile Belgrat'tan daha batılı bir kentti ve şimdi de öyledir.

Bu, sözü, tüm ekonomik "gerçeklerdeki" anormalliklere ve çelişkilere getiriyor; –ekonomistlerin tanımladıkları kategorilerin günlük yaşamın gerçekleriyle pek bir ilişkisi yoktur. Polonya'da (Sovyet blokunda bir tek orada) tarım kolektifleştirilmemişti ve Polonya'da tarım şimdi diğer Avrupa ülkelerinden daha kötü bir durumdadır. Romanya dış borçlarını tümüyle ödemiş tek Doğu Avrupa ülkesidir; ve Romanya'daki maddi ve ekonomik durum Doğu Avrupa'nın diğer ülkelerinden kötüdür. Macaristan'da maddi durum düzelmektedir, Macar milli parası Batılı konvertibilite standartlarına, yani dünya çapında kabul edilmeye çok yakındır; ancak gerek kamuoyu araştırmaları gerekse kişisel konuşmalar Macarların Doğu Avrupa'nın en kötümser halkları arasında olduğunu göstermektedir.

§

Bu 20. yüzyıl artık sona ermiştir; 21. yüzyıla geçerken Batı ve Doğu Avrupa, maddi koşullar bakımından birbirlerine daha çok benzeyeceklerdir. Doğu Avrupa'ya yapılacak yabancı yatırımlar bunun oluşmasında yardımcı olacaktır; ancak yine kabul gören görüşlerin aksine bunlar uzun vadede fazla önemli olmayacaktır. Bunun bir nedeni yabancı yatırımcıların kârlarını kısa vadede gerçekleştirmek istemeleri olacaktır. Şu andaki avantajları Doğu Avrupa'da emeğin ucuz olmasıdır ki, bu da uzun vadede değil, kısa vadede yükselecektir.

Dünyanın her yanında insanlar uluslararası maliyeyi, ekonomi ile karıştırırlar. Bunlardan birincisi en azından yakın gelecekte gerçekten uluslararasıdır, paralar sınırlardan serbestçe geçmektedir; ancak, sermaye giderek soyutlaşmıştır ve para soyutlaştığı derecede daha az dayanıklı olur. Diğer yandan eski ve doğru anlamında ekonomi, bir insanın evinin varlıklarını koruması demektir. Slovak ya da Bulgarların artık tarihi gelişmelerinin kapitalist aşamasına "girdiklerine", ya da "yeniden girdiklerine" inanmak saçmadır. Kapitalizm Batı Avrupa'da üç yüz yıl boyunca zahmetle ve ağır ağır gelişmiş, son aşamasına 19. yüzyılda ulaşmıştır. Bu ne o zaman, ne de şimdi Doğu Avrupa'da var olmayan belirli sosyal, politik, dini ve entelektüel koşulların sonucuydu. Kapitalizm ve parlamenter liberalizm, şimdiki maddi gerçekleri ekonomistlerin modası geçmiş sözcükleriyle iyice bulanıklaşan ve 21. yüzyılla pek ilgisi olmayan 19. yüzyıl olgularıydı.

Bunun bir örneği de şimdilerde çok kullanılan "özelleştirme" terimidir. Sosyalist düzenin, daha

doğrusu parti devletinin sonuçları, şişkin sanayiler, şişkin bürokrasi, yetersiz ve hatta hileli muhasebe uygulamaları olmuştur. Aynı dönemde Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümünde gerçekten özel teşebbüste bir gelişme görülmüştür. Tarım alanında, aile toprakları denilen üretimden daha fazla bir şey olmuştur. Kolektif çiftlikler sadece ismen kolektiftiler: Belirli aileler belirli tarlaları işletmek üzere almışlardı ve kârın adil bir kısmı da kendilerine kalıyordu. Kolektif çiftlikleri parsellemek ve sıradan bir köylünün beş ya da on dönümden fazla toprağa sahip olamayacağı bir tarıma dönmek, büyük ölçüde yararsızdır. (Diğer yandan Birleşik Devletler uygulamasındaki tarımcılık özel teşebbüs müdür? Hiç de değil: Bunu yöneten şirketlerdir ve kârlılığı tümüyle devlet desteğine bağlıdır.) Bu arada Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'da tarımda giderek daha az insan çalışmaktadır. Batı'nın başka yerlerinde olduğu gibi burada da hizmet sektörü gelişmektedir. Bu sektörde özel teşebbüs 1989–90 politik değişimlerinden on yıllarca önce başlamıştır. İster ayakkabı onarımcısı ister televizyon teknisyeni olsun, devlet uzun yıllardır bireysel hizmet verenlerin varlığını tanımıştır; bu tür resmi ruhsatların verilmediği yerlerde bile insanlar, hizmetine ihtiyaç duydukları kişilere, ister dülger olsun ister doktor, ayrı olarak paralar ödemektedirler.

Kuşkusuz, bir de devlet ya da belediye işlerinin satılması vardır ki, bu hemen hemen istisnasız, çok iyi bir şeydir. Ortaya şu sorun çıkmaktadır: Buralarda kimler çalışacaktır? Çoğunlukla aynı insanlar. Hizmetler gelişebilir, ama bu çok büyük bir gelişme

olamaz. Bunun nedeni "istihdam" ve "işsizlik" sözcüklerinin (Batı'da olduğu gibi) doğru olmadıklarıdır; yanlış olmalarıdır. Sorun "iş"in olup olmadığı değil –evet, iş vardır, hem de çoktur; ama insanlar çalışmak yerine iş ararlar– kabul edilebilir ve güvenli bir aylığı (ve emekliliği) olan işlerdir. Bu işlerin devlet bürokrasisi ya da ticari bir kuruluş, "kamu" ya da "özel" şirketler tarafından sunulması kendilerini hiç ilgilendirmez. Kültürel yaşamda üniversite maaşlarında, tiyatrolarda, yayıncılıkta konu özelleştirme değil, devlet yardımının azalmasıdır ve bu gerçekten bir krize dönüşmüştür. Ancak bu tür devlet yardımlarının başka adlar altında –örneğin araştırma ve seyahat bursları– devam etmeleri gerçeği bu durumu dengelemektedir. Bir Doğu Avrupa üniversitesinin düşük aylıklı bir profesörü, Amerika'da şirketinden yurtdışına yapacağı seyahatin parasını alan düşük aylıklı bir küçük işletme yöneticisinin durumundadır. (İki tür para vardır, özel para ve masraf giderleri. Bunların yönetimi ve gerçek değerleri, bunları alanlar için anlamları çok başkaysa da, ne Doğu'da ne de Batı'da henüz ekonomistlerin hesaplarına girmemiştir ve korkarım hiç de girmeyecektir.)

Konut Doğu Avrupa'da büyük bir sorundur ve orada da sorun neyin özel ya da kamu "mülkiyeti" olduğu değil, sahiplik sorunudur. Budapeşte, Prag ve Varşova'da (Viyana, Berlin ve Paris'te de) insanların çoğu ev ya da apartman dairesi sahibi değillerdir, kiracılardır. Doğu Avrupa kentlerinde farklı olan durum kiraların henüz düşük olmasıdır. (Devletin bütün hizmet fiyatlarını yükseltmesiyle bu fark-

lılık da giderek azalmaktadır.) Ancak iki hususu göz önünde bulundurmalıyız. Bir Doğu Avrupalı aynı apartmanda yıllarca, hatta on yıllarca yaşadığı için her üç yılda bir taşınan ve böylece "kendi" evini alıp satan bir Amerikalı ev sahibinden daha güçlü bir süreklilik ve mülkiyet duygusuna sahiptir. İkinci husus da, bazı Doğu Avrupa ülkelerinde gerçekten gayrimenkul sahibi olan insanların sayısı –çoğunlukla apartman daireleri ve yazlıklar– eskisiyle kıyas kabul etmeyecek derecede artmıştır ve insanlar bu özel mülkiyete resmi Komünist yönetiminin son yirmi, yirmi beş yılı içinde kavuşmuşlardır.

Dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Doğu Avrupa'da da kamu ile özel olanın arasındaki çizgi çok kesin değildir. Bunun pek çoğu bu yüzyılda kaybolup gitmiştir. Doğu Avrupa'da (ki, bu Rusya için de geçerlidir) özel mülkiyete sahip olan insanlar mülkiyetlerinin özel niteliğini Batı'dakilerden daha güçlü hissetmektedirler. Ama bu da hâlâ standart olan ekonomik sözlüğümüzün yozlaşmış ve aşınmış anlamlarına ilişkindir. "Özel" nedir? "Kamu" nedir? "Mülkiyet" nedir? "Sahiplik" nedir? Ve hatta, "para" nedir? (Gerçek para? Kredi? Masraf gideri?) Kısacası, 1990'lı yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik sorunları ciddi ise de, Batı'nınkilerden pek farklı değildir ve bu farklar da zamanla azalacaktır. Bunların çok farklı oldukları yerde, bunun nedeni değişik ekonomik âdetler ve yapılar değil, değişik politik âdetler ve yapılardır. Açık ya da kapalı, derinlerde yatan sorunlar bunlardır.

§

Birleşik Devletler'de kırk yıl yaşadıktan sonra Macaristan'a kesin olarak dönmüş bir arkadaşım var. 1949'da yaklaşan Komünist teröründen kaçtığı zaman genç bir avukat ve parlamento üyesiydi. Birleşik Devletlerde iyi bir meslek yaşantısı vardı. New York Eyaleti Baro sınavını vermişti, avukatlık yapıyor ve göçmen işleriyle uğraşıyordu. Bir yıl önce Macaristan'a dönmeye karar verdi; dış ülkelerde isim yapmış Macar göçmenlerinin o zaman var olan (ve şimdi giderek azalan) prestiji nedeniyle koalisyon hükümetini oluşturan küçük partilerden birinin ileri gelenlerinden olmayı başardı. Mayısta gazetelerde onun bir demecini okudum. "Muhalefet, Macaristan halkının düşmanıdır," diyordu. Birleşik Devletler'deki kırk yıllık liberal demokrasi, Macar politik dilinin sıcaklığında erimişti. Daha önce aşırılıkçı olmayan partisinin bir başka üyesinin –hatta müsteşarlardan biri– bir beyanını okumuştum. Adam, "Macar halkının düşmanı artık Komünizm değildir, liberalizmdir, dinsiz liberalizm," diyordu. Ben ne ateistim ne de liberal, ama okuduğumdan kesinlikle hoşlanmadım.

Doğu Avrupa'daki başlıca politik gerçek milliyetçiliktir. 20. yüzyılın iki dünya savaşının başlıca unsuru milliyetçilikti; ve bu iki savaş da, şimdi sona ermiş olan soğuk savaş da Doğu Avrupa'dan çıkmıştır ve Doğu Avrupa'da milliyetçilik her zamanki gibi güçlüdür. Doğu Avrupa'da milliyetçilik tek popüler dindir, bununla hâlâ popüler hitabete sahip tek din olduğunu söylemek istiyorum. (Geleneksel batı Hıristiyan dinlerinin artık fazla popüler hitabete sahip olmamaları ille de bir kayıp demek olmayabilir ama

bunu sadece Tanrı bilir.) Bir Amerikalı milliyetçiye iyi Amerikalı olmanın kendisini cennete sokmayacağını söylediğimde şaşırır ama ne demek istediğimi anlar, hatta beni onaylayabilir. Aynı şeyi bir Macar milliyetçisine söylesem o şaşırır ve kabul etmeyi güç bulabilir. 19. yüzyılın şimdi artık neredeyse tümüyle yok olmuş olan liberal milliyetçiliğinden tümüyle ayrı olan popülist milliyetçilik, modern ve demokratik bir olgudur. Popülist milliyetçiler, güvenliden çok kendini bilen, dışadönük, aslında saldırgan ve mizah duygusundan yoksun, kendi popülist ve milliyetçi ideolojisini kabul etmeyen ama aynı milletten olan kimselere kuşkuyla bakan insanlardır. Bu yüzden onlara azınlık statüsünü verirler ve bu tür azınlıkların milli halkın gerçek gövdesi içinde bulunamayacaklarını vurgularlar. Bu da çoğunluğun olası diktasının bir başka tezahürüdür ve bu, Tocqueville'in dediği gibi demokratik zamanlarda demokratik toplumların en büyük tehlikesidir.

1931'de İspanya kralı tahttan feragat ettiğinde ve İspanya'da bir liberal parlamenter cumhuriyet ilan edildiğinde Mussolini bunun, "elektrik çağında gaz lambası dönemine dönmek" olduğunu söylemiştir. Haklıydı. Parlamenter liberalizm 20. değil, 19. yüzyıla aitti. Gerçekten de İspanya çok geçmeden berbat bir duruma düştü ve beş yıl sonra da iç savaş başladı. Ardından İkinci Dünya Savaşı ve Hitler ile Mussolini'nin ortaya çıkışı, şimdi yok olmuş olan Komünizm ve hâlâ yaşayan Amerikan tipi demokrasinin prestijinin canlanması. Bunun için müteşekkir olmalıyız ve bunun sonuçları küçümsenmemelidir. Doğu Avrupa'nın popülist milliyetçiliği ve çoğunluklar istib-

datı, görülebilir bir süre için kendisini bazı sınırlar içinde tutacaksa, bu Batı'nın prestiji yüzünden olacaktır. Ama bu parlamenter liberalizmin diyalog, uzlaşma alışkanlıkları ve parlamentoyu meydana getiren türdeki insanlardan oluşan belirli bir toplum duygusu ile Doğu Avrupa'da hâkim politik gerçek olduğu ya da olacağı demek değildir. 19. yüzyılda kapitalizm gibi parlamenter liberalizm de sadece belirli fikirlerin değil, aynı zamanda belirli bir toplum yapısının sonucuydu. Bu toplum yarı aristokrat ve burjuvaydı -burjuva ama yalnızca orta sınıf değil- ve yöneticilerinin, meslek sahiplerinin ve parlamenter temsilcilerinin çoğu, soylu bir karışıma sahip olan bu sınıftan çıkıyordu. Bu tür toplumlar, özellikle de Doğu Avrupa'da, artık yoktur.

§

Komünistler (Stalin de bunların içindedir) milliyetçiliğin güçlü varlığını çok uzun zaman önce anlamışlardı. 1989'dan çok önce Doğu Avrupa Komünist partilerinin birbirinden nefret eden iki kanadı vardı: Bir enternasyonalci, diğeri milliyetçi; ve enternasyonalci olan sürekli zayıflamaktaydı. Bu nedenle Doğu Avrupa'nın yeni demokrat partilerinde ve hatta hükümetlerinde milliyetçi kanattan eski Komünistlerin bulunması sadece oportünizm olarak alınmamalıdır. 1989–90'da olan, Doğu Avrupa'da Komünizmin sona ermesinden daha fazla bir şeydi. Daha önce yazdığım gibi iki dünya savaşı ve bunların sonuçlarıyla karakterize edilen bir yüzyılın sonuydu. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin önemsiz sayılmayacak

bir sonucu Hitler ve III. Reich'a yöneltilen nefretti. Ancak bu terimlerin bir anlamı ele alındığında, nasyonal sosyalizmin Hitler'den sonra yaşamaya devam ettiği söylenebilir. Dünyanın tüm devletleri bir tür refah devleti olmuştur ve Doğu Avrupa da bu konuda bir istisna değildir. Enternasyonal sosyalizm bir seraptır. Sosyalizmden daha enternasyonal olan finans kapitalizmidir ve Hitler bu nedenle ondan nefret etmiş ve onu Alman ihtiyaçlarına daha kolay yanıt verebilecek şekilde milli yapmıştır. Bu kolaydı: Çünkü para, popülist milliyetçiliğin baskısına sınıf bilincinden daha çabuk yenik düşer.

İkinci Dünya Savaşı öncesindeki ve sırasındaki milliyetçi Doğu Avrupa hükümetleri giderek daha çok özlemle anılmakta ve takdir edilmektedir. Bu, kuşkusuz, ülkeden ülkeye değişir. Doğu Avrupa'nın en az iki "bağımsız" devleti –örneğin Slovakya ve Hırvatistan– Hitler tarafından yaratılmıştır. Savaş sırasında anti–Komünist ve milliyetçi geçmişleri Hitler'in Reich'ına bağlılıklarından ayrılamayacak başka milletler de vardır. Romanya'da şimdi çeşitli kentlerde sokak ve bulvarlara, kişiliğine Hitler'in çok saygı duyduğu Romanya Conducator'u (Führer) Mareşal Antonescu'nun adı verilmektedir. Slovakya'da bu kahramana tapınma Peder Tiso'ya dönüktür; Hitler tarafından Slovakya başkanı yapılan bu milliyetçi din adamı, ülkesinin Yahudilerini Hitler'in baskısından önce bile Almanlara (yani Auschwitz'e) teslim etmekte acele etmiştir. Hırvatistan'da okullara ve sokaklara 1941–45 Nazi Hırvat hükümetinin üyelerinin adları verilmektedir. Macaristan'da (Katil Demir Muhafızların şimdi nostaljik bir prestij dal-

gası içinde oldukları Romanya'nın aksine) Macar Nasyonal Sosyalist Ok–Haç'ına herhangi gecikmiş bir takdir gösterilmemektedir. Ancak 1945'ten önceki milliyetçiliği, Macaristan'ın koruması gereken sağlıklı bir şey olarak gören pek çok insan vardır.

Bir de yeniden dönüş yolunda olan Alman gücü vardır. Henüz değil. Almanlar bir süre Doğu Alman karışıklığı ile uğraşacaklardır. Aynı zamanda –ki, bu çok önemlidir– Batı Alman halkının çoğu, tarihleriyle bir uzlaşmaya vardıklarından, onlar için doğuya doğru bir yayılma hâlâ yabancıdır. Ancak Doğu Avrupa'da büyük bir politik boşluk vardır; ve bunun zamanı gelince Almanlar tarafından doldurulacağını düşünmek mantıklı olur. Bu her millet içindeki politik konfigürasyonlar için de geçerlidir. Diğer Batı Avrupa ya da Amerikan politik desteği yerine Alman politik desteğine bağlanmak isteyen bazı politik partiler olacaktır (Hatta bunlar şimdi bile vardır). Doğu Avrupa'nın bölünmesini akılda tutmakta yarar var: Slovenya, Slovakya, Hırvatistan, Baltık devletleri ve Ukrayna, Almanya'nın doğal müttefikleridir. Doğu Avrupa'da olanlar (Yugoslav krizini hatırlayın) sadece Yalta'nın, yani İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarının yok edilmesi değildir. Burada Birinci Dünya Savaşı sonuçlarının, Versailles'ın da yok edildiğini görüyoruz. 20. yüzyıl gerçekten sona ermiştir.

§

Bunlar kaygı verici gelişmelerdir. Ama başka büyük gerçekler bunları dengelemektedir. Tocqueville'in çoğunluğun istibdadı hakkındaki kehânetli uya-

rıları uygulanabilirse, Amerika'da Demokrasi'nin öteki derin anlamlı bölümü de uygulanabilir: "Büyük Devrimler Neden Azalacaktır." Devrimler umutsuz çaresiz insanlar tarafından yapılır; Doğu Avrupa'da, o kadar acı ile elde ettikleri ve kıskançlıkla korudukları özel mülkiyetlerini tehlikeye atacak kadar umutsuz insan çok değildir. Büyük devrimlerin ve büyük savaşların çağı geçmiş görünmektedir. Büyük devrimlerin ve milletler arasındaki büyük savaşların yerini sadece ayrı milletlerden değil, bir milletin değişik kesimlerinden insanların arasındaki uzun gerilla savaşlarının aldığı bir gerçektir ve bu sadece Yugoslavya'da değil, Batı'da, Ulster, Bask İspanyası ve Birleşik Devletler'in büyük kentlerinin bazı bölümlerinde de böyledir. Uzun süren belirsizliği ve vahşetleriyle gerilla savaşının iç savaşlara tercih edilip edilemeyeceğini söylemek güçtür. Sonunda her yerde olacağı gibi Doğu Avrupa'da da devletin ve merkezi hükümetin gücü zayıflayacaktır. Bu toplumların yapısında, hatta tarihin dokusunda derin bir değişim demektir. Bunun iyi mi yoksa kötü mü olacağını şimdiden kestirmek güçtür.

Doğu Avrupa'daki halk kitlelerinin orta sınıf mülkiyetine olan özel özlemleri pek çekici gelmeyebilir; ancak bunlar en aşırı milliyetçiler de içinde olmak üzere demagogluk çağrılarının engelleridir. Buna bir de Doğu Avrupalıların "Avrupa"ya ait olmak –ki, bu diğer şeylerin yanı sıra "Batı" tarafından onaylanmak demektir– hayalci ve gerçekdışı isteğini de eklemek gerek. Bunun ne kadar süreceğini bilemiyorum. Önümüzdeki görülebilen gelecekte, birleşik Avrupa diye bir şey olmayacaktır. Ancak Batı ve

Doğu Avrupa arasındaki farklılıklar her yıl biraz daha azalacaktır. Ben kimi zaman Doğu Avrupa konusunda Batı Avrupa için olduğundan daha iyimserim; bunun nedeni Doğu'nun hâlâ Batı'nın gerisinde olup Batı'nın gerçeklerinden bazılarına henüz erişememesidir. Doğu Avrupalılar bu gerçeklerden bazılarının dertli ve çoğunlukla yozlaştırıcı niteliklerini görebilirler. Batı için "ilerleme"nin tüm anlamını yeniden düşünme zamanı gelmiştir. Doğu Avrupa'da ise bu yeniden düşünmenin pratik uygulamalarına henüz yıllar vardır. Ama her bakımdan değil: Doğu Avrupa'nın bazı çevre sorunları, budalaca ve yozlaşmış Komünist sanayileşme programları ve üretim talepleri nedeniyle Batı'dakinden daha beter durumdadır. Doğu Avrupa'da "Yeşiller" henüz çok azdır. Onların daha çok ve yeni çıkan "Hıristiyan muhafazakârlar"dan daha az olmasını isterdim. Bu sonuncuların gelenekçiliği dini inanç yerine geçen bir tür milliyetçilikten fazla bir şey değildir ve bunlar, (liberallere duydukları nefret, özgürlük sevgilerinden daha güçlü olan bazı Amerikan muhafazakârları gibi) ne gerçek muhafazakâr ne de gerçek Hıristiyandırlar.

§

Macaristan'da ve herhalde tüm Doğu Avrupa'da yeni bir demokrasi türü gelişmektedir.

Komünist yönetimin çöküşü ilk başta liberal, parlamenter, çok partili, basın (ve ne yazık ki, pornografi) özgürlüğü ile Batı tipini andıran bir demokrasi getirmiştir. Ancak bu ne kadar ve nasıl sürecektir?

Özellikle o tür liberal demokrasi geleneği olmayan ve bunu destekleyecek bir milli toplum yapısından yoksun olan ülkelerde?*

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın çoğu yerinde buna benzer şeyler olmuştur. Batı demokrasilerinin o zamanki zaferi, başka şeylerin yanı sıra, Avrupa'da Fransız (ve yer yer İngiliz ve İsviçre) örneği anayasaların ve politik yapıların benimsenmesini sağlamıştı. Ancak bu yabancı stil elbiseler, geçici müşterilerinin tıknaz bedenlerine oturmamıştır. Elbisenin dikişleri patlamış, kumaş fazla dayanmamıştır. O tür parlamenter liberalizm 19. yüzyıla ait bir şeydi, 20. yüzyıla değil. 1920'den en fazla 14 yıl sonra Doğu ve Güney Avrupa devletlerinden çoğu İtalya, Portekiz, İspanya, Yunanistan, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Bulgaristan, Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya parlamenter demokrasiyi terk etmişlerdi. (Bunun Hitler'in III. Reich'ının böyle bir değişimi onlara zorlamasından çok daha önce yer aldığına dikkat edilmelidir.)

Durum şimdi aynı değildir. Bir kere, örnek Fransa, İsviçre ya da İngiltere değil, Birleşik Devletler'dir (kimi zaman da demokratik Batı Almanya). Daha da önemlisi, 1920 ve 1930'ların aksine artık bir tek kişinin (totaliter ya da otoriter) diktatörlüğü olmayacaktır. Sadece Stalin'in değil, Mussolini ve Hitler'in dönemleri de kapanmıştır. (Ve Peron'un. Doğu Avrupa'da bazı akıllı kişiler, "Biz Latin Amerika'ya benzemek yolundayız," demektedirler. Hayır: Doğu Avrupa milletlerinin kaderlerinde uzun süreli, ağır yükler vardır ama topraktaki Kızılderili laneti bunlardan biri değildir.)

** 1988 ve 1989'da, The New York Review of Books'ta Doğu Avrupa hakkında ilginç ve çoğunlukla bilgili yazılar yazan Timothy Garton Ash gibi anlayışlı ve bilgili entelektüeller, Doğu Avrupa'da en iyi liberal demokrasinin yeşermekte olduğunu öngörmüşlerdir. 1991'de bu yazıların artık modası geçmişti. Ash'ın da, kahramanlarının çoğunun da umutları yanlış çıkmıştı.*

Olacak olan hatta şimdi olmakta olan yeni tek parti devletlerinin kurulmasıdır. İktidardaki parti (koalisyon ortaklarıyla) ilk başta parlamentoda küçük bir çoğunluğa sahip olabilir, hatta pek popüler de olmayabilir. Ama iktidarda kalmak için her şeyi yapacak ve bunda da herhalde başarılı olacaktır.

Burada çeşitli düzeylerde pek çok faktör söz konusudur. Bunları, önemleri sırasına göre olmasa da, açıklamaya çalışacağım.

Olan şey, bir tür devlet bürokrasisinin bir başkasıyla yer değiştirmesidir: İsmen Komünist olanın yerine milliyetçi geçmiştir, bu genellikle aynı tür insanlardan, hatta kimi zaman aynı insanlardan oluşmaktadır. (Örnek: Şimdiki Macaristan içişleri bakanı; gücü yaygın ve gizlidir.) Doğu Avrupa'da devletin gücü hâlâ çok büyüktür.

Liberal (aslında liberal olmayan) demokrasinin esası, parlamenter anlayış da içinde olmak üzere, azınlıkların haklarına hoşgörü ve fikirlerine saygıdır. Bu, 1989'dan iki yıl sonra, yeni anayasadan, serbest seçimle iş başına gelmiş yeni parlamentodan iki yıl sonra Macaristan'da aşınmaya başlamıştır. Bunun pek çok örneği vardır. Muhalefet anti–milliyetçi, anti–Hıristiyan, köksüz, kozmopolit ve hain olarak etiketlenmektedir. Bunları hükümet partisindeki tanıdıklarımdan (ve hatta arkadaşlarımdan) duyuyorum.*

** Muhalefet partisinde bir tek karakter sahibi insandan başka bir tanıdığım yok (Bu kişi Komünist döneminde hapse atılmış, mahkemelerde politik tutukluları cesurca savunmuştur. Pek çok kimseden saygı görmektedir). Adını hükümette yüksek bir makamda olan bir dostuma söylüyorum. "Evet, iyi adamdır," diyor. "Aslında onunla iyi arkadaştık. Ama karısı Yahudidir." Bana kadının*

kocasını iki yıl önce öteki partiye girmesi için ikna ettiğini anlatıyor. O sevimli, zeki, alçakgönüllü, kendini geri planda tutan kadın hakkında! Şaşırıyorum ve şaşkınlığımı dile getirmeye çalışıyorum. Ama bu hiç fark etmiyor. Ve onu suçlayan da inanmış Yahudi düşmanı değil (kendisi öyle düşünüyor). Kadını Yahudiliği için değil, kocasını politik olarak etkilediği için suçluyor. "Yahudi" sıfatı sadece politik bir yorum.

Macaristan'da iktidar partisindeki pek çok kişi zeki insanlar değil, ama bu onları fazla rahatsız etmiyor. (Reagan'ın aptallığı 1980'lerde Cumhuriyetçilerin davasına gerçekten zarar vermiş miydi?) Ancak, hükümet belirli fikir ve sloganların çok tekrar edildiği takdirde insanların zihinlerini nasıl etkileyeceğini biliyor. Bunun için çeşitli başarı dereceleriyle gazeteler üzerindeki denetimlerini arttırmaya çalışıyorlar. Sözde Komünist rejiminin son yıllarında giderek bağımsızlaşan ve son iki yılda gayet iyi bir standart tutturan Macar televizyon ve radyosu daha da önemli. Hükümet şimdi bunları denetim altına almaya çalışıyor. Günlük gazetelerin etkisinin azaldığı ve televizyonunkinin arttığı dönemde (özellikle haberlerde) bu çok önemli.** Haber programları giderek hükümet denetimine giriyor. (Reklamların kesintisine uğramayan günlük haberler yarım saat ve kimi zaman daha fazla sürer ve insanlar, haberleri ve bazı fikirleri buradan alırlar).

Yüksek düzey bir hükümet yetkilisinin bir yanlışının yakalandığı ve onun da bu konuda yalan söylediği durumlar vardır. Muhalefet parlamentoda büyük bir gürültü koparır ama adama hiçbir şey olmaz. Geçmişte hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki demokratik olmayan rejimde o yetkili istifa etmek zorunda kalırdı. Ama şimdi böyle bir şey söz konusu değildir.

** *Hükümetteki aynı arkadaşımın bir başka sözü: "Basın yalan söylüyor." Ona hükümetin de yalan söylediğini, bunun modern demokrasinin bir parçası olduğunu, diktatörlükten farkının her tür yalanın merkezi kontrolde olmadığını söylemeliydim. (Bir soru: Amerikalılar da içlerinde olmak üzere insanlar "TV yalan söylüyor" ya da "TV'de gördüklerime inanmıyorum" diyebilecek anlayış aşamasına varacaklar mı?)*

Çoğunluk engelsiz ve tavizsiz yönetmeye devam eder; azınlık önemli değildir; çoğunluk bunun demokrasi olduğu söyler ve herhalde öyle de düşünür. (Bir Litvanya sözcüsünün şöyle dediğini okudum: "Biz şimdi çoğunluğuz, azınlık sussa iyi eder.") Amerikan demokrasisine ve Amerikan Anayasası'na gösterilen saygıya ve yeni Doğu Avrupa anayasalarına ondan bazı maddeler alınmış olmasına karşın, Amerikan sisteminin denetim ve dengeleri burada işlememektedir. Azınlık Batı'da olduğundan daha güçsüz hale düşmektedir, hükümet sadece parlamentoyu değil kamuoyunu da giderek daha fazla yönetmektedir, devletin anayasal ve diplomatik ve sivil servisi iktidar partisi ile ortaklarının oluşturduğu bir bürokrasiden başka bir şey değildir. Evet, bir muhalefet var olmaya devam edecektir. Ama bu giderek birkaç gazete, dergi, sanatçı ve entelektüel gruplarıyla sınırlı olacaktır. Ve bir zamanlar, o sevgili 19. yüzyılda kamuoyu denilen yapının kesilip budanmasıyla giderek etkisini de kaybedecektir.

Yani bir diktatörlük türü mü? Hayır, Tocqueville'in çoğunluğun diktası ya da, daha doğrusu, çoğunluk olduklarını ve onu temsil ettiklerini söyleyenlerin ve uygulamalarına gerçek çoğunluğun karşı çıkma eğiliminde olmadığı kimselerin diktası. .

§

Yahudi düşmanlığı Macaristan'da bir sorundur ve bunun başlıca nedeni de pek çok kimsenin Yahudileri (ve Yahudi kökenli Hıristiyanları) Macar olmayan bir azınlık olarak görmeleridir. Bununla geçmi-

şin Yahudi düşmanlığı arasında ilginç bir fark olabilir. Şimdi Yahudilerin hatta yüz yıldan beri Macaristan'da yaşamış ailelerden gelenlerin de kesinlikle Macar olmayan bir gruptan olduklarını kabul eden ama azınlıklara hukuki korunma verilmesini kabul eden insanlar vardır. (Bu durumu daha da karmaşık hale getiren şey Macaristan'da gerçekten Yahudilerin olmasıdır. Özellikle Ortodokslar, Siyonistler ve kamu görevlileri Yahudilerin gerçekten de etnik bir azınlık olduklarını iddia etmektedirler.)

Macaristan ve Fransa şimdi Avrupa devletleri arasında Yahudilerin nüfusun % 1'ini oluşturduğu tek devletlerdir. (İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Doğu Avrupa devletlerinden çoğunda Yahudiler nüfusun % 5'ini, hatta Polonya'da % 10'unu oluşturuyorlardı.) 1944–45'te Macar Yahudilerinin üçte birinin sağ kalabilmesi şimdiye kadar anlatıldığından daha karmaşık bir hikâyedir. (Daha da karmaşığı, o döneme ait Macar anıları ve bunların anlamıdır.) Şimdi Macaristan Yahudilerinin onda dokuzu Budapeşte'de yaşamaktadır. Yahudilerin olmadığı vilayetlerde Yahudi düşmanlığının, Yahudilerin nüfusunun % 5 ila 10'unu oluşturduğu Budapeşte'den fazla olması önemli olsa gerektir.

Ancak Macaristan'da şimdiki Yahudi düşmanlığı çoğunlukla abartılmaktadır. Bunun yaygınlığı ve özü karmaşıktır; ancak elli yıl önce, hepsi değilse de, bazı Macarların Yahudilere yaptıklarına katkıda bulunan fikir iklimi ile uzaktan yakından kıyaslanabilir değildir.

§

Macarlarla Amerikalılar (daha doğrusu 20. yüzyıl sonundaki Amerikalılar) arasında belki de büyük bir farklılık vardır. Macaristan'da sizin görüşlerinize (ve belki de kökeninize, sosyal durumunuza ya da politik eğilimlerinize) karşıt olan biri sizin fikirlerinizi dikkatle dinlerken kendi var olan politik veya sosyal önyargılarını doğrulayacak bir şeyler aramaya çalışır. Amerika'da fikirlerinizi açıklamanızı kimse dinlemez. Amerikan uygulaması daha iyi olabilir.

§

Amerika'da üzülecek şey, belirli malların, filmlerin, televizyonun ve hatta eğitimin pazarlanmasına gelindiğinde en asgari ortak noktanın aranmasıdır: Bunları pazarlayanların ilkesi budur. Diğer yandan bazı tabular (kimi gereksiz yere olsa da) yürürlüktedir: Toplumda, entelektüel yaşamda, politikada. Doğu Avrupa'da üzülecek şey politikada en asgari ortak noktaya yönelme eğilimidir.

§

İrlandalı yazar G.W. Russell'in Co–operation and Nationality (1912) kitabında şu satırları okudum: "Sonsuz küçüklükle dolu yaşamlar insanı derin bir umutsuzluk ve kalp çılgınlığı ile dolduruyor." Russell o sırada İrlanda'daki altorta sınıf zihniyetini düşünmekteydi. Ben Macaristan'da olduğu kadar Amerika'daki bazı akademisyenleri düşünüyorum; ama bunlar beni "kalp çılgınlığıyla" doldurmuyorlar. En fazla kendimi Swift'in şu sözüne yakın hissediyo-

rum: ubi saeva indignatio cor lacerare nequit (vahşi öfkenin kalbi daha fazla yaralayamaması).

Aynı yazar: "İnsanlar birbirlerinin yanından soğuk bakışlarla geçiyorlar, bir insana bakma zevkini hissetmiyorlar."* Bu, insanların gözlerini sinirle kırpıştırdıkları ve gözlemci oldukları Budapeşte'de olsun, New York'ta olsun, demokrasi için geçerli değildir. Aslında sinirli oldukları ve gözlerini kırpıştırdıklarına göre, yeterince gözlemci değildirler.

Aynı yazarın, 1912'deki ideali (yaşamının son yıllarını hayal kırıklığı içinde geçirmiştir): "Kırsal İrlanda'yı, yapı bakımından demokratik ve zekâ ile karakter açısından aristokrat bir yönetim altında, bir dizi canlı ve ilerici örgüt kaplayacak." Güzel bir hayal, özellikle karakter hakkında. Ancak Wilde gerçeğe daha yakındı: "Bir zamanlar demokrasiye çok umut beslenmişti; ancak demokrasi basitçe insanların, insanlar tarafından, insanlar için sopalanmasıdır." Yalnız, basitçe değil. Karmaşık bir biçimde.

§

Ben fikirlerin önemini her zaman kabul etmişimdir ama onların önemini Dostoyevski ve diğerlerinin aksine şöyle görürüm: İnsanların fikirlerle yaptıkları, fikirlerin onlara yaptıklarından daha önemlidir; insanlar koşulları fikirlere uydurmak yerine fikirlerini koşullara göre uyduracaklardır. (Burada bir Viyanalı olan Robert Musil'in pek uygun düşen bir cümlesini söyleyeceğim: "Yaşamını fikirlerinin yükü altında sürdürdü ve bu yük onu taşıyanın hayatı için çok tehlikelidir, yeter ki insanlar onda kendi avan-

tajlarına çevirebilecek bir şey olduğunu öğrenmemiş olsunlar.")

* *

Budapeşte'de H.'de akşam yemeği. Pek çok ortak yanımız, benzer görüşlerimiz var. Bu insanların, bu eski, yerlerinden edilmiş ve çok çekmiş, belki de Komünist yönetimin ilk onlu yıllarında en çok ezilmiş sınıfın iyi yaşıyor olduklarını görmekten mutluyum.

** Bu Yeats'in, kendi mezartaşı için seçtiği esrarengiz ve açıklanmamış yazıyla ilgili olabileceği için ilginçtir: "Soğuk bir bakışla... Geç buradan, Atlı." Kimse dikkat etti mi hiç?*

Villa dairelerinin havası ve mobilyaları (ve mükemmel yemekleri) elli yıl önce olacağı gibi. Çok Macarca bir başarı, mucizeye yakın bir şey.

H.'nin karısı güzel tablolarını takdir etmemden hoşlandı. (Ailelerdeki tablolar Komünistlerin el-koymalarına diğer her eşyadan daha çok direnmişlerdir.) Sonra politikadan söz edince (fazla ve ateşli değil) benim hükümet partisinin bir partizanı olmadığımı görüyor ve biraz soğuklaşıyor. Benim sandığı tip insan olmadığımı anlıyor. Politikanın bu küçücük zehirlemesi Amerika'da, İngiltere'de ya da İrlanda'da yoktur.

Bir başka örnek, belki de akademisyenler arasında olduğu için daha çok beklenen bir şey. Her çarşamba derse girmeden önce birkaç dakika üniversitedeki meslektaşlarımla konuşuruz. Bu kültür tarihi bölümünde çoğunluk, popülist milliyetçi. Ama hoş insanlar ve ortak bazı tarihi ve entelektüel ilgi alanlarımız var. Ancak Budapeşte Dünya Fuarı konusunda geçenlerde bir gürültü koptu. Hükümet 1995 ya da 1996'da Budapeşte'de bir Dünya Fuarı kurulması için planları onayladı (ilk başta Viyana'da bir İkiz Fuar yapılacaktı; ama yapılan referandumda Viyanalılar Fuarı reddettiler). Muhalefet, ki aralarında Budapeşte belediyesi de vardı, bu öncelikleri ve masrafları kuşkuyla karşılıyor. Meslektaşlarım bu konuda fikrimi sordular. Expo'ya karşı olduğumu, dünya fuarlarının geçmişte kaldığını –1939 New York Dünya Fuarı'nın bir başarı, 1964 Fuarı'nın bir başarısızlık olduğunu hatırlatıyorum– çünkü günümüzün hızlı hava yolculuğunun fuarlara, önemli yatırımcılar yerine turist getirdiğini, kentin zaten turist

dolu olduğunu ve bunların getireceği parasal kazancın yatırımın büyük masrafını çıkaramayacağını söylüyorum. Bu iddia muhalefetin iddiasından farklı, ama meslektaşlarım bana inanmıyorlar. Biri, "Senin onlarla aynı fikirde olduğunu bilmiyordum," diyor.

Bu çok anlamlı. Çünkü yabancıları ve uluslararası kapitalizmi içeren bir dünya fuarını, milliyetçilerin ve popülistlerin savunmaları doğal değildir. Böyle bir şey daha çok muhalefet partisinin enternasyonalci liberallerinin programına uygun düşer. Expo programını onlar savunacak olsalardı, meslektaşlarım hep bir ağızdan ona karşı olacaklardı. Ama biz biziz ve onlar onlardır'dan başka hiçbir şeyin önemi yok.

* *

Ben tarihçi olduğumdan (ve gelişme yıllarım İkinci Dünya Savaşı yılları olduğundan) bir şey beni kederlendiriyor. Bizler belki de –özellikle Doğu Avrupa'dakiler– İkinci Dünya Savaşı anılarının ve bu savaşın anlamının yeni bir tür tarihi revizyonizmini görmek üzereyiz. Bir iki durumda ve belli bir iki sözcüğün arasında gizlenmiş olması dışında Hitler'in rehabilitasyonu söz konusu değildir. Ancak onun bazı müttefikleri, Komünistlere ve Ruslara karşı savaşmış kadın ve erkeklerin (ve İngiliz ya da Amerikalılar için savaşmış olanların) rehabilitasyonu görülecektir ve görülmeye başlanmıştır bile. Bunun tehlikesi tarihi kayıtların yeni bir çarpıtılması değildir; bu daha çok geleneksel değerlerin ve standartların aşınmasıdır –tüm düşmanları solda görüp sağda hiç

düşman görmeme milliyetçi eğiliminin sonucudur. (Ve ben bütün yaşamım boyunca bir "sağcı" olmuşumdur...) Komünist rejimlerin sona ermesinden iki yıl sonra Avrupa'da Komünizm ve Marksizme inanan hemen hemen tek kişi kalmamıştır. Ama ortadan kalkmasının ellinci yılında hâlâ III. Reich'a hayran olanlar vardır. Düello'da İkinci Dünya Savaşı'nın tarihi perspektifimize bir anahtar olduğunu yazmıştım; "milyonlarca insan için bir felaket, ama oluşu dünyayı daha büyük bir felaketten kurtarmış olan" bir savaş.

Ancak bu tehlikeler abartılmamalıdır. Elli yıl geçti; yeni kuşaklar geldi; bu yeni kuşakların fikirleri, eğilimleri, erdem ve kötülükleri farklıdır. Bunların daha iyi insanlar olduklarını söylüyorum ben. Komünist deneyimi onlara özgürlüğü daha iyi tanıttı. Macaristan'daki pozitif unsur budur şimdi, negatifi de özgür olmanın özgür olmamaktan daha güç olmasıdır.

* *

Temmuz 1992. Birleşik Devletler'e döneli bir yıl oldu; şimdi daha önce aklıma gelmiş olan ama bu şekilde düşünmediğim bir şeyin farkındayım. Amerika ve Doğu Avrupa (hatta Amerika ve Avrupa'nın tümünün) tarihi, birbirlerinden 20. yüzyıl boyunca olduğundan daha uzak artık. Bir kere Amerikan gazetelerinde ve hemen hemen de dergilerinde Macaristan hakkında tek satır yazı yok. (The New York Times'ın yıllardır Budapeşte'de bir Doğu Avrupa muhabiri vardı, şimdi yok.) Bosna ve Yugoslavya'da-

ki trajik ve korkunç olaylar bile geçmişte olacağından (ve belki de hak edeceklerinden) daha az dikkat çekiyorlar. Bu Amerikalıların soğuk savaş artık sona erdikten sonra Avrupalılar hakkında hissettikleri ilgisizliği, hatta kayıtsızlığı yansıtıyor. Aynı zamanda Amerikan halkının Batıya doğru, Avrupa'dan uzaklaşmanın ağır ama kitlesel hareketini de göstermekte; coğrafya eğitimlerinin yetersizliğini, televizyon haberlerinin acınacak yetersizliğine bağımlılıklarını ve en azından bu geçmiş yılda Avrupa'ya ilgi duyan ve çoğunluğu Doğu kıyısından gelen eğitimli sınıfın giderek yok olduğunu da yansıtmakta. Birleşik Devletler'in Avrupa'dan bu giderek artan ayrılığı Atlantik üzerinde birkaç saat içinde bir milyon insanın gidip geldiği, "dünya toplumu" ve "karşılıklı etkileşim"in kabul edilmiş sloganlar olduğu bir zamanda yer alıyor olması tarihin gerçek hareketlerinin (ve tüm devlet ve milletlerin ilişkilerinin) teknolojiyle fazla bir ilgisi olmadığını, bunların teknik hatta maddi koşullardan başka şeylerin sonuçları olduğunu göstermektedir.

Bu ilgi azalması tümüyle kötü değildir. Bu, Amerikan Yüzyılının sona ermekte olduğunu, Amerikan halkının dünya liderleri gibi hareket etmek istediklerini (sadece görünmekle yetinmeyip) gösterir. Bu şimdiki başkanlık yarışında da görülmektedir. George Bush kuşkusuz bunu görmemektedir ki, bu kendisi için bir dezavantaj olabilir. Bu başkanlık yarışı 21. yüzyılın başlıca sorununun, belki de özellikle Amerikalılar için şu olduğunu göstermektedir: "İlerleme"nin tüm anlamını yeniden gözden geçirme ihtiyacı. Bush ile Cumhuriyetçiler, Yıldız Savaşları ve

Texas'ta süper iletkenler gibi çok büyük teknolojik gereksiz şeyler yapımı için para harcama (ve gereksiz "istihdam" yaratma) lehindedirler. Demokratlar çevreci olarak görünmektelerse de, bunu asıl dava olarak benimseyecekleri henüz kesin değildir. Oysa belki de asıl konu budur. "Muhafazakâr"larımız ülkenin ve Amerikan toprağının muhafazasına aldırmamaktalar. Ancak asıl bölünme vergi politikasında, eğitim politikasında, milli güvenlik politikasında, hatta her zamandan daha acı veren kürtaj sorununda değil, buradadır. Benim kasabamda da böyledir. Geliştirmek, toprağa daha çok çimento ve beton dökmek isteyenlerle, yaşadıkları yerin manzarasını korumak isteyenler arasındaki bölünme. Bu bölünmenin altında kimi zaman bir insanın vatanını gerçekten sevmesi ile bayrak gibi sembollerin retorik sevilmesi arasında; Amerikan aile yaşamının idealleri ile göçebeliğe yakın bir yaşamın idealleri arasında; istikrar idealleri ile sonsuz 'büyüme' idealleri arasında bir bölünme sezebiliyorum. Evet, milliyetçilik hâlâ Doğu Avrupa'da başını almış yürümektedir ve pek çok bakımdan da, Birleşik Devletler'de. Bu, geçmişin bir dalgasından daha başka bir şeydir; günümüzün de dalgasıdır ama belki geleceğin dalgası olmayacaktır. Ya da ben öyle sanıyorum ve umuyorum.

Bölüm 7

Avrupa... Avrupa mı?

Haziran 1991. Macaristan'dan ayrılırken, geçmiş yolculukların sonunda olduğu gibi, uçak hareket edip de polis devletinin son üniforması gözden kaybolduğunda hissettiğim o rahatlama duygusu yok şimdi.

Yine de, yaşamımın bu Budapeşte bölümü, Atlantiği aşacak uçağıma aktarma yapmak için Zürih'te sona ererken kalbim ve aklım, (Sandor Marai, Laszlo Cs. Szabo gibi) geçmişte aynı şeyi hisseden başka Macarlara takılıyor. Batı Avrupa'ya varışta ya da dönüşte sevinenler. Doğu, hatta belki de Orta Avrupa'yı arkada bıraktık.

Zürih. Ben de bu Avrupa'ya, Macaristan'da olduğu kadar Pennsylvania'da da özlemini çektiğim bir dünyanın burjuva ve soylu kalıntılarına aitim, kendimi evimde hissettiğim havasına. Avrupa... Avrupa... Ben Macar ve Amerikalıyım. Ama bir Avrupalı Amerikalıyım ve bir Avrupalı Macarım.

Avrupa. İsviçre'ye gelince kendimi belirli bir Avrupa'da buluyorum. Bunu ilk kez düşünüyor ya da

hissediyor değilim. Bunda Doğu'dan Batı'ya geliyor olmaktan daha fazla bir şey var. Bunu otuz yıl önce Madrit'ten Cenevre'ye geldiğimde de hissetmiştim. Budapeşte ile Madrit, Avrupa'ya ait olmayan yerler değil. Yine de, İsviçre'nin uygarlığı, tüm darlığı ve katılığına karşın, burjuva Avrupa'nın uygarlığıdır. Bir burjuva uygarlığı; yani, daha önce büyük başarılara sahip ve Avrupa'nın, evrenin merkezi olduğu ama "Avrupa" ile "uygarlık" sözcüklerinin pek var olmadıkları iki üç yüzyıllık uygarlık.

* *

Geleceğin Avrupa birleşik devletleri için (burada küçük harfleri bilerek kullandım) model Amerika Birleşik Devletleri değil, İsviçre'dir. Ve Avrupa'nın birleşmesi, eğer gerçekleşecekse, çok uzun zaman alacaktır.

İsviçre'nin üç ur–Kantonu (şimdi bir Alman İsviçresi'nin derin vadilerinde olan Uri, Schwyz ve Unterwalden) "bağımsızlıklarını" 1291'de bir Habsburglu'yla savaşarak kazanmışlardır. Birleşik İsviçre iki grup kanton arasında küçük bir iç savaştan sonra ancak 1847'de kurulabilmiştir. İsviçre'nin ondan önce ne bir başkenti ne bir anayasası (Anayasa 1874'te yazılmıştır), ne de milli bir bayrağı vardı. William Tell'den birleşik federal İsviçre'ye beş buçuk yüzyıldan uzun bir sürede varılmıştır.

İsviçre 19. yüzyılın sonunda tarafsız, barışçı ve zengindi. Bu duruma gelmek de çok uzun zaman almıştı. İsviçreliler barışçı değil, paralı askerlerdi: 16. yüzyılda başı derde giren bir Papa'nın seçtiği İsviçre

Muhafızlarını düşünün. (İsviçre şimdi bile askeri bir demokrasidir; dünya demokrasileri içinde sadece İsviçre'ye özel olan şeyler vardır: Ordusunun özel karakteri, her İsviçreli erkeğin uzun yıllar askerlik yapma zorunluluğu, teçhizatını ve silahını evinde hazır bulundurması...) İsviçreliler tümüyle tarafsız da sayılmazlardı: Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bir Alman-İsviçreli Alman'ın, Fransız-İsviçreli Fransız'ın zaferini isterdi. İsviçreliler yoksuldular; iki yüz yıl öncesine kadar Batı Avrupa'nın en yoksul milletlerinden biriydiler. Sonra disiplinli ince işler için yeteneklerini fark ettiler: Çikolata yapımından saat ve mekanik aletler yapımına kadar. Ayrıca hizmet sektöründeki kârı, sağlam ve dürüst otelciliğin parasal avantajını da görmüşlerdi. Bütün bunlar çalışmalarının kalitesine, yani maddi olmayan bir şeye bağlıydı. İsviçre'nin değişmekte olan görüntüsü de maddi değildi. Owen Barfield bunu şöyle dile getirmiştir: "İsviçre'nin ekonomik ve sosyal yapısı turist endüstrisi ile gözle görünür şekilde etkilenmektedir ve bu, artan yolculuk kolaylıklarına ancak kısmen bağlıdır. Bu 20. yüzyıl insanının gördüğü dağların 18. yüzyıl insanının gördüğü dağlar olmamasına da bağlıdır."

20. yüzyılın sonunda diğer bir çok Avrupa ülkesi de zengindir, barışçıdır ve kitle turizmine bağımlıdır. Ama bunların federasyon ya da konfederasyon yapmaları için daha alacakları pek çok yol vardır. İsviçreliler Avrupa'nın politik, hatta ekonomik örgütlerine katılmakta duraksamaktadırlar; ve 19. yüzyılda politik sığınmacılara konuksever davranmış olan İsviçreliler, 20. yüzyılda bunların çoğunu ülkelerinden

uzak tutmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar.

Aradaki farkın ruhu şudur: İsviçreliler İsviçreli olduklarını bilmekte ve bundan gurur duymaktadırlar. Avrupalıların çoğu Avrupalı olduklarını bilirler ancak, bundan pek de gurur duymazlar.

§

Avrupalı olmak bilinci ne yaygındır ne de eski. "Avrupa" fikri bile sanıldığından çok daha yenidir. Beş yüz yıl önce Avrupalılar yeni kıtalar bulmak için denizlere açıldıklarında, "Asya" ve "Afrika" çok kullanılan sözcüklerdi ("Amerika" ve "Avustralya" bunları izleyecekti). "Avrupa" adı pek kullanılmazdı. Kullanılan sözcük "Hıristiyan dünyası"ydı. 1496'da, İngiltere'nin ilk Tudor kralı VII. Henry, John Cabot'a "bütün Hıristiyanlarca bilinmeyen" toprakları araştırması için izin vermişti; 1764'te Kral III. George, John Byron'ı "herhangi bir Avrupalı devletin gitmemiş olduğu toprakları" keşfetmekle görevlendirmişti. Beş altı yüz yıl önce atalarımız Avrupalı olduklarını bilmezlerdi. Belirli bir kıtanın belirli bir sakinini belirleyen "Avrupalı" sıfatı Batı Avrupa dillerinde ancak 17. yüzyılda, Doğu Avrupa dillerinde ise daha sonra kullanılmaya başlanmıştır. "Avrupa"nın doğu sınırı ("Avrupa"yı Asya Rusyası'ndan Ural Dağları'yla Kafkasların ayırması) 1833'te bir Alman coğrafyacısı olan Volger tarafından 1833'te çizilmiştir. Kısacası, "Avrupa" fikri Modern Çağın bir ürünüydü. Modern Çağ (o yanlış terim) şimdi geçerken bunu akılda tutmak yararlı olur.

Bir Avrupalılık bilincinin gelişmesi "modern"

Avrupa fikrinden daha da yenidir. Bunun entelektüel öncüleri Grotius, Sully, Kant bu bakımdan ütopyacı düşünürlerdi ve fikirlerinin bir sonucu olmamıştır. Avrupa'nın, Asya'nın küçük bir yarımadası olduğu ve dünyanın başka yerlerinde ortaya çıkacak büyük güçlerin gölgesine girebileceği ancak 20. yüzyılda Paul Valéry ve belki de Oswald Spengler gibi değişik düşünürlerin aklına gelmiştir. Bir tür birleşik Avrupa fikri ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra insanlar için çekici olmaya başlamıştır, o da düzensiz ve yetersiz olarak.

Yine de, "Avrupalılık" unsurları, bu tanım henüz bilinç yüzeyine çıkmadan önce de bir bakıma vardı denebilir. "Avrupalı" bizim sandığımızdan da yeni ve eskidir. Ortega y Gasset, "Avrupalı insan"ın hem "demokrat" ve "liberal", hem "mutlakçı" ve "feodal" (buna "Hıristiyan"ı da ekleyebiliriz) olduğunu yazdığında bunu belirtmişti. "Bu, onun bütün bunlar olmaya devam etmediği anlamına gelmez; bunu, 'bir zamanlar olmuş olduğu biçimiyle' sürdürmektedir." Böylece pek çok kimsenin (bu arada Avrupalıların) düşündüğü gibi Birleşik Devletler'in, Modern Çağın ortasında doğmuş olması kesin bir olumluluktur. Modern Çağın sonunda Amerikalılar, kurulu düzenlerinin ve hatta alışageldikleri düşünce biçimlerinin çürümesinin tehlikeli sonuçlarına açık olabileceklerinden, bazı tehlikelere Avrupa kadar bağışıklı olmayabilirler.

§

Üç belirli koşulun varlığı kesindir. Avrupa tümüyle ılıman bölgede olan, çölleri olmayan tek kıtadır. Hemen hemen tümüyle beyaz ırk tarafından iskan edilen tek kıtadır. Ayrıca, şimdi ortaya çıkmakta olan ve benzeri görülmemiş dünyanın birleştirici uygarlığı (sadece bazı belirli düzeylerde birleştirici uygarlık) Avrupa'dan çıkarak dünyayı kaplamaktadır ve bunun hem iyi hem de kötü unsurları Avrupalı güçlerin ve Avrupa sömürgeciliğinin gerilemesinden sonra ayakta kalabilmiştir. (Bunun içinde şu da vardır: Dünyanın hâkim dili İngilizce, daha doğrusu Amerikan İngilizcesi, ardından da İspanyolcadır. Oysa İngilizce konuşan ve İspanyolca konuşan halkların toplamı Çince konuşanlardan azdır.)

§

Birinci Dünya Savaşı aralarında İngiltere'nin de bulunduğu Avrupalı güçlerin üstünlüğüne son vermiştir. Bu, savaştan sonra Amerika ve Rusya'nın Avrupa'dan çekilmelerine karşın olmuştur. (O zamanki Amerikan tecritciliği seçiciydi; Birleşik Devletler dünyanın en büyük gücü olmuştu artık. Rusya'da 1917 Devrimi olmasaydı, yani Rusya savaştan ve Avrupa'dan çekilmeseydi Rusya, Doğu Avrupa üzerindeki etkinliğini o zaman yaygınlaştıracaktı; ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrasının aksine, daha Avrupalı olacaktı.)

Her ne olursa olsun, Avrupa'nın bu gerilemesinin kabulü bazı insanlar arasında bir "Avrupalı" bilinci-

nin yükselmesine ve bir tür birleşik Avrupa'ya doğru ilk örgütlü harekete yol açtı. Bu, Kont Richard Coudenhove–Kalergi'nin (babası Avusturyalı, büyükbabası Yunanlı ve annesi Japon olan çok kültürlü bir kişiydi) 1923'te başlattığı "Pan–Avrupa" hareketiydi. Bir Avrupa konfederasyonu ülküsü, İspanyol Salvador de Madariaga ve Miguel de Unamuno ile Alman Hermann Keyserling gibi önemli ve saygın düşünürlerin fikirleriyle uyumludur. 1920'lerde pan–Avrupa hareketine Aristide Briand, Gustav Stresemann, hatta Winston Churchill gibi kişiler bile takdirlerini belirtmişlerdir. Tüm bunlar, başlarında Hitler örneği olduğu halde 1930'ların radikal milliyetçi hareketleri tarafından silip süpürülmüştür. Milliyetçiler için –ve yalnız Almanya'dakiler değil– hem "Avrupalı" sıfatı, hem de birinin "bir Avrupalı" olarak sunulması küçültücüydü; bu onlar için kozmopolit, milliyetçi düşmanı demekti. Bu küçültücü anlam ancak İkinci Dünya Savaşı sonunda (ve bir dereceye kadar savaş sırasında) ortadan kalkmıştır.

Son Avrupa savaşının o ilk ve kesin aşamasının iki kahramanı Hitler ile Churchill'di. Her ikisi de, ayrı biçimlerde olmakla birlikte, Avrupa'yı düşünen insanlardı. Hitler, Kayzer'in aksine deniz gücünden çok kara gücünü önemsiyor ve Almanya'nın Avrupa'ya ve Avrupa Rusyası'na hâkim olmasını düşünüyordu. (Bu alçakgönüllülük değil hesaplama yeteneğiydi: Avrupa'nın çoğuna ve Rusya'ya hâkim olduğu takdirde Almanya'nın dünyanın en büyük gücü olacağını biliyordu.) Ama onun "Avrupa" fikri Alman hâkimiyetinde olan bir Avrupa'ydı. 1940'ta Monroe Doktrini'ni kendi "Avrupalı" biçimine uyarladığında

–"Avrupa Avrupalılarındır; Amerika Amerikalıların"– bu sadece Amerikalıları etkilemek, onları savaştan uzak tutmak, İngiltere'nin tarafına geçmelerini önlemek içindi. Ama bu olmadı. Sonra, Rusya'daki büyük kumarını kaybetmeye başladığında, Goebbels ile "Avrupa" dan söz etmeyi, Avrupa'nın savunucusu olmayı yararlı buldular. Goebbels, Stalingrad'dan sonra, "Batı Tehlikede! Das Abendland ist in Gefahr!" demeye başladı. "Yeni Avrupa Düzeni" hakkında başka anlamı belirsiz beyanlar da görülmeye başlandı. Hitler, Almanya'nın teslimiyetinden ve kendi intiharından bir ay önce, "Ben Avrupa'nın son umuduydum!" demiştir. (Ne Avrupa ama! Ne umut! Dediğine inanıyor muydu?) Çoğunluğu Waffen–SS'in çeşitli birliklerindeki silah arkadaşlıklarını hatırlayan insanlar, (Savaşın son günlerinde Berlin sokaklarında bir Fransız SS "Charlemagne" tugayı savaşıyordu) 1944 ve 1945'te birlikte "Avrupa'yı" savunduklarını bugün bile söylemektedirler. Ancak çeşitli Nasyonal Sosyalistlerin hayalindeki Avrupa, Alman askeri gücünün sağladığı, Alman hâkimiyetindeki barbar bir Avrupa'da varolmayı hedefleyen umutsuz isteklerden başka bir şey değildi.

Churchill, Britanya İmparatorluğu'ndan çok Avrupa için çarpışmıştır. Bu şaşırtıcı gelebilir; Avrupalılar, tarihçiler, hatta onun kendi hayranları bile bunu yeteri kadar anlamamışlardır, ama gerçek budur. Churchill daha ilk baştan ve belki de herkesten önce, Hitler'in İngiltere için ölümcül bir tehlike oluşturduğuna inanmıştı –Hitler'in İngiltere'yi fethetmek istemesinden değil, Avrupa'yı fethedip egemenliği altına almak istemesinden. Hitler, Batı Av-

rupa'yı fethetmesinden sonra 1940 Temmuzu'nda "barış önerisini" tekrarlamıştır: İngiltere kendisiyle savaşmayı bırakacak olursa, Britanya İmparatorluğu'na dokunmayacaktı. Churchill buna yanıt vermeye tenezzül etmemiştir. Hitler ile barış yapmak yani onun Avrupa'ya egemen olmasına izin vermek yerine İmparatorluğun bir kısmını Birleşik Devletler'e bırakmaya razıydı. Diğer İngiliz liderleri Hitler'in önerisini ciddi olarak düşünmüş olabilirler –Hitler'e ya da Nazizme sempati duyduklarından değil, yarı Amerikalı Churchill'in, uygarlık içinde Avrupa'nın ve İngiltere'nin yeri konusunda sahip olduğu tarihi ve geleneksel duyguya pek sahip olmadıklarından. Britanya Savaşı hem İngiltere'nin, hem de Avrupa'nın ayakta kalması için yapılmıştır. Savaşın güç yıllarında Londra özgür bir Avrupa'nın başkentiydi; sürgündeki hükümetleri ve onların deniz ve kara ordularının kalıntılarını barındırırdı. Avrupa'nın özgür insanları bir zaman bütün Avrupa dillerinde haberleri ve umudu yayan British Broadcasting Corporation'a güvenmeyi öğrenmişlerdi; radyonun yayınları Avrupa (ve Alman) uygarlığının sembolik geleneksel sesiyle başlardı: Beethoven'in Beşinci Senfonisi'nin açılış notalarıyla. Savaştan sonra bile 1946'da Zürih'te yaptığı bir konuşmada bir araya gelecek bir Fransa ve Almanya çevresinde yeni bir Avrupa birliğini öneren de Churchill'di.

Churchill 1951'de yeniden başbakan olduğunda, gündeminde, İngiltere'nin, Avrupa örgütleriyle politik hatta ekonomik birliği yoktu. Otuz yıl sonra Margaret Thatcher'in Muhafazakârlığı Churchill'inkinden çok, Chamberlain'ın orta–sınıf Muhafaza-

kârlığına benziyordu. Thatcher, Churchill'den daha dar fikirliydi; herhangi bir Avrupa konfederasyonu ya da Birleşik Devletler'den bağımsız bir Avrupa ordusu istemeyenlerle aynı fikirdeydi. Eğer İngilizler "Avrupa" ile Birleşik Devletler arasında bir seçim yapmak zorunda kalırlarsa en azından yakın gelecekte Birleşik Devletler'i seçeceklerdir. Haklı olabilirler ama kendi düşündüklerinden başka nedenlerle. Şimdiki birleşik Avrupa projeleri çok güçlü olduğu için değil, çok zayıf olduğu için haklı olabilirler. Brüksel'deki bürokrat liderlerin ve planlamacıların projeleri (ve onların ardındaki fikirleri) artık antikalaşmıştır ve esinlendirici değildir. Delors ya da Attali gibi insanların savundukları bir Avrupa fikri 18. yüzyıl düşüncesinin devamıdır, ekonominin ve çoğunlukla da Kartezyen geometri ruhundan (esprit de la géometrie) kaynaklanan soyut rasyonalizmin hâkimiyeti altındadır. Onlar (ne yazık ki, pek çok Fransız gibi) Modern Çağın sonunda 'Kartezyen gerçek' görüşünün, modası geçmiş ve çoğunlukla da yararsız olduğunu; ve yeni bir Avrupa'nın kuruluşunda hiçbir işe yaramayacağını anlamamaktadırlar.

§

Sürgündeki hükümetler ilk kez savaş sırasında Londra'da bir konfederasyon girişiminde bulunmuşlardır. 1942'de yapılmış bir Polonya–Çekoslovakya anlaşması vardır. Çeklerin Stalin'in gözüne girme istekleri nedeniyle anlaşma bir yıl içinde eriyip gitmiştir; Çekler Polonyalılardan kopacak kadar fırsatçı davranmışlardır. 1944'te, kurtarılmış Batı Avrupa'ya

dönmelerinden kısa bir süre önce Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un ekonomik konfederasyonunu amaçlayan Benelux anlaşması yapılmıştır. Bu da birkaç yıl sonra ortadan kaybolup Ortak Pazarın ilk aşaması içine girmiştir. 1950'de bir Batı Avrupa ekonomik toplumuna ilk adım olan Schuman Planı görülür. Bundan sonraki on yılda "Batı Avrupa Birliği", "Avrupa Parlamentosu", "Ortak Pazar", "Avrupa Ekonomik Topluluğu", "Avrupa Serbest Ticaret Birliği" Schuman Planı'nı izlemiştir. Sonunda, İngilizler, İrlandalılar, İspanyollar, Portekizliler ve Yunanlılar bu çoğunlukla ekonomik olan birliklere girmişlerdir. Bunların fazla olmamakla birlikte belirli politik sonuçları olmuştur. Birleşik Avrupa'nın 1 Ocak 1992'de doğacağını çok duyduk. Ben bu sayfaların taslaklarını 1991 Ekimi'nde yazarken bunlardan çoğu anlamsızlaşmıştı; 1992 Nisanı'nda ikinci taslağı yazdığımda ise kuşkularım ne yazık ki, doğrulanmıştır. Avrupa kurumlarının Yugoslavya'daki iç savaşı durdurma müdahalesi başarısız olmuştur ve bu esef edilecek başarısızlık, "Avrupa"nın hayali bir terim olduğunu görmeye başlayan pek çok Doğu Avrupalı'nın gözlerini açmada yardımcı olmaktadır. Bu arada yeni Doğu Avrupa devletçiklerini tanımada ve desteklemede liderliği alan (ve bu çok kuşkulu bir liderliktir) "Avrupa" değil, Almanya'dır. Daha bir yıl önce Paris ve Bonn'da, küçük bir "Avrupa" askeri ya da güvenlik gücü kurulması için görüşmeler vardı; bu da kesilmiştir –ve sadece İngilizlerin buna karşı olmalarından değil. Sonra NATO sorunu vardır. NATO ile Avrupa ordusu uyuşmaz şeylerdir. Almanlar NATO ile "Avrupa" arasındaki farklılıkları

gidermekte çaba göstermişlerdir; ama yakında artık onlar da bunu umursamayacaklardır.

Sadece Charles de Gaulle bunu hemen hemen otuz yıl önce anlamıştır. De Gaulle ekonomi ile bürokrasinin politika ve iktidarı izleyeceğini ve aksinin olmayacağını biliyordu. Brüksel'de sadece stilleri bile artık geçmiş bir yüzyılı belirten çirkin teknokrat binalara rahatça yerleşmiş bir "Avrupa" bürokrasisi ile bir Avrupa gerçekleşemez.

Tarih kendini tekrarlamaz, ancak Avrupa kurumlarının şimdi giderek azalan politik otoriteleriyle 1935'in Milletler Cemiyeti'ninkiler arasında insana kaygı veren benzerlikler vardır.

Evet, giderek artan "Avrupa" kurumları söz konusudur; bunlardan bazıları işlemekte, Batı Avrupa devletlerinin yumuşayan sınırlarından insan ve mal geçişini daha kolaylaştırmaktadırlar. Ancak bir Avrupa birliğine olan heves ve böylece gerçek hareket artmamakta, aksine azalmakta; güçlenmemekte, aksine zayıflamaktadır. Bir tür Batı Avrupa birliğine ya da birleşmesine olan istek, savaştan hemen sonra özellikle gençler arasında doruk noktasındaydı. Ancak otuz kırk yıl sonra bu gençlik hevesi tümüyle kaybolmamışsa bile çok azalmıştır. Bunun pek çok ve karmaşık nedeni vardır. Bunlardan biri bellidir. Ekonomik ve bürokratik "Avrupa" kurumları, karakter ve anlamdan yoksundurlar. Maddi sonuçları ne olursa olsun, sadece işleyen bir politik gerçek olmamanın yanı sıra bilinçli (ve bu nedenle tarihi) bir ideal de olamamaktadırlar.

Böylece "Avrupa" ekonomik ve bürokratik kurumlarının bölük pörçük oluşturulması ile bir Avru-

palı bilincinin gerçekleştirilmesinin iniş çıkışları arasında bir farklılık vardır. Bu iki gelişme sadece farklı değil, çoğunlukla da çelişkilidir.

Bu çelişkinin kaynağı (eğer gerçekten çelişkiyse) iki türlü enternasyonalizm arasındaki farklılıktır. Yaygın kabul gören ve hâkim olan enternasyonalizm fikri ekonomik ve ilerici ve aynı zamanda materyalist ve soyuttur. "Enternasyonal" sözcüğünün günümüzdeki anlamı nedeniyle soyuttur. Bu milletleri değil de, devletleri birbirlerine bağlayan kurum ve ilişkiler demek olduğu için yanlış bir terimdir. Bu anlamda "enternasyonal", sadece "devletlerarası" demektir. Bu sadece dile özgü bir farklılık değildir. Biz devlet ilişkilerinin, tüm ulusların ilişkilerini ve sadece hükümetlerinin ilişkileriyle kalmayıp daha çoğunu içerdiği bir zamanda yaşıyoruz. Bugün uygulandığı anlamda "enternasyonalizm" bir hayaldir. Marksistler de, kapitalistler de bunu gözardı etmişlerdir. Marx halk kitleleri çağında milliyetçiliğin güçlü çekiciliğini, milletlerin kadın ve erkek emekçilerine olan çekiciliğini görmemiştir. Ayrıca devleti milletle karıştırmış, her ikisini aynı şey kabul etmiştir. Soyut Ekonomik İnsan efsanesine dayanan kapitalistler, sermayenin devletlerarası hareketini en büyük gerçek olarak görmekle yanılmışlardır; onlar bu şeylerin çeşitli halkların günlük yaşam ve isteklerini belirlediğine inanırlar. Özellikle demokratik çağda ekonomik ilişkilerin, insanların yaşamlarındaki maddi gerçeklerin, neye inandıklarına ve düşündüklerine bağlı olması koşulunu gözardı ederler.

Avrupa için felaket olan ve hâlâ da olmakta devam eden şey, çeşitli milletlerin varlığı değil, milli-

yetçiliğin varlığıdır. Avrupa için milliyetçiliğin gerçek alternatifi bir tür bürokratik, materyalist ve soyut enternasyonalcilik değil, çeşitli milletlerin giderek artan anlayışından (ve sonuçta artan bir kültürel ortak yaşamdan) doğan bir enternasyonalizm türüdür. Burada önemli bir ilke yatmaktadır. Milliyetçiliğin anahtar unsuru yabancılardan nefret ve korkudur. Ancak bu korkunun arzulanan karşıtı düşüncesiz ve soyut bir geniş fikirlilik değildir. Bu daha çok farklı bir "yabancı düşmanlığı" olup, başkalarını, yani yabancıları kapsamlı bir biçimde ve sevecenlikle anlamadır.

- Altmış yıl önce, 1933'te, bu iki enternasyonalizm türü arasında yüksek düzeyde bir tartışma yapılmıştır. Fransız entelektüeli Julien Benda ünlü kitabı Le trahison des clercs'de (Entelektüellerin İhaneti) farklı milli kültürlerin varlığını itham etmiştir. Büyük Hollandalı tarihçi Johan Huizinga, Benda'ya şiddetli bir makaleyle karşılık verdi. "Çeşitli milletlerin yaşamaya devam edecekleri olası bir Avrupa'nın uyumu neden olmasındı?... Çokuluslu anlaşmaya karşı bu derin güvensizliğin nedeni neydi?... Düşüncenin milliyeti olmazdı; ama onun ifadesinin milliyeti vardı." (Huizinga'nın Hitlerizmi önceden görebildiği, Benda'nın ise göremediği söylenebilir.) Benda kendisinin, milliyetçinin aksi anlamında enternasyonalist olduğuna inanıyordu. Ancak bir milliyetçinin gerçek karşıtı, hem bir Hollandalı yurtsever, hem de gerçek bir Avrupalı olan Huizinga'ydı.

Huizinga Amerikan ve İsviçre modellerinin farklılıklarını, Amerikan modelinin Amerika'ya, İsviçre modelinin Avrupa'ya uygulanabilirliğini anlardı. Av-

rupalılar değişik dillerde konuşur ve düşünürler. Bu uzun bir süre böyle devam edecektir. Sadece Amerikan Anayasası değil, Birleşik Devletler'in varlığı bile halkının büyük bir çoğunluğunun İngilizce konuşuyor olması koşuluna bağlıydı (ve herhalde hâlâ da öyledir).

Bir faktör daha vardır: Amerikan enternasyonalizm kavramı Wilsoncudur –soyut, hukuksal ve mekanik– oysa İsviçre deneyimi organik ve tarihsel olmuştur.

Bayrak bir milletin değil, bir devletin sembolüdür. Avrupa milleti yoktur ve uzun zaman da olmayacaktır. Ama bir milletin varlığının bir devletin varlığından önce gelmesi gerektiği halde, bir devlet fikri ve onun sembolleri daha ilk baştan olmalıdır. O nedenle bir Avrupa bayrağı estetik bir düşünceden daha fazla bir şeydir. Bu özel bir şeyin sembolü olmalıdır. Şimdiki Avrupa bayrağı yetersizdir. NATO "bayrağından" farksızdır. Mavi zemin üzerinde bir daire biçimindeki on iki yıldızı esinlendirici değildir. Başka Avrupa devletleri "topluluğun" üyesi oldukça bunların yeniden düzenlenmeleri gerekecektir. 1940'lı yılların sonlarında Avrupa hareketinin bayrağı, beyaz bir zemin üzerinde yeşil bir E harfiydi ve daha belirgin, daha esinlendirici ve daha uygundu. Diğer şeylerin yanı sıra önemli unsuru bir harfti; ve Avrupa kültürü bir harf kültüründen ayrılamaz.

Avrupa fikri belirli bir kültürün savunulmasını sadece gerektirmez, ona bağlıdır da; ve Avrupa kültürü belirli insan doğası kavramının savunması değilse, hiçbir şey değildir. Bu yüzden "Avrupa"nın bileşimi hem kapsayan hem de dışlayan olmalıdır: İn-

san doğası kavramını temsil eden politik ve sivil yapıları içeren milletlere açık, bunlara henüz sahip olmayanlara kapalı olmalıdır.*

Yakınlarda özgürleşen Doğu Avrupa halklarının aydınlarından bazılarında "Avrupa"ya ait olma isteği (genellikle henüz gelişmemiş ve enine boyuna düşünülmemiş; ama çoğu istek böyle değil midir?) pek belirgindir. Bunun nedeni basittir. Dışarda olanlar içeri girmek istemekte, içerde olanları da artık Avrupa fikri fazla esinlendirmemektedir. Bu sonuncular "Avrupa"nın şimdi varolan kurumlarını olduğu gibi kabul etmektedirler. Güçsüz ve esinlendirici sembolleri olmayan bir "Avrupa"nın bir klişeden ileri gitmeyeceğini bilmektedirler bu geniş fikirli bir klişe olabilir ama klişelerin bir özelliği de yavan olacak kadar geniş fikirli olmalarıdır.

§

İki Alman ülküsü arasındaki fark, Goethe'nin temsil ettiklerine karşı Wagner'in temsil ettikleri, Alman uygarlığına karşı Alman gücü, küçük devletlerden oluşan eski Almanya'ya karşı Büyük Alman Reich'ı bir zamanlar büyük bir Alman sorunu olmuş olabilir.

** Günümüzün pek çok milliyetçi devletçiklerinin acele tanınması ve böylece onaylandığının iması konusundaki eğilim bu nedenle kısa görüşlü ve kabul edilemezdir.*

Ancak tarih bize sorunların nadiren çözümlendiklerini, çözümlenmekten çok aşıldıklarını öğretmelidir. Bir zamanlar çok önemli olan bu alternatiflerin artık fazla bir anlamları olmayabilir. Şimdi birleşik ve homojen bir Almanya vardır ve bu Almanya birden çok bakımdan "Avrupa"nın parçasıdır. Ancak Avrupa şimdi, kötülükleri olmadan, tüm erdemlerini canlandıran bir küçük devletler bileşimi olmalıdır. 21. yüzyılda Avrupa'nın dünyadaki fonksiyonunun, İsviçre'nin son yüz yıldır Avrupa içindeki oluşumuna daha büyük bir çapta benzeyebileceği bir dünya tarihi gelişmesinin eşiğinde olabiliriz. Belki de büyük savaşlardan ve büyük devrimlerden uzak, ama pek çok yeni ve ciddi sorunları olan bir çağa yaklaşıyor gibiyiz. Bunlar arasında teknolojinin yarattığı umacı tehditler ve halkların yeni bir tür göçü de olabilir. Ve burada kültür ve gelenek, ahlak ve uygarlık standartları politik güçten daha önemli halé gelebilir. Bunun nedeni tüm yapay görünüşler aksini de gösterse Modern Çağın sonunun yakınlarında soyut (evet, soyut) materyalizm felsefesinin göründüğü ya da geçmişte olduğu kadar işlerlikli olmamasıdır. Biz maddenin manevileştiği, zihnin maddeye müdahalesinin arttığı bir zamanda yaşıyoruz. Avrupa (ve onun merkezindeki Almanya) bunun tüm vaatleri ve tehlikeleriyle farkında olmalıdır; yalnızca koruyacağı değil temsil de edeceği, miras aldığı niteliklerin bilinciyle.

§

St. Petersburg'da Çariçe Katerina'nın Diderot'yu

okuyup dinlediği, Potsdam'da Büyük Frederick'in Voltaire'i okuyup dinlediği, İngiliz elçilerinin raporlarının bile çoğunlukla Fransızca yazıldığı 18. yüzyılda Avrupa'dan bir şeyler vardı. Ama bu sadece ruhların aristokrat ve entelektüel birleşmesiydi; ve gerçekte Avrupalı'dan çok Fransız'dı. Yarı aristokrat Fransa'nın alacakaranlığı 1914'e kadar sürdü; o yıl tüm halkların kaynayan ve kabaran milliyetçi ateşinin etkilemediği sadece birkaç aristokrat büyükelçi, yaklaşmakta olan büyük savaşta yatan korkunç felaketi anlayabilmişlerdi. Fransız muhafazakâr tarihçi Henry Contamine bunlar hakkında 1953'te 'L'Europe est derrière nous', Avrupa Arkamızdadır adlı güzel bir kitap yazmıştır. Ancak 1914'te Fransızlar "Avrupalı" olduklarını düşünmezlerdi; ve bunu bugün de düşündüklerini pek sanmam.

İngilizlerin kendilerini "Avrupalı" olarak düşünmemeleri doğaldır. Dört yüz yıl boyunca, yani tüm Modern Çağda, Manş Kanalı Atlantik'ten daha geniş olmuş, İngilizler kıtadaki komşularından çok Amerikalılarla daha çok ortak şeyler bulmuşlardır. Atlantik pek çok bakımdan yabancılaştırıcı olmuşsa da, Manş Kanalı'nın çırpıntılı suları bunu daha çok başarmıştır. Bu durum şimdi çok ama çok yavaş olarak değişmeye başlamıştır. General de Gaulle bunu biliyordu. O yüzden, otuz yıl önce, soğuk savaş doruk noktasındayken, "Atlantik'ten Urallar'a kadar" bir Avrupa'dan söz etmiştir. Rusya'nın Rusça konuşmayan halklarından ve onların topraklarından yoksun kalacağını görebilmiştir. ("Urallar" yerine "Kafkaslar" demeliydi. Coğrafi bakımdan yanılmış olabilir, ancak söylemek istediği şey açıktı; bir Avrupalı

Rusya) İngilizlerin ilerki yıllarda bir seçimle karşı karşıya kaldıklarında, Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkilerini bozma pahasına, "Avrupa" ile birleşmeyi asla seçmeyeceklerini biliyordu.

Bunu anlıyorum: Ama İngilizler fırsatı ikinci kere kaçırmış olabilirler. 1770'lerde Amerikalı akrabalarını gözardı etmişler ve yanlış anlamışlar ve böylece de yeni bir tür İngilizce konuşulan konfedere imparatorluk kurma fırsatını kaybetmişlerdi. Bunun yerine Asya ve Afrika'da büyük imparatorluk toprakları elde ettiler ama bu da uzun süreli olmadı. İkinci fırsatı İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 1945'te ele geçirmişlerdi. Avrupa'daki prestijleri o kadar yüksekti ki, aşağı yukarı birleşik bir Batı Avrupa'nın liderliğini bedavadan ele geçirebilirlerdi. Ancak bu kendileri için yabancı bir olaydı. Böyle bir şeye alışkın değillerdi. Clement Attlee ya da Margaret Thatcher'in, Lord North'a benzediklerini söylemek istiyor değilim. İngilizlerin kendilerine özgü davranış ve özgürlüklerini Brüksel bürokrasisinin kurallarına ve kararlarına tabi kılmaktaki isteksizlerini de sempatiyle karşılamaya hazırım. O tür bir Avrupa'nın dışında kalmaları daha da iyi olacaktır. Avrupa ve Birleşik Amerika'nın bağımsız bir İngiltere'ye ihtiyaçları vardır. Ancak bu bağımsızlık kayıtsızlık ve kansız bir katılmama demek olmamalıdır, özellikle de Doğu Avrupa ve Rusyalarda olup bitenler karşısında. Buralardaki İngiliz varlığı ve etkisi zayıf olmuştur. Ancak orada bu etkiye politik, mali, ekonomik, kültürel ve entelektüel anlamda bir varlığa pek çok nedenle ihtiyaç vardır ve bunların arasında hem kısa hem uzun vadede Alman etkisini dengeleme ih-

tiyacı da bulunmaktadır.

§

Pek çok insanın, özellikle Doğu Avrupa'da bazılarının inandıkları gibi NATO ile bir Avrupa konfederasyonunun birbirleriyle uyumlu olduğuna inanmak saçmadır. NATO Rusların o zamanki demir perdenin arkasından çıkmaları tehlikesine karşı kurulmuştu. Bu olasılık her ne kadar sorgulanabilirse de, NATO'nun bu amacı yerine getirilmiştir. Ama artık bu tehlike (eğer gerçekten var olmuşsa) şimdi artık yoktur. Bu nedenle Avrupa'daki Amerikan varlığı da azalacak, ya da tümüyle ortadan kalkacaktır. Amerika'sız bir NATO bir hiçtir. Çok eksik yanlarına karşın neyse ki hiç ciddi bir sınamaya tabi tutulmamış bir ittifak sistemi olmuştur. (Bir örnek: Acheson'un Yunanistan ve Türkiye'yi NATO'ya alma fikri. Bu Doğu ülkelerinin Kuzey Atlantik'le ne ilgileri vardır?) Daha da önemlisi: NATO Avrupa'nın bölünmesine katkıda bulunmuştur. Washington'un amacı Rus ve Komünist gücünü Batı Avrupa'dan uzak tutmaktı, Doğu Avrupa'da onun karşısına çıkmak, hele de silahlı bir çatışmaya girmek değil. Bu daha 1950'li yılların başlarında belli olmuştu; Washington'un kıtanın ortasındaki "bağlantısız" Avrupa'nın genişletilmesine, yani Rus ve Amerikan güçlerinin oradan karşılıklı olarak çekilmesine katı (ve çoğunlukla dikkatle gizlenmiş) muhalefeti ile bu böylece devam etmiştir. Ama şimdi olan budur: Birinci Dünya Savaşı'ndakilerden ayrı nedenlerle Avrupa'dan Rus ve Amerikan güçlerinin çekilmesi;

belki aynı anda değil, ama yine de karşılıklı bir çekilme.

Birleşik Devletler'de ve Batı Avrupa'da çok kimse bu Amerikan çekilmesini istememektedir. Bunların nedenleri çok karmaşıktır. Bağışlanmaz bencillikten, bağışlanabilir korkuya kadar gider. Ama bu olacaktır.

§

Şimdi ortaya çıkan tarihin yeni yapısında dünyanın başka yerlerinden çok Avrupa için yanıtlanmamış büyük sorular vardır. 21. yüzyılda en çok önemli olacak şey nedir? Sınıf çatışması mı? Devletler çatışması mı? Milletler ya da ırklar çatışması mı? Başka bir deyimle, devrimler mi? Savaşlar mı? Aşiret savaşları mı? Kitlesel göçler mi?

Büyük devrimler çağı sona ermiş görünüyor, herhalde devletlerarası büyük savaşların da sonu gelmiştir. Bu sonuncusu zaten öncekinden daha sonraki bir gelişmedir. Son üç yüz yılda, en azından Batı ve Doğu Avrupa tarihinde, savaşlar ve sonuçları devrimler ve sonuçlarından daha kesin olmuştur.

"Devrim" sözcüğü 18. yüzyıla kadar politikaya uygulanmış değildir. Evet, Mantık Çağı'nın ya da Aydınlanma'nın başlıca olayları demokrasiye doğru hareketi başlatan üç büyük Batı devrimiydi: İngiltere Devrimi ve sonra da Amerikan ve Fransız Devrimleri. Bunların verdikleri ilham ve etkileri uzun ömürlü olmuştur. Ancak bu devrimlerin sınıfların ilişkilerini radikal bir biçimde değiştirip değiştirmedikleri tartışılabilir. İngiltere, Amerika ve Fransa'nın

demokratik gelişmesi uzun vadede zaten kaçınılmaz değil miydi?

18. ve hatta 19. yüzyılda Batı Avrupa'da bir başka önemli gerçek daha vardı. Bu da haritadan görüleceği gibi Batı Avrupa'nın politik coğrafyasıydı. 1689'dan 1789'a kadar, büyük devrimler yüzyılında, Fransa, İspanya, Portekiz ve Hollanda'nın, sınırları dahil, boyutlarında hiçbir değişiklik olmamıştır.

Ama Doğu Avrupa için bunun aksi geçerlidir. Batı Avrupa ve Amerikan devrimlerinin fikir ve sonuçları oraya pek girememişti. Ancak haritada Doğu Avrupa'nın politik düzeninde çok büyük bir devrim görülmektedir. 1700 yılında Doğu Avrupa'nın en büyük devletleri ve başlıca güçleri İsveç, Polonya ve Türkiye idi. 1800'de (kesin olarak 1815'te) bunların yerine Rusya, Prusya ve Avusturya geçmiştir. İsveç, Baltık Denizi'nin batı kıyılarına itilerek orta boylu bir krallık olmuştur. Türkiye Balkanlara itilmiş, "Avrupa'nın hasta adamı" olma yolundaydı. Polonya Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bölünerek ortadan kalkmıştı. Bu, Avrupa'nın politik coğrafyasının çok büyük boyutlardaki devrimiydi.

Prusya ve Rusya'nın ortaya çıkmasının Avrupa'nın o zamanki geleceği için en az Fransız Devrimi kadar önemli olduğu söylenebilir. 19. yüzyılda Avrupa devrimlerinin üç büyük dalgası, 1820, 1830 ve 1848 devrimleri (bu sonuncusu bir an için tüm kıtayı kaplamış görünüyordu), Fransız Devrimi'nin bu halefleri, birleşmiş bir İtalya ve özellikle de birleşik bir Almanya'nın ortaya çıkışından daha az önemli olmuşlardır. Almanya 1860'larda Avrupa'nın haritasını kesin olarak değiştirmiş ve Birinci Dünya Sa-

vaşı'na yol açmıştır.

1848'den sonra savaşların sonuçları devrimlerden daha kesin olmuştur ve bizim kısacık 20. yüzyılımızda da bu böyledir: Yüzyılın iki büyük dünya savaşı, Rus Komünist devrimi de içinde olmak üzere tüm devrimlerden daha önemlidir; zaten Rus devriminin başlıca anlamı ve sonucu Komünizm değil, Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'dan politik ve kültürel çekilmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nda askeri gücüne dayanarak Doğu Avrupa'da yeniden ortaya çıkışıdır.

§

Yine de, tarihin dokusundaki demokratik çağa yol açan değişim, devlet sanatındaki sonuçlarını iki yüz yıl önce göstermeye başlamıştı. 18. yüzyıl sonundaki Polonya bölünmeleri Polonyalı köylü kitlesine kayıtsız aristokrat devlet adamlarından oluşan devlet kabineleri ve hükümdarlar tarafından karar verilip gerçekleştirilmişti; köylüler de o uzaktaki kral ve kraliçelerinin kim olduklarına büyük ölçüde kayıtsızdılar. Ancak yine de bir değişim olmuştu. Bağımsız bir Polonya devleti yok olmuştu ama Polonya milleti yerinde duruyordu; Talleyrand'ın Viyana'da Polonyalıları avuttuğu gibi, eğer dilleri, dinleri ve kültürleriyle milli bilincini koruyacak olursa gelecek bir tarihte Polonya yine bir devlet olacaktı. Bu da 1918'de, Almanya ve Rusya yenilip de geri çekilirlerken, koşulların olgunlaşmasıyla, gerçekleşmiştir. Sonra 1939'da Hitler ve Stalin, Polonya'yı yine bölmüşlerdir. Ancak bu da uzun ömürlü olmamıştır ve

bunun nedeni de sadece Hitler'in yenilgisi değildir. Stalin bile Polonya'yı Sovyetler Birliği içine almaya cesaret edememiştir. Polonya egemenliğinin sembollerine ve bir iki parçasına dokunmayarak onu Komünist bir uydu devlet yapmakla yetinmiştir. İki yüz yıl önce eski Polonya devleti ortadan kaldırılabilirdi; ama milli bir devlet artık tümüyle yok edilemezdi.

Bunun tersi de geçerlidir. İngiltere ile Fransa 1939'da Polonya'yı işgali nedeniyle Almanya'ya savaş açmışlardı. Almanların Polonya'yı hızla ele geçirmesine, sonra da Hitler ile Stalin'in ülkeyi bölmesine karşı bir şey yapamadılar ya da yapmadılar. Altı yıl sonra Batı demokrasileri savaşı kazanmışlardı. Hitler artık yoktu. Ama yine de Stalin'in Polonya konusunda istediğini yapmasını engelleyemediler ya da engellemediler. Ancak bir Polonya devleti kalmıştı. Otuz, otuz beş yıl sonra bu devlet Komünizmden ve Sovyetler Birliği'ne bağımlılıktan kurtulmaya başladı; dokuz yıl sonra da ikisinden de kurtuldu.

Bundan iki yıl sonra, 1991'de, Polonya politikasının karakteristikleri ve geleneksel zayıflıkları –iki yüz yıl önce komşuları tarafından bölünmesine yol açan aynı zayıflıklar– yeniden ortaya çıkmıştır. Kahraman Walesa'da bir emekçi Pilsudski'sinin izleri vardır. Düzensizlik, yolsuzluk, kötü yönetim, siyasal partilerin milli gerekler üzerinde anlaşamayarak birbirleriyle boğazlaşmaları devam etmektedir. Ruslar geri çekilmişler, Almanlar yüzyıllarca kendilerine ait olan geniş toprakların Polonya sınırları içinde kalmasını resmen kabul etmişlerdir. Ancak, hükümetleri nelere razı olmuş olurlarsa olsun, Ruslar ve Al-

manlar, Polonyalıları fazla sevmezler. Polonya tekrar yalnızdır, güçlü müttefikleri yoktur, Batı'da bir Fransa ya da İngiltere'nin askeri desteğine kesinlikle güvenemez durumdadır. Polonya'nın Almanya ile Rusya arasında bir kere daha bölünmesi düşünülemez bir şeydir (ancak "düşünülemeyen" şeyler de zaman zaman düşünülmelidir). Tarihin yapısı değişmiştir, çünkü milletler en az devletler kadar, hatta belki onlardan bile daha önemli olmuşlardır.

Milli içerik iki yüz yıl önce devletler çerçevesini doldurmaya başlamıştır. Bu hem iyiydi hem de kötü –demokrasi ve bilinçliliğin evrimi nedeniyle iyiydi, vahşi savaşlara ve nefretlere, milletlerin birbirlerinin boğazlarına sarılmalarına neden olduğu için kötü. Şimdi orada burada milli içerik bu tür çerçeveleri patlatmaya başlamıştır –sadece Yugoslavya ve Çekoslovakya'da değil, belki de Kanada'da da. (Ama halkını oluşturanların Alman İsviçreli değil İsviçreli Alman, Fransız İsviçreli değil İsviçreli Fransız, İtalyan İsviçreli değil İsviçreli İtalyan oldukları bir İsviçre'de değil. Ancak bu oluşum çok uzun zaman almıştır ve Avrupa bundan ders alana kadar da benzersiz kalacaktır.)

** De Gaulle'un karakteri ve kafası Fransız 17. yüzyılını hatırlatırdı. 18. yüzyılını değil. Talleyrand ya da Clemenceau değildi; tüm zehir gibi zekasına karşın kendisinde Voltaire ya da Rousseau'dan da eser yoktu; ruhu (ve nesri) ile Corneille ile Racine'i andırırdı.*

§

20. yüzyılın sonunda, dört yüz yıldır ilk kez, Fransa üstün bir Alman gücüne karşı, hele Doğuda, hiçbir müttefik bulamamaktadır. 17. yüzyılda Fransa'nın Katolik kralları ve devlet adamları Habsburglulara karşı Türklere yardım ederken hiç vicdan azabı duymuyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında cumhuriyetçi Fransa, Almanya'ya karşı çarlık Rusyası'yla ittifak içindeydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra aralarında Polonya da olan bir dizi yeni Doğu Avrupa devletiyle ittifaklar yapmıştı; Hitler iktidara geldikten sonra Fransa, Sovyet Rusya ile askeri pakt imzalamıştır. Alman III. Reich'ı güçlenince Fransa'nın müttefikleri (bu arada Stalin Rusyası) onu terk ederek Almanya ile dost olma yolunu seçtiler. De Gaulle 1944'te Fransız–Rus ittifakını canlandırmaya çalıştı. Ama soğuk savaş nedeniyle o da anlamsız oldu. Fransızlar ve de Gaulle bundan sonra aşırı Amerikan hâkimiyetini dengelemek ve bir ara ortaya çıkan olası bir Amerikan–Alman ittifakını aşmak için bir eşitler ittifakı karakterini üstlenmeyi umarak Batı Almanlarla ittifak yapmak istediler. Berlin Duvarı 1989'da yıkıldıktan sonra Başkan Mitterand, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesini önlemek için zayıf bir iki jest yaptı. Ancak bu hayal kısa zamanda söndü. Alman milliyetçi duygusu Fransız başkanının ya da başbakanının yapabileceği herhangi bir diplomatik girişimden çok daha güçlü bir gerçekti.

20. yüzyıldaki Fransız hükümetleri hâlâ devlet terimleriyle düşünmektedirler. Fransızların sıkıntısı

Modern Çağ sonrası ile kolayca uyum sağlayamamalarıdır. Modern Çağın büyük bir kısmı Fransız Çağıydı ve bu sadece kültürel olarak böyle değildi. De Gaulle bunu anlamıştı.* De Gaulle yalnız bir dehaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olmakla birlikte daha başka bir şey olduğunu da biliyordu. 1940 Fransızlar için hâlâ kendilerine gelemedikleri bir felaket olmuştu. De Gaulle Fransız devletini yeniden yarattı ki, bu hiç de küçük ya da önemsiz bir şey değildir. Ancak 1940 derin bir yara demekti –askeri olduğu kadar kültürel ve ruhsal bakımdan da. 1815'ten sonra Fransızların entelektüel, artistik, kültürel, bireyci güveni, Napolyon'un yenilgisine dayanabilmişti. De Gaulle 1945'te Fransız devletini muzaffer devletler arasına sokmayı başardıysa da, Fransız güveninin derin ve çoğunlukla gizlenen yarası 1940 şokunu hâlâ atlatamamıştır.

1940'ta Fransız birliği çok kötü parçalanmıştı. Bu birlik geçmişte de sosyal nefretler, politik çatışmalar, devrimlerle geçici olarak kırılmışsa da, 1940'ta olan başka, belki daha derin bir şeydi. Milli duyguları kırılmıştı. Bunun belirtileri 1940 Haziranı'ndaki korkunç aşağılanmalarından önce de görülüyordu. Fransız ateşkesçileri, Pétain ile taraftarları, 1940 Haziranı'nda parlamentoda aktif durumdaydılar ve burada Fransız Faşistlerinin gizli toplantılarından ya da Laval'dan söz ediyor değilim. De Monzie, Montigny, Bergéry, Flandin, Fabre-Luce, Baudouin, Martin du Gard, Meaulnier, Montherlant, Morand gibi, alımlı ve zevkli İngiliz giysileri içindeki bu farklı insanlar, fanatik ya da devrimci değildiler: Bunlar yüksek burjuvalar ve entelektüellerdi. Savaşa karşıy-

dılar, Hitler'e direnmeye karşıydılar, İngilizlerle ittifaka karşıydılar. Hitler'in Almanyası'nın hâkimiyetinde ve yönetiminde olan bir Avrupa'daki Fransa'yı görmek istiyorlar, Fransa'da Fransızlar olarak yaşamak istiyorlardı. Kendilerini Fransız yurtseverleri olarak düşünüyorlardı ve bir bakıma da öyleydiler. Yirmi yıl önceki büyük Fransız can kaybı herkes gibi onların da aklından çıkmıyordu. Ancak en savunmacı ya da barışçı yurtsever bile savaşın ülkesi için getireceği tehlikeler konusunda kaygılanırken, barışın, büyük bir milletin güçsüzlük düzeyine düşmesine değip değmediğini iki kere düşünmelidir (ve Fransızlar bir kere fikirlerinin mantığı ile tatmin oldular mı, ikinci kere düşünmekten hoşlanmazlar).*

** Bu Fransız "muhafazakarları" Üçüncü Cumhuriyetin politik ve parlamenter yozlaşmasından haklı olarak nefret etmekteyseler de, 1939'da nimetlerinden yararlandıkları o yozlaşmış tatlı yaşamın devamını tehlikeye atacak olan savaşa karşı çıkmışlardı.*

Pétaincilerden ayrı olarak gerçek Fransız devrimcileri, Almanya ve Hitler'e hayranlık duyan Brasillach, Béraud, Drieu ve Céline gibi entelektüeller vardı. Bunlar da Üçüncü Cumhuriyetin konuşma ve yaşam özgürlüklerinden yararlanmışlardı. Onlar da gerçek milliyetçiler olduklarını düşünüyorlardı; ancak umutlarını Almanya'nın zaferi kazanmasına bağlamışlardı ve yalnız 1940'da değil; 1944'te Bulge muharebesinde Almanların geri gelip Fransa'nın kurtuluşunu önleyeceklerini ummuşlardı. Brasillach cezaevinde şöyle yazıyordu: "Almanlarla yattık, ve kabul edelim, bundan biraz hoşlandık da." "Biz" derken Alman yanlısı işbirlikçileri mi yoksa genelde Fransız milletini mi kastediyordu? Bunu bilemem; ama Brasillach'ın her ikisini de kastettiği olasılığını gözardı edemem.

Her ne olursa olsun, bu Fransız radikalleri Aydınlanma'nın artık sona erdiğini anlamışlardı. Bunlar günümüzde, Le Pen'in temsil ettiği bir Fransız radikal popülüzmini temsil etmekteydiler.

Fransızlar 20. yüzyılda yerlerini bulmuş değillerdir. Belki müzikte Almanların 19. yüzyıldaki dev öncülüğünü ele geçirmişlerdi: Debussy, Ravel, Poulenc, Duruflé; ama ressamlarının hiçbiri savaştan sonra birinci sınıf olamamıştır; ve Fransız modern mimarisi Batı Avrupa'nın en kötüsüydü. Evet, Speer'in mimarisinin çoğu, örneğin Le Corbusier'den daha iyiydi. De Gaulle'den sonra Paris'te yapılanlar –Pompidou–Beaubourg, yeni Bastille Operası, La Défense çirkinliği, Louvre'daki piramit– sadece gülünçtür.

Ancak Paris'i hâlâ güzel yapan şey, Paris'in, bir-

kaç Avrupa başkenti gibi, binalarının görünümünün 1910'dan bu yana fazla değişmemiş olmasıdır. Restorasyonları güzeldir; eskiye dönük olmaktan öte hayalgücüne sahiptir. Bunun nedeni, Fransızların büyük bir ruhsal, entelektüel ve artistik sermayeye sahip olmalarıdır; ve bundan akıllı bir şekilde yararlandıklarında bu kaynak tükenmeyip aksine artmaktadır. En çok tükenen şey, 18. yüzyıldan, ateistik ya da agnostik Mantık Çağından gelen ruhsal sermayeleridir. Bu yüzyılda Péguy, Simone Weil, Bernanos gibi farklı Fransız dini yazarlarının olağanüstü eserlerinin nedeni budur.

Fransızlar muhafazakâr bir millettir –muhafazakârlığın kimi zaman en iyi, kimi zaman da en kötü biçimlerinde. Yine en iyi ve en kötü biçimlerinde burjuvadırlar. İnsan iyinin kötüden daha dayanıklı olacağını umar. İç dengeleri 20. yüzyılda bozulmuştur. Gelecekte sanırım, içlerinde en iyilerinin gerçek varlıklarının ne olduğunu öğrendiklerinde yeni bir denge bulacaklardır.

§

19. ve 20. yüzyıllar, Avrupa halklarının büyük pekiştirilmeleriyle vurgulanır. Milli nüfuslar, devletlerin eski rejimlerinin çerçevelerinin içlerini doldururken ulaşım, haberleşme, hem yatay hem dikey sosyal hareketlilik alanlarındaki gelişmelere karşın Avrupa'da pek az insan yer değiştirmiştir. Çoğu insan ülkeleri içinde, kırsal kesimden kentlere göçmüştür. (1800'den önce Avrupa'da çok kimse atalarının yüzyıllardır yaşadıkları yerlerin kırk sekiz kilometre

çevresinde oturmaktaydılar.) 1820 ile 1920 arasında altmış milyona yakın insan Britanya Adaları ve Avrupa'dan başka kıtalara göçmüşlerdir; ama tekrar ediyorum, bir Avrupa ülkesinden diğerine göç edenlerin sayısı çok azdır. (Bunun tek önemli istisnası, 1820'de % 90'ının o zamanki Rusya imparatorluğu içinde yaşadığı Yahudilerdir. Bundan sonraki yüzyılda milyonlarca Yahudi Batıya doğru göçmüştür.)

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ve bundan birkaç yıl sonra, bir başka büyük göç daha başlamıştır. Bu, kısmen sığınmacı, kısmen sürgün olan milyonlarca Alman'ın ve birkaç milyon "yersiz yurtsuzun" Almanya'nın kalan kısımlarına doğru hareketleriydi. Bu sonuncuların çoğu birkaç yıl sonra başka kıtalara gitmişlerdir. Gidemeyenler ise Alman sığınmacılar gibi Batı Almanya Cumhuriyeti içine başarıyla alınmışlardır. Savaştan on, on beş yıl sonra yeni "konuk işçi" olgusu ortaya çıktı. Başlarında Batı Almanya olan Batı Avrupa hükümetleri ucuz emek bulma ihtiyacındaydılar. Batı Avrupa sınırları daha serbest ve daha az kesin olduğu için de bu devletler liberal göçmen politikalarıyla gurur duymaktaydılar. 20. yüzyılın sonunda bir tepki görülmüştür. Bunun olası sonuçları çok derindir ve şimdiden kestirilememektedir. Avrupa milletleri Doğudan ve Güneyden gelen yeni göçler karşısında kaygı duymaktadırlar. Bunda yabancı korkusundan daha fazla bir şey vardır. Beş yüz yıl önce Modern Çağ başladığında, bin yıldan beri var olan Avrupa'nın istilası tehlikesi de ortadan kalkmaya başlamıştı. Ama Modern Çağın sonunda bu olasılık, ayrı biçimlerde de olsa, yine ortaya çıkmıştır.

Kesin olan bir şey vardır. Devletlerin mutlak egemenliği (milli devletlerinki dahil) azalmaya başlamıştır. Ancak hiçbir devlet coğrafi sınırları üzerinde bir tür denetime sahip olmadan yaşayamaz. "Avrupa", tarihinde yeni bir aşamaya gelmiş olabilir; bu aşamada büyük tehdit milli devletler arasındaki büyük savaşlar değil, dışardan gelen (silahlı, yarı silahlı ya da silahsız) istilalardır. "Avrupa Topluluğu" üye devletleri arasında sınırlar yok olurken devletler sınırlarını daha sıkı denetim altına alacaklar ve göçleri kısıtlayacaklardır (bazıları bunu yapmaya başlamışlardır). Ama bir devlet, göçü sınırlayıp da komşusu sınırlamazsa ne olacaktır? Ya da –neyse ki, bu olasılık pek kesin değildir– bir devlet yavaş yavaş ya da aniden, gelen göçmen selini durduramayacak duruma düşerse ne olacaktır?

Zorla uygulama gerekliliğini de içeren bir tüm–Avrupa göçmen politikası olmadığı takdirde hiçbir şeye değer bir "Avrupa" olmayacaktır. Bu dünyanın "gerçekleri" ancak başka gerçeklerle kıyaslandığı takdirde bir anlama sahiptir. Eğer bir "Avrupa" varsa, o, bu dünyada Avrupa olmayan diğer her yerden farklı olmalıdır. Bu, Birleşik Devletler için de geçerlidir; ve bu sadece insan göçünü değil, mal ithalini ve sadece maddi malları değil, maddi olmayan, entelektüel malları da içerir. (Bir örnek: Herhangi bir sınır ya da gümrük kontrolü olmadığında Avrupa topluluğunun bir üye devleti, çirkin pornografiyi yasaklar ve diğeri yasaklamazsa ne olacaktır?) Bu "Avrupalı" kurumlar hakkında hayale kapılmayalım en azından şimdilik.

§

"Avrupa"yı idealize etmeyelim. Papa hem Doğu hem Batı Avrupa'da gençleri, "Batı"nın eleştirisel olmayan taklidine, sınırlanmamış açgözlülüğe, maddeciliğe, tüketim kültüne, cinsel serbestiye, kürtaja, pornografiye karşı uyarıyor. Haklıdır da. Belloc iki kuşak önce, "Avrupa İnançtır," demişti. Belloc o zaman yanılıyordu ve şimdi de yanılıyor. Avrupa artık Hıristiyan değildir. (Bunu da idealize etmeyelim: Bazı bakımlardan hiç de olmamıştır.) Ama Hıristiyanlık bir zamanlar bir Avrupa cevheriydi. Şimdiki sorun Avrupalıların geçmişten daha az Hıristiyan olup olmadıklarıdır. Bu tartışılabilir ve mutlak bir kayıp değildir (Avrupa'da pek çok millet ve insan Hıristiyanlıklarını ilan ederken Hıristiyanlığa hiç yakışmayacak şeyler yapmışlardır). Sorun Avrupa milletlerinin Amerika'daki bazılarından, hatta bazı Afrika milletlerinden daha az Hıristiyan olup olmadıklarıdır. 1932'de doğruyu söyleyen bir gazete yazarı değil bir romancı, Belloc değil Waugh'du: "Sizin kadar uzun yaşadığım takdirde hayatımda beyaz ırkların dünyada gerilemeye başlayacağını göreceğime inanıyorum –bu, Avrupa standartlarından, Avrupa topraklarından geriye kalanları savunmak için orduların geriye çekilmesi olacaktır. Geriye savunulacak fazla bir şey kalacağından da hiç emin değilim."*

§

Dünya bazı bakımlardan bir düzeyde daha küçük, daha yakın ve daha tekbiçimli olmaktadır. Ama

bu, sadece maddelerin ve görüntülerin hareketlerini, kalıcı olmayan madde, para, resim ve ses olaylarını içermektedir. (Para hareketleri soyuttur, bu tür işlerde tümüyle insanların güvenlerine bağlıdır.) Bu arada dünyada ve Avrupa'da çok farklı bir şey olmaktadır. Bir İnsan parlamentosu, Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Konseyi gibi yönetim fikirlerinin modası geçmiştir. Elli yıl önce Molotov, Wendell Wilkie, E.H. Carr gibi farklı insanlar küçük devletler çağının sona erdiğini, bu yüzyılın, büyük güçlerin himayesinde olsun olmasın, daha büyük birim ve örgütlerin bir araya gelmesi demek olduğunu ilan etmişlerdi.

** BBC'de konuşma, Martin Stannard, Evelyn Waugh: İlk Yıllar, 1903-1929. New York, 1987, s.294'te değinilmiştir.*

Ama şimdi Yugoslavya, Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği dağılmaktadır (Basklıların, Katalanların, Flamanların, Valonların ve Korsikalıların "bağımsızlık" hareketleri ayrı). Bunların başlıca nedenleri elbetteki aşiret milliyetçiliğidir. Ama büyük birimlerin etkili ve gerçekten demokratik yani kendi kendini yönetir olmadıkları da anlaşılmıştır.

Yugoslavya çok önemli bir örnektir. "Avrupa Topluluğu" oraya herhangi bir çözüm getirecek enerji ve otorite bir yana, müdahale etmek yetenek ve iradesini bile göstermemiştir. Bu örnekler nedeniyle Brüksel Avrupası'na olan saygı, belki de İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Milletler Cemiyeti'ne gösterilen saygıdan bile daha çabuk erimektedir. O saygı da güçlü milliyetçiliklerin ısısı karşısında erimişti. Ancak günümüz aşiret milliyetçilikleri iki kuşak öncesinin benzeri değildir. Milliyetçilik Avrupa'da sonsuza kadar başlıca güç olarak kalmayacaktır. Ancak şimdiki "Avrupalılık" duyguları birleşik bir Avrupa'nın kurulması için yeterli değildir. Bu fikrin bürokratik kurumlarca temsil edilmesi yetersizdir. Ancak yetersiz hiç yok demek değildir. 21. yüzyılda bir gün, Avrupa'nın ne olduğu, ya da olması gerektiği, Avrupalı olmanın ne olduğu, ya da olması gerektiği konusunda yeni bir bilinçlenme oluşacaktır.

* *

1991 Nisan. Avrupa'nın ikiliği.

Lombardiya çirkinleşmiş. Como'dan arabayla Bergamo'ya giderken Lombardiya manzarasının o

yumuşaklığının şimdi çelik ve beton karışımlarıyla, dev gibi fabrikalarla, Fransız'dan çok Amerikan stili dev gibi apartmanlarla (bu modern Fransız binaları kadar çirkin değil, ama onlara çok yaklaşmış demektir), dev çimento sütunlar ve egzos dumanlarını havaya püskürten dev kamyonlarla örtülü olduğunu görüyorum. O eski, sarı kerpiç Lombardiya binaları ancak arada sırada göze çarpıyor. Uzaklardaki tepeler, köy kiliseleri ve kulelerindeki tekerlekli çanlarıyla, hâlâ güzel. Ama gerilemekteler. Kuzey İtalya zengin. Milano pahalı ve zengin; ama orada da kent yaşamı gerilemekte. Milano'nun merkezi, geceleri insanı ürkütecek kadar boş. Zengin Milanolular kenti terk edip, kent dışında, elektrikli tellerle çevrelenmiş, demir oyma kapılarının ardındaki villalarına çekilmişler.

Otuz, hatta yirmi yıl öncesinin aksine bir tek Komünist posteri bile görülmüyor. Onun yerine kökenleri 12. (evet, 12.) yüzyıla giden yeni parti Lega Lombarda'nın posterleri var. Bu, zeki insanların liderliğinde güçlü ve taraftarı olan bir parti. Yabancıları, Arapları, hatta Güney İtalyanları (Napolililer, Kalabriyalılar, Sicilyalılar) kuzeyden uzak tutmak istiyorlar. Roma'daki merkezi, etkisiz ve yozlaşmış yönetime karşı. Özerklik istiyorlar. "Biz farklıyız," diyorlar. Ya başarılı olurlarsa: Lega Lombarda sanayicileri daha farklı binalar ve fabrikalar mı yapacaklar? Simone Weil: "Hiçbir şey kökeni olmayan hedefe gidemez. Bunun karşıtı fikir, ilerleme fikri zehirdir."

Como Gölü boyunca. Refah ve güzellik. Birincisi henüz ikincisini çirkinleştirmemiş. Göl üzerindeki

her biri küçük parsellerde özel villaların içe dönük lüksü. Fiyatları, yerleri artık her türlü hırsın hayallerinin ötesinde. Kırk yıl önce yüz bin İtalyan'dan biri bile New York'un Doğu Yakası'nda bir çatı katı alamazdı. Bugün bir milyon Amerikalı'nın biri bile Como Gölü üzerinde 1900'lerin restore edilmiş bir villasını alamaz.

İsola Comecina. O derin gölün tek adası. Adada yaşayan yok. Günde iki kere bir motor uğruyor. Sekiz yüz yıl önce kıskanç bir Como piskoposu tarafından yıkıldığı söylenen iki küçük kilise kalıntısı çevresinde dolaşıyoruz. Terasta yemek yiyecek sadece ikimiz varız. Az sonra Amerikalı, Kanadalı ve Fransız yüz işadamı ve işkadınıyla büyük bir motor geliyor. Arkamızda büyük bir yemek salonu açılıyor. Garson başına bir Lombardiya beresi geçirip kahve hazırlarken adanın tarihçesini anlatıyor. Oradan çıkarken holde bir duvarın, ziyaretçilerin çerçeveli fotoğraflarıyla kaplı olduğunu görüyorum: Sylvester Stallone, Arnold Schwarzenegger, Henry Kissinger, Elizabeth Taylor, Oscar de la Renta. Gülüyoruz. Sıradan turistlerin uğrağı olmayan kuytu bir yer bulduk diye az önce sevinmiştik.

O akşam yemekten sonra, Cernobbio'nun epey üstünde yürüyüşe çıkıyorum. Alçak duvarıyla köy mezarlığı. Küçük demir kapı kilitli değil. O gün bir cenaze vardı. Mezarların üzerinde titrek mumlar, üstü çelenklerle örtülü bir toprak yığını ardında bir mum. Gölgeler arasında genç bir kızın başını eğmiş, ağlamakta olduğunu görüyorum. Cenazeden sonra, akşam karanlık basınca mezarın başına geri dönmüş. Tepenin öteki yanında, mezarlığın altında, Cernob-

bio'nun yüz evinin ışıkları. Bu mezarlık oradan kopmuş değil, geçmişin, sonsuza dek kaybolup gitmiş şeylerin ölü yeri değil. Terk edilmiş, yaşamsız bırakılmış bir yer değil. Yaşamla birlikte, insanlığın kederli ölümsüz müziğiyle, Cernobbio'nun, Como'nun, İtalya'nın, Avrupa'nın eski dünyasıyla soluk alan bir yer –bazı insanların kendilerinin ve atalarının yaşadıkları bazı yerlere verebildikleri o sınırlı ölümsüzlükle soluk alıp veren bir yer.

§

Ölümsüz fani Avrupa. Gerçekten Avrupa'da olduğumu nerede hissediyorum (daha doğrusu, bu duygunun ne zaman bilincindeyim)? Notre Dame'da mı? Venedik ya da Bruges'de bir kanalda mı? Aveyron'da bir köy lokantasında mı? Frankfurt Hauptbahnhof'unun cam kubbesi altında mı? Lugano'nun ışıklı dükkânların sıralandığı bir sokağında mı? Stockholm, Rothenburg veya Prag'ın Eski Kentinde mi? Toskanya bahçelerinde mi? Evet, ama en çok Brugg'da Cz.'nin evinde.

Brugg, Zürih ile Basel arasındaki tren yolu üzerinde küçük bir kenttir. Cz.'ler alçakgönüllü yaşamlarını orada kurmuşlardır. Macaristan'dan çeyrek yüzyıl önce kaçtılar. Modern beton bir apartmanda oturuyorlar. İsviçre Alpleri seçilemeyecek kadar uzakta. Beton bir merdivenle üç odalı dairelerine çıkılıyor; 20. yüzyılın ikinci yarısında Los Angeles'ten Varşova'ya kadar, bu tür sayısız apartmanın merdivenlerinden farksız. Beton ve çelik ve camın içi bir mücevher kutusu. Evde o kendine özgü elle tutula-

bilir ve koklanabilir Macar (Peşte'den çok Buda) Biedermeier havası var. 19. yüzyıl başlarından kalma birkaç parça kakmalı mobilya, bir vitrinde birkaç kesme kristal kadeh, sehpalarda eski kadife örtüler, duvarlarda bir iki aile fotoğrafı, kendilerinin ve ülkelerinin Avrupa'nın kenarında oldukları zamandan kalma üniformalı veya sivil, bıyıklı Macar ataları. Ama bu daire şimdi Avrupa'dır. O cilalı sandıklar ve o çatlak portreler Macaristan'dan nasılsa çıkarılıp aile saygısı için taşınmış. Şimdi bu parçalar ve portreler İsviçre'nin bu orta sınıf dairesinde yaşıyor; dikkatle korunan bir burjuva konforu kâsesi gibi bir şey içinde: Birkaç kuru çiçeğin canlandığı bir kâse. Bunlar terk edilmiş fani maddeden, ölümden çıkıvermişler en azından bir yaşamboyu için. Burada iç dekorasyon dışında başka bir şey var (modern mutfaktan gelen güzel kokuların vaat ettiğinden başka bir şey.) Bu iki sevgili insan bir şeyi canlandırmışlar. Bunu bilmiyor olabilirler. Bir gün onlar ölecekler. Çocukları yok. Ama önemli değil.

Bölüm 8

Milliyetçilik, Milliyet, Milli Din

Dionysius Halicarnassus'un yazdığı ve Bolingbroke'un iki bin yıl sonra tekrarladığı gibi "tarih, örnekleme ile öğreten felsefe" ise, işte size yakın geçmişten çok şey vaat etmeyen etkili bir örnek.

Avrupa'nın merkezine yakın bir yerde, büyük Tuna vadisinde Slovaklar yaşarlar; Slovak halkı Çekoslovakya'nın geri kalanının ortadan kaldırılmasına alet oldukları için Hitler kendilerine izin verene, yani 1939'a kadar devlet sahibi olmamışlardır. O "bağımsız" Slovakya, tümüyle Berlin'deki efendilerinin isteklerine ve emirlerine bağımlıydı. Slovakların çoğunluğu Çek kuzen ya da kardeşleriyle ittifak halinde kalmak yerine Almanya'ya bağımlı olmayı tercih

ediyorlardı. 1939'dan elli yıl sonra şimdi bile bazıları bunu istemektedirler. Bunda bir ders vardır, milliyetçiliğin ne yapabileceği (ya da yapamayacağı) dersi.

Slovaklar bin yıl Macaristan'a aittiler. Tüm eksikliklerine karşın Macar krallığı, sınırlarının dörtte üçünü büyük Karpat sıradağlarının oluşturduğu doğal bir coğrafi birimdi. Macarlar, Macar olmayan halklarına pek iyi davranmazlarsa da, Slovaklara diğerlerinden daha iyi davranmaktaydılar. Slovaklar yoksul ve basit köylülerdi. Macar edebiyatında onların bu masum basitlikleriyle ilgili belirli bir sevecenlik göze çarpar. Slovak milliyetçiliği 19. yüzyılın son çeyreğinde dirilmeye başladı. Macar hükümeti bunu bastırdıysa da, bazı şiddet olayları çıktı. Macarların tutumu, kendilerinin politik ve kültürel açıdan geri olarak gördükleri insanların, sahip oldukları varsayılan haklarının efendivari bir biçimde kısıtlanmasıydı. (Slovakya'nın şimdiki başkenti Bratislava, yüzyıllarca Macar Meclisi'nin bulunduğu yer olan Pozsony (Pressburg) idi. "Bratislava" sözcüğü Slovaklar tarafından 1837'de uydurulmuştur; 1918'e kadar kentin nüfusunun çoğu Slovak değildi.) Çekler Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya–Macaristan ordusundan zaman zaman kaçarlarsa da, Slovaklar asla kaçmazlardı.

Batı Karpatların alçak tepelerinin ardından, Slovaklarla hemen hemen aynı dili konuşan kardeş ve kuzenleri Çekler kendilerine işaretler göndermekteydiler. Çekler kurnaz, zeki ve talihliydiler. 1918'de Fransızları, İngilizleri ve hepsinden öte Başkan Wilson'u Avusturya–Macaristan monarşisinin dağılması

ve yeni ve bağımsız bir Çekoslovak devletinin kurulması konusunda ikna edebilmişlerdi. Bundan otuz yıl önce Batı Pennsylvania'ya göç etmiş ve Amerikalı maden ve fabrika sahipleri tarafından ikinci sınıf yurttaş olarak görülen sendika liderlerinin ve politikacılarının destekledikleri Çek ve Slovak göçmen politikacıları, 1918'de Pittsburgh'da Çekoslovakya'nın kuruluş deklarasyonunu imzaladılar. Amerikalılar için 1776 Bağımsızlık Deklarasyonu neyse Çekoslovakya için de Pittsburgh Deklarasyonu oydu.

Çekoslovakya yirmi yıl sürdü. Devletin pek çok zayıf yanı vardı ve çokuluslu olması da bunlardan biriydi. Hitler 1938'de Çekoslovakya'nın bir kısmını aldı, kalanının bağımsızlığını azalttı. Çekoslovakya'yı savunmak için hazır olmayan ya da savaşmaya hevesli olmayan batılı demokrasiler bunu sessizce kabul ettiler. Ülke bundan sonra Çeko–Slovakya oldu, Slovak milliyetçileri tam "bağımsızlık" için kışkırtmalarda bulunarak 1939 Martı'nda bir ayaklanma girişiminde bulundular. Hitler bundan yararlanmayı bildi. Prag'a girdi, "Çekya"yı III. Reich'a kattı ve tarihte ilk kez olarak "bağımsız" bir Slovakya ortaya çıktı. Böylece, Slovak milliyetçiliği Avusturya–Macaristan İmparatorluğunun yıkılmasına yardım edip Prag'daki başkentiyle bir Çekoslovakya kurulmasına yardımcı olduktan yirmi yıl sonra Çekoslovakya'yı, Berlin'e yeni bir bağımlılık uğruna yıkmıştı.

Bu yeni Slovak cumhuriyetinin sicili pek ilham verici değildir. Cumhurbaşkanı Monsenyör Tiso adında bir Katolik papazıydı ve Slovakya Yahudile-

rini Almanlara vermeye hazırdı. Papalık elçisi kendisini lanetlemiş ve 1944'te Vatikan'a şöyle yazmıştı: "Tiso'da işkenceye uğrayanlara karşı herhangi bir anlayış, bir tek kelimelik bir merhamet bile bulmak mümkün değil... Slovak Hükümeti ve Cumhurbaşkanı Almanların alçak yandaşlarıdır (esecutori servili)" Tiso'ya karşı en büyük kanıt, kendisinin Papa'ya 1944 Kasımında, Slovakya'daki tüm Yahudilerin Auschwitz gaz odalarında öldürülmelerinden sonra yazdığı mektupta bulunmaktadır: Yahudi ve Çeklerin, Slovakya'da kötülük kaynakları olmalarından dolayı Almanlara minnettar olduğunu bildirmekteydi.* (Tiso 1947'de yargılanmış ve idam edilmiştir.)

Slovakların hepsi Nazi sempatizanı ya da Faşist değildi. Çekoslovak sürgün hükümetinin başbakanı Milan Hodza ya da 1968 Prag İlkbaharının alçakgönüllü kahramanı Alexander Dubçek gibi mükemmel demokratlar ve muhafazakârlar da vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden canlandırılmış bir Çekoslovakya'nın yarı demokratik bağımsızlığı üç yıldan az sürmüştür. Ondan sonra gelen Komünist istibdadında Çekler ve Slovaklar eşit olarak acı çekmişlerdir. Bu da kırk yıl sürmüştür. Komünist yönetimde Dubçek gibi insancıl yurtsever Slovaklar olduğu gibi, Bilak gibi en adi satraplar da onlardan çıkmıştır. Çekoslovakya'yı Komünizmden kurtaran hareket 1989'da Prag'da başlamış ve bitmiştir. Yeni kahraman, entelektüel dürüstlüğü Batı'yı etkilemiş olan Vaclav Havel'di. Çok geçmeden, diğerleri arasında, talihsiz Monsenyör Tiso'nın anısını kutlayan Slovak milliyetçileri de yeniden ortaya çıktılar. Havel, hükümetinin Slovaklara istedikleri kadar yöne-

tim ve kültür özerkliği vereceğini bildirdi. Ama bu yeterli değildi. Slovak başkentine gelince yuhalandı ve çürük sebze yağmuruna tutuldu, konuşmasını kısa kesmek zorunda kaldı. Havel 1991 Ekimi'nde hem politik, hem sembolik, tarihi olduğu kadar ve dokunaklı da olacağını umduğu bir jeste başvurdu. Amerikan hükümetinden 1918 Pittsburgh Deklarasyonu'nun özgün metnini aldı. Metinle birlikte Prag'a değil de, doğruca Slovak başkenti Bratislava'ya indi. Değerli belge elleri arasındaydı. Ama bu jest de başarısız oldu. Konuşmasını yine tamamlayamadı, Slovaklar tarafından çürük yumurtaya tutuldu. Korumacıları kendisini alıp Prag'a götürdüler. Bunu yazarken (1991 Kasımı) Çekoslovakya'nın parçalanması yakın olmayabilir; ama herhalde Yugoslavya gibi kaçınılmaz olacaktır.**

** Tiso'nun 8 Kasım 1944 tarihli mektubu: Actes et Documents du Saint Siege Relatifs a la Seconde Guerre Mondiale, cilt 10. Vatikan, 1980, s.476. Papalık elçisi Monsenyör Burzio'nun Tiso konusunda yazdıkları, age. s.461.*

*** 1992 Temmuz. Ne yazık ki öyle olmuştur.*

Yugoslavya'daki Sırpların aksine Çekler buna kan dökmeden izin vereceklerdir. Ancak sonuç aynı olacaktır: Pek çok şeyin yanı sıra, Hitler'in kısmi bir intikamı.

Slovakya'da da (Hırvatistan'da olduğu gibi) sert milliyetçiler olmayan ve onlardan nefret eden insanlar vardır. Ancak, özellikle Doğu Avrupa'da, milliyetçiliğe karşı açıkça konuşabilecek, buna cesaret edebilecek insan sayısı fazla değildir. Milliyetçi olmayanlar çoğunluk bile olabilirler. Ama bu, yumuşak ve gelişmesini tamamlamamış bir çoğunluktur ve milliyetçi nefretlerle birleşmiş olan sert azınlıklarla başa çıkamayabilirler.

§

Milliyetçilik tarihi hakkında birinci sınıf bir kitap yoktur. (Onu doğuran nedenler hakkında çok değilse de, kullanılabilir birkaç kitap bulunabilir.) Bunun nedenlerinden biri milliyetçiliğin ülkeden ülkeye enternasyonalizm ya da sosyalizmden daha çok değişiklik göstermesidir. (Bu nedenle sağın olgusu ve tarihi, solunkilerden daha ilginçtir.) Bu sadece değişik halkların farklı milli karakterlerine bağlanamaz. Karakteristik özellikler de tarih boyunca değişmişlerdir. Slovak milliyetçiliği Amerikan milliyetçiliğinden, Letonya milliyetçiliği İsveç milliyetçiliğinden farklıdır ve bunun nedeni sadece Slovaklarla Amerikalıların farklı olması değil, öncekilerin milliyetçiliklerinin diğerlerinden daha yeni olmasıdır. Genel bir milliyetçilik tarihi bölüm bölüm, ülke ülke ilerlemek zorundadır ki, bu da sıkıcı olur. Milli duygular çok

eski olabildiği halde politik bir güç olarak milliyetçilik yenidir. (İki yüz yıl öncesinin basit Slovak köylüsü 20. yüzyılın yarı pişmiş Slovak milliyetçi entelektüelinin atası olabilir, ancak koşullar ve karakterleri, hatta zihinlerinin sadece konuları değil, işleyişleri de farklılaşmıştır.)

Milliyetçiliğin gerici bir olgu olduğunu düşünmek çok ciddi bir yanılgı olur. Şimdi, 21. yüzyılın başında (ve Modern Çağın sonunda) en güçlü politik güç hâlâ milliyetçiliktir. 20. yüzyılın başında da öyleydi ve iki dünya savaşına yol açmıştı. Bu yüzyılın Demokrasi ve Komünizm'in çatışmasının egemenliğinde olduğunu düşünenlerimiz bu noktayı bir kere daha düşünmelidirler. (Ama düşünmeyeceklerdir.) 20. yüzyıl sınıfların güçlülüğüyle ve hatta fikirlerin mücadelesiyle belirlenmiş değildir. 20. yüzyıl milletlerin mücadelesiyle belirlenmiştir. Şurada burada ırklar arasında savaşın yerini millet savaşları alabilir; ancak bu dehşet verici olasılık henüz dünya çapında kristalleşmemiştir ve insan bunun böyle olmayacağını ummaktadır.

Bu noktada Hitlerin ırkçıdan çok aşırı bir milliyetçi olduğunu görmemiz gerekir. Kuzeyin Ari halklarından olan Norveçliler, Hollandalılar ve İngilizlere karşı* Japonlarla, Çinlilerle, Romenlerle, Araplarla ittifak yapmakta ne duraksamış ne de vicdan azabı çekmiştir. Düşüncesinde ırkçı bir unsur vardı (hemen hemen her milliyetçide olduğu gibi), ancak Yahudilere karşı olan en büyük saplantısı biyolojikten daha başka bir şeydi. Mein Kampf'da yazdığı gibi gençliğinde, "Milliyetçiydi ama yurtsever değildi." Yıkılmasını istediği çokuluslu Habsburg monarşisi

karşısında kendini ve Avusturya halkını Almanya ile birleştirmek istiyordu. Yurtseverlik savunmacı, milliyetçilik saldırgandır; yurtseverlik belirli gelenekleriyle belirli bir toprağı sevmektir; milliyetçilik daha az elle tutulabilir bir şeyi, her şeyi haklı gösteren, politik ve ideolojik bir ikame din olan bir "halk" mitini sevmektir.

Milliyetçilik kabile ve ırk bağlarına hitap ettiği için atavistik bir biçimde insani olarak görülür. Ancak milliyetçiliğin aksayan yanı sadece insan düşmanı ve çoğunlukla insanlık dışı olması değil, insan doğası hakkında soyut bir varsayımdan da ortaya çıkmasıdır. İnsanın milletini sevmesi doğal, ama aynı zamanda kategoriktir; bu, insanın yurduna duyduğu ve geleneklerden koparılamayan, bir insanın ailesini sevmesine benzeyen sevgiden daha az merhametli ve daha az insancadır. Milliyetçilik hem bencil hem benlikçidir çünkü insani sevgi insanın kendini değil, başkasını sevmesidir. Yurtseverlik her zaman sadece biyolojik olmaktan daha fazla ve daha derin bir şeydir çünkü merhametçi sevgi insanidir ve sadece "doğal" değildir.** Doğanın merhameti yoktur ve merhamet göstermez. Böylece insan yaşamının onurluluğu Darwinciliğin reddinden, biyolojik olarak ne kadar küçük olsa da, insanlarla tüm diğer canlılar arasında temel bir değişiklik olduğunu kabulden doğar. Hem Hıristiyanlık hem de Batı uygarlığı bu anlamda humanisttir; sanki insanlığı yöneten bu ilkeymiş gibi çevreye uyum sağlayanın yaşaması ilkesini kesinlikle reddetmiştir.

** Hitler bunu 26 Mayıs 1944'te bir grup general ve subay önünde yaptığı en az bilinen uzun nutuklarından birinde dile getirmiştir: "Irk ile eş görülmemesi gereken bir Volk vardır... burjuvalar bana "Volk ile ırk aynı şeydir," demektedirler. Hayır! Volk ile ırk aynı şey değildir. Irk kanın, çekirdeğin bir parçasıdır, ama Volk bir tek ırk tarafından değil, 2,3,4 veya 5 değişik ırksal çekirdek tarafından oluşturulur."*
*** Milliyetçiliğin duyguları ve bağlılıkları erildir -kategorik, entelektüel ya da en azından zihni. Kadınların sezgisel ruhu daha az kategorik, daha az dışlayıcı, daha çok insani ve daha evrenseldir.*

Milliyetçilik hem modern hem de popülisttir. Bir yurtseverin ille de milliyetçi olması gerekmediği gibi, bir demokrat ille de popülist olmayabilir. Modern milliyetçiliğin ilk ortaya çıkışını Fransız Devrimi'ne bağlamak tarihi bir alışkanlık olmuştur. Fransız Devrimi'nin sınırsız "halk" kültü nedeniyle bir tür demokratik totaliterliğe dönüşmesi anlamında ve evrensel askerlik hizmeti gibi bir şeyi (silahlı millet) ilk kez kurumlaştırmasıyla bu doğrudur. (Bu tür bazı unsurların bundan 150 yıl önceki İngiliz Püriten devriminde olduğunu ve "halk"ın retorik yüceltilmesinin yirmi yıl sonra Amerika'da görülmesini bir yana bırakıyorum.) Ancak Fransız Devrimi retoriğinde "millet" sözcüğü pek az kullanılmıştır. "Marseillaise"de olduğu gibi baştan başa "peuple" (halk) ve "patrie"(ülke) ve "république" (cumhuriyet) vardır ve "démocratie"den pek az söz edilmiştir. Fransız Devrimi monarşiye karşıydı (ve aristokrasiye) ancak milliyetçi popülizmin ilk örneklerinden biri de, İspanya'da 1808'de başlayan Fransız aleyhtarı bir gerilla ayaklanması olmuştur.

Aristokratik milliyetçilik bir terim zıtlığıdır, çünkü 17. yüzyılın sonlarında Avrupa aristokrasilerinin çoğu milliyetçi olduğu kadar kozmopolitti. Demokratik milliyetçilik bir 19. yüzyıl olgusudur. Bunun fazla bir kusuru yoktu. Büyük devrimler ve savaşlar kazanmış, kimi İngilizce konuşulan ülkelerde olmak üzere milli bağlılığın güzel örneklerini göstermiştir. Yüz elli yıl önce benim (ve Orwell'in 1943'teki) milliyetçilik ve yurtseverlik ayrımım biraz güç olacak ve fazla bir anlam taşımayacaktı. Şimdi bile milliyetçilikle yurtseverlik aynı insanın kalbinde ve

zihninde çoğunlukla içiçe geçmiş durumdadır. Ancak bunların farklarını da görmeliyiz, çünkü eski moda yurtseverliğin aksine popülizm olgusu bir halk mitinden ayrılamaz. Popülizm folkçudur ve yurtseverlik değildir. Bir insan hem yurtsever hem kozmopolit olabilir. Ama bir popülist kaçınılmaz olarak bir tür milliyetçidir. Yurtseverlik popülizmden daha az ırkçıdır. Bir yurtsever bir toplumda yıllarca yan yana yaşadığı ve tanıdığı başka milletten birini dışlamaz, ama bir popülist kendi aşiretinden olmayan herkese karşı kuşkuludur.

§

Bir yurtsever ille de muhafazakâr değildir; hatta soyut değilse de, bir tür liberal bile olabilir. 20. yüzyılda bir milliyetçi pek liberal olamaz. 19. yüzyıl kimi ilham verici ve soylu kişiler olan liberal milliyetçilerle doluydu.* Liberalizmin, sosyalizmin çıkması nedeniyle gerilediğine inanılmaktadır; genel demokrasi ve genel oy hakkı konusunda başta çekinceleri olan liberallerin demokrat ve sonra da sosyalist olduklarına; ekonomi, eğitim ve sosyal yaşamda devlet müdahaleciliği yanlısı ilerici fikirleri kabul ettiklerine inanılır. Bu doğrudur ama yeteri kadar değil. Liberalliğin çekiciliğini öldüren şey sosyalizm değil, milliyetçiliktir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı liberalleri, yeteri kadar sosyalist olmadıkları için değil, yeteri kadar milliyetçi olamadıkları ya da öyle görünemedikleri için toprağın, ayaklarının altından kaydığını görmüşlerdir. (Hemen hemen aynı şey, özellikle Birleşik Devletler'de, sosyalistlerin başına gel-

miştir: Çalışan kitleler onları ekonomik fikirlerinin çekici olmamasından değil, Amerikan işçisinin Serbest Teşebbüse inanması dolayısıyla çekici bulmamışlardı; Birleşik Devletler'deki sosyalistler yeteri kadar milliyetçi olmadıklarından, ya da öyle ün saldıklarından popüler değillerdi.)

* *"Mazzini milliyetçilikle enternasyonalizm, veya milliyetçilikle liberalizm arasında bir çatışma olmadığını düşünürdü. Bunlar aynı şeyin değişik yüzleriydi. Halkların özgürlüğünü temsil eden milliyetçilik özgürlüğün evreni, kişilerin özgürlüğünü temsil eden liberalizm ise mikrokozmozdu... Ancak 1848'in gerçek mesajı liberalizm ve milliyetçiliğin ayrı varlıklar olduğu ve insanların milliyetçiliklerini liberalizmden önde tuttukları yolundaydı." John Clarke, British Diplomacy and Foreign Policy, 1782-1865. Londra, 1989, s.226,238.*

Sözcüklerin tarihi: Ancak, politika tarihi de sözcüklerin tarihidir. Üç örnek:

1. Jane Austen, Emma'da: "Cole'lar Highbury'ye yerleşmiş olan iyi, dost tavırlı, liberal ve yapmacıksız insanlardı; ama diğer yandan aşağı sınıftandılar, ticaretle meşgul olurlardı." 1810'larda ve ondan bir süre sonra, "liberal" çok olumlu bir sözcüktü; İngiltere'de "Liberal"in bir politik parti adı olarak ortaya çıkması Emma'nın yayınlanmasından sadece on yıl sonradır.

2. "Ruhen liberal"in daha yaygın ve politik olmayan anlamı hâlâ devam etmektedir, ama bu herhalde fazla uzun sürmeyecektir. Birleşik Devletler'de 1950'lere kadar Senatör Taft gibi Cumhuriyetçi milliyetçiler bile "muhafazakâr" sıfatından kaçınırdı; Taft "eski moda liberal" olduğunu söylerdi. On yıl sonra Eisenhower, o en büyük oportünist, kendisine "muhafazakâr" demiştir. Otuz yıl sonra Hollywood oyuncusu Ronald Reagan Amerikan halkının büyük bir çoğunluğunu "muhafazakâr" olarak elde etmişti. Amerikan halkının çoğu, tarihlerinde ilk kez o dönemde kendilerini "liberal"den çok "muhafazakâr" olarak görmekteydi. "Liberal" her anlamında kaçınılması gereken kötü bir sözcük olmuştu. Doğu Avrupa'da bir "liberal" Komünist 1989'dan önce iyi bir Komünistti; ancak 1989'dan 1991'e kadar iki yıl, Doğu Avrupa milliyetçileri arasında "liberal" daha önceki "Komünist" sözcüğü kadar olumsuz bir anlam kazanmıştı.

3. "Halk," "popüler," hatta "popülizm" 19. yüzyıl boyunca solcu sözcüklerdi. (Bu 20. yüzyılda da eski Sosyalist ve Komünist sözlüklerinde böyle olmaya

devam etmiştir.) Ancak 1900 yıllarında Almanyalarda (ve Avusturya ile Doğu Avrupa'nın diğer yerlerinde) yeni "halk partileri" çoğunlukla sağcı, Yahudi düşmanı ve milliyetçiydiler. Bu özellik Volk (halk) kültü nedeniyle (daha sonra Hitler'in gazetesinin adı: Völkischer Beobachter) en çok Almanya'da görülmüştür. İtalya'da da Mussolini 1914'te İtalyan Sosyalist partisinden ayrıldığında gazetesinin (sonradan resmi faşist gazetesi olmuştur) adı Popolo d'İtalia idi. 1930'larda ve 1940'ların başında Avrupa'daki Nasyonal Sosyalist hareketlerin parti ve gazetelerinin adlarında çoğunlukla "halk" sözcüğü bulunuyordu. (Son bir küçük örnek: Marat'nın ayaklanma başlatan L'Ami du Peuple'ünden (Halkın Dostu) yüz elli yıl sonra bu, Fransa'da aşırı sağcı bir gazetenin adıydı.)

Bunlar 1930'larda oluyordu. Zamanımızda (son elli yılda) politik gözlemcilerin, aydınların, gazetecilerin ve halk çoğunluğunun kaygılarını arttıran şeyin soldaki değil, sağdaki kitle hareketlerinin artışı olması ilginçtir. ("Sol" ve "sağ" aslında modası geçmekte ve kesin olmayan terimlerdir, ama şimdilik bunu bırakalım.) İnsanlar, halk kitlelerine çekici gelmesi nedeniyle her yerde milliyetçi aşırılıktan (haklı ya da haksız) korkmaktadırlar ve solun artık böyle bir çekiciliği kalmamıştır. *

§

Devlet ve halk kültleri milliyetçiliğin başlıca unsurlarıdır; ancak bu iki kült her zaman aynı şey değildir. Faşizm ile Nasyonal Sosyalizm arasındaki bir

fark da buydu. Mussolini devlet kültünü bireycilik kültü üzerine çıkarmaya çalışmıştır. Hitler, devleti halka tabi kılmıştır; 1938'de Salzburg'da yaptığı bir konuşmada şöyle demişti: "Önce Volk gelmiştir. Reich ancak ondan sonra geldi." **

"Faşizm" tüm sağcı diktatörlükler için kullanıldığında kesin ve yasal olmayan bir terimdir. Daha evrensel olan gerçek, Nasyonal Sosyalizmdi. 20. yüzyılın en kanlı çeyreğinin üç büyük diktatörüne bakın: Hitler, Mussolini, Stalin. Faşist etiketi Stalin'e, hatta Hitler'e yapıştırılamaz. Komünist etiketi Mussolini ya da Hitler'e uygun değildir. Ancak bir çok bakımdan bunların üçü de bir tür nasyonal sosyalistti. Evrimleri ilginçtir. Zaman ilerledikçe Mussolini de Stalin de, bilinçli ya da bilinçsiz, Hitler'den bir şeyler almışlardı. Bunlar giderek daha çok nasyonal sosyalist olmuşlardır: Birincisi önce İtalyan milliyetçisi sonlara doğru giderek daha çok sosyalist olmuştur; ikincisi olan Komünist de savaş sırasında ve sonrasında giderek daha çok milliyetçi olmuştu.

§

Milliyetçilik Habsburg İmparatorluğunu ve monarşiyi yıkmıştır. Yirmi, elli, yetmiş yıl sonra imparatorluğu oluşturan halkların çoğu atalarının Franz Joseph hükümdarlığında sahip oldukları yaşam ve özgürlüğe özlemle bakmaktadırlar.

** Solcuların hala kontrolü ellerinde tuttukları (daha doğrusu, baskılarının hala güçlü olduğu) yerler, özellikle Birleşik Devletler'de, kolej ve üniversitelerin bazı bölümleridir ve buralarda solculuk, bu demokratik çağda, halktan her zamandan daha kopuk olan akademisyenler tarafından temsil edilmektedir.*

*** Ve 26 Mayıs 1944'te yaptığı gizli konuşmada: 1918'de "burjuva politikacı önünde sadece devleti görüyordu; ben Volk'u, özü, görüyordum. Benim için o zaman devlet tümüyle dışta bir şeydi, sınırlayıcı bir çerçeveciydi." Almanca'da "Volk" hem "halk" hem de "millet" demektir. Ancak Volk sadece devletten önce gelmekle kalmayıp, milliyetçi duygunun da önüne geçmişti.*

Milliyetçilik Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki egemenliklerine de son vermede yardımcı olmuştur. Bu da iyiydi, ancak aksinin geçerli olduğu bazı durumlar da vardır: Örneğin Transilvanya'daki Macar azınlık Transilvanya'nın 1944–45 arasında Sovyet ordusu tarafından yönetildiği kısa süre içinde, Romanya egemenliğine geçtiğinden sonra olduğundan daha iyi durumdaydı yani, daha az baskı altındaydı. Tito Balkanlı bir hayduttu, ancak Hırvat ve Sırpların bir gün geriye bakıp da, Tito'nun yozlaşmış çokuluslu Komünizmini şu anda ikisi arasında hüküm sürmekte olan uzun iç savaşa tercih edebileceklerini düşünmek hiç de mantıksız değildir.

Franz Joseph'den, Stalin ve Tito'ya –ne fark ama!

§

Pek çok tarihçi ve göç sosyoloğu gibi milliyetçilik ve yerliciliğin eş olduğunu düşünmek yanlıştır. Bunların, yabancılardan hoşlanmamak gibi, ortak pek çok yanları vardır. Ama her yerlici bir milliyetçi değildir. (Bir yerlici modernden çok gelenekçi olma eğilimindedir.) Radikal bir milliyetçi çoğunlukla doğduğu kentte ya da devlette (hatta kimi zaman ülkede) yaşamayan bir kişidir.

Eski moda bir yurtsever, bir milliyetçiden, sadece onun görgü eksikliğinden ve sesinin tiz tonundan dolayı değil, milliyetçinin radikalizminin yüzeysel olduğunu hissettiği için de nefret eder (evet, yüzeysel bir radikalizm ille de zıt bir terim değildir). Milliyetçinin duygusallığı bir yurtseverin daha hassas, ama aynı zamanda daha köklü duygularının mahremiye-

tine de karşıdır. Bir yurtsever yabancılardan, onların, derinden hissedilen ve özel olan bir şeye müdahaleleri yüzünden nefret edebilir. Milliyetçi sadece yabancılara değil, kendi milleti içinde kendisi gibi düşünmediğini hissettiği insanlara (hatta yurtseverlere) bile kuşkuyla bakar. Böylece milliyetçi bir tür hem fiziki hem de ruhi ırkçıdır.

Yurtseverlik dini inanç yerine geçemez, ama milliyetçilik çoğunlukla onun yerini alır; pek çok insanın duygusal –en azından yüzeysel– ruhsal ihtiyaçlarını tatmin eder.

§

Ne yurtseverler ne de milliyetçiler mutlaka Yahudi düşmanı değillerdir (ancak ikincilerde birincilere kıyasla buna daha çok rastlanır).

20. yüzyılda Yahudi düşmanlığının ruhu yabancı korkusu olmuştur: Yabancı sayılanlardan kuşku, korku, hoşlanmama, kıskançlık, hatta zaman zaman da, nefret. Bu nispeten yeni bir olgu, popülist nasyonalizmin diğer bir sonucudur. Yahudilerle Hıristiyanların (burada "Yahudi olmayanlar" yerine "Hıristiyanlar" terimini kullandığıma dikkati çekerim) derin, hüzün verici ve kimi zaman ilham verici olan iki bin yıllık bir hikâyesidir bu. Yahudilerin ayrı tutuldukları ve zulüm gördükleri uzun süreler bunun nedeni (ve mazereti) dini idi yani milliyetçilerden çok "Hıristiyanlar" tarafından yapılıyordu. "Yahudi düşmanlığı" sözcüğü (bu da kesin olmayan bir terimdir) ilk kez Almanya'da 1870'te, popülist milliyetçilik ile birlikte görülmüştür. Bu yabancı korku-

sunun yeni bir türüydü: Sadece yabancılara ve yeni ortaya çıkan göçmenlere değil, kendilerini milletin uygarlık ve kültürüne adapte etmiş olan belirli insanlara yönelen bir kuşku ve nefret.

Bazı insanlardan nefret kınanabilecek bir şey olabilir, ama bu onların suçlu bulunması kötülüğü ile eş değildir. Yahudi düşmanlığı kötülüğü, insan dünyasında her şeyde olduğu gibi, niteliğine bağlıdır: "Neden" ve "ne"ye değil, "nasıl"a. 1930'larda, örneğin İngiltere, Birleşik Devletler ve İsveç'te Yahudilerden pek hoşlanmayan çok insan vardı. Ancak bunlar Almanya'da Yahudilere karşı olan tutumdan dehşete kapılmışlardır; bu sadece kınanacak değil ama aktif olarak karşı çıkılacak bir şeydi, çünkü bu Amerikalı, İngiliz ve İsveçliler yapılanın niteliğinde kötü olan bir şey görmüşlerdi (Almanya, Macaristan ve Polonya'da da bu görüşe sahip insanların sayısı az değildi).

Hitler'in Yahudilere ve "Yahudi sorunu"na olan saplantısını biliyoruz (ancak bunun nedenini asla bilemeyeceğiz. Hitler sıradan bir Yahudi düşmanı değildi). Hitler Yahudilerin tarihinin, Avrupa tarihinin anahtarı olduğuna kendini inandırmıştı. Sonunda sadece dünyanın geri kalanına karşı savaşını kaybetmekle kalmayıp, iki bakımdan, Yahudilere karşı savaşını da kaybetmiş oldu. Avrupa ve Rusya'daki Yahudileri yok etmesi, korkunç derecede yaygın olmasına karşın, tamamlanamamıştı; ve bu dehşetli sahneler uygar dünyanın hemen hemen her yerinde Yahudi düşmanlığının kabul edilemez olmasını sağlamıştır. Ancak savaştan elli yıl sonra, 20. yüzyılın sona ermesinden sonra, bu durumun geçmekte olduğu

da söylenebilir.

Hitler'in hükümdarlığı sırasında Yahudilerin başına gelenlere karşı bir tepki ortaya çıkmasaydı bağımsız bir İsrail devleti de gerçekleştiği şekilde kurulmazdı. 1967'de, kuruluşundan yirmi yıl sonra, çok kimse, hatta İsrail dışındaki Yahudiler bile, Yahudi düşmanlığı ile Siyonizm düşmanlığını eş olarak görmeye başladılar. Ancak bunlar mutlaka aynı şeyler değildir. Ben sadece İsrail'den başka devletlerin yurttaşları olan Yahudilerin kimlik ve bağlılık sorunlarını düşünüyor değilim. Biz şimdi milliyetçiliğin ve belki de Yahudi düşmanlığının yeni biçimleriyle karşı karşıyayız. 1937'ye kadar Hitler ile hükümetlerinin, sözcüğün hiç olmazsa bir anlamıyla, Siyonist yanlısı olduklarını unutmamalıyız. İngilizler tüm Alman Yahudilerinin Filistin'e göçmelerine izin verip bunu özendirseydi, Hitler bunu sevinçle karşılayacaktı; Eichmann bile bu olasılığı araştırmak üzere Filistin'e gitmişti. *

Elli yıl sonra, özellikle Doğu Avrupa'da, ülkelerinde yaşayan ve milli, politik ve kültürel yaşamında rol oynamak isteyen asimile Yahudilere karşı kuşkulu, hatta düşmanca bir tavır sergileyen, ama İsrail hükümetiyle iyi ilişkiler sürdürmeyi yeğleyen milliyetçi hükümetler vardır. Şu anda Doğu Avrupa'da örnekleri bulunmaktadır.

§

İkinci Dünya Savaşı konulu bir filmde Hitler'e inandığını söyleyen bir Alman askerini düşünün: Onu otomatik olarak suçlarız, kötü bir insandır. De-

mokrasiye inandığını ama Nazilerden nefret ettiğini söyleyen bir Amerikalı asker: Onun iyi bir insan olduğuna inanıyoruz. Bu çok basittir. O Alman askeri bir düşman sivil ya da askerine iyi davranabilir. Amerikalı ise davranmayabilir. Önemli olan ne yaptıkları, nasıl davrandıklarıdır. Alman'ın fikirleri ile Amerikalı'nın fikirleri önemsiz değildir; ancak ısrarla belirtmeliyim, insanların fikirlerini nasıl kullandıkları, fikirlerinin onlara ne yaptığından daha önemlidir.

** İsrail Başbakanı Şamir, 1941 yılına kadar, İngilizler karşı işbirliğinde bulunmak için Nazi hükümetine başvurmaya çalışan Siyonist terörist gruplarından birinin üyesiydi. (The New York Review of Books'un 14 Mayıs 1992 tarihli sayısında Avishai Margalit'in makalesi, s. 18-24)*

§

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yeryüzünde üç büyük politik güç vardı: Komünizm, liberal demokrasi ve yetersiz ve yanlış olarak Faşizm adı verilen yeni olgu –yine pek kesin olmayan "radikal milliyetçilik" daha uygun bir terimdir. 1945'e kadar Komünizm sadece Sovyetler Birliği tarafından temsil edilmekteydi. Demokrasiyi temsil eden İngilizce konuşulan ülkeler ve diğer Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleriydi. Radikal milliyetçilik çok büyük boyutluydu ve bunların en radikali ve en güçlüsü III. Reich Almanyası'ydı. Ancak bu üçlü güçler konfigürasyonu yeryüzünün her ülkesi içinde, hatta Arjantin ve Çin kadar uzak yerlerde bile tekrarlanmaktaydı. Her ülkenin, hatta Birleşik Devletler'in, kendi radikal millliyetçileri vardı (ve bunların çoğu Alman yanlısı değilseler bile, İngiliz ve Rus aleyhtarlarıydılar). III. Reich'ın içinde Hitler'in yenilmesini isteyen muhafazakârlar ve liberaller de vardı. Genellikle çok etkin olmamakla birlikte her ülkede Komünist yuvaları da bulunuyordu. (Birleşik Devletler'de Roosevelt'in en güçlü muhalifleri solda değil, milliyetçi sağdaydı).

Daha önce gördüğümüz gibi III. Reich o kadar güçlüydü ki, sadece Sovyetler Birliği, ya da sadece İngiliz–Amerikan ittifakıyla yenilmesi olanaksızdı; Almanya'yı yenmek için Demokrasi ve Komünizm ittifakı daha doğrusu Birleşik Devletler, İngiltere ve Sovyetler Birliği gerekliydi. Sonra 1945'te, kronolojik 20. yüzyılın ortalarında bu ittifak bozuldu. Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği dünyanın iki Büyük Gücü olarak görünüyorlardı. Bundan sonra milliyet-

çilerin ve Komünizm aleyhtarlarının çoğu Amerikan yanlısı oldular. Şimdi, yüzyılın sonunda Komünizm ve Sovyetler Birliği'nin prestiji kaybolmuştur. Üçlü güçlerden biri büyük ölçüde yok olmuştur. Çeşitli yerlerde radikal milliyetçilik yeniden dirilmektedir ve bunun artık Amerikan yanlısı olmayacağını gösteren nedenler vardır.

Milliyetçiler yakın zamanlara kadar, Birleşik Devletler'e olmasa bile, Birleşik Devletler'in iyi niyetine güvenirlerdi. Bu giderek azalmış görünmektedir. Burada iki unsur rol oynamaktadır. Biri üstün bir milletin prestij ve gücüdür. Diğeri bunun temsil ettiği politik ve sosyal düzendir. 1945'te Birleşik Devletler'in (ve bir dereceye kadar İngiltere'nin) güç ve prestiji çok büyüktü. Kırk elli yıl sonra bu görüntü tümüyle gitmemişse de, çok zayıflamıştır. Amerika popüler "kültürü"nün en alt düzeyleri hâlâ taklit edilmektedir ve bu daha uzun süre böyle devam edecektir, ancak bunun nedenlerinin Amerikan politik geleneklerinin erdemleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Daha başka ve önemli düzeylerde, giderek daha çok insan Amerika'nın, artık taklit etmek istemedikleri kurum ve uygulamalarında yatan sıkıntılarını huzursuzlukla fark etmektedirler. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İngiltere'ye bir saygı ve sevgi, radikal milliyetçi diktatörlüklerin muhaliflerinin çoğu arasında biraz üstü kapalı ama güçlü bir ortak noktaydı; fakat bu İngilizseverlik artık yok olmuştur. Kısacası, radikal ve popülist milliyetçiliğin yükselişi sadece Komünizmin ve eski Rus imparatorluğunun yıkılmasından değil, İngiltere ve Birleşik Devletler'in gerilemesinden de ayrı tutulamaz.

Amerikan etkisinin artması ve gerilemesi kuşkusuz İngilizlerinkine oranla çok daha karmaşıktır. 1945'te ve belki de 1989'da, liberal ve kapitalist uygulama ve ilkeleriyle Amerikan stili demokrasi en büyük güç olarak taklit edilmişti ve bütün dünyada da taklit edilecek gibiydi.* Ve 20. yüzyılın sonunda liberalizm genel olarak gerilemektedir. Kapitalizm (dünyadaki her devlet büyük bürokrasiler tarafından yönetilen sosyal devletlerken bu ne anlama gelirse) Marksizmden daha etkili olmuş olabilir; fakat liberalizm kendini milliyetçiliğe karşı kanıtlayamamıştır. Dünyanın her yanında her türlü milliyetçiliğin ayağa kalkmakta olduğunu görüyoruz, Japonya da bunları içindedir ve bu da İkinci Dünya Savaşı mirasının sona erdiğini gösteren bir başka işarettir. Birleşik Devletler'de bile Patrick Buchanan gibi insanların simgelediği radikal milliyetçiliğin halk arasında çekici bulunup gelişmesi için, hedef olarak Komünizme ihtiyaç duymadığını gösteren çok kanıt vardır. Radikal milliyetçi için Buchanan, Komünist düşmanı olmaktan çok, liberal düşmanıdır (Hitler gibi). Onun çekiciliğinin ana kaynağı radikalizmi değil, milliyetçiliğidir. Onu saygın yapan, sadece politik ve parlamenter liberalizm değil, bunların geleneksel kurumlarından çoğunun çözülmekte olduğu bir devirdeki milliyetçiliğidir.

§

Milliyetçilik dili kapsar. Dil o kadar önemli olmasına karşın milliyetçi duyguyu yeteri kadar açıklayamaz. Slovak ve Çek dilleri birbirlerinin eşi sayılırlar;

Hırvat ve Sırp dilleri de. Bir milliyetçi bir yabancının kendi dilinde bir şeyler söylemeye çalışmasından hoşlanır, ama kendisinden ayrı ırktan olan bir yurttaşının milli dilini yanlış ya da bozuk ağızla konuşmasını hoş karşılamaz. Nirad Chaudhuri'nin Hindistan'daki bazı İngilizler arasında gözlemlediği alınma duygusu çok ince, ama hiç de seyrek rastlanan bir şey değildir: "Adam İngiliz edebiyatına olan bağlılığımızı karısına karşı bir tür yasak ilgi gibi gördü."*

** Almanya'daki neo-Nazi partiler arasında en yenisi ve en güçlü görüneni (neyse ki hiçbiri çok güçlü değildir) 1980'lerde Republikaner adını alması dikkat çekicidir, belki de böylece Birleşik Devletler'deki Reagancı Cumhuriyetçi partinin adını taklit etmiştir.*

Evelyn Waugh romanlarından birinde İngilizceyi kusursuzca konuşan bir yabancıdan söz eder; biri şöyle der: "Evet, ama onu teşvik etmemeliyiz." Kendi diyalektleri dışında kusursuz Yüksek Almanca konuşan milyonlarca Alman–İsviçreli ve Avusturyalı vardır ama bunlar kendilerini Alman olarak görmek istemezler. Quebec'te radikal milliyetçi sert azınlık ille de sadece Fransızca konuşanlar değildir ve İrlanda'da radikal milliyetçilerin çoğu Keltçe bilmezler. Milliyetçilik ile dilin ilişkisi karmaşık olduğu kadar da derindir.

20. yüzyılın sonunda yeni, hemen hemen geçmişte hiç görülmemiş bir olgu ortaya çıkmaktadır: Dünyanın iki ucunda iki dilin, hatta iki kültürün, bir arada var olması. Evrensel dil Amerikan İngilizcesidir (örneğin, tüm havayollarının ve havalimanlarının dili). Bir zamanlar Roma Latincesi hemen hemen evrenseldi, ya da Fransızca Avrupa'daki eğitim görmüş üst sınıfların hepsinin diliydi. Ama şimdi olan bundan farklı bir şeydir. Hemen hemen evrensel olan Amerikan lingua franca'sı sadece bir yüksek sınıf ya da bürokrasiyle sınırlı değildir. Tecrit edilmiş bir Sovyet Rusya'nın ortasında, dünyadan hemen hemen kopuk tek başına yaşayan M.M. Bakhtin şunları yazmıştır:

* *

Yeni kültürel ve yaratıcı bilinç çok dilli bir dünyada yaşamaktadır. Dünya, kesin ve geri dönülmez bir şekilde çok dilli olmaktadır. Bir arada var olan, ama birbirlerine kapalı ve sağır milli dillerin dönemi sona

ermektedir. Diller birbirlerini aydınlatırlar: Bir dil kendini sadece ötekinin ışığında görebilir. Belirli bir milli dil içinde "dillerin" saf ve inatçı varoluşları da artık sona ermektedir yani, artık bölgesel diyalektler ve argolar, edebi dil, edebi dille birlikte jenerik diller arasında barışçı bir birliktelik olamaz. **

* *

Bakhtin hem doğrudur hem de yanlış. Giderek daha çok görsel ve resimsel ve daha az sözlü olan bir kitle kültürünün kanıtlarını ve tehlikelerini gördüğü için doğrudur. Ama milli dillerin, sadece günlük yaşamda değil ama yüksek düzeylerde de süregelen dayanıklılığını küçümsediği için de yanlış. İki üç yüz yıl öncesinin büyük yazarlarından çoğu evrenselliği elde etmeyi umarlarken, 20. yüzyılın birkaç büyük yazarı giderek kendi dillerinin saplantısına düşmüşlerdir. Yani, bunlar, dilin geleneklerine saygılarından ve Eski Dile olan yurtseverce sevgilerinden milliyetçiden çok milli olmuşlardır.

Bakhtin bunu 1960'larda, C.P. Snow ünlü İki Kültür'ünü yayınladığı sırada yazmıştı. Bakhtin'in aksine Snow tümüyle yanılıyordu. İki kültür diye bir şey yoktur. Kültür ve düşünce birbirlerinden ayrılamaz bir bütün olduğu için sadece bir kültür vardır. Bir bölünme varsa, bu bilim adamı ile hümanistin "kültür"leri arasında değildir. Bu, insanların kullandıkları bürokratik dil ile hâlâ kullandıkları günlük dil arasındaki bölünmedir. Ancak şimdi gerçekten iki dil vardır. Biri havayollarının, kompüterize, bilimsel, iş dünyası Amerikan İngilizcesidir ve saat dokuzdan beşe kadar, Londra ve New York'ta olduğu gibi Tok-

yo ve Singapur'da da kullanılır. Ancak Japon ya da İngiliz işadamları saat beşten sonra, evinde sofrası başındayken bu İngilizceyi kullanmaz. Ve sonuçta bu ikincisi önemlidir.

** The American Scholar'daki makalesi, 1991 Bahar, s.246*
*** Bakhtin, The Dialogic Imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin'de "Epic and Novel". Michael Holquist, ed. Austin, Texas, 1990, s.12.*

Kültürün temeli serbestliktir (yüzeysel biçimleri dahil), bunun tersi değil. Ve dil yazılı dilden de, yazılı sözcükten de eskidir. Henüz yeni bir olgu sayılan, Modern Çağın ürünü romanı ele alalım. Roman şimdi iki yöne doğru gitmektedir: Biri tarihe, diğeri bir tür şiire. Bütün diğer edebi türler romandan daha eskidir, bazıları yazılı sözcükten ve hatta bazıları yazılı dilden bile eskidir. Ve işte bu nedenle milli diller direnmekle kalmayıp güçleneceklerdir de –belki özellikle milliyetçiliğin artmayıp azaldığı yerlerde. Ve bu olduğu zaman da yeniden yeşerecek olan enternasyonalcilik değil, yurtseverlik olacaktır.

§

Dinin gerilemesi ve kiliselerin etkisinin giderek azalması 18. yüzyılda iyice belirginleşmişti; yüzyılın sonunda bu gerilemenin durdurulamaz ve hatta tam olduğu düşünülmüştü. (Papalığın gücü ve prestiji iki bin yıl içinde 1799'da olduğu kadar düşük olmamıştı hiç.) Sonra beklenmedik Katolik ve Ultramontan (Papalığın mutlak hâkimiyetini isteyenler) canlanması görüldüyse de, gerileme 19. yüzyılda da sürüp, 20. yüzyılda da devam etti. Bazı ateistler ve agnostikler bile zaman zaman bundan esef duymuşlardır; örneğin, Orwell Batı uygarlığı için en büyük kaybın ruhun ölümsüzlüğüne olan inancın kaybolmakta olması olduğunu yazmıştı. İki yüz elli yıl önce insanların ruhun ölümsüzlüğüne nasıl (ne kadardan çok değil, nasıl) inandıkları bilenemeyeceği için, bu güç bir konudur. Ama Orwell inanç ve safdilliğin ayrı şeyler olduğunu yazdığında haklıydı.

Çok kimse (aydınlar, din bilginleri, din tarihçileri de bunların arasındadır) dini inancın gerilemesinin bilime olan inancın artmasına bağlı olduğunu düşünürler. Bu 19. yüzyılda doğru olabilirdi, ama o zaman için bile kanıtlar kesin değildir. Dini inancın yükselmesi ve gerilemesi bilime inancın gerilemesine ve yükselmesine ille de bağlı değildir. Samuel Butler'in Darwin'i şiddetle reddetmesi onun dinini kabule ya da yeniden elde etmesine yol açmış değildir. Henry Adams'ın Meryem Ana'ya inancını keşfetmesi onun kendi mekanist–determinist tarih görüşünü reddetmesine de yol açmamıştır. Şimdi 20. yüzyılın sonunda pek çok kimse bilime olduğu kadar dine de saygı gösterir; ancak bu saygı pek hafiftir. (Bunun bizim ikiyüzlülükten de aşağı bir düzeye düşmüş olmamızla ilgisi vardır, sorun artık insanların söyledikleri ve inandıkları şeyler arasındaki fark değildir; şimdi bu fark insanların inandıklarını sandıkları şeyle gerçekten inandıkları arasındaki farktır.)

Zamanımızda dini inanca (daha doğrusu, inancın niteliğine ve anlamına) en büyük tehdit popülist milliyetçiliktir. Buna yol açan şey kiliselerin demokratikleşmesidir; ancak bu ikincil bir sonuç olup tüm toplumların demokratikleştirilmesinden ayrılamaz. Birincil unsur daha basit ve daha önemlidir. Milletin dini, milletin duygusal sembolleri, özellikle birbirleriyle karıştıkları zaman, dini inançtan daha önemlidir. Tekrar ediyorum, milliyetçilik zamanımızın tek popüler religio'sudur (religio: bağlayıcı inanç). Bu sonsuza kadar devam etmeyecektir; ama şimdilik böyledir.

Jacob Burckhardt 1870'de Basel kentlilerine büyük tarihi konferanslarını verirken, diğer derin konuların yanı sıra kiliselerle devletlerin uzun ilişkilerinden de söz etmişti. Ancak o zaman ortaya çıkmakta olan bir sorundan fazla söz etmemiştir: Kiliselerin devletlerle değil de, milletlerle olan ilişkisi. 1950'lerde o zaman çok ortodoks olan Amerikalı Katolik öğrencilerime, "Siz Katolik de olan bir Amerikalı mısınız, yoksa Amerikalı da olan bir Katolik misiniz?" diye sormuştum. Hepsi de ikinciyi değil, birinciyi seçtiler. Bu, Burckhardt'ın hemen anlayacağı bir ruhsal ve zihinsel olguydu; tıpkı şimdi bunun kiliselerin devletlerle olan sorunlu ilişkilerinden başka bir anlama geleceğini anlayacağı gibi.

Dünyanın Protestan ülkelerinde devlet kiliselerinin gerilemesi bu olguyu inkâr etmemektedir. Aksine: İngiltere'de, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonunda, kiliseye ve devlete olan bağlılığın karışımı, dini inancın gerilemesine yol açmıştır; bu arada yurtseverlik (ve milliyetçilik) daha güçlü duygular oldukları için daha az çözülmüştür.* Birleşik Devletler'de köktendinci Protestan kiliselerin çoğu popülist ve milliyetçidir. Afganistan'dan Fas'a kadar giderek artan İslami hareketler de böyledir. Yahudiler arasında da otuz yıl önce başlayan Yahudiliğin canlanması İsrail devleti davasına olan bağlılıklarından ve duydukları gururdan ayrılamaz. Ve popülist milliyetçilik Kutsal Roma Katolik kilisesinin kanına da girmiş ve iliğini kemirmeye başlamıştır.

* *

Bu yüzyılın ilk çeyreğindeki bir Macar piskoposunun yazılarını ve konuşmalarını inceliyorum. Zamanının belirli politik, dini ve ideolojik akımları ile tipik ve tedirgin edici şeyler.

Ottokçr Prohçszka bazı Macarlar tarafından "gerici" olarak görülmüştür ve hâlâ da görülmektedir. Bunun aksi doğrudur. Sosyal kafalı, modern ve bir çok bakımdan ilerici bir insandı. 19. yüzyılda doğmuş ve mesleğine yüzyılın son on yılı içinde başlamış olmasına karşın o yüzyılın adamı değildi. (1926'da, Budapeşte'de Üniversite Kilisesinde vaaz verirken ölmüştür.)

** İngiltere'de bağlılık (ve yemin) "Krala ve Halka" değil, "Krala ve Ülkeye"dir.*

Prohçszka, Habsburg monarşisindeki Kilise hiyerarşisinin eski, aristokrat karakterini reddediyordu. 19. yüzyılda Kilise'nin lanetlediği Fransız Devriminden söz eden yazıları çıkmaktaydı; devrimin eski meşruti ve aristokrat düzenin yozlaşması nedeniyle kaçınılmaz olduğu fikrindeydi. Sosyal anlayışı, halka ve gençlerin eğitimine duyduğu ilgi açısından zamanının ilersindeydi. Liberalizmi ve sınırsız kapitalizmi olduğu kadar sosyalizmi de eleştiren aristokratlara karşı bir demokrattı. (19. yüzyılın sonunda, kısmen Papa XIII. Leo'nun Rerum Novarum'u ile belirlenen Katolik öğretisine uygundu bu; başka yerlerde de liberal politikaya muhalif olan piskoposlar sosyal adalet savunucularıydılar.) Prohçszka Székesfehérvçr piskoposu olduğunda eski kristal camlı atlı arabaya binmemiştir, tren istasyonundan sarayına kadar elinde şemsiyesini taşıyarak yürümüştür. Avusturya–Macaristan hiyerarşisinin daha yaşlı üyeleriyle bazı sıkıntıları olmuşsa da, bunlar sonradan geçmiştir. Kendisi çok gezerdi, çok iyi bir gözlemci ve çok iyi bir hatipti; yazı yeteneği de vardı ve bu yayınlanan kısa hikâyelerinde de kendini göstermiştir.

Prohçszka çok belirgin bir milliyetçiydi. Slovakya Macaristan'a aitken doğmuş olan bir Slovaktı; Macarcadan önce Slovakça ve Almanca konuşuyordu. Sonra Macarlarla özdeşleşmek istemiş, Macar milliyetçiliği ile ilgilenmiş, yönetici sınıfları ve özellikle de Macar Yahudilerini eleştirmişti. Piskopos Prohçszka'nın konuşma, mektup ve yazılarında alev alev yanan ateşli bir liberal tavır ve kapitalist maddecilikle, Yahudilere yönelttiği küçümsemenin ve kimi zaman da alayın izlerine rastlamak olasıdır. Bunlar Ki-

lisenin bir Demosten'inin ıstıraplı retoriğinden çok milliyetçi bir demagogun kendine güvenini göstermektedir. Prohçszka'nın ilk dönem "Hıristiyan Sosyalist" terminolojisinin bazılarını da içeren dili, gelecekteki Nasyonal Sosyalistlerin öncüsüdür. Prohçszka, pek çok diğer Orta ve Doğu Avrupa milliyetçileri gibi, Hitler'den çok önce, Alman yanlısıydı. Değişik Avrupa halklarının ırksal karakteristikleri konusundaki makalelerinden birinde, çeşitli biyolojik ve ruhsal unsurları içinde en değerlisinin, Latin değil, Germen kültürel ve ırksal unsuru olduğunu yazmıştı.

Prohçszka'nın sözlerinde ve karakterinde kendisini kurtaran bir şey vardır. Ne de olsa milletlerüstü bir kiliseye bağlıydı ve bunun farkındaydı. 1930'lara kadar yaşamış olsaydı, Hitlerizmi kınayacağını sanıyorum ve bunu sadece Nazilerin Kilise'ye karşı münferit saldırılarından dolayı yapmayacaktı. Milliyetçiliği de dışlayıcı değildi: Bir "Hıristiyan" milletinin birliğini görmek istiyordu ama bunun tâbi halkların aleyhine olmasını istemezdi. Ancak bu kendisini kurtarmak için yetmeyebilir. Kuşkusuz, bu piskoposun kalbinde olanı sadece Tanrı bilebilir. Biz sadece şunu söyleyebiliriz: Bu piskoposun, politik ve milli muhaliflerine olan nefreti, kalbinin iyiliğini ve Katolik Hıristiyan merhameti güdülerini tehlikeye atmış olabilir. Milliyetçilik ve Hıristiyanlık karışımı (ve bu sık rastlanan bir karışımdı), pişman olunacak sonuçlarla dolu tehlikeli bir karışımdı. Bunu göremediğini sanıyorum; bunların iyi bir Hıristiyan ve iyi bir Macar olmak için birbirlerini tamamladıklarına inanmış olabilir. Milliyetçiliğine sevinen pek çok müttefik ve

taraftar bulmuştur ama bunları daha iyi Hıristiyanlar yaptığı kuşkuludur. Chesterton'un bir zamanlar dediği gibi, insanları birleştiren, aslında farklı olan insanları bir araya getiren şey sevgi değil, nefrettir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce de, savaş sırasında da Prohâszka gibi pek çok kilise adamı vardı. (Bazı bakımlardan Peder Coughlin'in Avrupalı öncüsü sayılabilir.) Şimdi 20. yüzyılın sonunda, milliyetçiliğin hâlâ, popüler retoriğe sahip tek popüler inanç olduğu bu zamanda bile, bunlardan pek çoğu vardır. Komünizmin ya da agnostik ve ateistik liberalizmin çekiciliğinin kaybolmuş olmasına karşın, saygınlığı nedeniyle (inançlı Hıristiyanlar arasında bile) milliyetçiliğin çekiciliği hâlâ devam etmektedir. Bu nedenle milli kiliselere ve milli dinlere bir eğilim vardır hatta eğilimlerinin tümüyle bilinçli olmadığı Roma Katolik Kilisesi'nde bile.

* *

Doğu ve batı kiliseleri arasındaki farklar tarihi ve milli olmalarından daha az ayin usulleriyle ilgili ve belki de daha az teolojiktir. Doğu Avrupa halklarının çoğunun arasında "Hıristiyan" terimi sadece dini değil milliyeti de gösterir; gerçekten de, bazı halklar arasında bu iki terim birbirinin tam eşidir. Rusçada "Hıristiyan" "köylü"'nün hemen hemen eşitidir. Balkanlarda, Ukrayna'da, Kafkaslar'da ve Rusya'daki milli Doğu Hıristiyan Kiliseleri nedeniyle "Hıristiyan" genellikle dışlayıcı bir anlamda kullanılmıştır: Rus olmayan, Yunan olmayan, Romen olmayan gibi. Bunun kökü IV. Bölümde söz ettiğim

Konstantinizm'dir. Ortodoks Kilisesi'nin ne milletlerüstü ne de bağımsız olduğu Rusya'da, kilise ve devletin birliği felaket olmuştur. Bu, mutlakiyeti sınırlayan aracı bir kurum değildi; merkezi devlet tarafından yaratılan, yönetilen ve korunan bir araçtı. Bunun gücünü yeniden canlandıran Büyük Petro (bir başka, fornicator immensis et crudelis) zamanında da, Stalin ile kendisini izleyenler zamanında da bu böyle olmuştur.

Christopher Dawson bir zamanlar şöyle yazmıştır: "Her dinde, bir kültürün dini amacı peygamberlerinin misyonu ve esinlendirmesiyle ve mistiklerinin hayalleri ve ruhi deneyimleriyle belirlenir. Bu çok önemli organların başarısız olduğu yerlerde din laikleşir ve özdeşleşeceği noktaya kadar kültürel (buna ben "milli" derdim) geleneğin içine girer. O noktada sosyal bir etkinlik biçimine dönüşür ve belki de bu dünyanın güçlerinin yardakçısı ya da hizmetkârı olur." Macaristan'da Katolik şair, düşünür ve yazar Mihçly Babits 1939'da; "Milli bir kilise ruhumuz için büyük bir tehlikedir." demişti.

20. yüzyılda Batı bu tür tehlikelere karşı bağışıklı olmamıştır. Doğu'nun "Hıristiyan" kullanımı Batı'da kökleşmemişti; ancak 1890 yılı civarında Orta Avrupa'da milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla "Hıristiyan" yeni bir anlam almaya başladı: Yahudi olmayan, liberal olmayan, sosyalist olmayan, kozmopolit olmayan –böylece ruhi "Hıristiyan" sıfatı olumsuz bir şeye dönüştü. Bunu benimseyen ve kullananların çoğu kiliseye giden insanlar değildi, hatta dindar bile değildiler. Konstantinizm, kilisenin davasının devlet ve milletle özdeşleşmesi, Birleşik Devletler'de ve

hatta Amerikan Katolik Kilisesinde de görülmüştür (Katolik kiliselerimizde sık sık tekrarlanan Bağlılık Yeminini, mihrabın yanı başındaki Amerikan bayrağını, Savaşan Deniz Piyadesi Papazı idealini vb. hatırlayın). Kilise ve halk yabancı güçlerin baskısı altında olduğunda Kilise, halkın ve onların milli varlığının bir aracı ve müttefiki olabilir. Bu saygı ve hayranlıkla karşılanacak bir şeydir: Tarihlerinin önemli dönemlerinde Polonya ile İrlanda'yı hatırlayın. Ancak Katoliklik kendisinin sadece devletten değil, popülist milliyetçilikten de bağımsız olduğunun bilincinde olmalıdır. Çoğunlukla da değildir. Katolik kilisesi, baskı altında olduğu dönemlerde en büyük ruhsal görevlerini yerine getirmiştir. Fakat en büyük ayartılmaları ve ruhsal sıkıntıları devletin laik güçlerinin sorgusuz desteğine sahip olduğu zamanlarda ortaya çıkmıştır ve demokratik çağda da, en kesin milliyetçi saygınlığı olduğunda.

Almanya'da devlete olan derin bağlılık geleneğiyle birleşen milliyetçiliğin bu saygınlığı Hitler'in nasıl yararlanacağını bildiği güçlü bir unsurdu. Hitler bu saygınlık nedeniyle iktidara gelmiştir. Onun Komünizmin tehlikeleri konusunu nasıl kullanmayı bildiğini gördük. İkinci Dünya Savaşı'nda, o çok sık ve haksız yere kötülenen Papa XII. Pius bu görüşe karşı bağışıklı değildi (kısmen 1919'da Münih'te yaşamış olduğu deneyimler nedeniyle). Pius milliyetçi, Nazi ya da Faşist sempatizanı değildi. Almanya ve Alman olan her şey için derin bir sempatisi vardı (en sevdiği besteci Wagner'di). Daha da önemlisi, politik olarak o da Almanya'yı Komünizme karşı bir set olarak görüyordu. Bundan da önemlisi Alman Kato-

liklerine olan büyük sevgisiydi. Hitlerizme en küçük bir onay göstermemek istemesi kusursuzdu. Belki ona karşı konuşarak daha fazla şeyler yapabilirdi; ama bunu, en azından doğrudan doğruya yapmaktan kaçınması sağduyusu nedeniyledir.

Tartışılamayacak şey XII. Pius'un Komünizmin tehlikelerini abartması ve belki daha az belli ama çok daha sinsi olan milliyetçiliğin tehlikelerini küçümsemesidir. 1933'te Alman Katolik partisi Zentrum, Hitler'e istediği yetkileri verme yönünde oy kullanmıştır. Parti liderleri arasında bunu yapmadaki başlıca neden, yeteri kadar milliyetçi olmadıkları izlenimini vermekten kaçınmak istemeleriydi. III. Reich kiliseleri içinde en az ödün veren Katolik Kilisesidir ancak tek tek şehitleri ve kahramanları dışında onun da sicili çok esinlendirici değildir. Esinlendirici bir örnek Münster'in aristokrat piskoposunun 1941 Ağustosu'nda katedralinde verdiği vaazdır. Piskopos kürsüden Nasyonal Sosyalistlerin on binlerce ruhsal özürlü insanı özel kurumlarda programlı bir şekilde öldürmesine karşı çıkmıştır. Ancak Piskopos von Galen, Almanların Sovyet Rusya'yı işgallerini, dinsiz Komünistlere karşı anayurdun savaşı diye övmüştür. Hitler, von Galen'e karşı bir davranışta bulunmamayı yeğlemiştir; aynı zamanda Bavyera Gauleiter'ine Hitler'in kullandığı sözcüklerle, budalaca bir kararla okullardan kaldırttığı haçları yerine koydurmasını emretmiştir. Hitler din ile milliyetçiliğin Alman Katolik kitlelerinin kalp ve ruhlarında yan yana (eğer birlikte değilse) varolduğunu anlamıştı. Onların milliyetçiliklerine nasıl güveneceğini ve bundan nasıl yararlanacağını biliyordu. Hitler ve III.

Reich'ın pek çok ileri geleni eski katoliklerdi (ve SS'ler içinde bile hâlâ dinini uygulayan Katolikler vardı). Hitler, hele savaş zamanında, Alman Katoliklerinin bağlılıklarını etkilemek istemiyordu.

Bu kitapta 1938 Nisanı'nda Hitler'in doğum yeri olan Katolik Avusturya'nın Braunau kasabasında 3600 seçmenden sadece 5'inin; ve otuz altı kilometre güneyde St. Radegund köyünde sadece bir kişinin kendisi aleyhinde oy kullandıklarını yazmıştım. Bu tek kişi genç bir ailenin babası olan Katolik köylüsü Franz Jägerstätter'di. Braunau'da elli yıl sonra Hitler'i hatırlamak isteyen pek az kişi vardır. Bunların arasında Jägerstätter hakkında bilgisi olan çok azdır. Ancak onu tanıyanların sayısı her yıl biraz daha artıyor gibidir. Daha önce söylediğim gibi, Hitler 20. yüzyılın en büyük devrimcisi olmuş olabilir. Ancak Jägerstätter de bir devrimciydi; Fransız Katolik şairi Charles Peguy'nin daha Birinci Dünya Savaşı'ndan bile önce yazdığı anlamda: "20. yüzyılın gerçek devrimcileri Hıristiyan ailelerinin babaları olacaktır."

Bu anlamda gerçek devrimci Hitler değil, Jägerstätter'dir.

* *

St. Radegund köyü Braunau'dan Salzburg'a giden yolun uzağında, alçak bir tepenin yamacına kurulmuştur. Soğuk bir ilkbahar günü gittim oraya. Güneş bulutlardan kurtulduğunda tarlalar bir kuzey ilkbaharının serin yeşil renkleriyle parıldıyordu. Şurada burada bir iki traktör ve ufukta modern fabrikaların görüntüleri dışında sahne elli yıl öncesinin

Avrupa'sından farksızdı. Tarlalarda çalışan insanlar gördüm, bazılarının üstünde (ki, bu Avrupa'da artık çok seyrek görülmektedir) geleneksel köylü giysileri vardı. Ostermiething'de bir boru döşeme çalışması yapıldığından yolu değiştirince St. Radegund'u bulmak kolay olmadı. Yarım saat sonra St. Radegund yol tabelasını görünce yolunu kaybetmiş sürücüler gibi sevindim. Tabelanın altında bir tabela daha vardı: GRAB JÇGERSTÇTTER –Jägerstätter mezarı.

St. Radegund boştu. Her yan sessizlik içindeydi. Uzaklardan bir ineğin böğürtüsünü duydum. Birkaç dakika sonra rastladığım bir adam bana Jägerstätter'in mezarının duvarı dibinde olduğu küçük kilisenin yolunu gösterdi. Jägerstätter 9 Ağustos 1943'te Brandenburg Cezaevinde giyotinle idam edilmişti.

Jägerstätter Alman ordusunda hizmet görmeyi reddetmişti; barış yanlısı, ya da Avusturyalı bir yurtsever olduğu için değil, Katolik inancı nedeniyle. Bu savaş, Hitler ve Nasyonal Sosyalizm kötülük kaynaklarıydı; bunu hem askeri mahkemede söylemiş, hem hapse girmeden önce ve hapiste yazmıştı. Diğer bakımlardan pek olağanüstü olmayan yaşamının bu son durağıydı. Franz Jägerstätter'in bir hizmetçi olan annesi, babasıyla evlenememişti. Bunu yapamayacak kadar yoksuldular –Yukarı Avusturya köylüleri arasında yazılı olmayan yasaydı bu. Çocuğa anneannesi bakmıştı. İki yıl sonra daha iyi durumda olan bir köylü, annesiyle evlendi. Adam Franz'ı evlat edinip kendi soyadını verdi. Bu, Birinci Dünya Savaşı sonlarındaydı. Franz Jägerstätter'in gelişme yılları yoksulluk içinde olan bir ülkede geçti. Çalışkan

bir insandı, saygı gördüğü köyünde ilk motosikleti alan o olmuştu. Yirmi altı yaşında yasadışı bir kızı oldu. Üç yıl sonra bir başka kadınla evlendi. Üç kızları oldu. Mutlu bir evliliği vardı. Ancak 1938 baharında Avusturya'nın Almanya ile birleşmesi için oy vermeyeceğini söylediğinde araları bozuldu. Sonuçlardan korkan karısı kendisine karşı cephe aldı. Franz çok incinmişti. Karısı zamanla bir daha onun inançlarına karşı gelmemeyi öğrendi.

Anneannesinin inancı ve iyiliği Franz'ın üzerinde bir etki bırakmışsa da, ilk gençliğinde fazla dindar değildi. 1933 ile 1936 arasında dini duyguları güçlendi. Yirmi altı yaşından sonra inancının anlamı zihnini sürekli meşgul eder hale gelmişti. Bunun kanıtı vaftiz oğluna yazdığı bazı mektuplarda ve son zamanlarda basılan biyografisindeki notlarındadır. Bunlar basitlikleri, saflıkları ve görüşleriyle olağanüstü şeylerdir. Zamanının Avusturya dini edebiyatının öteki dünya ile dolu ruhaniliğinden ve neobarok dilden eser yoktur. Notları bu dünyadaki inanmış bir Katoliğin sorumluluklarına ilişkindir. Franz Jägerstätter için bu sorumluluklar Nasyonal Sosyalizmin tehlikelerini anlamak ve onlara karşı çıkmak görevlerini veriyordu.

Bu Franz için kolay değildi. Bir anlamda insanlar arasında yalnızdı. 1931'de Braunau'da Nazi oyları iki katına çıkmıştı. 1933'te Ostermiething cemaat gazetesinde şöyle bir satır vardır: "Halkımız Nasyonal Sosyalizm'e olan heyecanları içinde kendilerinden geçmiştir, Avusturya için duyguları ise hiçtir." 1935'te Braunau, Adolf Hitler'e onursal hemşehrilik payesi verdi ve Avusturya hükümeti bu kararı iptal

etti. Siyasal partiler yasaklanmıştı ama pek çok yasadışı Nazi partisi üyesi vardı. (St. Radegund'da değil ama; orada Jägerstätter 1938 Martı'nda kendisine önerilen belediye başkanlığını reddetmişti).

Franz'ın yalnızlığı kendisini önemli bir şekilde daha etkiliyordu. Kilisesinin rehberliği çoğunlukla ne açık seçikti ne de güçlü. Verilen bazı beyanatlardan güç alabiliyordu: 1938'e kadar Avusturya hiyerarşisi, Nazilere karşı Katolik Dollfuss'u ve Schuschnigg hükümetini destekliyordu; Papa XI. Pius, 1937'de, Mit brennender Sorge genelgesi ile Nazi ırkçılığını kınıyordu; sonra kendi bölgesinin piskoposu Linz'li Gföllner bir Katoliğin Nazi olamayacağını söyleyen eski bir gelenekçiydi. Ancak 27 Mart 1938'de tüm Avusturya hiyerarşisi tarafından yayımlanan ve her ayinde okunan bir dini bildiri Almanya ile birleşmeyi kutluyor, Nasyonal Sosyalizmi övüyor ve Avusturya'nın Katolik halkına Hitler'e oy vermelerinin görevleri olduğunu bildiriyordu. Milliyetçi–folkçu inanca sempatiyle bakan Avusturyalı piskoposlar vardı (Gföllner değil); pek çoğu halkın duyguları önünde durmak istemiyorlardı; ve geçmişe bakıldığında özellikle önemli olan, bu bildiride, piskoposların Katoliklik ve Nasyonal Sosyalizmin uyumlu olduklarına inançlarını belirten satırlardır: "Biz Nasyonal Sosyalizmin başardıklarını sevinçle izlemekteyiz... Nasyonal Sosyalist hareket sayesinde yıkıcı ve dinsiz Bolşevizm tehlikesi bertaraf edilmiştir." Jägerstätter sık sık bu piskoposlar bildirisine dönüyordu. "Avusturya'da Kilise tutsak olmaya rıza göstermiştir," diye yazıyordu. Jägerstätter Alman piskoposlarının beyanlarından da bir destek bula-

mazdı. Breslau Kardinali 1939'da şöyle demişti: "Heil Hitler: Bu, bu dünya için geçerlidir. İsa'ya şükürler olsun: Bu da dünya ile cennet arasındaki bağdır." Bundan daha temiz bir formül düşünülemezdi. Hitler 1940 Nisanı'nda Alman Piskoposlar Konferansı'nın kendisinin elli birinci doğum günü kutlamalarına şöyle yanıt veriyordu: "Katolik Kilisesinin Alman halkının Hıristiyan karakterini sürdürme çabalarının Nasyonal Sosyalist parti programına karşı olmadığı inancında olduğunuzu belirtmeniz beni çok sevindirdi."

Jägerstätter tümüyle yalnız değildi. St. Radegund'da papaz Peder Karobath en yakın dostuydu. Papaz 1940'ta kısa bir süre için tutuklanmıştı. Ostermiething bölgesi papazlarının çoğunu Gestapo alıp götürmüştü. Innviertel'de, hatta Yukarı Avusturya'nın tümünde, savaş sırasında, Avusturya'nın diğer bölgelerinden çok daha fazla papaz hapse atılmış ya da idam edilmiştir. 1939'da bir Gestapo yetkilisi Braunau katedral kilisesi papazına şöyle demişti: "Braunau'da (ki, St. Radegund da oraya bağlıydı) hiçbir yere varamıyoruz." Papazlar arasında bir tek gerçek Nazi sempatizanı olan Peder Weeser–Krell, Alman'dı ve Hitler'in doğum yerinin kilisesinin papazı olabilmek için elinden gelen her şeyi yapmışsa da, Piskopos Gföllner onu atamayı reddetmişti. Kilisenin papazı Peder Ludwig 1941'de polis tarafından tutuklandı (kendisi 1989'da seksen yaşlarında olup hâlâ yaşıyordu). Almanya Rusya'yı istila edince Hitler ve hükümeti Katoliklerin, kendisinin Bolşevizme karşı bu "haçlı seferini" desteklemesini bekliyorlardı. Jägerstätter, Komünizmin fikirleri ve uygula-

maları ne kadar yanlış da olsa, bunun masum insanlara karşı yapılan bir hareketten başka bir şey olmadığını söyledi. Nasyonal Sosyalizmin doktrinlerinde ve uygulamalarında Komünizme tercih edilecek hiçbir şey yoktu.

Jägerstätter düşüncelerini evde defterlere yazıp sırası geldikçe dostları ve ailesi arasında bunlardan söz etmeye başladı. Polise ihbar edilmemiş olması St. Radegunder köylülerinin lehine bir puandır. Ancak komşularının çoğu kendisi hakkında çelişkili düşüncelere sahiptiler. Köy erkekleri anavatanlarına görevlerini yerine getirerek askerlik hizmetindeydiler; Jägerstätter ise askere gitmeyeceğini söylemişti. Karısı artık kocasının inançlarını ve seçimini sorgulamıyordu. Annesi ise tam aksi tutumdaydı ve kendisini desteklemediği için gelinine kızıyordu. Jägerstätter'in papazı kendi inançlarını izlemekle doğru bir şey yapmadığını söylemişti. Papazla Jägerstätter Linz'in yeni piskoposu Fliesser ile görüştüler (Gföllner 1941'de ölmüştü). Piskopos Jägerstätter'i iknaya çalıştı: Askere gitme emrine boyun eğdiği takdirde bunun herkes için daha iyi olacağını söyledi.

Jägerstätter 1943 Martı'nda askere çağırıldı. Bölge askerlik dairesine gidip askerlik yapmak istemediğini söyledi. Bunun kendisini sonunda nereye götüreceğini biliyordu. Ancak Linz cezaevinde kuşkular içinde kıvranmaya başladı. Ailesine, karısına karşı sorumlulukları vardı –her ne kadar karısı vicdani kanaatlerini izlememesini söylememişse de. Bu yaptığının intihar demek olması ve intiharın da bir Katolik için en büyük günah olma durumu vardı. Jägerstätter Berlin'de bir askeri cezaevine nakledildi-

ğinde kendisine işkence eden bu düşünceler kaybolmuştu. İnancı, sakinliği, ilişkide bulunduğu diğer tutuklular için olan kaygısı herkesi etkilemişti. Kendisini bir kere ziyaret etmesine izin verilen karısına pek çok mektup yazıyordu. Kendi kendine notlar da yazmaktaydı. Yazdığı şeyler arasında şunlar da vardı: "Bir tek insanın vicdanını bastırma gücü bu dünyanın güçlerine verilmiş değildir." Ve: "İnancından utanan insan İsa'yı tanımadığını göstermiş olur." Jägerstätter dini bir fanatik değildi. Gerçekten dindar bir insanın, özellikle de ölüme mahkum olmuş bir insanın düşüncelerini öteki dünyaya yöneltmesi doğaldır. Jägerstätter öteki dünyaya inanıyordu. Yazdıklarından çoğu bana Hitler'in kurbanlarından Protestan papazı Dietrich Bonhoeffer'i hatırlatır. Bonhoeffer de cezaevinde, idam edilmeden önce şunları yazmıştı: "İsa'nın yolu bu dünyadan Tanrıya gitmez, Tanrıdan bu dünyaya gider." Ya da Simone Weil: "İlgimizin hedefi doğaüstü değil dünya olmalıdır. Doğaüstü ışığın kendisidir: Onu bir hedef yaparsak alçaltmış oluruz." (Weil da Jägerstätter'le aynı ayda ölmüştü.) Jägerstätter'in kafası Ağustosun dokuzunda kesildi. O gece cezaevi papazı iki Avusturyalı rahibeye yurttaşlarıyla gurur duymaları gerektiğini söyledi: "Yaşamım boyunca ilk kez bir azizle karşılaştım."

Savaştan bir yıl sonra Franziska Jägerstätter kocasının küllerini St. Radegund'a getirdi. Peder Karobath cemaatinin başına dönmüştü. Köylülerin çoğu Jägerstätter'in hikâyesi hakkında ne diyeceklerini bilemiyorlardı. Çoğunun kocası ve oğlu Rusya'da ölüp kalmışlardı; pek çoğu yaralı ve sakat olarak

dönmüştü. Yüzyılların gelenek ve âdetleri ülkelerinin yöneticilerinin çağrılarına yanıt verdirtmişti kendilerine. Jägerstätter neden özel bir durumdu? Avusturya hükümeti Franziska Jägerstätter'in savaş dulları aylığı alma başvurusunu uzun bir süre reddetti: Bir bürokrat kocasının asker olmadığına karar vermişti. Dul kadın ve papaz uzun yıllar boyunca emekli askerler ve akrabaları tarafından Avusturyalı yurttaşlarını "terk etmiş" bir insanı onurlandırdıkları için eleştirildiler. Bazıları Jägerstätter'in milletine "ihanet" ettiğini söylüyordu. 1960'larda tedrici bir değişim görüldü. Bunun savaş arkadaşlığı anılarının hiçbir anlam taşımadığı genç kuşağın yetişmesiyle ilgisi vardı; ancak burada üç yetim kızını kusursuz bir biçimde yetiştiren ve aile çiftliğini örnek bir şekilde yöneten dul kadın için St. Radegundlıların duydukları saygı da rol oynamaktaydı.

Jägerstätter'in tanınmasında önemli rolü bir Amerikalı oynamıştır. Ben Jägerstätter konusunu ilk kez otuz yıl önce Gordon Zahn'ın bir yazısından öğrendim. Zahn İkinci Dünya Savaşı'nda vicdani nedenlerle savaşmayı reddetmiş olan bir barışçı ve Dorothy Day'in Katolik Hareketinin taraftarıydı. Jägerstätter hakkında bir şeyler okumuş ve araştırmaya karar vermişti. Sonuç 1966'da yayımlanan güzel bir kitap, 'In Solitary Witness' oldu –bu uzun bir süre için Jägerstätter hakkında yazılmış olan tek kitaptı. O günden sonra pek çok belge ve ayrıntı gün ışığına çıkmıştır; ancak Jägerstätter'in biyografisti Dr. Erna Putz'un bana söylediğine göre, Zahn'ın kitabı zamanın sınamasına iyi dayanmıştır. Dr. Putz'u, St. Radegund'u ziyaretimden bir saat sonra Oster-

miething'de buldum (orada papaz yardımcılığı yapmakta ve bir çok işin yanı sıra iki Vietnamlı küçük çocuğu yetiştirmektedir).

Küçük ve bembeyaz St. Radegund kilisesi, Avusturya'nın bu soğan damlı kiliselerle kaplı bölgesinde, çok hoş bir manzara oluşturmaktadır. 1422'de inşa edilmiş olan kilise açık ama boştu. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi artık Avusturya'da da yeterli sayıda papaz yoktur; ayini Ostermiething'den gelen papaz yapar. Kilisenin beyaz duvarı dibindedir Franz Jägerstätter'in mezarı. Üstündeki haç dışında başka bir yazı ve işaret yoktur. Ancak duvarda bir tek bronz plaka vardır. Plakada yazılanlar şöyledir:

* *

JÂGERSTÇTTER İÇİN TANRIYA ŞÜKÜRLER OLSUN!
O HEPİMİZİN KARDEŞ OLDUĞUNU
VE İSA'NIN BUYRUKLARININ
HEPİMİZ İÇİN VERİLDİĞİNİ BİLİYORDU.
O BOŞ YERE ÖLMEDİ!
TANRININ VE OĞLU İSA'NIN
BÜYÜK SEVGİSİYLE DOLSUN
İNSANLARIN KALPLERİ!

BU BÜYÜK SEVGİ DÜNYAYI SARSIN
VE TANRININ BARIŞI
TÜM İNSANLARIN KALPLERİNE GİRSİN.
AMİN.

BİR İSA KARDEŞİ
Missoula, Montana, ABD
9 Ağustos 1968

Amerikalı olduğum için gurur duydum.

Kiliseye döndüm. Kapının yanında bir defter vardı. Çok uzaklardan gelmiş insanların elyazısıyla dolu bir defter. İrlandalı, İngiliz, Polonyalı, Macar, Romen ve pek çok Alman. Yazılanlardan sadece birini kopya ettim. "Ben bir Alman askeriydim. Artık halkımıza karşı görevini yapanın Franz Jägerstätter olduğunu biliyorum." Ostermiething'deki o öğleden sonra Erna Putz bana her 9 Ağustos'ta, şehitliğin yıldönümünde, St. Radegund'a gelen insanları anlattı. O gün St. Radegund'dan Ostermiething'deki kiliseye yürünürmüş. Bu şimdi yerel bir gelenek olmuş –Hitler'in doğumundan yüz yıl sonra. Leonding'deki Hitler'in anababasının mezarları üzerindeki birkaç çiçeği ve bu yüzyılın tarihi kişileri arasında bir tek Hitler'in mezarı olmadığını düşündüm. St. Radegund'da o soğuk Mart günü Franz Jägerstätter'in mezarı taze çiçeklerle örtülüydü.

* *

Biz dünyanın en büyük politik gücünün milliyetçilik olduğu bir zamanda yaşıyoruz. Jägerstätter'in azabının sadece devletin otoritesini reddetmesi yüzünden olmadığını hatırdan çıkarmamalıyız; daha da kötüsü, o, en azından bir süre, kendi Volk'u tarafından reddedilmişti. Hitler milliyetçiliğe yeni bir ruh veren, onu bugün bile bazı insanları esinlendirecek kadar güçlü popülist milliyetçiliğe ulaştıran insanlardan biriydi. Ancak Jägerstätter'in yapayalnız tanıklığı, bir despota ve onun hükümetine muhalefet yapan birinin şehitliğinden daha fazla bir şeydi. O, dini inancın ve o tür milliyetçiliğin uyumsuz olduğunun canlı kanıtıydı. O nedenle onun ruhsal esinlendirmesi Hitler'den sonra da devam etmiştir ve de edecektir.

Bölüm 9

Modern Çağın Sonunda Devlet

Yirminci yüzyılın sonunda hatta, Modern Çağın sonuna doğru, yeni ve garip bir olgu meydana gelmiştir. Milliyetçilik hâlâ çok güçlüdür ve bazı yerlerde yükselmeye devam etmektedir, ama bu sırada devletin otoritesi gerilemeye başlamıştır.

Çok kimse vatan, devlet ve millet arasında kolay bir ayrım yapamaz. Bu anlaşılır bir şeydir: Çünkü en azından son yüz yıldır devlet ve millet kavramları neredeyse özdeşleşmiştir. Ancak, bir iki yer dışında, bunlar daha önce özdeşleşmiş değillerdi ve yakında da bu özdeşleşme sona erebilir.

§

Bizim bildiğimiz devlet Modern Çağın başında ortaya çıkmıştır. (Burckhardt'ın İtalya'da Rönesans Uygarlığı'nın bölüm başlığı: "Bir Sanat Eseri olarak Devlet"). O zamanlar devletin milliyetle hiçbir ilgisi yoktu.

Ama benim şu anda söyleyeceğim bu değil. Bu dünyada tümüyle bağımsız hiçbir şey olmadığını söylemek istiyorum; her şey kendisi olmayan başka şeylerle ilişkisine göre tanımlanır; her şey, sınırları nedeniyle vardır ve tanımlanabilir. Modern devletin ortaya çıkışı ilk devlet sisteminin ortaya çıkışından ayrılamaz –yani, başka, benzer devletlerin ortaya çıkışlarından ve onlarla olan ilişkilerinden. Bu ilk olarak 15. yüzyıl İtalyan site–devletlerinin ilk kez birbirleriyle sürekli ilişkiler kurmaları, birbirlerinin saraylarında sürekli temsilciler bulundurmalarıyla başlar. Modern diplomasinin (bugün kullandığımız anlamda) başlangıcı bu gelişmenin sadece bir bölümüydü.

Bu İtalyan ağı, İtalya'daki bu mektup zinciri türü devlet sistemi 16. yüzyılın başlarında kesintiye uğradı. (O yüzyıl Modern Çağa açılan bir geçiş yüzyılıydı tıpkı 20. yüzyılın, Modern Çağ'dan uzaklaşmanın geçiş yüzyılı olması gibi.) Ama 1648'de, Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda modern Avrupa devlet sistemi varlığına kavuştu. Eski İtalyan sistemi kıtaya yayıldı (çok geçmeden Rusya'yı değilse bile İngiltere'yi içine almıştı). Bu kıta ağı egemen devletler otoritesi, devlet sınırlarının kesin belirlenmesi ve güçler dengesi ile birlikte ortaya çıktı.

Üç yüz yıl süren ve 1945'te sona eren bu sürecin büyük önemi son zamanlarda ekonomik ve sosyolojik düşünce biçimleri tarafından küçümsenmektedir. Üç yüz yıl boyunca ve bazı bakımlardan şimdi de dünya tarihinin başlıca unsuru halkların ve sınıfların değil, devletlerin ilişkilerinden oluşmaktaydı. Devletler arasındaki savaşlar, devletler içindeki çatışmalardan daha kesin sonuçlar doğurmuştur. 18. yüzyılda Rusya, Prusya ve Birleşik Devletler'in savaşlar sonunda ortaya çıkmaları Fransız Devrimi'nden daha önemli olmuş olabilir. 1770'ten 1848'e kadar olan yıllar, büyük demokratik devrimlerin olduğu kadar büyük savaşların da dönemi olmuştur. Bunu izleyen bir yüzyıl, 1848'den 1945'e kadar, daha büyük savaşlar dönemiydi. Bismarck 1848'de Almanya'nın anayasal meclisler ve profesörlerin nutuklarıyla değil demir ve kanla birleşeceğini söylerken bunu biliyordu. 1945'ten önceki yüzyılda devrimler vardı; ama bunlar savaşların sonuçlarıydı –1917 Rus devriminin büyük ölçüde, pek de popüler olmayan bir savaşın sonucu olması gibi.

1900 yılı geldiğinde Avrupa devlet sistemi ve güç dengesi, Birleşik Devletler ve Japonya'nın Dünya Devletleri olarak ortaya çıkmalarıyla daha büyük, küresel bir güç dengesine dönüşmüştür. (Politik olarak dünya 1900'e kadar, yani coğrafi keşfedilişinden ancak dört yüz yıl sonra yuvarlak olmuştur.) Ancak bundan önce de daha önemli bir şey olmaktaydı. Bu devlet yapılarının ve sistemlerinin dıştan çok iç değişime uğramalarıydı. Önce ağır ağır, sonra hız ve kütlesi artarak, devlet çerçeveleri tüm milletler içeriğiyle dolmaya başladılar. 19. yüzyıl başlarında Avru-

pa'nın büyük bir kısmında (şimdi bildiğimiz anlamda), orada burada orta sınıflar dışında, milli duygular yoktu; halkın çoğunluğunun ve devletlerin yöneticileri tarafından ihtiyaç duyulduğunda askerleri oluşturan köylü kitlesi içinde ise hiç yoktu. Ama 1914'te milletler birbirleriyle boğuşuyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sadece büyük devletler arasında değil, büyük milletler arasında bir savaş olmuştur. Süresi ve kanlılığı bu nedenledir.

20. yüzyılın ilk yarısı büyük dünya savaşlarıyla belirlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya tarihini belirleyen yeni bir dönem vardır. Kırk beş yıldır hiç savaş olmamıştır. Ve aynı zamanda büyük imparatorlukların çözülmeleri ve devletlerin daha küçük birimlere dönüşmesi yaşanmıştır. Bu, en başta eski Rus imparatorluğunun mirasçısı olan eski Sovyetler Birliği içinde olmak üzere hâlâ devam etmekte olan bir olgudur.

Millet çoğunlukla (ama her zaman ve her yerde değil) devletten önce gelmiştir. Bir süre devletle hemen hemen eş olmuştur. Bir çok yerde ve bir çok insan için hâlâ da öyledir. Ama bu kimliği sonsuza kadar sürmeyecektir, belki de 21. yüzyılın sonuna kadar bile sürmeyecektir. Milletler milliyetçi olsunlar ya da olmasınlar uzun bir süre devam edeceklerdir; ama devlet ne olacaktır?

§

Biz (ve belki de özellikle Amerikalılar) Avrupa devletlerini eski olarak görme eğilimindeyiz. Ancak şimdiki Avrupa milletlerinden çoğu, devletlerini

kendi başlarına elde etmeyi başaramamışlardır. Sesli milliyetçiliklerine karşın başka, daha büyük devletlerin ve güçlerin müdahalesine gerek olmuştur. Yabancı yardımına, yabancı ordulara (yabancı gönüllüler yeterli değildi) ihtiyaç duymuşlardır. Bu İtalya için bile geçerli olmamıştır. Büyük devlet adamı Cavour'un, İtalya'nın bunu tek başına yapacağını (L'Italia fara da se) ilan etmiş olmasına rağmen. İtalya'nın birleştirilmesi ve kuzeyden Avusturyalıların atılması, Kuzey İtalya'daki Fransız ordularının yardımı ve daha sonra da Prusya'nın başka cephelerde Avusturya'yı yenmesiyle mümkün olabilmiştir. 1920'den önceki yüz yıl içinde Yunanistan, Romanya, İtalya, Bulgaristan ve Arnavutluk bağımsız devletler olmuşlardır ama bağımsızlıklarını yabancı yardımı olmadan elde edememişlerdir. Listeye Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Çekoslovakya, Macaristan ve hatta Polonya da eklenebilir. Bunların 1918'den sonra bağımsız devletler olmaları, Avusturya ve Rus imparatorluklarının dağılmalarıyla (Polonya için ayrıca Almanların yenilgisiyle) mümkün olabilmiştir. Balkanlardaki devletlerin çoğu Osmanlı–Türk imparatorluğunun daha önceki gerilemesi ve çözülmesi sonunda ortaya çıkmışlardır.

Orta ve Güney Amerika'daki devletlerin tümünün bağımsızlıkları ise İspanyol (ve Portekiz ve Haiti konusunda denizaşırı Fransız imparatorluklarının, anayurdun yöneticilerinin, egemenliklerini Atlantiğin ötesinde uygulamaktaki isteksizlikleri ve yeteneksizlikleri sonucunda parça parça bölünmesiyle olmuştur. Bu durum İngiltere'nin (ve dolaylı olarak

Birleşik Devletler'in) İspanya'yı desteklemeyi reddederek yeni Orta ve Güney Amerika devletlerinin bağımsızlıklarına onay vermesinden ayrılamaz.

Zaman ilerledikçe bazı milletlerin (ve bunlar sadece eski sömürgeler değildir) devlet olabilmeleri demokrasi ve liberalizm çağında imparatorluk inançlarının zayıflaması sonucu gerçekleşmiştir. (Böylece İsveç 1905'te Norveç'in bağımsızlığını tanımış, İngiltere 1922'de İrlanda adasını bölme pahasına İrlanda Özgür Devleti'nin kurulmasına istemeyerek razı olmuştur.)

1945'ten sonra, geriye kalan büyük sömürge imparatorluklarının çözülmesi başlamıştır. 20. yüzyılın sonunda bağımsız devletlerin büyük bir çoğunluğu Büyük Güçlerin eski sömürgeleridir. Ama bunlar ne kadar "bağımsız" ve ne kadar "egemen"dirler? (Bunların hepsi Birleşmiş Milletler üyesidir. Ancak bu "uluslararası" örgütün adı bile yanlıştır. O bir milletler değil, bir devletler örgütüdür.)

Böylece yeryüzünün şimdiki devletlerinden çoğu bağımsızlıklarını sadece son yüz yetmiş yılda ilan etmişlerdir. Çoğunda da bağımsızlık kendilerini refaha hatta özgürlüğe değil, sefalete ve sık sık kendi içlerindeki istibdada götürmüştür.

Pek çok nedenlerden dolayı, Birleşik Devletler için geçerli olmayan bu durumun nedeni, bazı doğru olmayan cümleleri de içeren Bağımsızlık Bildirisi değildir. Ayrıca Bildiri artık tek de değildir, çünkü dünyanın pek çok devleti ve hemen hemen bütün eski sömürge devletleri kendi bağımsızlık bildirilerine sahip olmuşlardır. Birleşik Devletler'in refah ve özgürlüğü Anayasasına çok şey borçludur. Bu mü-

kemmel Anayasa bile 1861'de kölelikten değil ama ayrılma yüzünden aksamıştır. Anayasa eyaletlerin Birliğe kabul edilmeleri usulünü getirdiği halde, Birlikten isteyerek ayrılma konusundaki haklar açısından pek açık değildi.

Abraham Lincoln Amerikalı bir liberal milliyetçiydi. Başkanlığı sırasında "millet" sözcüğünü dile getirmesi giderek sıklaşmıştı. James M. McPherson onun 1861'den sonra "Birlik" sözcüğünü daha az, "millet" sözcüğünü daha çok kullandığına işaret etmiştir. Lincoln Kongre'deki ilk konuşmasında (4 Temmuz, 1861) "Birlik" sözcüğünü otuz iki kere, "millet"i üç kere kullanmıştı. Gettysburg Nutku'nda ise (19 Kasım 1863) "Birlik" sözcüğünü hiç kullanmamış, "millet"i beş kere kullanmıştır. İkinci Başkanlık Seçimi Nutku'nda (4 Mart 1865) savaşın, bir tarafın Birliği bozmak, diğer tarafın ise milleti korumak istediği için çıktığını söylemişti. Bu çok doğru ve ilginçtir. Lincoln Güneylilerin aynı, o zaman henüz büyük bir çoğunlukla Anglo–Kelt–Amerikan olan milletten olduklarını biliyordu. O iki ayrı millete değil, iki ayrı devlete izin vermemekteydi. Güneyliler bunu biliyorlardı. Bugün bile aralarında halk egemenliği ve Amerikan milliyetçiliği davası güçlüdür; ancak İç Savaştan sonra hiçbir Güneyli bir daha ayrılmaktan söz etmemiştir.

§

Devletin egemenliği ve halkın egemenliği iki ayrı konudur. Birincisi Modern Çağın başında hızla ortaya çıkmıştır; şimdi görülebilir ve hissedilebilir bir ge-

rileme içindedir. İkincisi son yüz ya da yüz elli yılda giderek evrensel kabul kazanmıştır; ve şu anda hâlâ kuşkusuz olarak yaşamaktadır.

Devlet egemenliği hükümdarın egemenliğine bağlı olmuştur. (Bu demokratik milliyetçilikten olduğu kadar eski yurtseverlikten de farklıydı.) Bundan tam dört yüz yıl önce IV. Henri, Fransa'yı ilk modern, merkezi devlet halinde birleştirmiştir. Başlıca politik araçlarından biri o zaman pek seyrek olan dini hoşgörüyü resmen yürürlüğe koymasıydı. Fransız Protestanlarına hoşgörü göstererek sadece bir dinsel iç savaşlar zincirini sona erdirmek değil, devleti birleştirmek, merkezi krallığa bağlılığın önceliğini yerleştirmek istiyordu.

Bir rastlantıyla, aynı yıl çok başka bir hükümdar, çok farklı koşullarda, devletleri yönetenlerin egemenliklerine saygı gösteriyordu. Papa XIV. Gregory 1591'de papalık bildirisi 'Inter Alia'da, ortaçağda kiliselerin sağladığı sığınma hakkı ilkesinin yarattığı pek çok düzensizliği sınırlamak ve düzeltmek isteyerek, "yol kesenlerden, kutsal yerlerde (kilise ve mezarlıklarda) insan öldüren ya da yaralayanlardan ve hükümdarlarına ihanet edenlerden" sığınma hakkının geri alınmasını emretmişti.* İtalikler bana ait.

18. yüzyılda hükümdarlar, XIV. Louis gibi** "kendilerini devlet olarak" değil, Prusyalı Frederick gibi *** "devletin birinci hizmetkârı olarak" görmeye başlamışlardı. Yüzyılın sonuna doğru Habsburg veliahtı II. Joseph, kendisine "hoşgörünün dini gerçekler konusunda dikkatsizlik olduğunu ve bunun dine zarar verip yok edeceğini" söyleyen annesi Maria Theresa'ya ilginç bir yanıt vermiştir. Bu erken li-

beral ve aydın hükümdar tipi için devletin her şeyden önce geldiği anlaşılmaktadır. "Anlaşmazlığımızın tek nedeni hoşgörü sözcüğünün tanımıdır. Yurttaşlarımızın Katolik olarak kalmaya devam etmeleri ya da Protestanlığa dönmelerinin önemli olmadığını düşünmekten Tanrı beni korusun... Devletleriniz içindeki bütün Protestanların Katolik olmaları karşısında sahip olduğum her şeyi verirdim! Hoşgörü sözcüğüyle ben, bütün dünyevi konularda, bir insanı, –devlete ve ekonomisine yardım edebilecek ve uygun biri olması koşuluyla,– dinine bakmadan işe alabileceğimi, ona mülkiyet sahibi olma, bir meslek edinme ve yurttaş olma hakkı tanıyacağımı anlatmak istemiştim." *

Yüz yıl sonra Nietzsche devletin "soğuk bir canavar", en soğuk canavar olduğunu yazıyordu. Evet, devlet adına pek çok suç işlenmiştir; devlet güçleriyle pek çok kişisel özgürlük bastırılmıştır. Ancak, devlet yönetiminin taşradaki kötü yönetimden ya da komşu bir despotluktan daha az baskıcı olduğu zamanlar, devletin merkezi hükümetinin (ve çoğunlukla da bir hükümdarın) yasalarının ve otoritesinin bu özgürlükleri koruduklarının pek çok örneği vardır. Birleşik Devletler tarihi bu konuda sayısız kanıt içermektedir.

** Owen Chadwick, The Popes and European Revolution. Oxford, 1981, s.49. İlk Kilise Babalarından ne kadar farklı; örneğin Peder Tertullian 3. yüzyılda kilisenin devletin zıddı olduğunu ilan etmişti. Ama bu Konstantin'den önceydi.*

*** Eğer bunu gerçekten söylemişse. Bu sözün kökeni de, anlamı da pek kesin değildir. 1655'te Paris Parlamentosunda söylendiği rivayet edilmektedir.*

**** John Clarke, British Diplomacy and Foreign Policy, 1782-1865. Londra ve Boston, 1989, s.30.*

Modern İtalya'nın güneyinde merkezi hükümetin etkisizliği nedeniyle Mafya, Ndrangheta ve Camorra hâkimiyetinin bölgeyi kasıp kavurması da bir diğer örnek sayılabilir.**

Ancak 20. yüzyıl hükümetleri kendi amaçlarını gerçekleştirmek için suçlularla işbirliği yapmaktan kaçınmamışlardır. Birleşik Devletler'de bile CIA zaman zaman Mafya'dan tutun da, Levanten, Doğulu ve Karayipli uyuşturucu kaçakçılarına kadar çeşitli suçlulara ve örgütlerine iş vermekte, para ve silah temin etmektedir. III. Reich toplama ve imha kamplarında gözde olanlar politik olmayan suçlulardı, düzeni korumak için bunların işbirliğinden yararlanılırdı. Sovyetler Birliği cezaevi kamplarında, suçlular çok yerde kampları yönetmekteydiler. SSCB'nin son otuz yılında hükümet partisi, devleti ve kurumlarını kendi kişisel çıkar ve güçleri için kullanan bir mafya sınıfından başka bir şey değildi.

Totalitercilik (başka bir kesin olmayan sözcük) fikri bunun çoğunu örtmektedir. "Totalitercilik" devlet yönetimi ile tam eşanlamlı değildir. Bütün modern, özellikle de 20. yüzyıl diktatörlüklerinin, yurttaşları devlete tabi kılmak için aşırı polis tedbirleri aldıkları ve uyguladıkları doğrudur. Ancak Faşist, Nasyonal Sosyalist ve hatta Komünist devletlerin otoritesi asla tam değildi.

** Chadwick, s.434 (İtalikler bana ait)*

*** 1992 Haziran'ında ilginç bir olgu. Palermo'da büyük bir Sicilyalı kalabalığı Mafya'ya ve onunla mücadele eden İtalyan hükümetinin güçsüzlüğüne karşı yasaların uygulanması için gösteri yapıyorlar. New York'ta daha küçük ama daha şiddetli bir İtalyan-Amerikalı kalabalığı, hüküm giymiş bir Mafya mensubu, katil John Gotti lehine ve onu yargılayıp suçlu bulan devlet otoritesine ve yasaların uygulanmasına karşı gösteri yapmaktaydılar. Bir fark daha var: New York'taki İtalyan-Amerikalı göstericiler gerçek Amerikan milliyetçiliğini temsil ettiklerine inanarak Amerikan bayrakları taşıyorlardı.*

Bunun unsurlarından biri bireysel yaşamların kontrol edilemezliğiydi.Her insan üzerinde tam bir denetim, hatta cezaevlerinde ve toplama kamplarında bile olanaksızdır. Bir başka unsur da parti ve devletin karışıklığıydı: Devlet mekanizmasının otoritesi ile hükümeti yöneten tek partinin otoritesi paralel ve zaman zaman da iç içe geçmiş durumdaydı. Hitler'in III. Reich'ı bir 'Volksgenossenstaat', bir 'Beamtenstaat' ve bir 'Parteistaat'tı: bir halk devleti, bir bürokratik devlet ve bir parti devleti. Partiyi devletle özdeşleştirmek ve otoritenin birincisinden diğerine geçirilmesi özellikle Sovyetler Birliği için (ama sadece varlığının ilk yirmi yılında) geçerliydi; bunlar Mussolini ve Hitler yönetimlerinde de vardı.

Ama hepsi bu kadarla kalmıyordu. Hitler devletten çok Volk'u düşünmüş olabilir; kendisi güçlü bir milliyetçi demagogdu; Stalin kurnaz bir Kafkasyalı despottu. Ancak bunların şaşırtıcı başarıları ve fetihleri aynı zamanda devlet adamı yeteneklerine fazlasıyla sahip olmalarındandı.

İkinci Dünya Savaşı'nda bile, bütün diğer politik konuların üzerinde devletler ilişkisi vardı. Hâlâ sınıflar ve hatta ideolojiler tarafından değil, devletler tarafından yapılan bir savaştı. Almanya ve Polonya ve Fransa ve İngiltere ve İtalya ve Rusya ve Birleşik Devletler ve Japonya arasındaydı; Demokrasi ve Komünizm ve "Faşizm" arasında değil. Hitler, Mussolini, Stalin, Churchill, de Gaulle, Roosevelt ve Çan Kay Şek en önce devlet adamıydılar. Kendi felsefi ve politik tercihlerini, devletlerin çıkarına olduğuna inandıkları şeyden üstün tutmazlardı. Devlet çıkarları önceliği Sovyetler Birliği tarihinde de

önemli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Milyonlarca insan hâlâ Sovyetler Birliği devletini bir parti–devleti, birinci ve en önemli davası dünya ihtilali olan bir devlet olarak düşünür. Stalin'in gerçek ilgi duyduğu şey ihtilal değil, güvenlikti; ideoloji değil, topraktı. Bu despot ülke dışındaki Komünistlere metelik vermezdi. Onların Sovyetler Birliği lehine faaliyetleri ve casuslukları ikincil derecede önemli çıkarlardı. Stalin bu yolla Hitler'i (ya da Churchill'i) çelmeleyemeyeceğini biliyordu. Lenin 1921'de bir kıtlık sırasında Rusya'ya büyük miktarlarda gıda maddesi dağıtmak için gelen bir avuç Amerikalıyı tecrit edebilmek için epey çaba harcamıştı. Stalin 1941'de İngiliz ve Amerikan tümenlerinin kendi komutanları emrinde Rusya'ya gelmelerini istemişti: Eğer devletin bekasının bedeli topraklarında, tüm kapitalist bulaşma tehlikesiyle, yabancı emperyalist orduların varlığı demekse, buna razıydı.

Yaşamın gerçekleri bunlardı işte. 1939 yılı geldiğinde resmi Sovyet dili bunu yansıtıyordu. "Devlet işleri", "devlet ilişkileri" ve "devlet çıkarları" gibi deyimler kutsallaşmıştı. Stalin ya da Molotov bunları kullandıklarında konunun çok önemli olduğu hemen anlaşılırdı; sınıf çatışması ya da devrim davasına olan atıflar ise daha eski Komünist konularına ait olurdu.*

Böylece İkinci Dünya Savaşı sırasında devlet otoritesi çok büyük ve kesindi. Ancak son elli yılda, her tarafta gözle görülemeyen yavaş bir değişim başladı. Bunun nedeninin, devletler egemenliği için kesin ve mutlak olan saygının, demokratik çağa kadar erişen monarşik ve aristokratik bir olgu olduğu koşuluna

bağlı bulunduğu söylenebilir. Ama demokratik bir dünyada insanlar, milleti devletle özdeşleştirecek, ya da karıştıracak ve böylece devletin birinci ilkesine olan kesin ve mutlak saygı azalacaktır.

** Evelyn Waugh'dan Diana Duff Cooper'e, 1948 Şubat'ında: "Churchill ile Eden Yalta'da Stalin'in sadece yaşlı bir Çar olduğunu düşünmüşlerdi. Bu korkunç yanılgı bizi..." Evet, Stalin bir Çardı, ama İngiltere'nin V. George'una benzeyen sakalıyla II. Nikola değil de, yeni bir Korkunç İvan.*

Sovyetler Birliği'nde Marx'ın söylediklerinin tam aksi olduğunu gördük: Komünist hâkimiyeti kesindi, ama devlet eriyip gitmemişti tam aksine. Stalin'den otuz yıl sonra başka bir olgu ortaya çıktı: Yozlaşması nedeniyle parti erimeye başladı. Andropov ile Gorbaçov bunu görüyorlardı. Ülkeyi reforma sokmak için yozlaşmış ve çürüyen parti mekanizmasının gücünü sınırlamak ve azaltmak istediler. Gorbaçov'un tarihi meziyetleri çok büyüktü ve öyle de kalacaktır. Ama yine de sadece devlet otoritesini sarsan demokratik ve milliyetçi tehlikeleri görmemekle kalmamış, parti ile ilişkisi nedeniyle yetmiş yılda devlet otoritesinin ne derecede yara aldığını da görememişti. Böylece Lenin'in dogmatik kısa görüşlülüğü ortaya çıkmış oluyordu: Komünist partinin çöküşü devletinkinden önce gelmişti; parti çürüyüp giderken devleti de birlikte sürüklemişti.

Eski Rus imparatorluğunun şimdi bile en büyük sorunu orada nasıl bir hükümet çıkacağı değil, nasıl bir devlet çıkacağıdır. Bu sadece Rus halklarının değil, tüm dünyamızın başlıca sorunudur ve bunun nedeni sadece çok geniş topraklarına yayılmış olan nükleer silahlar değildir.

§

Başka bir dev sorun, Avrupa tarihinde görülmemiş olan gerilemedir. Modern Çağın sonu Avrupa'ya politik olarak gelmiştir. Avrupa devlet sisteminin sonundan elli ya da daha fazla yıl sonra, Avrupa'da beş yüz yıl önce ortaya çıkmış olan modern devletin işlemesi, otoritesi, hatta belki de varlığı za-

yıflamaya başlamıştır.

Batı Avrupa'da bir milletlerarası ya da milletlerüstü (bu ikisi aynı değildir) bürokratik örgütlenmeye doğru bir gidiş vardır. Bir ortak pazar, bir Avrupa parlamentosu, bir tür Avrupa yüksek mahkemesi, çeşitli ekonomik, sosyal ve mali yasaların koordinasyonu, kronolojik çağın sonunda bir ortak Batı Avrupa parasının yaratılması anlaşması vardır. Ama en önemli olan şey eksiktir. Bir ortak pazar, devlet oluşturmaz. Bir Avrupa devleti yoktur ve yakın gelecekte olabileceği konusunda da herhangi bir işaret görülmüyor.

Şimdiki Avrupa "topluluğunu" oluşturan devletler egemenliklerinden bir kısmını bu daha çok ekonomik bir topluluk olan Batı Avrupa 'muhallebisi'ne terk etmeyi kabul etmişlerdir; ancak somut olduğu kadar gerçek de olması gereken biçim unsurlarını içermediği için muhallebi şekilsiz kalmaktadır. Bir kere –ki, bu tek önemli unsur olabilir– üyelerden biri ya da diğeri reddettiği, ya da uymayı kabul etmediği takdirde elinde bu yasaları, anlaşmaları ve yönetmelikleri uygulatacak aracı ve otoritesi yoktur. Artık her demokratik hükümet, halkının seçilmiş çoğunlukla belirttiği iradesine dayandığı için, halk egemenliği uygulaması ve ilkesi kesin ve mutlak olduğu sürece bu olasılık vardır ve var olmaya devam edecektir.

Bundan sonraki birkaç on yıl içinde Batı Avrupa'da yeni (ve herhalde beklenmedik) bir şey ortaya çıkacaktır. Bunun ne olacağını bilmiyorum. Ama bildiğim şu ki, eğer birleşik Avrupa devleti gibi bir şey ortaya çıkarsa, bunun egemenliğinin türü ve karak-

teri ve sınırları geçmişten çok farklı ve insanların şimdi hayal ettiklerinden çok değişik olacaktır. (Eğer böyle bir hayalleri varsa. 1992'de Fransızların, Almanların ve özellikle İngilizlerin yeni bir Avrupa birliği konusundaki hevesleri eskisinden daha zayıftır.*)

** Aralık, 1991. Bir örnek. Alman hükümeti, Avrupa Konseyi'nin diğer ülkeleri kabul etse de etmese de, Hırvatistan ve Slovenya'yı birkaç hafta içinde tanıyacağını bildiriyor. Bu önemlidir: (Avusturya, İtalya, Macaristan ve diğerlerince desteklenen) Almanlarla diğer yanda bulunan Fransa, İngiltere ve Birleşik Devletler arasında bir kopmadır bu. Birkaç gün sonra zayıf bir uzlaşmaya varılıyor: Almanlar bir adım gerilerken diğerleri daha çok geriliyorlar: Tanıma üç hafta erteleniyor, ama bu süre sonunda Almanların istediği olacak. Bu gelişme kötü bir müjdeci: Almanlar geçmişte olduğu gibi Doğu Avrupa'da kendi istediklerini elde ediyorlar. Ancak yalnız olmak istemiyorlar. Bu yeni bir şeydir. Almanlar hala, Batı Almanya'nın savaşın sonundan beri izlediği psişik davranış ve politik önceliğini sürdürerek saygın kalmak istiyorlar. Bunlar çok iyi de, Kohl'ün Hırvat yanlısı ve Sırplara karşı kararı, güçlü Alman halk eğilimi ile uyum içinde. Bu da şunu gösteriyor ki, 1945'ten elli ya da daha fazla yıl sonra Almanların Batılı komşuları arasında saygınlık isteği dış politikasında artık bir öncelik olmayabilir. Bunların, çok sıkı değilse bile, belki de kaçamayacakları şekilde bağlı olacakları bir Avrupa politik otoritesi olabilir. Ya da, kendi taraflarını tutacak her tür müttefike sahip olacaklarından istediklerini yapabilirler.*

Bu arada Merkezi Doğu Avrupa'da, Kafkaslar'da ve başka yerlerde aşiret savaşları fokurdamaya başlamıştır. Batılı güç ve devletlerin yanıtı ürkütücü olduğu kadar gülünçtür. Sanki doğru yönde atılmış bir adımmış gibi –ki, çoğunlukla değildir– BosnaHersek'in ve Makedonya'nın ve Azerbaycan'ın "bağımsızlıklarını", yani egemen devletliklerini "tanımaktadırlar." Bu sorunları arttırmaktadır, çünkü tanınma bir kere verildikten sonra geri alınması güç bir şeydir. Tanınma onaylama demektir; bu nedenle geçmişte uzun düşüncelerden ve denemelerden sonra verilirdi ve önemli bir etki unsuruydu. Aynı zamanda Avrupa "topluluğu", ya da Avrupa Konseyi, Yugoslavya'daki iç savaş üzerinde (ya da Kafkasya'daki aşiret savaşları nedeniyle Rus hükümeti üzerinde) herhangi bir otorite kurmaktan yoksundur. Aklıma şöyle bir düşünce geliyor: Belki de bu en iyisidir; belki de yeni bir Sırp, Hırvat vb. kuşağı, bir gün, kent ve köylerinin yakılıp yıkılma nedeninin, hiçbir anlam taşımayan bir "bağımsızlık" için savaşan milliyetçi budalaların anlattıkları masallar yüzünden olduğunu anlarlar ve karşılıklı dayanışmanın nimetlerini görebilirler. Ama bu kesin olmaktan çok uzaktır.

Bu arada meşum bir düşünce: Saraybosna. Birinci Dünya Savaşı'na, tüm çağların en büyüğü ve en varlıklısı olan 19. yüzyılın sonuna, Avrupa Çağının sonuna yol açan kıvılcım, 1914'te o Balkan kentinde alev almıştı. 1992'de "Avrupalı" fikrinin sonu da Saraybosna'da başlamaktadır. 1914'te Saraybosna'da Avusturya arşidükünün bir teröristçe katledilmesi, züppe bir Avusturyalı dışişleri bakanının ve çokulus-

lu Avusturya monarşisinin daha fazla zayıflayacağından korkan Viyana'daki bazı insanların saldırgan fikirlerinin desteklediği sorumsuzlukla öldürücü bir hesap yanlışlığına götürmüştü. 1992'de Saraybosna'daki kanlı olaylar bir "Avrupalı" iradesinin yokluğunu, Avrupa "topluluğu" kurumlarının Balkanlar'a müdahale etmekteki yetersizliklerini kanıtlamaktadır. (1913'te bile Avrupalı Büyük Devletlerin prestijleri o kadar yüksekti ki, karşı ittifaklar içinde olmalarının önemi yoktu, iki Balkan savaşından sonra bile bir barışı zorlayabiliyorlardı. O zaman devletlerin güçleri böylesine büyüktü). Şimdi ise Yugoslavya'da olan, ya da olmayan şey Avrupa "topluluğunun" (hatta Avrupa "fikri"nin) zayıflığını ortaya koymaktadır. Saraybosna 1914 ve Saraybosna 1992, tarihin önceden kestirilemeyeceğini göstermektedir.

Daha doğuda Ukraynalılar (ve diğerleri) bağımsızlıklarına, milli bayraklarına, milli meclislerine, milli hükümetlerine ve kendi ordularına, kendi paralarına ve yabancı ülkelerde kendi elçilerine sahip olacaklarını söylemekte ve bu konularda oy kullanmaktadırlar. Bazıları –belki Kazaklar ve Özbekler gibi– bunların bir kısmı olmadan da (ama hepsi asla) idare edebilirler. Ancak "bağımsızlıklarının", "egemenliklerinin" sınırlarını kimse, kendileri bile bilmemektedirler (bu ülkelerin çoğunlukla tartışma konusu olan sınırlarının coğrafi sorununu düşünün). Kuşkusuz, eski Rus imparatorluğu içinden yeni ve daha önce görülmemiş bir şey çıkması olanaksız değildir. Ancak Doğu'da tarih başka yerlerden daha sık tekerrür eder. Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'de 19. yüzyılda refah ve hatta milli bağ, o zama-

nın merkezi yönetiminin çok sınırlı güçleriyle bir arada yaşayabiliyordu. Ama Rusya tarihinde bu asla olmamıştır ve olması da pek mümkün görünmemektedir.

§

Molotov 1940'ta Litvanya dışişleri bakanına şöyle bağırmıştı: "Gerçekçi ol ve küçük devletlerin zamanının geçtiğini anla artık." Molotov budalanın biriydi (John Foster Dulles'a göre Molotov kendisinin tanıdığı en kurnaz diplomattı) ama yalnız değildi... Standartlaşma, Etkinlik, Konsolidasyon, Bölgecilik, Enternasyonalizm, Dünya Ekonomisi, Dünya Federalizmi, Tek Dünya vb. bunlar hep 20. yüzyılın dile dolanmış sözcükleriydi. Dev süper devletlerin gelişini ve küçük devletlerin ortadan kalkışını pek farklı insanlar, Alman jeopolitikacıları, İngiliz tarihçileri, Amerikan başkan adayları Albrecht Haushofer, E. H. Carr, Wendell Willkie, hatta George Orwell görebiliyorlardı. Bunlardan Orwell (o da 1984'te değil) dışında hiçbiri milliyetçiliğe yeterli dikkati vermemişlerdi. Hiçbiri, o mantıklı görünen kehanetlerinin tam karşıtı olan koskoca imparatorlukların devletçiklere bölüneceklerini görememişlerdir.

Ancak milletlerarası anarşinin yerini yeni, şimdiye kadar hayal bile edilemeyen bir milletlerarası istibdada bırakacağı, çok uzak bir gelecekte, onlar yine de haklı çıkabilirler.

Bu arada 20. yüzyılın sonunda devletlerin ilişkilerinin yürütülmesinde bir yozlaşma devam etmektedir. Dışişleri bakanları ve büyükelçilerin davranışla-

rını izlediğimde ya da söylediklerini duyup okuduğumda, sadece zekâ bakımından değil, diplomatik uygulama ve insani sağduyu konusunda da çok büyük bir gerilemeye tanık olmaktayım. Saçmalayan bir barbarlığın belirtileri çevremizde olduğu için "çok büyük" diyorum. Bu sonsuza kadar değil ama bir süre devam edecektir. Sonunda bunları, gerek duymayacakları için, saçmalamayacak olan daha sert bir barbarlar yönetimi izleyecektir.

§

Elli yıl önce çok daha az elçi ve elçilik vardı. Başka devletlerin başkentlerinde devletlerin diplomatik temsilleri başlarında bakanların bulunduğu temsilciliklerle yürütülürdü. (Birleşik Devletlerin 1893'ten önce hiçbir yerde elçisi yoktu.) Şimdi her tarafta elçilikler ve elçiler vardır –bu da 20. yüzyılda her şeyin şişirilmesinin bir sonucudur. Venezüella'nın Litvanya'da, Bulgaristan'ın Meksika'da elçiliği olması gülünç bir uygulamadır. Küçük bir devletin bütçesinde yüz elçiliğin masrafını düşünün. Ancak büyükelçilik, dünyanın her yanında hırslı insanların düşüne giren bir makamdır. Elçilerin işlevlerinin büyük bir ölçüde gerilediği, artık törensel olmaktan öte fazla bir anlam taşımadıkları günümüzde bile, elçilik hemen hemen her makamdan daha çok arzulanmaktadır ve bir prestijdir.

Bu hâlâ devam eden devlet uygulamasının sadece bir tek sonucudur. Devlet hiyerarşisinde yüksek bir yer elde etmek sadece devletin verebileceği avantajları ve ayrıcalıkları içerir: Törensel lüks, sık sık yol-

culuk etme fırsatı, devlet şölenleri, resmi arabalar ve çok önemli olan park kolaylığı.*

Yeni devlet ve devletçiklerde hemen hemen her zaman iktidardaki partiden olan yeni yönetici sınıfın ayrıcalıkları bunlardır. Ancak bu tür abeslikler başka yerlerde de bulunmaktadır: Zengin insanların büyükelçilik satın alma isteklerini düşünüyorum. Son elli yılda Birleşik Devletler'de hızlı bir emperyal başkanlığın geliştiğini gördük. Bu emperyal rolün ve bunun işlevlerinin bazıları, Birleşik Devletler'in İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında dünyanın en büyük gücü olması nedeniyle, elbette ki kaçınılmazdı. Ancak bu emperyal abesliklerin gerçek mahiyeti Roosevelt döneminde değil, otuz yıl sonra Nixon döneminde ortaya çıkmıştır. Gösteriş unsurlarından bazıları daha önceden varsa da, Nixon 1971'de Beyaz Saray muhafızlarını, ülke dışına yaptığı resmi gezilerde gördüğü saray muhafızlarından etkilenerek, Bolivya saray muhafızları gibi giydirmeyi planlamıştır. Neyse ki, bundan vaçgeçirtilmiş ve gösterime hazır olan o üniformalar, sanırım sonra Wyoming'de bir lise bandosuna satılmıştı. Ancak bu önemli bir olaydı. Amerika'nın, devlet törenlerinin büyük çekiciliğini keşfetmesiydi.

** Bu önemsiz bir nokta değildir. Geçmişte de devlet memurları emirlerinde resmi bir araba olmasını bir ayrıcalık ve talih olarak görürlerdi. Şimdi başkent sokakları, Doğu Avrupa'da bile, trafik sıkışıklığı içindedir. Bazı özel durumlar dışında resmi otomobil başka bir araçtan daha hızlı gidemez. Ancak park etme kolaylığı nedeniyle o resmi araba artık eskisinden çok daha değerli olmuştur. Otomobilin avantajı, kullanıcısının, zamanının sahibi olmasıdır; tarifelere bağlı değildir, istediği zaman istediği yere gider. Otomobil dolu bir kentte bu ancak şoförü olan biri için mümkündür. Günümüzde giderek daha az işadamı şoför tutabilirken yüksek düzey devlet memurlarına şoför verilmektedir. Bunların şoförleri kendilerini istedikleri yerde bırakırlar ve istenilen zaman ve yerde beklerler. Kendi araba ve garajın olması giderek daha çok önemsizleşmektedir. Önemli olan, artık sadece yüksek devlet memurlarının otomobili amaçlanan biçimiyle kullanabilmeleridir.*

Belki de Birleşik Devletler tarihinde ilk kez, Nixon ve Reagan (ve Bush) gibi başkanlar dış ilişkilerini (ya da onların deyimiyle, "Özgür Dünya Liderliği") başlıca başarılarıymış, ülkedeki hükümet liderliklerinden daha önemliymiş gibi düşünmüşler ve söz etmişlerdir. Başkan'a yurtdışında gösterilen tantana ve törenler, yabancı başkentlere yapılan ziyaretlerin zevk alınacak şeyler olmasından daha fazla bir şeydi. Oralarda bu törenler iç sıkıntılar ve politikadan uzaktı; Amerikan devletinin başkanına sunuluyordu ve bunlar milli bir hükümetin liderliğinden daha fazla ve daha büyük şeylerdi.

Bir Amerikan olgusu olan devlet ve hükümetin bu karıştırılması, bir yandan sürekli olarak Büyük Hükümete karşı tavır alırken, öte yandan devletin güçlerinin, Beyaz Saray'ın, silahlı kuvvetlerin, istihbarat kuruluşlarının ve bunların gizli (ve çoğu yasadışı) faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasının en ateşli savunucuları olan Cumhuriyetçiler ve "muhafazakârlar" arasında özellikle belirgindir.

Bunun yarattığı tehlikelerden biri de, devlet bürokrasisindeki nitelikli, bağımsız insanların yerini, başlıca nitelikleri iktidar partisine sadakatları ve muhalefete horgörüleri olan insanların almasıdır. VI. Bölümde Doğu Avrupa'da, çoğunluk parti–devleti hâkimiyetini içeren yeni bir demokratik istibdadın tehlikelerinden söz etmiştim. Ancak bunun örneklerini Birleşik Devletler'de de görmekteyiz. Watergate olayı, sonunda (kendi hataları nedeniyle) Başkan Nixon'u indirmiş de olsa, küçük bir olaydı. Buradaki kaygı veren unsur bu Başkan ile adamlarının olayı, "milli güvenlik" çağrısıyla (ve milli güven-

lik mekanizmasının yardımını elde etmeye çalışarak) örtme çabasına girmeleridir. Reagan yönetiminde CIA ve Milli Güvenlik Konseyi müdür ve kadrolarının Başkan'a ve partisine mutlak ideolojik bağlılıkları ge-rekli görülmekteydi. Onlar bir parti–devletine hizmet etmekteydiler. Ancak olay açığa çıktı ve bu tehlikenin bir kısmı atlatıldı (ancak bu tür tehlikeler, ister Cumhuriyetçiler ister Demokratlar iktidarında olsun, yine baş gösterecektir); fakat bu, CIA ve MGK'yi öylesine yaralamıştır ki, ellerinde olan tüm para ve istihbarat araçlarına karşın, kanıtları her yanda olduğu halde, Doğu Avrupa ve Rusya'daki anti Komünizm krizini (belki de istemedikleri için) önceden görememişlerdir.

§

Demokrasi ve devlet çıkarları –buna çoğunlukla yanlış olarak milli çıkarlar denilir– ille de uyuşmaz değildir. Uyuşmaz olan her zaman değil, ama uzun vadede, devletin egemenliği ile çoğunluk hâkimiyetinin mutlak ve kesin kabulü demek olan halkın egemenliğidir. Bunun pek çok nedeni vardır. Bir kral ya da diktatör, bir aristokrasi ya da iktidardaki azınlık yanılıyor olabilir, ama bir çoğunluk da yanılabilir. Çoğunluk doğru ise, onu böyle yapan şey çoğunluk olması değildir; çoğunluk yanılmışsa, çoğunluk olması bu gerçeği örtmek için bir neden olmamalıdır. Bir başka sıkıntılı durum da, alışılagelmiş inançların aksine, hem "halk" hem de "çoğunluğun" soyut olması durumundan doğar. Popülerlik, üretilebilen ve bu nedenle de tahrif edilebilen bir şeydir. "Halk di-

yor ki," "halkın istediği," "halkın istemediği" gibi şeyler halkın duygusunu yansıtabilir de, yansıtmayabilir de: Çünkü "halk" tarafından yapılan bir beyan her zaman halk adına yapılan bir beyandır –gerçekten uzaklaşan önemli bir adım. Soyut olan şey egemen olamaz. Bu, seçim uygulamalarına ve kamuoyu araştırmalarının kaçınılmaz derecede sınırlı koşullarına bağlı olan "çoğunluk" için de geçerlidir.

Bundan başka bir yerde de söz etmiştim. (Historical Consciousness adlı kitabım, s. 69–92) Burada, ufukta başka bir tehlike belirmişken, 20. yüzyıl sonunda devletin otoritesi sorunu ile sınırlı kalacağım. Bu tehlike parlamenter yönetimin giderek artan beceriksizliğinin ve bunun sonucunda gösterilen sabırsızlığın içinde yatmaktadır. Parlamenter demokrasinin, ilke ve uygulamaları şimdi dünyanın pek çok yerinde gerilemekte olan 19. yüzyıl liberalizminin başlıca sonuçlarından biri olduğunu hatırdan çıkarmamalıyız. Bunun bir sonucu da, yukarda sözü edilen demokratik parti–devleti türündeki yeni "çoğunluk istibdadı" biçimidir. Buna bağlı olan diğer tehlike de, iktidar partisinin çoğunluğunu sürdürmek için her şeyi yapma eğilimidir –bu, çoğunluğu ister parlamentoda ister bir sonraki seçimde muhalefete kaptırmamak amacıyla, gerekirse aşırılıkçı (özellikle milliyetçi) partilerin retoriğini ve politikasını benimsemeyi de içerir. Demokrasi çoğunluk iktidarından başka bir şey demek değilse, bu doğru olabilir; ancak parlamenter ve liberal (ve de muhafazakâr) demokrasi, azınlık haklarına saygı demektir, ya da öyle olmalıdır ve bu azınlığın içinde iktidarın muhalifi ve onun yerine geçme hakkı olan parti de vardır. Ame-

rikan Anayasasının kurucuları bu fikirdeydiler ve yakın çağdaşları Muhafazakâr Coleridge de bu nedenle özgürlüğü korumak için devlet otoritesinin önceliğini savunmuştur. Parti çıkarlarının devlet çıkarlarıyla özdeşleştirilmesi konuyu sadece karıştırmaktadır. Kısacası, halk egemenliğinin önceliğinin kesin ve mutlak kabulü devlet egemenliğinin kabulünden daha tehlikeli olabilir.

§

Şimdi dünyada iki yüzden fazla devlet ve devletçik vardır. Afrika, Asya ve Okyanusya'da, sömürge imparatorluklarının çekilmesinden sonra devlet kuruculuğuna dönüşen aşiretçilik olgusu, şimdi Doğu Avrupa ve Rus imparatorluğunda da görülmektedir. (Bu er geç Batı Avrupa ve Kanada'yı da etkileyebilir * kim bilir?) Bir ya da iki adadan oluşan ve elçiliklere sahip ve Birleşmiş Milletler'de, Birleşik Devletler'inkine eşit oyu olan minüskül devletçiklerin saçmalığını düşünmeyelim bile.

Onun yerine hemen hemen her devletin uçaklarla ihlal edilmiş olan bugünkü "egemenlik" durumlarını ele alalım. Hiçbir ülke, özellikle belirli bir yükseklikten sonra, toprakları üzerindeki havanın kontrolüne sahip değildir. Dünyanın çevresinde ve üzerinde yüzlerce uydu dönüp durmaktadır. Bir zamanların kutsal olan devlet egemenliği artık göklere kadar uzanamamaktadır. Ama toprak egemenliği hâlâ vardır. Bir ülke, toprağının kontrolünü elde bulundurmadan egemen olamaz. Toprak üzerinde belirli sınırlar olmadan bağımsızlık olamaz. Bir devlet için

egemenlik koşulu, tıpkı bir insan ya da ailenin mahremiyet ve özelliğinin koşulu olduğu gibi, kendi toprağının kontrolüne sahip olmasıdır.

20. yüzyılın sonunda iki yeni sorun çıkmaktadır. Avrupa'da, soğuk savaşın en kötü döneminde bile iki taraf bir konuda anlaşmışlardı: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1945'te belirlenmiş olan sınırların ihlal edilemezliği ve değiştirilemezliği.

** Bunun 21. yüzyılda güneybatı eyaletlerimizden bazılarının aşırı İspanyol asıllı çoğunlukla iskan edildiği zaman Birleşik Devletleri de etkileyeceğinden korkarım. "Amerika Birleşik Devletleri"nin kesin olmayan bir terim olduğunu unutmayalım ("Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği" gibi). Kimi zaman, şimdiki Birleşik Devletler ve Quebec dışındaki bir Kanada'dan oluşan ve başkenti Minneapolis gibi bir yere taşınmış bir Kuzey Amerika Birliği (ya da Konfederasyonu) hayal ederim.*

Ancak bu yüzyıldan ve iki dünya savaşından sonra oluşan dünya manzarası artık sona ermiştir. 1945'in ve hatta 1918'in, sınırlarının sonsuza kadar kalacağına inanmak kısagörüşlülük olur. Yugoslavya ve eski Sovyetler Birliği'nde bunlar, hem de dramatik bir şekilde, değişmeye başlamışlardır. Doğu Avrupa'nın politik coğrafyasının bundan elli yıl sonra nasıl olacağını kimse bilemez. Ancak aynı zamanda Batı Avrupa'da da, başka yerlerde de, başka bir şey daha olmaktadır. Bazı sınırlar önemlerini kaybetmekte ve yok olmaktadırlar. İnsan Fransa'dan Almanya'ya pasaport ve kontrol olmadan ve sınır geçmeden gidebilmektedir. Ancak bunun da bir sınırı olmalıdır. Sınırlar tümüyle ortadan kalkamaz. Sınırların toptan yok olması, devlet otoritesinin toptan yok olması demektir. Sınırları üzerinde kontrolü olmayan bir devlet, sadece zayıf bir devlet olmakla kalmayıp, devlet sayılmaz. Tıpkı evinin sokak kapısı üzerinde kontrolü olmayan bir insanın hem kilitsiz hem de talihsiz olacağı gibi; adam evinin sadece ismen sahibidir ve bu durumu bile fazla uzun süremez.

Modern Çağın sonunda yüzyıllardır bilinmeyen yeni bir olgu ile karşı karşıyayız. Bu büyük sayıda insanın sınırlar ötesine göçleridir. 20. yüzyılın ikinci yarısında pek çok demokratik hükümet, geçici olsun olmasın, tüm yabancı göçmenleri (ister politik sığınmacı isterse işçi) kabul etmek, liberal ve demokratik tabiatlarına uyuyormuş gibi davranmıştır. Bu dönem şimdi Birleşik Devletler dışında pek çok ülke için artık büyük ölçüde sona ermiştir. 20. yüzyılın çok önemli ikinci çeyreğinde (daha doğrusu 1921'den

1950 yılına kadar) Birleşik Devletler en sıkı göçmen yasalarına sahip büyük devletti. Son otuz yılda en gevşek göçmen yasaları Birleşik Devletler'dedir ve güney ve güneybatı sınırlarında hemen hemen hiçbir kontrolü yok gibidir. Bu da uzun zaman böyle devam etmeyecektir. Sadece devletin çıkarları değil, yerel halkın istekleri de hükümeti kontrolsüz bir göçü sınırlamaya zorlayacaktır.

Böylece Avrupa'da olduğu gibi Birleşik Devletler'de (ve dünyanın başka yerlerinde) sınırların koşulları ve anlamı önemli bir ölçüde değiştiği zaman, sınırların güçlendirilmesi için çabalar gösterilmeye çalışılacaktır. Modern Çağın sonunda egemen devletin de sonunun geldiği kesindir.

§

Ordu beş yüz yıldır devletin başlıca aracıydı: Gerekirse yasa ve düzeni sürdürmek, sınırlarını sürekli korumak ve fırsat çıktığında da genişletmek için. Bu da yaklaşık elli yıl önce başlayarak değişmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan pek çok silahlı çete, büyük ordulardan bağımsız olarak savaşmışlardır. Bu alanda da Yugoslavya erken bir örnek oluşturmaktadır. Alman ordusu 1941'de Yugoslavya devletini on beş gün içinde ezmişti. Ancak Almanlar halkı fethedemediler ve bunu sadece ruhsal anlamda söylemiyorum. Yugoslavya devletinin varlığı sona ermişti (yerine Alman yanlısı Hırvat devleti kurulmuştu) ama çok geçmeden silahlı çeteler hem Almanlarla hem birbirleriyle çarpışmaya başladılar. Almanlar bunlardan çoğunu bastıramadı. Kısacası,

yüzyıllardır ilk kez Avrupa'da gerilla savaşları başlamıştı. Bu çetelerin öncüleri Napolyon'un ordularından biri İspanya'yı fethettiği ve İspanyol krallık ordusunun silindiği 1808 yılında Fransızlara saldıran İspanyol çeteleriydi (bunun ilk milliyetçi ayaklanma olduğu hatırlanacaktır). "Gerilla" ("küçük savaş") sözcüğü bu dönemde İspanya'dan çıkmış ve pek çok dilin sözlüğüne yerleşmiştir. Bu tür gerilla savaşları, aşiret savaşları, şimdi pek sıktır ve yakın gelecekte Kafkasya'da, Asya'da ve Güney Amerika'da daha da sıklaşacaktır.

Bu arada, ordularla siviller, savaşanlarla savaşmayanlar arasındaki, bir zamanlar kesin olan ayrım artık büyük bir ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu ayrım ve buna uymak Modern Çağda, ilerleyen uygarlığın en büyük başarılarından biriydi. Bu, 20. yüzyılın başında, Birinci Dünya Savaşı sırasında bile geçerliydi. İkinci Dünya Savaşı'nda askerlerden çok sivil (ve bunların arasında kadınlar, yaşlılar ve masum çocuklar) öldürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın savaşan devletleri arasında bir tek Birleşik Devletler halkı bu kaderden kaçınabilmişlerdir. (Amerikan halkının bir zamanlar gurur duyduğu ve Anayasa'da da bulunan silah taşıma hakkı, Amerikan yasa ve düzenine ölümcül bir tehlike oluşturmaktadır. 18. yüzyılın kurumlaşmış pek çok başarısı gibi bu hak da, özgün amacı tersine çevrilmiş olup büyük bir ölçüde anlamsızlaşmıştır.)

1945'ten sonra hemen hemen yarım yüzyıl boyunca büyük savaş ve devrimlerle belirlenmemiş bir dönem yaşadık. Büyük savaş ve devrimlerin yokluğunun belki de uzun bir süre devam edeceğini göste-

ren pek çok belirti vardır. Ancak şimdi yeni bir soru akla gelmektedir. Çevremizde giderek artan Yeni Barbarlık kanıtlarına uygun olan bir soru. Yaşamın tehlikede olduğu, günlük yaşamın ani ve hesapsız şiddette saldırılarla, hâlâ hatırlayabildiğimiz ya da hayal edebildiğimiz savaşlardan daha az tehlikeli olmayan kitle ayaklanmaları ve aşiret savaşlarıyla kesilebildiği zaman ve bu yaşam biçimi, tüm dehşetine karşın, savaşların belirli bir süreyle sınırlı olduğu, bir başı ve sonu bulunduğu ve ordularla siviller arasındaki kesin ayrımın savaş ve barış arasındaki kesin ayrıma uyum gösterdiği bir döneme tercih edilebilir mi? Bu sorunun cevabı henüz verilemez. Tarih tekerrür etmez. Yeni barbarlar bin altı yüz yıl öncesinin barbarlarına benzememektedir (onların hiç olmazsa bazı erdemleri vardı, ama günümüzdekilerin... en azından henüz yoktur) ve 20. yüzyılın sonunda Birleşik Devletler veya Batı dünyası Roma İmparatorluğuna gerçekten benzememektedir. Ancak tarihin tekerrür etmemesine karşın bazı tarihi koşullar tekrarlayabilmektedir. Ramsay MacMullen'in değerli eseri 'Son Dönem Roma İmparatorluğunda Asker ve Sivil'in tezi, belki de özellikle Amerikalılar için, özetlenmeye değer: " İmparatorluğun kısmen sonucu olarak, ama daha çok şiddeti nedeniyle, siviller kendilerini korumak için silahlanmak zorunda kalmışlardı. Sivile dönmüş asker ve askere dönmüş sivil bir karmaşa ve yıkımın orta yerinde uzlaşmada buluştular. Her biri diğerini etkiledi, ancak bu etkinin bir yönü, sivillerin askerleştirilmesi, özellikle önemliydi ve toplumu değiştirmekte büyük rol oynadı."

Tocqueville'in 'Amerika'da Demokrasi'sinin en anlamlı bölümlerinden biri olan "Büyük Devrimler Neden Seyrekleşecektir"de bir avunmadan fazla bir şey vardır. Yaklaşan demokrasi çağının bu büyük kâhini 1830'larda, demokrasinin aristokrat ve muhafazakâr eleştirmenlerinin korktuklarının tam aksi bir şey görmekteydi. Bu insanlar, demokrasinin doğasında bir uçtan diğerine geçmek olduğundan, demokrasi yönetiminin sürekli radikal kışkırtma ve devrimci karışıklık demek olacağından korkuyorlardı. Hayır, diye yazıyordu Tocqueville: Demokrasi ve eşitlik çağında pek çok kimse mülkiyet sahibi olabilir; bunların yaşamın maddi standartlarına bağlanmaları adi ve bencil bir şey olabilir, ama bu husus onları radikal ve devrimci fikirlere bağışıklı yapar. Bunun sonucunda demokratik çağ, zihinleri yavaşlatır ve entelektüel ve kurumsal bir durgunluğa iter ve bu durgunluk reklamla ortaya atılan konuların ve küçük kafaların aslında yüzeysel olan kışkırtmalarıyla örtülür. 20. yüzyılın kültürel ve entelektüel tarihi bunu pek çok şekilde göstermektedir. Bu bir ruhi ya da zihni rahatlama kaynağı olmayabilir, ama söylenmiştir işte.

Tocqueville, görünürde evrensel olan demokrasinin her yerde aynı içeriğe sahip olamayacağını da önceden görebilmişti. "Amacım, yasaların ve daha da çok törelerin, demokratik bir halkın özgür kalmasını sağlayacağını, Amerikan örneği ile göstermektir. Ama Amerikan örneğini izleyip ve onun bu sonuca varmak için kullandığı araçları taklit etmemiz gerektiğini düşünmekten çok uzağım; çünkü bir ülkenin yapısının ve geçmiş olayların politik kurum-

lar üzerindeki etkisini çok iyi biliyorum ve eğer özgürlük her zaman ve her yerde aynı unsurlara sahip olacaksa, bunu insanlık için büyük bir talihsizlik olarak görmekteyim." Tocqueville 'Amerika'da Demokrasi'yi yazdığında henüz "milliyetçilik" sözcüğü yoktu; ama o milli karakteristiklerin ve milli eğilimlerin çok iyi farkındaydı. Milliyetçiliğin giderek artan yaygınlığından; milletlerin, devletlerin eski ve çatırdayan çerçevesini doldurdukları zaman olacaklardan ve o çerçevenin çatlayıp zayıflayacağından şaşkınlık duymayacaktı (ve diğer yazılarında bunlara şaşırmadığını da görebilmekteyiz).

§

Sovyetler Birliği'nde çürüyüp gidenin devlet değil parti olduğunu ve partinin çökerken devleti de birlikte sürüklediğini gördük. Birleşik Devletler'de daha başka bir şey olmaktadır. Son elli yıldır Amerikan devletinin gücü, tüm Amerikan geleneklerini ve geçmiş uygulamaları aşarak, artmaktadır. Anayasa ve Amerikan demokrasisinin eski eğilimleri nedeniyle milli hükümetin gizli ve polis güçleri, Avrupa'nın aksine, zayıftı hatta, uzun bir süre hiç yok denebilirdi. Gizli Servis sadece 1900'de, FBI 1925'te, CIA 1947'de kurulmuşlardır. Ancak FBI'ın popüler olması için birkaç yıl yetmiştir. (CIA durumunda da durum böyledir.) 1940 yılı geldiğinde J. Edgar Hoover, Birleşik Devletler'in en güçlü polisiydi, elinde zaman zaman gayet serbest ve çekinme duymadan kullandığı büyük bir politik etkinlik vardı. Yine de, Amerikan devlet gemisinin seyrindeki etkisi kü-

çüktü. Ama 1955'te Allen Dulles, o dev Amerikan gemisinin baş kaptanı değilse bile, kaptan köprüsündekilerden biriydi. Ne "milli" ne de "güvenlik" yüz yıl öncesinin yurtsever Amerikalılarında fazla saygı uyandıran terimler değildi. Ama 20. yüzyılın ikinci yarısında, tüm kurumlarıyla "milli güvenlik" karşı konulamaz bir terim olmuştu. Milli Güvenlik Kurumu ve CIA devletin, ikincil değil, başlıca araçları oldu. Amerikan devletinin bu araçları savunma kuruluşları, silahlanması ve silah tüccarları, dış istihbarat ve haberalma servisleri, iç hükümet kuruluşları dev boyutlara ulaşmıştır. Bunlar aynı zamanda, bürokratik (ve politize) karakterleri nedeniyle giderek daha beceriksiz ve daha çok yara alabilir olmuşlardı.

20. yüzyılın sonunda hemen hemen her yerde, bağlılıkları gözle görünür şekilde azalan toplumların tepesinde sallantıda duran aşırı bürokratik hükümetler görmekteyiz; bu bağlılığı sağlayan eski terbiye, ahlak, sağduyu ve yasa ve düzen tutkalı yer yer çözülmekte ve bunları bir arada tutamamaktadır. Modern Çağın sonunda devletin boyutları artarken, saygı ve gücünün azalan etkinliği nedeniyle otoritesi azalmaktadır.

* *

18 Ekim 1990. Beyaz Saray'da yemek. S. ile birlikte Macar başbakanı Antall için verilen resmi giyimli yemeğe davet edildik. Yoksul akrabalar gibi limuzin yerine taksi ile gidiyoruz; Haitili sürücü Beyaz Saray girişini sürekli kaçırdığından vardığımızda kokteyl başlamış bile.

Altmış yedi yıllık yaşamımda epey yüksek düzey yerde bulundum. Bunlar arasında Buckingham Sarayı ve Elysée de vardır, ama Beyaz Saray'daki bu resmi yemekten daha gösterişli, daha güçlü ve törensel bir havası olan başka bir yer bulunduğunu sanmıyorum. Beyaz Saray'ın içi çok etkileyici ve güzel. Sakinleri iki yüz yılda Amerikan mobilyalarının en iyilerini toplayacak zaman bulmuşlar. Yemek ve şaraplar kusursuz. (Birkaç gün önce Antall onuruna New York'un Dört Mevsim'inde verilen resmi yemekten çok daha üstün. Onda 32 kişi vardı, burada 160 kişi var. Böyle tören yemeklerinde hep olduğu gibi garsonlar biraz telaşlı). Müzik kusursuz. Yemeği bir müzik gösterisi izliyor, Van Cliburn çalıyor –biraz rol yapar gibi, ama önemli değil. Daha sonra Deniz Piyadesi bandosuyla biraz dans.

Bayan Bush kabul sırasının başında duruyor; kusursuz Amerikan terbiyesi. Kocası tahminimden daha uzun boylu. S., Barbara Bush'un masasında oturuyor, aralarında boş bir sandalye var; konuşuyorlar. Ben düşünceli ve akıllı bir insan olan Brent Scowcroft'un yanındayım onun mizah duygusuna sahip oluşuna seviniyorum. El sıkışmak için kuyrukta beklerken benim, bir içkiye ihtiyacım olduğunu, söylediğimi duymuş, hemen bir kadeh getirdi. Ben terbiyeli davranıyorum sanırım ve sadece bir tek kötü yorumda bulunuyorum. Biri yan masadaki Edward Teller'i gösterince, "Fiziğin Zsa Zsa Gabor'u," diyorum (hem de pek alçak sesle değil).

Ancak bütün bunların yanı sıra ki, çok eğlenmiştim –derin bir hüzün duygusu,

media de fonte leporum

surgit amari aliquid quod in ipsis floribus angat

(Lucretius: o zarafet akışının ortasında çiçeklerin derininden bir acılık yükseliyor).

Bu bolluğun, Birleşik Devletler'in gerilemesini maskelediğini daha doğrusu ona uymadığını düşünüyorum. Kuşkusuz konuklar, özellikle de Macarlar, bunu bilmiyorlar. Edith J. şaşkın, gözleri parlıyor. "Çocuklar bunu bir görselerdi," diyor bana. Büyük bir gün, yaşamının yıldızlı bir doruğu. Ama 20. yüzyılın sonunda Birleşik Devletler artık dünya lideri değil, tarihinin doruk noktasında değil. Birinci ya da ikinci değil, dördüncü yüzyılda bir Roma imparatorunun sarayında bir resmi davet böyle olabilirdi. Fanfarlar, güçlü askeri varlık, sevimli yüzlü Deniz Piyadeleri, göz alıcı üniformalarıyla kadınlar ve erkekler, sırma şeritler. Şimdiki protokolün büyük bir kısmı ve bu tür resmi yemekler Eisenhower ve Kennedy dönemlerinde başladı. Roosevelt ve Truman yıllarında çok daha başka türlü olmalıydı, hem deAmerikan cumhuriyeti o zaman dünyanın en tepesine çıkmışken ve Washington yeryüzünün başkenti olmuşken.

Bölüm 10

Modern Çağın Sonu

Yirminci yüzyıl Amerikan Yüzyılıydı. Yüzyılın kronolojik başlangıcından kısa bir süre önce Amerikan halkı ve politikacıları, Birleşik Devletler'in bir Dünya Gücü olmasına karar verdiler. Artık Amerika kıtasının en büyük gücü olmakla yetinmiyorlardı. 1898'de Birleşik Devletler, Küba ve Portoriko'yu işgal edip Pasifik'te sıçrama yaptı. Bu Birinci Dünya Savaşı'na uzak bir başlangıçtı, ama yine de bir başlangıçtı. Birleşik Devletler 1917'de İngiltere ve Fransa ile ittifak yapıp Birinci Dünya Savaşı'na girdi ve Almanya'nın yenilmesinde yardımcı oldu. Aradan yirmi beş yıl geçmeden İngiltere ve Rusya ile ittifak yapan Birleşik Devletler, İkinci Dünya Savaşı'na girdi ve Almanya'nın yenilmesinde yardımcı oldu, Japonya'yı hemen hemen tek başına yendi. Amerikan savaş gemilerinde dalgalanan Amerikan bayrağı, 1945'te Tokyo Körfezi'nden Boğaziçi'ne kadar denizlere egemendi. Bunun ardından İkinci Dünya Savaşı ganimetlerinin paylaşılması konusunda Rusya ile bir

çatışma oldu. Amerika ve Rusya liderleri bu çatışmayı azaltma yoluna gittiler, 1980'lerde Ruslar her şeyi terke karar vererek Avrupa'daki fetihlerinden vazgeçtiler.

Yirminci Yüzyılın, Amerikan Yüzyılı olması sadece Birleşik Devletler'in büyük gücünden değil, aynı zamanda Amerikan olan her şeyin büyük etkisinden ve prestijindendir de. Amerikan doları tüm dünyada evrensel para standartı olmuştu. Avrupa sanatının en değerli nesneleri ve en büyük Avrupalı sanatçıların çoğu Atlantiği aşıp Birleşik Devletler'e gelmişlerdir. Amerikan üniversiteleri küresel araştırma ve çalışma merkezleri oldu. Amerikan gelenekleri, Amerikan uygulamaları, Amerikan müziği ve Amerikan popüler kültürü, kürenin en uzak köşelerinde taklit edildi. Daha 1925'te Avrupa'da milyonlarca insan kendi başbakanlarının adlarını bilmezken Amerikan sinema yıldızlarının adlarını biliyor, yüzlerini tanıyordu. Bunun büyük bir kısmı hâlâ devam etmektedir. Ancak bu hareketlerin -güç, prestij, varlık hareketleri- pek çoğu devam etmemektedir. 21. yüzyılın bir Amerikan Yüzyılı olmayacağı anlaşılmıştır. Bu manzarada özellikle kötü olan bir şey yoktur, yani Amerikalılar için. Kötü olan 20. yüzyılın sonunun ve Amerikan Yüzyılının sonunun, tüm Modern Çağın sonunun bir parçası olduğudur.

§

1898 Temmuzu'nun otuz birinci günü Bismarck, Friedrichsruh'da ölmüştür; Amerika'nın İspanya ile savaşının hemen hemen sona erdiği ve ateşkes ve

barış tekliflerinin Washington'a geldiği gün. Bismarck'ın gelecek yüzyıl hakkında bir önsezisi vardı. Ölümünden birkaç yıl önce gelecek yüzyılın önemli bir gerçeğinin Amerikalıların İngilizce konuşmaları olduğunu söylediği rivayet edilir. Ne demek istediği belliydi. Birleşik Devletler'le İngiltere'nin, İngilizce konuşan milletlerin birleşmesi ve hatta ittifakı dünyanın en büyük gücü olabilirdi. Başka insanlar da o sıralarda aynı şeyi görmüşlerdir: Bunların arasında Rudyard Kipling, Amiral Mahan, Theodore Roosevelt, W.T. Stead, Andrew Carnegie ve Kardinal Gibbons, Rus gazetecileri, Fransız diplomatları, İspanyol aydınları vardır. Bismarck'ın kıskanç efendisi Kayzer II. Wilhelm bunu yeteri kadar anlamadığı gibi, Bismarck'ın öteki konulardaki uyarılarına da yeterli dikkati vermeyerek sonunda kayba uğramıştır. 1900 yılında kronolojik yüzyıl Almanya ile İngiltere arasında, daha önce iki milletin tarihinde görülmemiş olan ani bir düşmanlığın gelişmesiyle başladı. Bu düşmanlık 1914 savaşının başlıca nedeni değilse de, bunun bir dünya savaşına dönüşmesinin en büyük nedeniydi. "Dünya savaşı" terimi ilk kez 1915'te çıkmış olup bir Amerikan deyimidir. Bir yıl kadar sonra Amerikalılar kendilerini ve hükümetlerini, eğer Almanya, İngiltere'yi yenerse, bunun Birleşik Devletler için ani ve belki de ölümcül bir tehlike olduğuna inandırmaya başladılar. 1940–41'de de, Pearl Harbor'dan önce, Kayzer ve Hitler çok farklı insanlar olmalarına karşın aynı şeyi düşünmüşlerdir.

Dünya tarihi gelişmesinde tüm küresel strateji ve politik güç hesaplarının altında olan bir unsur vardı. 1900 yılı geldiğinde Amerikalıların Bağımsızlık Sa-

vaşı'na ve 1812 Savaşı'na yol açan İngilizlere karşı kuşku ve kırgınlıkları, belirli azınlıklar dışında, büyük bir ölçüde ortadan kalkmıştı. 1900 yılında Amerikan halkının çoğu artık İngiliz, Gal, İskoç ve İskoç–İrlandalı soyundan gelmiyorlardı; ancak politik, sosyal, mali, entelektüel ve kültürel liderlik hâlâ bu insanlardan oluşmaktaydı. 20. yüzyılda, özellikle de ikinci yarısında, bu lider sınıfın varlığı, oranı ve etkinliği zayıflamaktaydı. 1960'larda o aptalca kısaltma "WASP" (Beyaz Anglo–Sakson Protestan) ortaya atıldığında Amerikan toplum ve kültürünün havası, belki de geri gelmeyecek şekilde değişmişti. Winston Churchill bunu yeteri kadar anlamamıştır. Churchill, kendi politik yaşamı başladığı yıl ölen Bismarck gibi düşünebilirdi: O uzun meslek yaşamı içinde Churchill'in hayali, dünyanın İngilizce konuşan milletlerinin bir birlik olmasa bile bir konfederasyon içinde bir araya gelmeleriydi. Ama bu olamayacaktı.

§

Amerikan gücünün gerilemesinin nedeninin sadece bir zamanlar egemen olan etnik yapısının gerilemesi olduğu düşünülmemelidir. Bu gerileme, süper güçler, süper devletler çağının gerilemesi içinde yatmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilgisinin başlıca nedeni Rus ordusuydu. Japonya'nınkinin ise Amerikan donanması. 20. yüzyılın sonunda Ruslar, Doğu Avrupa'dan çekilmişlerdir ve Amerikalıların da Pasifik'ten çekilmeleri başlamıştır.

Bu, Almanya ile Japonya'nın yine yükselmekte oldukları mı demektir? Hem evet hem de hayır. Amerikan–Japon ilişkilerindeki İyi Duygular Dönemi sona ermiştir. Bunun kaygı verici sonuçları vardır. Ancak, ekonomik bir dev olmasına karşın Japonya henüz politik ve askeri bir cücedir; ve Japonların ekonomik güçlerini politik ve askeri bir yayılmacılığa yöneltmeyi başaracakları (hatta bunu isteyecekleri) kuşkuludur. Avrupa'da Almanya'nın sorunu da bunun tıpatıp eşi değilse de, benzeridir. Çin'in şimdiki hükümetinin çökmesi, 20. yüzyılın ilk yarısında Çin'in yaşadığı zayıflık ve kaos deneyimi ile sonuçlanmadıkça Uzak Doğu'da Japonya'nın işine yarayacak bir güç boşluğu olmayacaktır, Japonya da böylece Doğu Asya kıtasında Japon yanlısı hükümetlerin kurulmasında yardımcı olamayacaktır. Doğu Avrupa'da böyle bir boşluk vardır, burada Birleşik Devletler, İngiltere ya da diğer Batı Avrupa devletleri yerine Almanya'ya borçlu olan devletler ve hükümetler halen bulunmaktadır. (III. Reich'ta Hitler'in bazı devlet ve hükümetlerden toprak almaktan çok onların vasallıklarıyla ilgilendiğini unutmayalım. "Vassallık"la ismen "bağımsız" olup aslında kendi bağımsız politikaları olmayan devletleri kastediyorum.)

Ancak şimdiki Alman hükümeti ve Alman halkı sadece III. Reich'ın devamı değildir. Alman hükümeti ve halkı liderlerini ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki davranışlarını, savaşı kaybeden diğerlerinden, Japonlardan ve İtalyanlardan daha çok reddetmişlerdir. Hükümetleri bir zamanlar Almanlarla meskun büyük bölgelerin Orta ve Doğu Avrupa'daki

diğer devletlere verilmesini ağırbaşlılıkla ve resmen kabul etmişlerdir. III. Reich tarafından zarara uğratılan ve yerlerinden edilen insanlara büyük tazminatlar ödemişlerdir. Almanların Avrupa kuruluşlarına bağlılıkları, ilerde birleşecek bir Avrupa'nın parçası ve kesin ortağı olma istekleri devam etmektedir. Almanya'nın dünyadaki durumu ele alındığında, 20. yüzyılın başı ile sonu arasında sınırlı ama garip bir benzerlik vardır. 1900 yılında Almanların bir Dünya Gücü statüsüne erişme kararlılıkları (ya da eğilimleri diyelim) başlamıştı. Sonra bir dünya savaşında yenilmiş, ama yine ayağa kalkmıştır. Bu kalkışı inanılmaz bir başarıyla hızlandıran Hitler olmasaydı bile bu diriliş olacaktı. Sonra Hitler'in Almanyası da yenildi. Ancak kabul edilen fikirlerin aksine Hitler dünyayı fethetmek istemiyordu. O Avrupa kıtasının çoğuna ve Avrupa Rusyası'na egemen olmak istiyordu. Almanya'da şimdi böyle düşünen kimse yoktur. Ancak Avrupa'da, özellikle de Doğu Avrupa'da, bir tür Alman üstünlüğü olacaktır. Şimdi soru bunun yaygınlığı ve niteliği hakkındadır: Nasıl bir üstünlük?

§

Birleşik Devletler'in uzak Batı Pasifik'ten bölük pörçük çekilmesinin ardından, Almanya'dan da dahil olmak üzere Batı Avrupa'dan çekilmesi gelecektir. (Avrupa'da Disneyland kurmak bunu telafi etmeyecektir.) Rusların, Almanya ve Doğu Avrupa'dan çekilmelerinin ardından Uzak Doğu'dan çekilmeleri gelecektir. Bu şimdiden başlamış ve (bir

20. yüzyıl Rus ve Sovyet eseri olan) Moğolistan devleti Moskova'dan hemen hemen bağımsız olmuştur. Bu arada Rusların Çin'deki etkinliği sıfıra inmiştir. Rusların 1945'te Japonya'nın kuzeyinde işgal ettikleri dört küçük adayı Japonlara bırakıp bırakmayacakları, o adaların pek küçük olan toprakları nedeniyle değil, Rusya ile Japonya arasında bir irade sınamasının sonucunu göstereceğinden önemlidir.

On yıl önce bir kitabımın sonuna şu paragrafı yazmıştım: "Birleşik Devletler'in kuruluşundan yüz yıldan fazla bir süre sonra Amerikalıların çoğu kendilerini Eski Dünya'nın ve onun günahlarının karşıtını temsil eden bir şey olarak görmekteydiler. Yüz yıl kadar sonra bu görüş yavaş yavaş değişmiştir: Birleşik Devletler Eski Dünya'nın ve belki de tüm dünyanın ileri bir modeliydi. Bu iki görüş de artık anlamlı değildir. Amerikan halkı uygarlıklarının Eski değil ama Üçüncü Dünya'dan değişik olduğu ve onun ileri bir modeli olmadığı inancını pekiştirecek ve devam ettirecek iç güce sahip olacak mıdır? Amerikan bağımsızlığının üçüncü yüzyılının başlangıcında sorulacak soru budur ya da bu olmalıdır."* Otuz yıl önce başka bir kitabın sonunda da şunları yazmıştım: "Son yüzyılın sonuna doğru Bismarck bir sonraki yüzyılın en önemli unsurunun Amerikalıların İngilizce konuşmakta olacakları olduğunu söylemişti. Bu yüzyılın ikinci yarısının en önemli unsuru da belki Rusların beyaz olmalarıdır."** Belki 20. yüzyılın ikinci yarısında değil, ama herhalde 21. yüzyılda.

§

Son beş yüz yılın son on ya da on iki yılının kesin ve çok büyük değişimlerle belirlenmiş olması ilginç bir rastlantıdır.

15. yüzyılın sonunda Kolomb Amerika'yı keşfetmiş, Vasco de Gama Afrika'nın çevresinden dolaşarak Hindistan'a varmıştır. Avrupa'nın yayılması başlamıştı. Dünya tarihinin Akdeniz çağı sona ermişti. Akdeniz beş bin yıldır tarihin başlıca sahnesi olmuştu. İtalyan yarımadası iki bin yıldır bunun tam ortasındaydı. Ama 1494'te Fransızlar İtalya'yı istila etmişler, 1492'de İspanyollar İspanya yarımadasındaki son Mağrip krallığını fethetmişlerdi. Büyük Atlantik güçleri doğmaya başlamıştı: İspanya, Fransa ve sonra da, İngiltere. Atlantiğin kıyısındaki milletler baş aktörler, Atlantik de dünya tarihinin başlıca sahnesi olmaktaydı.

16. yüzyılın bitimine on iki yıl kala, 1588'de, İngilizler İspanyol Armadası'nı yenilgiye uğrattılar. Bunun bir sonucu, Atlantik kıyısındaki diğer bir deniz gücü olan Hollanda'nın yükselmesi oldu. 1590'da IV. Henri'nin krallığında Fransa ilk modern devlet oldu. Bir zamanların şaşırtıcı ve çok büyük İspanyol Atlantik ve Avrupa imparatorluğunun (ki, bir önceki yüzyılın son on yılında yükselmeye başlamıştı) uzun çöküşü başladı.

* *Outgrowing Democracy: A History of The United States in the Twentieth Century, s.404.*
** *A History of the Cold War, s.268.*

17. yüzyılın son on iki yılında yine büyük olayların çok etkileyici bir rastlantısıyla karşılaşmaktayız. 1688'de İngiltere'de Görkemli Devrim, iki yüz yıl boyunca dünyanın başka yerlerinde taklit edilen yeni bir hükümet biçimi ortaya koydu: Medeni hakların akdi tanımıyla anayasal monarşi. Aynı sırada dünyanın iki büyük gücü haline gelmiş olan İngiltere ile Fransa arasında Atlantiğe egemen olmak yani, zayıflamış ve iflas etmiş İspanyol imparatorluğunun mirasına konmak için çatışma başladı. İngiltere ile Fransa 1689'da Waterloo ile sona erecek olan bir dünya savaşları dizisine başladılar. Büyük Petro o yıl Rus Çarı oldu. Rusya 1690'larda yükselmeye başladı ve Osmanlı İmparatorluğu Doğu Avrupa'dan çekilmeye başladı, bu da çok büyük sonuçlar doğuracak dev bir gelişmeydi.

Görkemli Devrim (bu İrlanda ve İskoçya'da o kadar görkemli değildi) bilimsel devrimin o yüceltilen sonuna denk düşmüştü. Kopernik, Kepler, Galileo ve Descartes'ın başlattıklarını, Newton 1687'de, Principia'sını yayınlayarak tamamlamıştı. Dünyanın yuvarlak, evreninse çok büyük olduğu ve dünyanın güneşin çevresinde hareket ettiği pek az bilimadamı tarafından biliniyor ve bu halkın yaşamında hiçbir değişiklik yaratmıyordu. Değişikliği yaratan şey Newton'un sisteminin 1688 yeni sistemine rastlaması ve bir bakıma onunla uyumlu olmasıydı: Yeni sistem Tanrıyı evrenin meşruti hükümdarlığına getiriyor, yasaları, inanca dayalı ilahi bir hâkimiyetten çok matematiksel mantığın kurallarına dayanıyordu. Newton sistemi tam ve sızdırmaz görünüyordu, dünyanın teknik başarıları, fonksiyonları ve düşünce sü-

reçleri şimdi bile ona dayanmaktadır –biz 20. yüzyıl insanlarının onun ne tamam, hatta ne de tamamlanabilir olmadığını bildiğimiz halde.

18. yüzyılın sonundan on bir yıl önce 1789 Fransız Devrimi oldu. Aynı sırada (Fransız Milli Meclisi Versaille'da eski monarşiyi yıkmak için toplanmadan beş gün önce) George Washington, New York'ta Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk Başkanı olarak seçiliyordu. 18. yüzyılın son on bir yılında dünya olaylarının temposu hızlanmış, savaşlarda ve toplumlarda, devlet yönetiminde ve sanatta, fikir ve stillerde büyük değişiklikler olmuştur.

1790'lar gerçek bir 'yüzyıl sonu'ydu, bir fin–de–siècle'di. Ama o zaman ne Paris'te ne de başka yerde kimse bu yüzyıl sonu terimleriyle düşünmemekteydi. Bu terim ilk kez 1890'da, 19. yüzyılın sonunda Paris'te ortaya çıkmıştır. Oxford English Dictionary bunu şöyle tanımlamaktadır: "1890. (Fransızca) Sıfat olarak kullanılan bir deyim. 19. yüzyılın sonunun karakteristiği: İleri, modern; aynı zamanda, çökmüş." Bu hemen hemen doğrudur. 1890'larda Victoria çağına karşı gecikmiş olan tepki Paris'te, ama aynı zamanda Londra'da ve başka yerlerde görülmeye başlanmıştı. "Avantgarde ve dekadan": Bu sonuncu sıfat tartışılabilir, ama ancak geçmişe bakıldığında. Bizim 1990'lardaki fin–de–siècle'imiz boyut olarak daha büyük ve değişik anlamlıdır. 1890'ların fin–de– siècle'i anti–burjuva, neo–aristokratik ve bohem–seçkinciydi, en azından gösteriş bakımından. Bizimki ise yüzeysel, muhafazakâr ve popülisttir. Ancak daha önemli bir anlamda, bizim fin–de– siècle'imiz şimdiden sona ermiştir: Çünkü, kronolojik

olma dışında, 20. yüzyıl 1989 olayları ile sona ermiştir.

§

Kronolojik bir rastlantıdan fazla bir şey olmayan bir duruma işlevsel bir önem yüklememeliyiz. Tam yüz yıl uzunluğunda bir yüzyıl, (modern çağın başlarında icat edilen mekanik saat gibi) insan icadıdır, çağdaş bir düşüncedir. Bir kadın ya da erkeğin yaşamında, bir milletin, bir ırkın, bir kıtanın ya da tüm bir uygarlığın tarihi yaşamında bir yılı, on yılı ya da yüzyılı belirleyen kronolojik işaretler sadece kilometre taşlarıdır. Onların yaşamlarındaki önemli olaylar, kendi dönüş noktaları aritmetik işaretlere uymaz. Batı dünyası tarihinde bizim, her yüzyılın kronolojik sonundan on ya da on iki yıl önce, bu büyük değişiklik rastlantılarına sahip olmamızın nedenini bilemiyoruz. Bundan daha fazlasını da söyleyemeyiz. Bundan ötesi astrolojidir –eğer öyleyse.

§

Bin yıl da matematik bir terimdir. İlk bin yılın sonunda Avrupa'da pek çok kişi mistik bir korkuya kapılmıştı. 2000 yılında dünya halkları arasında böyle bir tepki herhalde olmayacaktır.

Ancak 2000 yılında dünya (ve özellikle Batı uygarlığı) tarihi daha şimdiden 1000 yılında insanların bilincinde olmayan bir durumla belirlenmiştir. 1000 yılında ve hatta ondan yüzyıllarca sonra insanlar Orta Çağda yaşadıklarını bilmiyorlardı. Şimdi her şey

çok değişiktir. İnsanlık tarihinde geçmiş herhangi bir kuşaktan daha çok tarihi zaman fikrine sahibiz. Bu tarih bilinci, Modern Çağın en önemli ve en az farkında olunan gelişmelerinden biridir.

Sadece bir yüzyılın sonunda değil, büyük dönüm noktaları zamanında yaşadığımızı bilme durumu nispeten yeni ve ilginç bir şeydir. Ama daha büyük ve daha meşum bir şeyin zamanında yaşamakta olduğumuzu da bilmeliyiz büyük bir tarihi dönemin, Modern Çağın, bitiminde.

Bizim ileri doğru yaşarken sadece geriye doğru düşünebilmemiz insanlığın değişmez bir koşuludur. Ancak bu durumun bilincinde olmak insanlık tarihi boyunca değişmiştir. Ortaçağda kimse Ortaçağda yaşamakta olduğunu bilmiyordu. Biz iki yüz yıldan daha uzun bir süredir Modern Çağda yaşadığımızı biliyoruz; ancak bu terimin daha fazla kabulü ve kullanılması yeterli olmayacaktır.

"Modern Çağ" yanlış bir sözcüktür. Ortaçağın sona ermesi yavaş olmuştur. Bizimki de öyle. Bir çağın sonra erdiğini gösteren bir tek olay ya da bir olaylar kümesi yoktur, çünkü tarihi bir çağ asla tümüyle kaybolmaz. Her çağ erkenden solmaya başlar ve herhangi bir işaretin belirleyeceğinden daha uzun sürer. Bir çağın kurumları, sosyal yapıları, gelenekleri, belirtileri ve düşünce ve inanç biçimleri giderek terk edilirken, bunun yanı sıra yeni kurumların, yeni yapıların, yeni düşünce ve inanç biçimlerinin gelişmesi görülür. Batı Avrupa'da 1490'dan 1690'a kadar olan iki yüz yıl böyle bir geçiş dönemiydi. İnsanların alışılmış düşünce biçimlerini değiştirmeyi ya da terk etmeyi maddi mallarını değiştirmek ya da terk et-

mekten daha güç buldukları için, geçiş dönemleri şiddetle dolu olur. Bu yeni bir şey değildir. Yeni olan, şimdiki insanlarla beş yüz yıl öncesinin insanlarının zihinsel eğilimleri arasındaki ince farktır. Biz, en azından bazılarımız, koskoca bir çağın geçmekte olduğunu biliyoruz ve hissediyoruz. 15. yüzyılda kimse "Ortaçağın" geçmekte olduğunu bilmiyordu. Çağın çoğu geçene kadar, üç çağ kavramı ortaya çıkana kadar da bu anlaşılmadı. Eski, Orta ve Modern Çağ kavramıyla "Ortaçağ" kesinlikle sona ermiştir. "Modern" hem özgün Latince'sinde hem de sözcük anlamında "günümüz", "şimdi" demektir. Terimin kullanılması 1580'de başlamıştır. Ancak yüz yıl kadar sonra kristalleşen tarihe uyarlanması kesin değildi; çünkü bu yeni çağın hep bizimle olacağı imasını içinde taşımaktaydı: Yeni ve aydınlık bir çağ, düşünülemeyecek kadar uzun, belki sonsuza kadar.

Aydınlanma'nın, Mantık Çağının tarihi optimizmi, (insanların sandığı kadar da hâkim değildi) bunda rol oynamış olmasına karşın, burada kısagörüşlülükten başka bir şeyler daha vardı. Bunun bir örneği, o zaman yeni yeşermekte olan tarih bilincini eseri, stili ve görüşüyle temsil eden büyük 18. yüzyıl yazarı Edward Gibbon'dur. Gibbon'a Roma İmparatorluğunun yükselişi ve düşüşü konulu bir kitap yazma fikri 1764 yılının bir Ekim gününde Roma Forumu'nun kısmen toprağa gömülü anıtlarına bakan bir tepede otururken gelmiştir. (Giderek artan tarih bilincinin bir yan ürünü olan arkeoloji, o zaman daha yeni başlamış ve henüz Forum'a gelmemişti.) Roma'daki o gün, Gibbon'a sadece büyük bir imparatorluk kenti ya da devleti hakkında değil, bir uygar-

lık hakkında yazma ilhamı vermişti. Gibbon yıllar sonra, çalışmasının ortalarında, "Batı'da Roma İmparatorluğunun Düşüşü konusunda Genel Gözlemler" bölümünü yazdı. "Korkmamalıyız," diye yazıyordu. "İnsan türünün kusursuzluğa ulaşma yolunda hangi yüksekliklere varacağını bilemeyiz; ama, doğa değişmedikçe, hiçbir halkın özgün barbarlığa geri dönemeyeceğinden emin olabiliriz... Bu nedenle dünyanın her çağında insan ırkının gerçek zenginliğinin, mutluluğunun, bilgisinin ve belki de erdeminin artmış olduğu ve artmaya devam edeceği sevinç verici sonucuna varabiliriz." Ancak artık bu tür bir iyimserliğe sahip değiliz. Gibbon'un modern gelişme fikrine olan modern inancı bize safça gelmektedir. Kuşkusuz, o Modern Çağın doruğuna yakın bir noktada, 18. yüzyılda yazıyordu. Bizim şimdi çok daha az hayalimiz kalmıştır, eğer o da kalmışsa. Ayrıca o sadece dışardan gelen barbar tehdidini düşünüyor ve yazıyordu. Bu şimdi olasıdır hatta elli yıl öncesinden daha olasıdır. Ancak Gibbon'un hayal etmediği şey, uygarlığımızın geri kalanının özünü ve yaşamlarımızı tehdit eden şeydir. Bu da kentlerimizde ve milletimizin içinde barbarların ve barbarlığın giderek artan varlığı ve tehdidi, aile yaşamımıza vahşetin içsel meydan okumalarıdır ve bunlar modern uygarlığımızın kurumlarından ve popüler kültüründen doğmuştur.

Böylece biz 1990'lerde beş yüz yıl önceki insanların bilmedikleri şeyi de biliyoruz: Koskoca bir tarihi dönemin sonuna yaklaşmaktayız. Bu kitap 20. yüzyılın sonundan söz etmektedir, Modern Çağın sonundan değil. Modern Çağın henüz sonu gelmemiştir.

Ama Modern Çağın 1500'lerde başlamış olan başlıca unsurları sonlarına gelmişler, ya da çok yaklaşmışlardır. Avrupa'nın genişlemesi. Beyaz ırkın fetihleri. Sömürge imparatorlukları. Atlantiğin tarihin ortasında olması. Deniz gücünün üstünlüğü. Liberalizm. Hümanizma. Burjuva kültürü. Kent ve kent uygarlığının üstünlüğü. İkamet sürekliliği. Mahremiyete saygı. Newton'un evren ve fiziki gerçekler kavramları. Kitap Çağı.* Bu durum ve ideallerin çoğu şimdi zayıflamıştır. Bazıları tümüyle yok olmuşlardır. Hiçbiri sürekli ve sızdırmaz olmamıştır. Bunlar hâlâ var olan ve işlevleri olan kurumlar tarafından yaratılmışlar ya da yeniden canlandırılmışlardı, ama hep başka biçimlerde ve başka amaçlarla; ve pek çoğu köhnemiş ve hastalıklı bir hale gelmiştir.

20. yüzyılın ortasından bir zaman sonra "modern" sözcüğünün parıltısını kaybetmesi de önemlidir. Daha altmış yıl öncesinde "modern", özellikle Amerika'da, kesinlikle olumlu bir sıfattı.

** vs., vs. Şunu da eklemek isterim: 1550'den beri kadınlara karşı giderek artan saygı. Kadınlara, aslında hakları olan ve daha önemli olan saygı ve koruma unsurlarıyla pek ilgisi bulunmayan yasal ve cinsel "haklar"ın verilmesi, bence bu saygıyı da bir çıkmaz yola sokmuş, ya da son bulmuştur.*

Ama artık yaşamın tüm alanlarında (sanatta da) ve tüm düzeylerinde çekiciliğinin büyük bir kısmını kaybetmiştir. (Şimdi kullanılan "postmodern" sıfatı bu gerilemenin sadece bir tek yetersiz örneğidir.) Mimaride, mobilyacılıkta, modada, resimde, edebiyatta, heykel ve müzikte 1920'ler gerçekte sonuncu (ve bazı bakımlardan belki de tek) "modern" on yıldı. "Modern" sanatın destekçileri ve kurucuları o zamandan beri onun sürekli çürümekte ve ufalanmakta olan biçimleriyle yaşamaktadırlar.

Son birkaç on yıl içinde bu koca bir çağın sona ermekte olduğu giderek daha gözle görünür bir hal almıştır. Biz henüz bir çağın sonunda değiliz. Ama orta yoldayız, seleflerimizin bir gün yeni bir ad verecekleri yeni bir döneme geçiş sürecindeyiz.

§

Eski, Orta ve Modern tarihi kategorilerinin yanı sıra tarihin büyük bir vizyon olduğu ve kitabın kapsamı içine girdiği için tanımamız gereken bir görünüşü daha vardır. Bu vizyon daha doğrusu, hâkim olan fikir daha çok Amerika'da Demokrasi kitabıyla bilinen ve bir politik ve sosyal düşünür olarak tanınan Alexis de Tocqueville'e aittir. Gerçekte Tocqueville'in zihninin boyutları, yükseklik ve derinlikleri bundan daha geniştir.

Tocqueville Eski–Orta–Modern üçlü bölünmesini sorgulamıyordu. Ancak ona göre insanlık tarihi, Aristokratik Çağlardan Demokratik bir Çağa doğru giderken, büyük, ilahi ve hâlâ tam olarak yolu çizilmemiş bir geçişle belirlenmekteydi. Dünyanın büyük

bir kısmının azınlıklar, küçük ayrıcalıklı sınıflar tarafından yönetildiği çağlardan, demokrasinin eşitlikçi ideallerinin, hiçbir şeyin onların dev adımlarla ilerlemesinin önünde duramayacağı kadar öne çıktığı yeni bir çağa doğru.

20. yüzyılın sonunda, Tocqueville'in ölümünden yaklaşık yüz elli yıl sonra, demokrasi dünya çapında bir zafer kazanmıştır. Modern Çağın beş yüzyılı içinde gördüğümüz (ya da görmemiz gereken) şey, hiçbir dürüst (ve dindar) insanın esef duymaması gereken dev bir değişim, demokrasiye doğru bir ilerleyiştir. Popülerlik kuralının sorgusuzca kabul edilmesi, çoğunlukla en asgari ortak noktaya dayanması; popülarite, reklam mekanizması ile düzenlenebildiği hatta üretilebildiği için demokrasinin baskıcı ve yaygın olduğu günümüze kadar. Örneğin Birleşik Devletler'de, cumhuriyetçiliğin seçim uygulamaları Cumhuriyetin son kurucuları öldükten (ve Tocqueville'in Birleşik Devletler'i ziyaret etmesinden) sonra demokratik popülerlik yarışmalarına dönüşmüştür. Ancak 20. yüzyılda daha sinsice bir gerileme vardı. Popülerlik yarışmaları reklam yarışmaları olmuştu. Zevk ve yargıda, doğrulukta ve mantıkta bir azalma bu gerilemeden ayrı tutulamazdı*, aristokratik değer ve standartların son kırıntılarının da yok olmasıyla birlikte.

**

** Bu gerileme politika dışında da pek çok şeye tekabül etmektedir: Örneğin, o zaman yeni ve soylu olan (erken Modern Çağın bir başka ürünü) evrensel eğitim idealinden 19. yüzyılın zorunlu eğitim uygulamasına geçiş ki, bu yine özellikle Birleşik Devletler'de zamanla dejenere olmuş, yetişkinler için okullar nezaret kurumlarına dönüşmüştür; yirmi yıllarını çeşitli okullarda geçirmiş olan ve yaşları otuzlara varmamış genç erkek ve kadınların buralarda artık doğru dürüst okuma yazmayı bilmeleri beklenmemektedir.*

*** 20. yüzyılın başında Edith Wharton eski New York'un soylu toplumu için şişenin artık boşaldığını, ama posasından bir kokunun hala kaldığını yazıyordu. Yüzyılın sonunda bu da kaybolmuştur.*

Son beş yüz yılın başarıları, her zaman barış içinde ve yararlı olmasa da, aristokrasi ve demokrasinin birlikte var olduğu bir uygarlığın başarılarıydı. Aristokrasi ile demokrasinin bu karışımı –bileşikten çok giderek bir karışım oluyordu– ilerleyen uygarlığın koşuluydu. Aristokrasilerin gücü, serveti ve inançları azalırken onların altlarındaki yükselmek isteyen sınıflarla fiziki, sosyal, politik ve entelektüel evlilikleri de artmıştır. Bu, aristokrasilerin bileşimine bağlı olarak ülkeden ülkeye değişiyordu. Aristokratik toplumların üyelerinden çoğu ayrıcalıklarına layık olmadıklarını kanıtlamışlardı. Ancak terimin en geniş anlamında, uygarlığın devamı ve gelişmesi için bazı aristokratik standartların var olması ve bunlara saygı yararlıydı. Bu standartlar zarif davranışlardan ya da uygar yaşantının yüksek niteliklerinden başka bir şeydi. Bunlar cömertliğin ve yüce gönüllülüğün canlı kanıtlarıydı. Bir şeref duygusunun şöhret tutkusundan önce geldiğinin tanınmasıydı. Bunların yönetici, hatta mülkiyet sahibi soylular tarafından canlandırılmasının gerekmediği iki yüz yıl önce İngiliz "centilmeni"nin (davranışların olduğu kadar sözcüğün de) Avrupa'nın her yerinde taklit edilmesi gerçeğiyle de görülmektedir. Centilmen ille de ünvan sahibi bir kişi değildi. Amerika'da aristokrasi yoktu: Terim gereğinden fazla geniş tutulduğu takdirde George Washington'a aristokrat denebilir; Adamslar ve Rooseveltler burjuva soylulardı, Lincoln ile Truman o kadar bile değildiler; ama bu adamlardan her birinde bir Amerikan centilmeninin belli başlı karakteristikleri bulunuyordu, çünkü Amerikan centilmeni diye bir şey vardı.

20. yüzyılda devlet adamlığının birkaç parlak örneği Batı uygarlığının savunucularıydı: İngiltere'de Churchill, Finlandiya'da Mannerheim gibi demokrat aristokratlar ve Hitler'i devirmeye çalışan Alman soyluları. Burada "demokratik", bu insanların devraldıkları mirası ve inançlarını terk ederek halkçı standartların ve halk yönetiminin kaçınılmazlığını kabul etmiş olmaları demek değildir. Bu, ondan da öte bir şeydir. Büyük yurtseverler kendi milletlerini savunurken aslında kendilerini daha çok etkileyen bir şeyi daha savunuyorlardı: Modern Çağda, Batı uygarlığı geleneklerini. Churchill 1940 Haziranı'nda "En Güzel Saat" konuşmasında Ortaçağa değil yeni bir Karanlık Çağa dönüşten söz etmekteydi. Hitler yeni, kahraman, pagan ve bilimsel bir dünya hayal ederken, Churchill geleneksel ve gittikçe eskiyen ama hâlâ ayakta duran Modern Çağın standartlarını savunmaktaydı. Churchill bir ilerleme savunucusu olmaktan çok Batı uygarlığının bir savunucusuydu.

Orta Çağda "civil," "civilized" ve "civilization" (sivil, uygar, uygarlık) terimleri yoktu. Bu sözcükler ve anlamları ancak 17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İngilizce'de "civilize" ilk kez 1601'de görülür: "Uygar yapmak; bir barbarlık durumundan çıkarmak; yaşam sanatını öğretmek; aydınlatmak ve inceltmek." Yüz yıl sonra (1704) "civilization" sözcüğü ortaya çıkar.

"Bir barbarlık durumundan çıkarmak": Bu Modern Çağın başlangıcına uygun düşüyordu. Modern çağın sonuna doğru görevimiz ve sorunumuz farklıdır: Yeni bir Barbarlığa inişi nasıl engellemek. 20.

yüzyıl başındaki insanların hayal bile edemeyecekleri bir şey biliyoruz: Teknolojinin ilerlemesi ve barbarlık artık uzlaşamaz değildir. Goebbels bunu daha 1939'da fark etmişti: "Nasyonal Sosyalizm teknolojinin ruhsuz çerçevesini alıp onu zamanımız temposu ve sıcak güdüleriyle* nasıl dolduracağını anlamıştı." Nasyonal Sosyalizm değil ama Nazilerin bir öncüsü oldukları Yeni Barbarlar.

İki yüz yıl önce parlak devrim aleyhtarı Rivarol şöyle yazıyordu: Les peuples les plus civilisés sont aussi voisins de la barbarie que le fer plus poli l'est de la rouille": En uygar insanlar bile barbarlığa en parlak madenin pasa olduğu kadar yakındırlar. Modern Çağın geçişiyle "uygar" sözcüğünün yakında anlamını kaybedeceğinden korkmak için pek çok nedenimiz olduğu bir zamanda bu, evrensel bir gerçeği dile getiren bir özdeyiştir. Şu anda bile bu sözcüğü bilmeyen ve anlamını anlaşılmaz bulan genç insan sürüleri vardır. Ama bir çok nedenle bunu burada kesmek gerekiyor, çünkü bu yazar bir tarihçidir, bir peygamber değil.

Her ne olursa olsun üç yıl önce bir tarihçi olarak şöyle yazmıştım: "20. yüzyılın sonunda –hatta Modern Çağ denilen bu çağın sonuna yakın– dünyayı tehdit eden iki tehlike vardır. Biri istikrara ters düşen ve doğayı tehdit eden maddi ve ekonomik 'büyüme' için kurumlaşmış basınçtır. Diğeri, insanlar arasında daha büyük ve daha iyi bir anlayışa ters düşen ve çoğunlukla barbarlığa inen milliyetçiliğin popülist eğilimlerinin varlığıdır. Biri servet artımına, diğeri aşiret gücüne erişmeye çalışmaktır. Biri insanın başlıca dürtüsünün açgözlülük, diğeri güç olduğu varsa-

yımına dayanır. Birincinin diğerine üstün olduğu sorgulanabilir; ama tarihin ilerlemesinin paranın güce olan zaferinden ibaret olduğunu düşünmek inanılmayacak kadar büyük bir budalalıktır."

§

** Burada rahatsız edici bir belirtiye değinmeden geçemeyeceğim. "Tempo ve sıcak dürtüler": Yeni barbarlar, ki neo-Naziler ve "dazlaklar" bunların arasındadır, rock müziği tiryakisidirler; oysa İkinci Dünya Savaşı'nda, Almanya'da da, başka yerlerde de, Amerikan müziğini sevmek Nazilerden nefret edenler arasında bir Nazi düşmanlığı göstergesiydi.*

Her neyse, işte büyük bir fark. Beş yüz yıl önce (ve ondan sonra yüzyıllarca, çünkü Ortaçağın başarılarından bazılarının yeniden keşfedilmesi iki yüz yıl öncesine kadar başlamamıştır) düşünen insanlar Ortaçağa küçümsemeyle bakarlardı. Gözleri daha gerilere çevriliydi. Hayranlıkları, asla erişemeyeceklerini sandıkları (daha iyisini yapmışlardır) standartlara sahip o Rönesans modellerine, Roma ile Yunanistan'a dönüktü. Klasik Çağa kusursuzluğu, bir Altın Çağın niteliklerini yüklediler. Bu hem tarihi hem de tarihi olmayan bir şeydi. Geçmiş zamanların başarılarına olan özlemimiz ve saygımız farklı şeylerdir. 19. ya da 18. yüzyılların başarılarını, düşüncelerini ve sanatını reddetmeyiz. Aksine hâlâ elimizi uzatsak tutacağımız kadar yakın bir çağın yaratıcı ruhu, kurumlarının güvenliği, müzik ve sanat ve edebiyatı, dili ve kültürü bizde özlem uyandırır. Bunun nedenlerinden biri beş yüz yıl önce atalarımızın sahip olmadıkları tarihsel bilincimizdir. Bir başka neden de son beş yüz yılın, insanlık tarihindeki belki en büyük ama mutlaka en yaygın gelişmeyi yaratmış olmasıdır. Bu yüzden Modern Çağın sona ermesi hâlâ çok uzun zaman alabilir; ve onun geçişiyle birlikte, düşünen kadın ve erkekler arasında onun kültürüne ve uygarlığına olan saygı büyümeye devam edecektir. *

** Bu yüzden kuşkucu Thomaslar -17. yüzyılda Hobbes ve 19. yüzyılda Carlyle- yarı haklıydılar; ve son fin-de-siecle'in büyük kafalarından bazıları -bir Hamsun ya da bir Nietzsche- burjuva 19. yüzyılın liberalizmine ve kültürsüzlüğüne karşı tepki göstermeleriyle şimdi o günlerin bir anısından başka bir şey değildirler: Zamanında sesleri gür ve apaçık çıkan, ama şimdi bizlere söyleyecek bir şeyleri olmayan radikal peygamberler, isyancı sesler.*

La Rochefoucauld'un özdeyişlerinden birinde ifade edilen nedenle artık gerçekten sözü burada kesme zamanı geldi: Hiçbir şey asla göründüğü kadar kötü ya da iyi değildir. Umutsuzluksa sadece bir günah değildir; aynı zamanda yararsızdır ve gerçek de değildir. Umutsuzluk Tanrıya güveni terk etmektir. Ama aynı zamanda kendimize olan inancı terk etmektir ki, bu da insanın varoluşunun anlamını küçümsemek olur. Demokrasi insan doğasını aşırı değerlendirmiş olabilir; ama bu, şimdiki tam tersi olan tehlikeye bin kere tercih edilir. Eğer tarih bize bir şey öğretiyorsa, o da sürekliliğin değişim kadar güçlü olduğudur, çünkü insan doğası değişmez. Bu sadece Evrim ve Tarih arasındaki fark değil, ama aynı zamanda gerçeğin görülmesidir, her insanın sahip olduğu ve terk etmeyeceği ve daha önemlisi, terk edemeyeceği sorumluluğun görülmesidir.

1989–1992

İÇİNDEKİLER

1. Yirminci Yüzyılın Sonu	6
2.Devrimci	17
3. Soğuk Savaşın Sonu: Bütün Bunlara Veda mı?	29
4.Rus Sınır	57
5. Almanya Merkez	99
6. İki Dünya Arasında	136
7. Avrupa... Avrupa mı?	204
8. Milliyetçilik, Milliyet, Milli Din	243
9. Modern Çağın Sonunda Devlet	293
10. Modern Çağın Sonu	331

SABAH
KİTAPLARI